

A VILÁG TÖRTÉNELME

A NAGYKÖZÖNSÉG SZÁNÁRA

SZERKESZTI

ENDREI ZALÁN

A világ minden részében levő gyűjtemények híres műemlékeinek eredeti fényképeivel, eredeti adatok, képek, romok után újjáalkotott szemléltető képekkel, hiteles arc képekkel, okmányok utánzataival, korhű jelmez-képekkel, többszínű szövegközti képekkel. Sokszínű mű-mellékletekkel, térképekkel, származási táblákkal

VI. KÖTET: AZ EMBERI JOGOK GYŐZEDELMEINEK KORA

KIADJA
«GLÓBUS» MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T. BUDAPESTEN
1907

A VILÁG TÖRTÉNELME

....

AZ EMBERI JOGOK GYŐZEDELMEINEK KORA

ÍRTÁK

MIGNET FERENCZ — Dr. KEIM ÁGOSTON

Dr. JAEGER OSZKÁR — KOVÁCS JÁNOS

6 MŰVÉSZIES, SOKSZÍNŰ MŰMELLÉKLETTEL, 130 SZÖVEGKÖZTI FEKETE ÉS
24 SZÍNES KÉPPEL, MŰEMLÉKEKKEL, JELENETEKKEKEL.

KIADJA

«GLOBUS» MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T. BUDAPESTEN

1907

Szedték és nyomták ezt a könyvet a « G l o b u s »
műintézet és kiadóvállalat részvénytársaságnak
nyomdájában, Budapest, VI. kerületében,
az Aradi-utca nyolczadik száma alatt,
száztizenhat évvel a francia for-
radalom kitörése után, a
kereszt jelének huszadik
századában, az egy-
ezerkilencszáz és
hetedik esz-
tendejé-
ben.

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezető	7

A FRANCZIA FORRADALOM.

A forradalom kitörése	9
1791, ápr. 3. az alkotmány-gyülekezet végéig	32
1793, január 21-Ő1 június 2-ig	55
1793, június 2-től a Direktóriumig	62

NAPOLEON.

Napoleon	89
Napoleon és a Direktórium	110
Egyiptomi hadjárat. Államcsíny	111
Napoleon mint konzul	129
Napoleon császár	143

NAGY EURÓPAI VÁLTOZÁSOK.

A restauráció és a júliusi királyság ideje	109
A keleti kérdés. Görögország felkelése. Orosz-török háború	179
Anglia — IV. Frigyes Vilmos — IX. Piusz Oroszország — Franciaország Kelet-India — A párisi felmari forradalom — A magyar szabadságharcz — III. Napoleon —	187
Európa az ötvenes években. A krími háborúban	207
1863-1871	215

I. VILMOS HALÁLÁIG.

1871-1888	229
Befejező szavak	237

MŰMELLÉKLETEK.

XV. Lajos végrendelete	28
Mária Antoinett utolsó levele	36
Kép a irancia forradalomból	44
Robeszierr levele a köztársasági hadsereghez	72
Danton, Robeszierr, Marát	60
Kordé Sarolta levele —	68

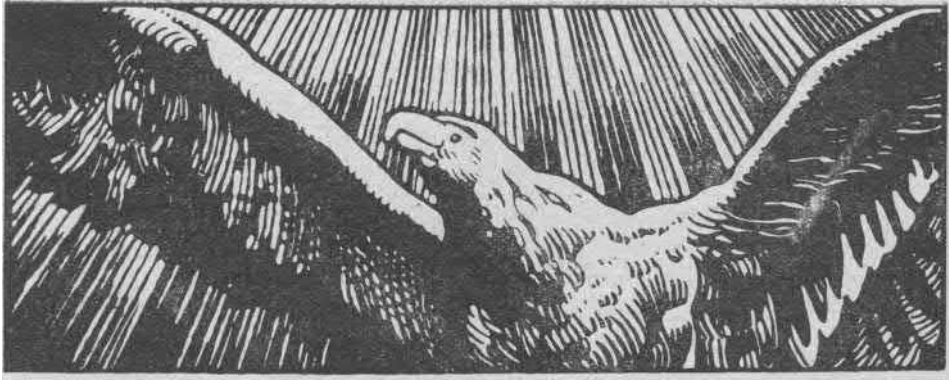
Hogyan lehetett ezt a bandát bebocsátani	92
Napoleon	116
Napoleon átveszi Bécs kulcsait	132
Napoleon elválk seregétől	140
Hofer András elbúcsúzik övéitől	148
Napoleon a méregpohárral	156
A bécsi kongressz	176
A magyar tudományos akadémia megállapítása	192
Kossuth	214
I. Vilmos császár	212
Bis/mark	266
Königgrätz	230

TÉRKÉP.

Közép-Európa 1811-ben és a Rajnai szövetség.....	184

Nagy Napoleon.

BEVEZETŐ.

Az ó-világ és az új kor közt roppant hosszú az átmenet, mely alatt a világ harczai a vallás iránti hódolatban és az érte való küzdelemben folytak le és az egész európai világ meggyőződését, lelkesedését, törekvését a hit igazságainak szolgálatába küldte.

A pogány világ után a kereszténység, mint mindennél hatalmasabb mindenható erő meghódította az európai népeket, de amíg a népek milliói helyesen fogták fel és értették meg a kereszt jelében diadalmaskodó tan igazi malasztját, amíg megértették, hogy nem azzal bizonyulnak igaz hívőknek, ha külsőségekben, nevekben, szövegekben, jelekben kell megtalálni, ami a kereszt tanában békét, áldást, üdvöt hoz, hanem annak az egyénre ható malasztjában, az idők örökkévalóságáig fennmaradó hatalmában: a felebaráti szeretetben és a lelkiismereti tisztaságban.

Ebben a két parancsban benne van az emberi boldogulásnak, a földi *boldogulásnak minden tényezője, mert aki a szeretet tana szerint él, az nem gyűlölködhetik, nem ronthatja meg a másik embert, nem tesz semmit, ami lelkiismeretének nyugalmát zavarhatná.* Ellenben lelkesítheti mindenre, amit övéi, felebarátai jólétéért, becsüléséért tehet. Az igazi, ideális vagy szociális eszmék mind ebben az egyetlen tanban gyökereznek.

De a népek nem fogták fel helyesen ezt a tant!

Mennyi szenvedés, bűn, gyűlölet, baj sújtotta a világot, mert félreértette ezt az öröktől- és örökkévaló tant. Aminek boldogítania kellett volna a népeket, az milliókra hozott gyötrelmet, elnyomatást, szenvedést, megtévedést és megtévesztést.

Hosszú évszázadok múltak el, amíg végül a tévedések súlya oly

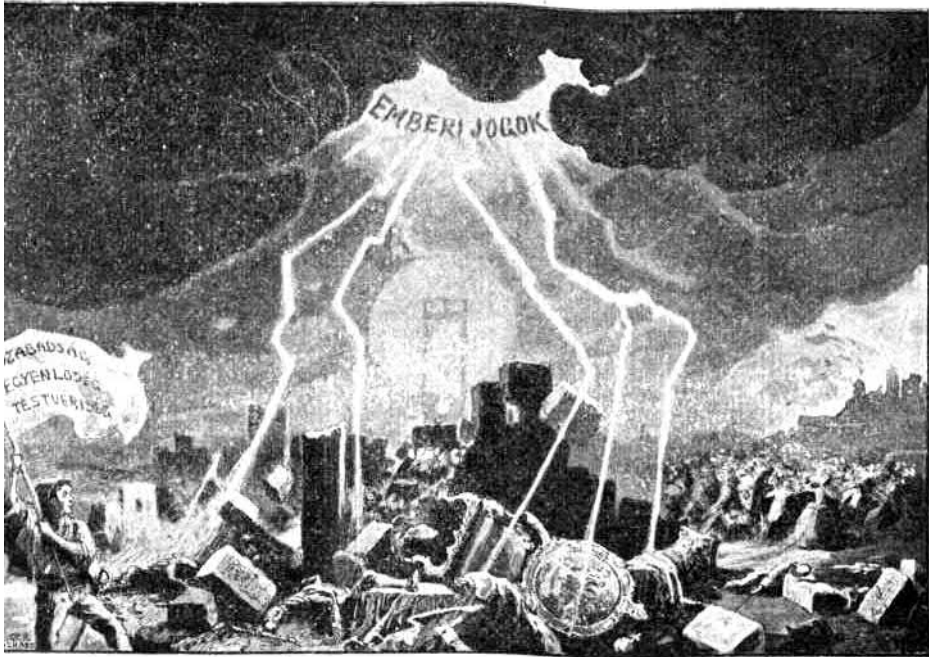
nehéz lett, hogy a világ nem bírta el tovább és követelte, hogy a nagy tanítás igazságai, az abból származó jogok diadalmaskodjanak. A szeretet szavát, hogy jobban megértsék, három jelszóra bontották fel: Egyenlőség, Testvériség, Szabadság!

Hát nem ezt hirdették-e a mester szavaira világot tanítani indult apostolok?

Hosszú kor múlt el, amíg a világ eljutott oda, hogy a világ minden rétege élhessen a jogokkal, melyeket ezekből a tanokból hirdetnek. Azt a kort, amely addig tartott, amíg ezek a jogok diadalmaskodhattak, ezt tartjuk mi a középkornak és a testvériség, egyenlőség és szabadság jelszavainak diadalával kezdődött az új kor, az emberi jogok győzelmének kora.

A francziák történelmét ott hagytuk el, hogy a király összehívta a birodalmi rendeket gyűlésre, melyre meghívta az előkelő nemesiséget, a papságot és az elnyomott harmadik rendet, melyet azon a gyűlésen 2 pap, 12 nemes, 18 városi tanácsos, 102 bíró, 212 ügyvéd, 16 orvos, 216 kereskedő és földműves képviselt. (1. IV. k. 560. old.)

Ennek a gyűlésnek a napját 1791 május 5-re tűzték ki. Azzal a nappal zárul le a középkor és megkezdődik az Egyenlőség, Testvériség és Szabadság jelszavának kora.

A FORRADALOM KITÖRÉSE.

Fölvirradt május 5-ének hajnala. A birodalmi rendek gyűlését valási ünnep előzte meg. A király, a királyné, a miniszterek, a három rend képviselői ünnepélyes menetben vonultak a Notrdam templomából Szent Lajos templomába, a megnyitó misére. Igazi ünnep volt ez. Rengeteg néptömeg özönlött Verszelybe. Az idő ragyogón szép volt, a város mesés díszítésekben pompázott. A zene hangjai, a király arczárói sugárzó öröm és jószág, a királyné bájos és minden ízében nemes megjelenése, a közös remény: mind a lelkesedés tüzét gyújtotta ki a lelkekben. Csupán egy dolog hatott fájdalmasan: az 1614-iki elrendezés és beosztás. Elöl a papság haladt teljes egyházi díszben, utána a nemesség arannyal áttört fekete díszruhában s végül a harmadik rend egyszerű, dísz nélküli fekete ruhában. A templomban is megmaradt ez a megkülönböztetés a rendek elhelyezésénél.

Másnap reggel folyt le a királyi gyűlés az ünnepélyek kis termében. A karzatokat nézőközönség töltötte meg. A képviselőket egyenként nevükön szólították s a terembe vezették. A tróntól jobbra a papság, balra a

nemesség helyezkedett el, a harmadik rend pedig a trónnal szemben. Azokat a képviselőket, akiknek részük volt a rendek gyűlésének egybehívásában, a közönség lelkesen üdvözölte, lelkesen tüntetett Nekker mellett is.

Mikor a miniszterek elfoglalták helyüket, bevonult a király, a királyné, a hercegek s nagyszámú ragyogó kíséretük. A terem csak úgy dörgött az üdvívalgástól. XVI. Lajos leült a trónra s amint föltette kalapját, a három rend egyszerre követte példáját. A harmadik rend habozás nélkül megcselekedte, bár ez ellenkezett a hagyományokkal. Elmúlt az az idő, mikor a harmadik rend fődetlen fővel, térden állva adta elő kívánságait. Mély csöndben várták a király szavait. Kíváncsiak voltak arra, vajjon a régi gyűlekezetekkel egy sorba állítja-e az újat is, vagy megadja neki azokat a jogokat, melyeket az állam s a nép érdeke megkövetel? Vájjon háborút, vagy békét hoznak-e szavai?

„Uraim, kezdte megindultan a király, elérkezett végre a nap, mely után szívem oly rég vágyott s örömmel látom magam körül népem képviselőit. Hosszú idő mult el a rendek utolsó gyűlése óta, s én — bár e gyűlések egybehívása kiment a szokásból — habozás nélkül szólítottam ide ezt a mostanit, amely a királyságnak új erőt, a népnek a boldogság új forrásait hozhatja meg.“

Ezután az adósságokról és a megtakarításokról beszélt. Ahelyett, hogy rámutatott volna az útra, melyet a rendeknek követniük kell, a pénzszükségről, az újításoktól való félelemtől beszélt a király; panaszkodott a kedélyek nyugtalanságáról, anélkül hogy megemlítette volna, hogy mily intézkedésekkel szándékozik azokat megnyugtatni. És mégis dörgő tetszenyilvánításban tört ki a rendek gyűlése, mikor a fejedelem emígyen végezte szavait:

„Mindenre, amit az uralkodótól, a nép első barátjától megkívánhat a közvélemény, számíthatnak részemről az urak. Adja isten, hogy boldog egyetértés uralkodjék e gyűlekezetben, hogy ez a kor a királyság boldogságára s javára örökké emlékezetes legyen! Ez az én szívem kívánsága, ez legforróbb könyörgésem, ez legyen az a jutalom, melyet népemtől becsületes szándékaimért s iránta való szeretetemért várok.“

Utána a pecsétőr beszélt s beszédében arra mutatott rá, hogy bár a király a harmadik rendet oly számmal hívta össze, mint a másik kettőt együttvéve, ezt csupán azéh tette, mert a közterhek, az adók, főleg a harmadik rendet terhelik, de azért a régi gyűlések tanácskozási rendjét nem akarja megváltoztatni. Azt óhajtja a király — úgymond — hogy a fejenként való szavazás — ámbátor az egész gyűlekezet véleményét jobban elintézi, mint a rendek szerint való — mégis csak az esetre legyen alkalmazható, ha a rendek gyűlése abban megegyezik s a király is hozzájárul. De reméli, hogy az adók dolgában a rendek teljesen megegyező vélemény lesznek.

Már ebből is látszott a kormány kétszínűsége. Pénz-dolgokban nem bánta, ha a rendek fejenként szavaznak, mert így gyorsabban juthatott az adókhöz, a pénzforráshoz, de már politikai ügyekben a rendek szerinti szavazás mellett volt, mert így inkább remélhette, hogy a nép javára szolgáló újítások nem mennek keresztül a gyűlésen. Még jobban elárulta az a maga szándékait azzal, hogy a gyűlés jogait mindenképpen meg akarta nyirbálni. A peesétőr kijelentette, hogy az országgyűlés csak az adójavaslatról, a sajtót korlátozó törvényről és a polgári, meg a büntető törvénykezés megjavításáról tanácskozhatnak, egyébről nem; végül pedig így szólt: „A jogos követeléseket megadtuk, a király nem hagyta magát szerénytelen zúgolódástól megtéveszteni, kegyeskedett azt meg sem hallani, sőt azokat a nyilatkozatokat is megbocsátja, melyek végzetes agryémekkel szeretnék pótolni a birodalom biztos alapjait. Önök uraim, remélem, főlháborodással fogják visszautasítani a veszedelmes újításokat, melyeket a közzó ellenségei a szerencsés és szükséges változásokkal akarnak össze téveszteni: azokkal, amelyek az állam újjászületését, ő felségének ezt a legfőbb vágyát megvalósítani hivatottak/.

A háborgó gyülekezet Nekker felszólalását várta. Azt remélték, hogy ő, mint a nép igaz barátja, a fejenként való szavazást fogja ajánlani. Ő azonban három órás beszédében csupán a pénzügyi költségvetéssel foglalkozott s mikor végre a politikai kérdésekre tért át, nem foglalt határozott állást, mert az udvarral is, a néppel is fönn akarta tartani a barátságot.

Nagy hiba volt a kormánynak ez a viselkedése. A közvélemény megadta a rendek gyűlésének a jogot, hogy Franciaországot újjászervezze, sőt el is várta ezt tőle; a királyság pedig elerőtlenedett s nem akadályozhatta meg e munkát. A kormány mégis szembehelyezkedett a rendek gyülekezetével s végzetes útra vitte a fejedelmet is. A királynak részt kellett volna vennie a nagy munkában, hisz ez a saját érdeke is volt. így helyreállíthatta volna hatalmát s azzal védekezhetett volna a forradalom ellen, hogy ő maga segít annak békés keresztülvitelében. Ha megvalósítja mindazokat az újításokat, melyeket a közvélemény követelt, nem születtek volna meg azok a végzetes viszályok, melyek később kitörtek s a vérpadra viték a szerencsétlen uralkodót. XVI. Lajos meg is valósította volna a reformokat, ha nem áll annyira környezetének a vészes befolyása alatt: de Lajos, mint gyöngé nádszál, hajladozott a Nekker vezetése alatt álló minisztérium és udvara között, melyet a királyné és néhány herceg vezetett.

Nekker rettegett a király határozatlanságától. Érezte, hogy a rendek régi szervezete nem maradhat fönn s azt is érezte, hogy három rend létezése, melyek mindegyike föl volt ruházva a megtagadás jogával, akadályozza az újítások keresztülvitelét. Az volt a terve, hogy később angol

Mirabó

a néppel szemben, mint amennyit a királyi hatalomtól a maga számára kicsikarhat. A forradalmi átalakulás csak a népnek hozhatott hasznot s így a két előkelő rend hajlandó volt az udvarral szövetkezni a harmadik rend ellen, ép úgy, mint ahogy ez nemrég velük szövetkezett az udvar ellen. Tisztára érdekből, minden ragaszkodás híján csatlakoztak tehát az udvarhoz. Az udvar hízelt a két rend tagjainak, valósággal becúzta őket. P o l i n y a k grófnő termében rendszerint a legelőkelőbb társaság gyülekezett, a két rend előkelőbb tagjait is szívesen látták ott. Ott csábították az udvar pártjára E p r e m e n i l t és A n t r é g - e t, a szabadságnak e két tüzes védőjét a parlamentben; ott határozták el, hogy melyik rend milyen ruhát viseljen; ott történt, hogy előbb hízélgéssel, majd ármánykodással s végül erőszakkal kísérelték meg a rendek összevezetését. Azt hitte az udvar, hogy még teljesen hatalmában van az ország, hogy Párison a hadsereggel, a harmadik rend képviselőin a nemességgel, a birodalmi gyűlésen a rendek szétválasztásával uralkodik. Hogy ezt a különválasztást elérjék, a nemesség fényét emelni, a harmadik rendet lealacsonyítani, megalázni iparkodtak. Abban az örületben tévelyegtek az első ülés után, hogy mindent sikerült megakadályozniok, mert semmit sem adtak meg.

Végzetes tévedés volt ez. Május 6-án, a rendek gyűlésének megnyitását követő napon a nemesség és papság bevonult a számukra kijelölt terembe,

minta szerint a nemeseket és a papságot egy kamarába egyesíti s a harmadik rend számára külön kamarát alkot, De nem látta be azt, hogy ha bevárja, míg a háborúság már kitört, akkor az ő közbelépése elkésett és hogy félrendszabályok akkor már senkit sem fognak kielégíteni, mert eredményekkel csak győzelmük előtt elégednének meg.

Az udvar pedig nem szabályozni, de egyenesen megsemmisíteni akarta a rendek gyűlését. Számított a rendek között támadó egyenetlenkedésre, mert így azt remélhette, hogy munkájuknak nem lesz sikere, egyik a másikat fogja szétrombolni.

A papság meg akarta tartani a maga kiváltságait s nagy vagyonát, a nemesség pedig jól tudta, hogy győzelme esetén is több jogát kell földadnia

s ott mint külön kamara megalkult. A harmadik rend, melynek számára való tekintettel a rendek gyűlésének termét engedték át, nem tett semmit: türelmesen várta, hogy a másik két rend vele egyesüljön. Azután megkezdődött az a hatalmas küzdelem, melynek el kellett döntenie, vajjon a forradalom kitörjön-e, vagy sem.

Franciaország jövője függött attól, hogy egyesülnek-e a rendek, vagy külöszakadnak. Ez a fontos kérdés a meghatalmazások megvizsgálásánál merült föl. A nép képviselői joggal állították, hogy ennek együttes ülésben kell megtörténnie, mert mindenkinek joga van a többi képviselő meghatalmazása iránt is érdeklődni, míg a másik két rend azt

Mirabó a szószéken.

követelte, hogy ez külön történjék, mert a rendek különböző helyzetű férfiakból állanak. így beszéltek a nemesség és papság vezetői, mert belátták, hogy egyetleneg közös cselekedetük a különválasztást örökre lehetetlenné tenné.

A harmadik rend nyugodtan s okosan viselkedett. Tudta, hogy egymaga annyi embert állíthat a küzdőtérre, mint a másik két rend együttesen, de tudta azt is, hogy a papság egy része, különösen az alsó papság tagjai feléje hajlanak s a nemesek között is vannak barátai. Számíthatott rá, hogy ezek a döntő pillanatban melléje állanak.

A püspökök ki akarták békíteni a rendeket, mert félték attól, hogy ha ez nem sikerül, a papságnak és a nemességnek egy része cserben hagyja a maga rendjét s a harmadik rendhez pártol: de kísérletük nem sikerült, mert a nemesség, mely a fejenként való szavazást semmi szín alatt sem akarta, a meghatalmazások külön-külön való átvizsgálása mellett nyilatkozott. Másnap a harmadik rend, mely el volt határozva, hogy önmagát jelenti ki a nemzet gyülekezetének isten, a béke és a közjó nevében, fölszólította a papságot, hogy vele egyesüljön. Ez a határozottság megrémítette az udvart úgy, hogy közbe is lépett, de minden igyekezete meghiúsult a nemesség merevségén.

Öt hét telt el már haszontalan huza-vonával. Mikor a harmadik rend

látta, hogy a további halogatás a nép érdekeinek árt, cselekvésre határozta el magát. M i r a b ó felállt s kijelentette, hogy Páris város egyik képviselője indítványt óhajt tenni s ekkor magas, szikár, egyszerű, de tiszteletet parancsoló alak: S z i e j é abbé kijelentette, hogy a meg-egyezés lehetetlen, ellenben a meghatalmazások fölülvizsgálása sürgős, a közös fölülvizsgálat követelése pedig jogos. Indítványára kimondotta a gyülekezet, hogy fölszólítja a nemességet és papságot: jöjjön át hozzájuk

A képviselők esküre emelt kézzel megfogadták, hogy addig nem mennek szét, amíg Franciaországnak alkotmányt nem adtak.

a nagy terembe, mert ha nem, a meghatalmazásokat távollétükben is fölülvizsgálják.

Amint a fölülvizsgálat befejeződött, a harmadik rend június 17-én Szi éjé indítványára nemzetgyülekezetté alakult. Ez a merész lépés, melylyel a legnagyobb, a harmadik és törvényes meghatalmazással ellátott rend magát Franciaország képviselőjének jelentette ki s a másik kettőt addig nem volt hajlandó törvényesnek elismerni, míg szintén nem vizsgálja fölül meghatalmazásait, a rendek gyűlését egyszerre a nép gyűlésévé alakította át. A nemzetgyűlés először is kimondta, hogy a törvényhozó hatalom oszthatlan, amivel a kiváltságosakat maga alá rendelte. Ki-

jelentette, hogy az adó törvénytelen, de egyelőre megengedte annak beszedését arra az időre, amíg ülésezik; ezzel megnyugtatta a tőkepénzeseket, a nép szükségleteiről pedig azzal gondoskodott, hogy élelmiszerbiztonságot küldött ki.

Ez a fellépés lelkesedéssel töltötte el a népet, az udvar pedig most már belátta, hogy hibát követett el, mikor a rendeket összeveszítette s most már csak abban bízott, hogy a király személyes közbelépésével tarthatja fenn a rendek régi szervezetét.

Nekker tudta nélkül és távollétében az udvar rábírt a királyt: jelenjék meg Ja harmadik rend gyűlésén, jelentse ki, hogy határozatai törvénytelenek és szólítsa fel a rendeket, hogy a monarchia érdekében a rendek külön tárgyaljanak. A titkos tanács tagjai: B a r a n t e n pecsétőr, A r t o a gróf, K o n d é herceg és K o n t i herceg teljesen magukhoz ragadták a kormányhatalmat s Nekker elvesztette minden befolyását. Megkísérlette ugyan, hogy közbelépjen, de hasztalan.

A titkos tanács azt hitte, hogy a trónról hangzó szigorú parancs megriaszítja majd a gyülekezeti s az ország megelégszik

Belyi, a nemzetgyűlés elnöke.

ígéretekkel is. Attól félt t. i. a titkos tanács, hogy a papságnak nagy része el találja ismerni a harmadik rend gyülekezetének jogát, mielőtt a király megjelenék az ülésben. Hogy ezt megakadályozza, bezárta a gyűléstermet, hogy a királyi gyűlés napjáig a gyülekezet ne tanácskozhassék. Ezt azzal indokolták, hogy a király megjelenése sok előkészületet igényel a teremben.

A nemzetgyűlés elnöke, az okos és bátor Belyi volt. Mikor június 20-án éjjel a pecsétőr tudatta vele, hogy az üléseket a király megjelenéséig be kell szüntetni, Belyi megtagadta az engedelmességet. Másnap, mikor Belyi az ülésterembe be akart menni, katonaság állta útját. Belyi tiltakozott ez erőszak ellen. Ezalatt megérkeznek a képviselők. Az izgalom folyton növekszik. Bármi történjék is, az ülést meg akarják tartani. Elkeseredetten tanácskoznak a fölött, hogy hol tartsák az ülést? Ekkor valamelyik képviselő elkiáltja magát:

— A labdaházban.

Ez az indítvány mindnyájuknak tetszik s a képviselők megindulnak Belyi vezetése alatt a labdaházba. A nép lelkesedéssel követi őket, sőt katonaság is csatlakozik hozzájuk, hogy szükség esetére az ő védelmükre

keljen. A képviselők megérkeznek a labdaházba s ott az üres teremben ég felé emelt kezekkel, szent küldetésük érzetében megesküdték, hogy addig nem mennek szét, amíg Franciaországnak alkotmányt nem adtak.

Az események ezután rohamosan követték egymást. A nemzetgyűlésnek nem volt saját ülésterme, de a labdaházban sem maradhatott, mert azt a királyi ház hercegei bérbé vették, hogy e helyet ezen a czimen a képviselőktől megtagadhassák.

A képviselők erre a Lajos-templomba vonultak tanácskozni. Ott a papság legnagyobb része lelkesedéssel csatlakozott hozzájuk. Junius 23-án nagy őrség vette körül a rendek termét, ahova csupán a képviselőket bocsátották be. A király nagy pompával vonult a terembe. Jeges csönd fogadta. Aztán beszélni kezdett a király s szemrehányásokkal halmozta el a gyűlést. Határozatait semmisnek jelentette ki, mert azokat csupán a harmadik rend képviselői hozták; követelte, hogy a rendi rendszer mellett maradjanak, előírta a reformokat, megállapította határait s megfenyegette a rendeket, hogy amint még egyszer ellentállanak, egymaga veszi kezébe az ország s a nép sorsát. E szavak után, melyeket XVI. Lajos szive ellenére mondott el, még megparancsolta a rendeknek, hogy szétmenjenek, aztán visszavonult.

A papság és a nemesség engedelmeskedett a királyi szónak. A nép képviselői azonban, bár fölháborodva, de azért némán helyükön maradtak. A nagy némaságba egyszerre belesendült Mirabó szava:

— Uraim, azt hiszem, amit most hallottak, a haza boldogságához vezet. Mily sértő önkény, fegyvercsörgés, a nemzet templomának megszenteltelenítése kellett ahhoz, hogy megparancsolják önöknek, hogy boldogok legyenek. S ki parancsolja? Az önök meghatalmazottja. Ki ad önöknek parancsoló törvényt? Az önök meghatalmazottja az, uraim, akinek tőlünk kellene a parancsokat fogadnia: tőlünk, akiket sérthetlenség övez, tőlünk, akiktől huszonötmillió ember reméli boldogulását. Ám az önök tanácskozásának szabadsága bilincsekbe van verve, fegyveres erő veszi körül a gyülekezetei! Hol vannak a nép ellenségei? Fölhívom önöket, keressenek védelmet méltóságuknál, törvényhozó hatalmuknál és tartsanak ki híven szent esküjük mellett. Az pedig csak akkor „engedi meg, hogy hazamenjünk, ha alkotmányt adtunk az országnak.”

Mikor az udvarmester látta, hogy a harmadik rend nem mozdul, figyelmeztette azt a király parancsára.

— Mondja meg urának. — dörögte Mirabó — hogy mi a nép parancsára vagyunk itt és csupán a szuronyok erőszakának fogunk engedni.

A harmadik rend folytatta tanácskozásait. Összes határozatait föntartotta és Mirabó javaslatára kimondta, hogy tagjai sértetlenek.

Ez a nap ásta meg a királyi hatalom sírját. Minden hatalma, minden

ereje a nemzetgyűlésre ment át. Akik az ellenállás okozói voltak, nem merték az ellenállókat megbüntetni. XVI. Lajos és a királyné könyörögtek Nekkernek, hogy maradjon. Nekker nem helyeselte a királyi ülést s részt sem vett benne, amivel egyszerre visszanyerte a gyűlés bizalmát. Az első ülésben részt vett a papság egyik része is s néhány nappal később negyvenhét nemes, köztük az orleani herceg, szintén csatlakozott a harmadik rendhez. Ekkor maga az udvar szólította föl a megmaradt papságot és nemességet, hogy a hasztalan ellenállást adja föl. Junius 27-én megvolt az teljes, együttes ülés. A rendek eltűntek benne. Elnyelte, magába szívta őket a nemzet gyülekezete.

Az udvar ekkor végzetes hibát követett el. Ahelyett, hogy beletörődött volna a változhatatlanba s maga igyekezett volna a munkában részt venni, rossz tanácsadók szavára az első ijedség után elhatározta, hogy a fegyveres erőhöz folyamodik. Míg az udvar sötét terveit főzte, a nemzetgyűlés folytatta tanácskozásait. Az egész ország buzdította erre. Mindenfelől özönlöttek a városoknak s egyes polgároknak szerencsekívánó üdvözlései. De érkeztek csapatok is, még pedig oly nagy számban, hogy Verszely katonai táborhoz hasonlított. Az üléstermet őrtség vette körül, polgárokat nem engedtek be, Páris katonaság özönlötte el. A sok idegen, királyához föltétlenül hú ezred ottléte rossz tervekre vallott.

A nép nyugtalankodott, izgatott volt; a nemzetgyűlés föl akarta világosítani a királyt a veszedelemről s a csapatok eltávolítását kérni. Mirabó javaslatára junius 9-én tiszteletteljes, de határozott hangú föliratot intézett a királyhoz, de siker nélkül. Lajos király azt felelte, hogy egyedül ő rendelkezik a csapatokkal és biztosította a képviselőket, hogy a katonaság csupán óvatosságból van Páris körül, hogy zavaroknak elejét vegye s a gyűlést védje. Különböztetve azt ajánlotta a gyűlésnek, hogy tanácskozásait Noajonba vagy Szoaszonba tegye át. Persze ott a nemzetgyűlés a katonaság kellő közepébe került volna s a nép védelmét, támogatását teljesen elveszti.

Páris forrongott. A veszedelem, mely a nép képviselőit fenyegette, s az élelmiszerek hiánya a fölkelés gondolatát érlelte meg a lakosságban. A tőkepezés a csödtől való félelmében, a művelt középosztály házasságból, a nép, mert a kiváltságosak alatt nyögött s nyomorúságát az udvarnak tulajdonította: mind lelkesedéssel karolta föl a forradalom ügyét. Nehéz fogalmat alkotni arról a mozgalomról, mely Páris lakosait forrongásban tartotta. Most, hogy a szolgaságból megtette az első lépését a szabadság felé, mintegy belebódult az új helyzet gyönyörébe, megrészegette a szabadság és a lelkesedés.

A sajtó még magasabbra korbácsolta a népérzések hullámain. Az újságok közölték a nemzetgyűlés tanácskozásait, a nép a szabadban, nyilvános tereken verődött össze s megbeszélte a kérdéseket, melyekkel a nemzet-

gyűlés foglalkozott. Különösen a Palé-Roajalban tartott összejöveteleken jelent meg állandóan nagy tömeg. Asztal volt a szószék, s aki éppen beszélni akart, a szónok. Ott beszéltek a hazát fenyegető veszedelemről, egymást bátorították, biztatták az ellenállásra. Valaki azt indítványozta: szabadítsák ki a foglyokat. Nyomban feltörték az apátság börtöneit s kiszabadították a fogoly gránátosokat, akik azért ették a börtön kenyerét, mert nem akartak a népre löni. A katonák visszatértek a börtönbe s ott várták meg, míg a király a nép gyűlésének kérelmére megkegyelmezett nekik. Csakhogy ezzel a gránátosezred teljesen meg volt nyerve a nép ügyének.

Ilyen volt Páris hangulata, mikor az udvar, a roppant tömeg katonaságra támaszkodva, megkezdte tervei keresztülvitelét. Julius 11-én száműzte Nekker s egészen újjáalakította a minisztériumot. B r o l y i marsall, L a G a l i s z o n i e r, V o g ü j o n herceg, B r e t ö l y báró és F u l o n intendants foglalta el a régiek helyét. Nekker 11-én este éppen ebédnél ült, mikor a király levelét megkapta, mely ráparancsolt, hogy nyomban hagyja el a királyságot. Nekker nyugodtan tovább evett s vendégeinek mit sem szólt a levél tartalmáról. Ebéd után pedig kocsiba ült nejével, mintha Szent-Uanba akarna kocsizni, s neki vágott a brüsszeli útnak.

Másnap délután 4 óra felé tudták meg a párisiak, hogy Nekker száműzetésbe ment. Néhány pillanat alatt iszonyú izgatottság fogta el a lakosságot. Mindenfelé sűrű tömegek verődtek össze, tízezernél többen a Palé-Roajalba mentek. Ez a tömeg szörnyű elkeseredésében mindenre kész volt, de nem tudta, mit tegyen. Ekkor valami ifjú — D e m u l e n Kamill — pisztolylyal kezében az asztalra ugrik s így kiált:

— „Polgárok! Nekker száműzetése a hazafiak Bertalan-éjszakájának vészharangja. Egy pillanatot sem szabad veszítenünk. Ma estére a német és svájci csapatok a Marsz-mezőről a városba törnek s valamennyiünket megfojtanak. Egy menekülésünk van: a fegyver!”

Leírhatatlan lelkesedést keltettek ezek a szavak. Demulen indítványozta, hogy mindenki kokárdát tűzzön a mellére, így megismerik s védhetik egymást.

— „Milyen színű legyen?” kérdi a tömegtől. „Akartok zöldet? Zöld a remény színe . . . “

— „Zöld, zöld legyen!” zúgja a tömeg.

Demulen leugrik az asztalról s falevelet tűz a kalapja mellé. Mindenki követi a példáját s a Palé-Roajal gesztenyefái csakhamar csupaszon meredeznek a magasba. Azután a tömeg lármázva s énekelve K u r c z i u s z szobrászhoz vonult, elvette Nekkernek és az orleani hercegnek (azt hitték hogy ez utóbbit is száműzni fogják) mellszobrát, fekete fátyolba burkolta s végigment velük a Szent-Márfon, Szent-Deni, Szent-Honoré utcákon, miközben számuk folyton gyarapodott. Aki szembe kerül a menettel, leveszi

kalapját. Közben a város lovasőrsége is csatlakozott a tömeghez. Így érnek a Vandom-térre s a két szobrocskával többször megkerülik XIV. Lajos szobrát. Rohamlépésben közeledik a nanti gyalogezred egyik szakasza, hogy szétrobantsa a tömeget, mely azonban hatalmas közporral visszaveri őket. Azután XV. Lajos terére vonul a menet, ahol Lambesz herceg dragonyosai támadnak rá s keresztültörnek rajta. Az egyik szoborvivő és egy katona elesik. A nép szétfut.

Egyik része a partra rohan, a másik a bulvardok felé, a többiek egyenesen a Tülyeriákba menekülnek. Lambesz herceg katonáinak az élén utánuk rohan. Benyomul a kertbe s kardjával szétüt a békésen sétáló — a tüntetésben részt nem vett — közönség között. Valami aggastyán megsebesül, mire a közönség feldühödik, székekkel, botokkal védekezik; a fölháborodás folyton nő és terjed s egyszerre csak a Tülyeriákon, a Palé-Roajalban, az egész városon, sőt a külvárosokon is viharként zug végig a vészkiáltás:

— Fegyverre, polgárok!

A gránátos testőrezredet, melyről tudták, hogy rokonszenvez a néppel, nem engedték ki kaszárnyájából. Lambesz herceg hatvan dragonyost állított őrségnek a kapujuk elé. Mikor a testőrök ez idegen katonákat megpillantották, szörnyű felháborodásukban, hogy foglyokként tartják őket, fegyvert akartak ragadni s csak nagynehezen csillapodtak le tisztjeiknek rábeszélésére. Ám, amikor a Tülyeriák kertjében történt támadást s egyik társuk halálát megtudták, mégis fegyvert fogtak, feltörték a kaszárnya rácskapuját s szétverték a dragonyosokat, akik közül négyen elestek, azután rohamlépésben siettek a XV. Lajosról elnevezett térre és a nép s a katonaság közt foglaltak helyet. Mikor a királyi csapatok felsőbb parancsra a Marsz-mezőről előnyomultak, a testőrség sortűzzel fogadta őket. A csapatok erre megtagadták az engedelmisséget. Nem akarták a fővárost megtámadni, mire a tiszték kétségbeesve visszavezényelték őket a Marsz-mezőre. Az udvar tehát máris vereséget szenvedett.

Demulen Kamil.

A nép ez este a városházára vonult s követelte, hogy verjék félre a harangokat s fegyverezzék föl a polgárságot. Néhány választó a városházán átvette a hatalmat. Ezek az emberek okosságukkal s bátorságukkal sokat használtak a szabadság ügyének, de az első órákban oly nagy volt a zűrzavar, hogy meg sem tudták magukat értetni a polgársággal. Gyanús elemek csoportosan járták be a várost s bizonytalanná tették az utakat. A 12-ről 13-ára virradó éjszaka a zűrzavar s a rémület éjszakája volt.

Nekker száműzetése a verszelyi nemzetgyűlés tagjait is felbőszítette. Komoran s elkeseredéssel szívében gyűltek össze a harmadik rend képviselői kora reggel. Mikor M u n y é azt indítványozta, hogy a nemzetgyűlés szólítsa föl a királyt: hogy az elküldött megbízható minisztereket visszahívja s a csapatokat visszavonja, valóságos tapsvihar tört ki. Mikor utána L a l l i - T o l l a n d a l ékes szavakkal dicsérte Nekker erényeit, maga a nemesség is együtt kárhoztatta a harmadik renddel az udvar eljárását.

V i r i ő gróf kifejezést is adott rosszalásának s így szólt:

— Azért jöttünk össze, hogy alkotmányt teremtsünk: tegyük hát meg, egyesüljünk mindannyian a junius 20-iki határozatok keresztülvitelére. Esküdjünk meg, hogy keresztül is viszszük.

— Az alkotmányt meg kell kapnunk — tette hozzá L a R o s f u k o l d herceg — nélküle nem akarunk élni.

De minden válaszfal ledőlt a rendek között, mikor a párisi véres események híre megérkezett. Nyolczvan tagú küldöttség ment a királyhoz, hogy figyelmeztesse őt az udvar eljárásának veszedelmes voltára. A király azonban nem engedett, mire a nemzetgyűlés egyhangúlag kimondta a király összes minisztereinek és tanácsosainak a felelősségét; Nekkernek s társainak sajnálatát fejezte ki; amellet pedig minden egyéb határozatát főtartotta. Hogy a termet éjszaka a katonaság el ne zárhassa, a gyűlés kimondta, hogy a képviselők egyik része éjszaka is folytatja az ülést, míg reggel a másik rész váltja föl. Az éjszakai ülés vezetésére L a f a j e t t - e t választották meg. Ám az éjszaka nyugodtan telt el, semmi különös esemény sem történt.

Nem úgy Párisban. 13-án már szervezett fölkelés tört ki. Félreverték a harangokat s a nép tízezrei hömpölyögtek a városháza felé. Önkéntesek neve alatt mindenfelé csapatok alakultak. Minden kerület 200 embert szavazott meg a védelmére. Csak fegyver nem volt. A nép most F l e s z e i főpolgármestertől követelt fegyvert, mert neki tudnia kellett, hol van a város fegyverkészlete. Fleszel megnyugtatta a népet, hogy estére lesz fegyvere. Rögtön állandó „jóléti választmány“ alakult a városházán. A nép addig is ott szerzett fegyvert, ahol talált; mikor megtudta, hogy gyanús emberek kifosztották a lazaristák gabonaraktárait, maga fegyverezte le őket, a gabonát s a városba hozott egyéb élelmiszereket pedig a Grév-térre hozatta, ahol közös áruraktárt rendeztek be a népek.

A jóléti választmány néhány óra alatt elhatározta, kihirdette s keresztül is vitette, hogy a polgárország 48.000 főre emeltessék. A polgárok ezrei siettek a polgárság lobogója alá, mely a város vörös-kék színeit viselte. Minden kerületre egy zászlóalj polgárország jutott s az egésznek főparancsnokává Ó m o n herceget választották meg. De fegyver estére sem volt. Fleszel, hogy a nép fokozódó gyanúját s elkeseredését eloszlassa, azt mondta: hogy Sarlvilból nemsokára megérkezik 12.000 darab fegyver. Csakugyan több láda érkezett: „Tüzérség“ felírással, de mikor fölbontották, fadarabokat találtak benne.

A nép dühe nem ismert határt, árulással vádolta Fleszelt, aki azt válaszolta: hogy őt is megcsalták; a választmány pedig, hogy eloszlassa a nép gyanúját, 50.000 pika készítését rendelte el. Hogy éjszaka fosztogatások ne történjenek, kivilágította a várost, melynek utcáit a polgárország fegyveres őrzései járták be.

Másnap már hajnalban talpon volt a nép. Tudta, hogy a rokkantak házában sok fegyver van s csakhamar nagy tömegekben vonult oda. A Marsz-mezőn föllállított csapatoktól éppenséggel nem ijedt meg. Szemük láttára törte föl a pinczékét s nagy diadallal 80 000 fegyvert vitt el. Az ágyukat a külvárosok kapuinál, a Tülyeriák előtt, a parton s a hidakon állították föl, hogy megvédjék a fővárost a csapatok esetleges támadása ellen.

Ugyanakkor reggel az a hír terjedt el, hogy a szentdeniszi csapatok elindultak a főváros ellen s a Basztill ágyúit a Szt. Antoen utcára vannak irányítva. A választmány erre a hírre a polgárorséget a veszedelmesebb pontokra küldte, a Basztill kormányzóját pedig fölszólította, hogy ágyúit vonja vissza. már a nép figyelme is a Basztillra fordult, az önkénynek, a gyűlölt királyi hatalomnak erre a börtönére. Egyszerre csak végig harsozott Párison a jelszó:

— El a Basztillhoz! A Basztillhoz!

Mindenfelől ezrével tódult a nép a Basztill felé, melynek hidjai föl voltak huzva, mint háborús időben, katonái pedig harczkészen álltak helyükön. T u r i o képviselő bement az erődbe s kérte D e l o n é kormányzót, változtassa meg az ágyuk irányát, mire a kormányzó azt válaszolta, hogy a nép megnyugtatóására hátrább vonatta az ágyukat. A tisztek s a legénység megígérték Turionak, hogy nem lönek a népre, ha életüket nem fenyegetik. Turio erre az egyik mellvédre lépett, hogy megnyugtassa a népet, mely üdvriadallal fogadta; aztán lement a nép közé, elmondta, mit végzett s a jóléti bizottság ülésére távozott.

De a nép most már többet követelt. Valaki elkiáltotta magát:

— A Basztillt akarjuk! Adják át a Basztillt!

A tömeg nyomban átvette a jelszót, de támadni még nem mert. Ekkor hirtelen két ember vált ki a tömegeből, az egyik őrházhoz rohant s fej-

szével dőngetni kezdte a főhid támaszait. Hiába kiáltanak rájuk a katonák: súlyos csapásaik alatt a lánczok elszakadnak, a híd alázuhan. A tömeg vad dühvei rohan be rajta s a második hidat akarja leverni, melynek bejáratát az erőd őrsége valóságos golyózáppal védi. Ez ellenállás még jobban felbőszíti a népet s most már, bár az erőd kartácsai egész utcákat vágnak sorai közt, a kapukat dőngeti Éli és Hü l é n vezetése alatt.

A jóléti választmány egymásután három küldöttséget is menesztett a Basztill kormányzójához, hogy szüntesse be az ellenségeskedést s bízza az erődöt a polgárőrségre; de a küldöttségek egyike sem tudott a vadul hullámzó tömegen keresztül vergődni.

Már néhány órája tartott az ostrom, mikor a testőrség ágyúkkal az erőd alá érkezett s a küzdelemnek hirtelen fordulatot adott. Ágyúinak védelme alatt a felbőszült tömeg mind merészebben rohant a kapukra. A Basztill védelmezői most már meg akarták adni magukat, de Deloné, aki sejtette, hogy mi sors vár reá, a löporkamra felé tartott, hogy levegőbe röpítse az erődöt. Katonái megakadályozták s kitűzték a fehér lobogót. De a nép tovább harczolt

— „Eresszék le a hidakat!“ zúgták a nép tízezrei.

— „Nem lesz bajotok!“ kiáltották a tömeg vezetői.

E biztatásra lebocsátották a hidakat s a tömeg sűrű rajokban özönlött a Basztillba. Akik elől rohantak, meg akarták védeni az őrséget, de a többség fenyegetően üvöltötte:

— „Adjátok ki őket. Polgártársaikra lőttek. Akasztófára velük!“

A kormányzót s néhány katonát magával ragadott a tömeg s meggyilkolta őket.

Minderről nem tudtak a városházán. A jóléti bizottság javában tanácskozott, mikor a diadalittas, véres tömeg megérkezett.

— „Győzelem! Győzelem! Szabadság!“ hallatszott mindenfelől.

A Basztillnak foglyul ejtett őrségét némelyek a választmány ítélete alá akarták bocsátani, de a többség azonnali kivégeztetésük mellett volt s a vezetők csak nagynehezen tudtak számukra kegyelmet kieszközölni. Azután azonban a szerencsétlen Fleszelre került a sor. Egy Delonénál talált levele állítólag azt bizonyította, hogy tényleg hitegette a polgárságot, mert a királyi csapatok közbelépését remélte. Némelyek börtönre akarták vetni, valaki azonban kiadta a jelszót, hogy vigyék a Palé-Roajalba, ott ítéljen fölötte a nép. Fleszel kénytelenségből beleegyezett s elindult a Palé-Roajal felé, utána beláthatatlan néptömeg. Mikor azonban a Pelletyé-rakpatra értek, valami ismeretlen agyonlőtte a szerencsétlen embert.

Biztosra vették, hogy a katonaság éjszakára megtámadja a polgárságot s ezért az egész nép lázasan dolgozott a város megerősítésén. Egész Páris fegyverben, nagy harci kedvvel nézett a támadás elé.

Mi történt ezalatt Verszelyben? A nemzetgyűlés már harmadnapja együtt volt. Tudta, hogy az udvar a 14 és 15 közötti éjszakán akarja terveit Páris és a nemzetgyűlés ellen végrehajtani. B r e t ö l y báró miniszterelnök biztosította a királyt, hogy 3 nap alatt rendet teremt, a csapatok parancsnoka, B r o l y i marsall korlátlan hatalmat kapott, a sok idegen csapatot pedig pénzzel s borral árasztotta el a kormány. A döntés pillanata tehát elérkezett.

A nemzetgyűlés küldöttséget indított a királyhoz, hogy vonja vissza a csapatokat, különben romlásba rohan, de nem kapott megnyugtató választ. Épen újabb küldöttség indult XVI. Lajoshoz, mikor N o á j vikomt megérkezett Párisból s elmondta, hogy a főváros forrong s fölfegyverkezett. Az újabb küldöttségnek megígérte a király, hogy visszavonja Párisból a csapatokat s a polgárőrség élére tábornokokat állít. Lajos nem is akarta az udvar terveit elfogadni, mely biztosra vette, hogy a nemzetgyűlést szétkergetheti, Páriszt pedig néhány óra alatt megfékezheti. A király válasza nem elégítette ki a nemzetgyűlést.

Rövid idővel azután O r m e s z o n és D ü p o r képviselők meghozták a párisi véres események hírét. A Basztill elesett, Delonét és Fleszelt meggyilkolták s az erőd körül halomban hevernek a hullák. Ekkor még egy utolsó küldöttséget akart a nemzetgyűlés a királyhoz küldeni, hogy előtte a helyzet veszedelmes voltát föltárja.

Ugyanakkor a király elhatározta, hogy megjelenik a nemzetgyűlésen. L i a n k u r herczeg főruhatáros ugyanis, az udvaroncok elkerülésével, őszintén föltárta előtte a történeteket.

— „Hisz ez lázadás!“ mondta a király.

— „Nem, felség! Ez forradalom.“ Volt a válasz.

A nemzetgyűlés örömmel fogadta a király megjelenésének hírét, de Mirabó azt mondta, hogy csak akkor örüljön, ha a király tényleg valami megnyugtatót hoz. Így történt, hogy XVI. Lajost komor csönd fogadta, de midőn kijelentette, hogy ő együtt érez a nemzettel, parancsot adott a csapatok eltávolítására s szavait megindultan így végezte:

— Nos hát! Én vagyok az, aki reátok bízva magát! — Az egész gyűlés tapsban tört ki s ujongva kísérte vissza Lajost a kastélyba.

Párisban is nagy örömmel fogadták a hirt. XVI. Lajos azonban, aki most már tisztán látott, érezte, hogy személyesen kell a párisiakat megnyugtania. Kijelentette a nemzetgyűlésnek, hogy visszahívta N e k k e r t s másnap Párisba megy. A gyűlés 100 tagú küldöttséget küldött előre e hírrel Párisba, ahol a képviselőket tomboló lelkesedéssel fogadták. A hős L a f a j e l l e t, aki először indítványozta a birodalmi rendek összehívását s a nemességnek kisebb részével nyomban a nemzetgyűléshez csatlakozott, polgármesternek, B e l y i t a nemzetőrség parancsnokának választották meg.

Mikor Lajos másnap Párisba érkezett, a nép fegyveresen óriási tömegekben lepte el az utakat. Eleinte hidegen fogadták a királyt, de mikor Lajos a városházánál kocsijából kiszállt s átvette Belyitől a háromszinti kokárdát, mindenfelől viharosan megéljenezték. XVI. Lajos a gyűlésbe ment s ünnepélyesen megerősítette az új rendet, majd visszatért Verszelybe, ahol az aggódó királyné kitörő örömmel fogadta.

A béke a nép és a király közt teljes volt. A népellenes miniszterek és tanácsosok: A r t o a gróf, K o n d é herceg, K o n t i herceg, a P o l i n y a k család kivándorolt az országból s Torinóban telepedett meg.

Nekker valóságos diadalmenetben tért vissza Párisba. A nép, mely még mindig fel volt bősülve a július 14-én történtek miatt, meggyilkolta F u l o n minisztert és B e r t y é-t s bizonyára ez a sors vár a párisi csapatok parancsnokára, a foglyul visszatartott B e z e n v a l báróra is, ha Nekker a választmányban általános kegyelmet nem eszközöl ki. Ezzel nagy hibát követett el, mert a nép, mely azt hitte, hogy ellenségeit védelmezi, bizalmatlan lett s elfordult tőle. Nekker azt hitte, hogy ura lehet a forradalomnak, de keservesen csalódott.

Július 14-ike lázba hozta a vidéket is. Mindenfelé községtanácsot választottak a városok s nemzetőrséget szerveztek a lakosok védelmére. A hatalom a nép kezébe ment át. A városokban a kiváltságosak ellen fordult a nép dűhe, a vidéken a parasztnép fölperzselte a kastélyokat s földesuraiknak nemesi okmányait a lángokba dobták. A rendek eltűntek, el kellett tűnnie minden különbségnek is.

A nemzetgyűlés igyekezett megnyugtatni a népet. Jó hatást tett, hogy a 14-iki összeesküvőket átadta a Satlé törvényszéknek. N o á j márk augusztus 4-én a kiváltságok eltörlését indítványozta. Maguk a nemesek valóságos lelkesedéssel mondtak le előjogaikról. Egymásután álltak föl a tartományok képviselői s csatlakoztak az indítványhoz. A gyülekezet e napon XVI. Lajosnak „Franciaország megszabadítója“ nevét adta.

Ez az éjszaka szentesítette a nép uralmát. Ez volt az átmenet az új rendre, melyben a régivel ellentétben, minden az államé volt. A nép, mely a régi alkotmányt lerombolta, hozzá foghatott az újnak fölépítéséhez.

A nemzetgyűlés, mely a nép magvából állt, nem volt egységes. Négy pártra oszlott. Az egyik az a r i s z t o k r a t á k pártja volt, mely csak ideig-óraig tartó lelkesedésből, de még inkább kénytelenségből engedett a forradalomnak s most elkeseredetten küzdött minden újabb reform ellen. Vezére M ó r i abbé és K a z a l é volt.

A másik párt élén N e k k e r állt, aki nyíltan az angol alkotmány behozatala mellett volt. Ez a párt, melyet később m o n a r k i s t a pártnak neveztek, az ellentétek elsimítására törekedett s amint korábban engedékenységre intette a királyt, most a polgár képviselőket igyekezett túlzásoktól visszatartani. De voltaképpen sem az udvar, sem a nép nem bízott benne.

A gyülekezés egy másik részét a n e m z e t i párt alkotta.

Még R o b e s z p i e r r árnyéka nem tűnt föl a láthatáron; annak a csoportnak, mely a forradalom után újabb forradalmat szervezett, még nyoma sem volt. Ez a párt

most meg Dűpor, Barnav és Lamet vezetése alatt állt. Július 14-ike a középosztály diadala volt s ez a középosztály mint félistenekre, úgy hallgatott Mirabóra, Lafajetire és Belyire. Az első a nép esze, a második tábornoka, a harmadik fölöttes hatósága volt. Dűpor, Barnav és Lamet pártja, mely ragyogó tehetségű s hazafiságtól izzó fiatalemberekből állt és a nemzetgyűlésben a szélső balon foglalt helyet, már kissé tulment követeléseiben a július 14-iki vívmányokon.

Dűpor, ez a kiváló eszű politikus tudta, hogy a nép, ha jogait kivívta, pihen; a nép pedig, mely pihen, elgyöngül. Hogy tehát a népet, mely sokban nem értett egyet a középosztályllyal, folytonos mozgásban tartsa, egyesítette a tömérdek klubot, amivel ellenállhatlan erejűvé tette a népet, de ártott vele egyúttal az államgépezetnek, melynek rendes kerékvágásba való hozatala a tulajdonképpeni célja. A népet hatalmasabbá tette, mintsem maga akarta; s mikor az a királynak Varenmba való menekülése után fenyegető rémként óriássá nőtt, egész pártjával a középosztály pártjához csatlakozott, mely Mirabó halála óta vezető nélkül maradt.

Legnagyobb a középosztály pártja volt, melynek élén két olyan férfiú állt, aki eredetileg nem tartozott a harmadik rendhez, de hozzá csatlakozott. E két óriás Sziejé abbé és Mirabó, akik az alkotmányos gyülekezet munkájának nagyobb egységességet, föllépésének nagyobb határozottságot adtak.

Sziejé volt a nemzetgyűlés legnagyobb tudású, legtisztább gondolkodású tagja. A nemzet minden baját, minden érzését, kívánságát ismerte, hosszú társadalomtudományi tanulmányai alapján leginkább volt képes arra, hogy az új alkotmányt megteremtse. Általánosan tisztelték, indítványait legnagyobb részt elfogadták és különösen a bizottságokban roppant tekintélye volt.

Mirabó viszont a szónoki emelvényen volt nagy hatalom. Bámulatos tetterejének, szenvedélyességének igazi működési talaja a forradalom volt. Merész, ügyes, ékesen szóló, izzó gyűlölettel eltelve az önkényuralom és a nemesség ellen, mely őt nagysága miatt kebeléből kizárta; ha kell, higgadt, világosan gondolkodó fő, ha a körülmények viszont úgy kívánják, szenvedélyes. Ellenállhatlan erővel tudta hallgatóit magával ragadni. A nemzetgyűlést uralta, a nép imádta s mikor meghalt, az egész nemzet gyásza kísérte a Panteonba.

A nemzetgyűlésé volt az összes hatalom. Tőle függtek a községtanácsosok, neki engedelmeskedtek a nemzetőrsek. A királyi hatalom már csak árnyék volt, mely előtt senki sem hajolt meg. Előbb a kincstár legégetőbb szükségletein segített a nemzetgyűlés, aztán az alkotmány kidolgozásához fogott. Először is ünnepélyesen kimondta jiz ember s a polgár szabadságát s jogait, eltörölt minden kiváltságot s előjogot, aztán a törvényhozó testület szervezésének nehéz munkájához fogott. Mik lesznek a jogai s milyen a viszonya a királyhoz? Milyen alakban tartsa jövőben a tanácskozó testület a maga üléseit? Maradjon egységes, vagy osztassák két kamarára? Legyen a másik kamara arisztokratikus társaság, vagy mérséklő szenátus? Vájjon a király is résztvegyene a törvényhozásban? Ezek a nagy kérdések foglalkoztatták a nemzetgyűlést és Párist szeptember havában.

Végül is úgy oldották meg a kérdést, hogy a királynak semmi jogot sem hagytak. Nem javasolhatott új törvényt, a nemzetgyűlést pedig nem oszlathatta föl. A nemzetgyűlés külön ki is mondta, hogy a törvényhozó-testület állandóan együtt legyen. Nekker, Munyé, Lalii a képviselőkamarán kívül szenátust is akart, a melynek tagjait a nép előterjesztésére a király nevezné ki. Hosszú vita után elvetették a szenátus eszméjét és a testület egységét mondták ki. Az iránt tisztában voltak a képviselők, hogy a királynak megadják a törvények megerősítésének, vagy elvetésének a jogát. Ám a gyülekezeten kívül rettenetesnek tetszett, hogy egyetlen ember megakadályozhassa az egész nép akaratának az érvényesülését.

Páris még mindig nem nyugodott meg teljesen. A szervezkedés munkája tartotta lázban. A választók gyülekezetének helyét a kerületi képviselők foglalták el s ez a testület most a községi rend tervezetén dolgozott. Mindenki parancsolni akart, kerületek, bizottságok összeütköztek egymásnak nem tetsző határozatok miatt. A hatvan kerület mindegyike alárendeltjének tekintette a közgyűlés tagjait s följosítotttnak tartotta magát arra, hogy ezek határozatait megdöntse. A megbízóknak e túlkapásai rohamosan terjedtek a nép között. Mindazok, akiknek nem jutott rész a kormányzásban, gyülekezetekké egyesültek s ott vitatták meg az őket érdeklő kérdéseket. Katonák, szabólegények, parókakészítők, szolgák, mind külön-külön gyűléseken tanácskoztak. A Pálé Roajalban pedig roppant tömegek vitatták s bírálgatták a nemzetgyűlésben tárgyalt dolgokat. Az élelmiszerhiány miatt is nagy tömegek verődtek össze tanácskozásra s ezek nem voltak éppen a legkevésbé veszedelmesek.

Mikor a nemzetgyűlés a király visszavetés! jogáról tanácskozott, a Pálé Roajalban tetőpontjára hágott az izgatottság. A nép, mely a királynak meghagyott minden jogban a maga szabadságának veszélyeztetését látta, Verszelybe akart vonulni, hogy azokat a képviselőket, akik a visszavetés! jog mellett voltak, letegyje. Küdöttséget küldtek a községtanácshoz s annak kimondását kérték, hogy a választóknak mindig jQguk legyen képviselőiket mandátumuktól megfosztani. A községtanács ellenállt s Lafajett a nemzetország segítségével mindent megtett a veszedelmes csoportosulások megakadályozására. A nép fenyegető magatartásának hatása alatt azonban a minisztérium mégis rábírta a királyt, hogy egyezzek bele abba, hogy visszavetési jogának csak halasztó hatálya legyen. A nemzetgyűlés aztán így is határozott.

Az udvar akkor Pá is izgatottságának fölhasználásával új tervet akart a hatalom visszaszerzésére keresztülvinni. Ugy akarta föltüntetni a királyt, mint a kinek szabad akaratát elnyomják s a k;t tekintélyét megsemmisítő feltételek elfogadására akarnak kényszeríteni. Azt akarták, hogy a király elszökjék s a szökést ezekkel a dolgokkal szándékoztak indokolni; mert azt jól tudták, hogy míg a király Verszelyben marad a nemzetgyűlés szemei előtt s Páris közelében, addig régi hatalmának visszaszerzését meg sem kísérelheti. Meczbe akarták szöktetni a királyt a hadsereghez, de XVI. Lajos ellenzése meghiúsította ezt a tervet. Pedig Meczből magukhoz vonhatták volna a hűnek maradt nemességet, odaszólíthatták volna a parlamenteket s a nemzetgyűlést. Párisi lázadónak nyilváníthatták és megsemmisíthették volna a csapatok segítségével. A nép s a forradalom barátai viszont attól reméltek sikert, ha a királyt Párisba hozzák a maguk körébe, mert még mindig nem bíztak benne.

Az udvar magatartása pedig csak megerősítette a gyanút. Azzal az ürügygyei, hogy a párisi zavaros állapotok óvó rendszabályokat tesznek szükségessé, Verszelybe szólították a csapatokat s megkettőztették a király testőrségét. Ezek a dolgok a végtelenségig felizgatták Párist, mely most már elkeseredetten készült a harcra.

Ez alatt Verszelyben az udvar mindenképpen hízelt a tiszteknek, hogy a csapatok hűségét biztosítsa. Diszebédeket rendezett a tiszteletükre, sőt a királyné szórakoztatásában is részt vehettek. A testőrség nagy lakomát adott a királyi pár tiszteletére a kastély színháztermében, ahol lelkesen ünnepelték a királyi családot, míg a nemzetről teljesen megfélemedtek. Később levezették az ünnepély helyére a flandriai, svájci és dragonyos csapatokat, hogy a lelkesedésből ők is kivegyék részüket; a csapatok, a tisztek kivont karddal biztosították a királyi családot odaadó hűségükről. Mikor pedig XVI. Lajos visszavonult, a zenekar rázendített erre a dalra:

— Ó Rikárd! Ó királyom az egész világ elhagy!

A tisztek fehér kokárdát tűztek föl, a három színűt pedig lábbal taposták. Ezt az október 1-i lakomát az udvar 3-án megismételte. Végzetes szerencsétlensége lett ez a királyi családnak. Azt hitték, megriasztják vele Párist, pedig csak támadásra ingerelték.

Egész Párisi forrongásba hozta e lakomának a hire s már okt. 5-én elemi erővel tört ki a fölkelés. Valami fiatal leány dobolva járta be a várost e kiáltással:

— „Kenyeret! Kenyeret!“

Csakhamar egész sereg asszony csatlakozott hozzá; a folyton növekedő tömeg a városházára vonult, elkergette a lovasórséget, benyomult a gyűlésterembe s kenyeret meg fegyvert követelt. A nép roppant tömegei átvették a jelszót s csakhamar végig harsogott az utcákon a csatakiáltás:

— „Verszelybe!“

Elsőnek az asszonyok indultak el M e l y á r vezetése alatt, aki a Basztill előtt tűnt ki. A nép, a nemzetország, a francia testőrség Lafajett minden erőlködése ellenére csatlakozott hozzájuk, mire Lafajett kieszközölte a községtanács belegegyezését s az élükre állt.

Verszelyben is óriási volt az izgalom. A nemzetgyűlés el volt keseredve a lakomák miatt, melyek fölött a királyné elragadtatásának adott kifejezést, de még inkább azért, mert a király vonakodott az emberi jogokat elismerni.

— „Jelentse ki a gyűlés“ — kiáltotta Mirabó,

„hogy a királyon kívül mindenki alattvalófelelős.“

Küldöttségben járultak a király elé, hogy őt bírják: ismerje el föltétlenül az emberi jogokat, gondoskodjék arról, hogy Páriát sürgősen lássák el élelmiszerral.

Ekkor érkeztek Verszelybe az asszonyok.

Megjelenésük elrémítette az udvart. A csapatok körülvették a kastélyt, holott az asszonyok csak kérni jöttek. Melyárnak tanácsára, mint kérelmezők jelentek meg a nemzetgyűlés és a király előtt s föltárták a nép nyomorúságát. Eleinte nyugalom uralkodott. De később veszekedés keletkezett egyrészt a nép s a párisi csapatok, másrészt a kastély udvarán tömött sorokban álló királyi katonaság között. Egyik testőrtiszt megvágta az egyik párisi katonát, mire a karjába lőttek. A nemzetország a testőrség ellen foglalt állást s már-már úgy látszott, hogy a véres összeütközés elkerülhetetlen, mikor az est leszállt s a testőrök parancsot kaptak a visszavonulásra. De a nép azzal vádolta őket, hogy ők kezdték a támadást s elkese- redése nem ismert határt. Betört a kaszárnnyába s két királyi testőrt megsebesített.

Az udvarnál nagy volt az ijedség s minden előkészület megtörtént a királyi család szökésére. A kocsik készenlétben álltak. A nemzetország egyik csapata észrevette őket a narancskert kapujánál s bezárta előttük a kaput. Lajos egyébként sem a harcztot, sem a szökést nem akarta.

Időközben Lafajett is megérkezett Verszelybe párisi sereggel s ez megnyugtatta az udvart. Az asszonyok s önkéntesek is elfáradtak s elszéledtek. A nemzetország részben a kastély előtt állt föl annak védelmére, részben a verszelyi bajtársaknál talált szállást. Éjjel 2 órakor végre a királyi család valamennyire megnyugodva pihenni tért s reggel 5-kor Lafajett is lepihent néhány pillanatra, miután meggyőződött, hogy a csapatok helyükön vannak.

De reggel 6-órákor néhány felkelő, aki a kastély körül ólálkodott, észrevette, hogy a rács egy helyütt nyitva van. Értesítették társaikat s a tömeg benyomult a kastélyba Szerencsétlenségre a kastély belsejének védelmét az udvar nem a nemzetőrségre bízta,

L a f a j e t t .

Lafajett Mária József márkai francia tábornok és államférfi. Szül. 1757.

hanem a testőrségre. A tömeg egyik ablaknál testőrt vett észre, és szitkokkal halmozta el; ez dühében rájuk lőtt s egyiküket megsebesítette. Erre a tömeg a testőrökre vetette magát, akik a véres küzdelemben minden talpalatnyi földet vértükkel védték meg. Egyikük a királynéhoz szaladt — akire leginkább áhítozott a tömeg bosszúja — s a szerencsétlen asszony félig felöltözve menekült a király lakosztályába. A zűrzavar leírhatatlan volt a kastélyban.

Mikor Lafajett a támadásról értesült, lóra kapott, néhány párisi testőr segítségével szétszórta a támadókat s kimentette kezeik közül a királyi testőröket, majd a kastélyba sietett, ahol már a párisi őrség több gránátosa szegődött hozzá, akik előbb védelmére siettek a királyi gárdának. De a zavarnak még nem volt vége. A márvány udvarba gyűlt tömeg a királyt akarta látni. A király megjelent s a tömeg kívánságára megígérte, hogy Párisba megy. A királyné, akit a nép különösen gyűlölt, Lafajett tanácsára vele együtt jelent meg az erkélyen, hogy a népet kiengesztelje. Lafajett, hogy a népet megnyerje, tiszteletteljesen kezet csókolt a királynénak, mire a nép üdvriadalban tört' ki. Lafajett aztán maga mellé hívta az egyik királyi testőrt, kinek saját háromszínű kokárdáját tűzte a kalapjára s megölelte a tömeg szeme előtt, mely erre viharosan megéljenezte a királyi testőrséget. Így végződött ez a veszedelmes éjszaka. A királyi család a párisi csapatok s a közéjük vegyült királyi testőrök kíséretében a fővárosba ment.

Az udvar, a nemesség s — a kettős kamara eszméjének elvetése óta — az angol alkotmány hívei és a miniszterek ellenségei lettek a forradalomnak. De a papok, a hadsereg tisztjei, a rendi alkotmánynyal ellátott tartományok sem voltak barátai.

A nemzetgyűlés több tagja kivándorolt. L a l i i Angliába, ősei hazájába ment vissza; M a n y é a Dofinéba, melyet azonban a maga nagy befolyásával sem tudott a nemzetgyűlés ellen való ellenállásra ingerelni. De ez a szándéka intő jel volt a nemzetgyűlés számára, hogy megsemmisítse a tartományok szervezetét, nehogy azok a polgárháborút támogathassák.

Október 6-ika után a nemzetgyűlés is Párisba ment. A nép örült, hogy a király körében van s nyugodtabb lett. Az orleani herceget, akit a támadás szervezésével vádoltak, eltávolították. Lafajett el volt határozva, hogy a rendet fõntartja; a nemzetőrség napról-napra mindjobban megszokta a fegyelmet és a rendet. Csak még az éhínség okozott veszedelmes csoportosulásokat. Október 21-én kihirdették a hadi törvényt, mely felhatalmazta a tanácsot, hogy a csoportosulásokat erőszakkal is megakadályozza. A hatalom akkor még a középosztály kezében volt, melynek érdekében állt a közrendnek a fentartása.

A nemzetgyűlés lázasan dolgozott az új alkotmány befejezésén. Sziejé tanácsára december 22-én a tartományok területét megszorította s ugyanegy közigazgatási formával látta el valamennyit. A 83 megye (departman) mindegyike 36 tagból álló közigazgatási tanácsot kapott és 5 tagú végrehajtó igazgatóságot. A kerületeket ugyanúgy szervezték, a kantonok hatóságait a polgárság választotta. A kanton polgárai jelölték ki a választókat, akik azután a nemzetgyűlés tagjait, a megyei és kerületi, a közigazgatási hatóságokat, valamint a bírákat választották. Minden megyének

volt büntető, minden kerületnek polgári törvényszéke, a kantonnak békebírája.

Hátra volt még a községek szervezése. Ezek igazgatását a község-tanács kezébe tették, a községi hivatalnokokat a nép választotta. A község volt az állami-szervezetnek legalsóbb lépcsője, a királyi hatalom a legfelső, a kettő között pedig a megye (departman) képezte az összekötő kapcsolatot. Ez a terv, mely a népfőlséget szervezte s a polgároknak bízta a maguk hatóságainak a választását, némely tartományban elégtelenséget keltett.

Langdok és Bretany tiltakozott az új beosztás ellen, a meczi, ruani, bordói, tuluzi parlament ellenállt, persze a régi kormányzat részesei is mindenképp akadályozni igyekeztek az új rendszer megszilárdítását: nemesek, parlamentek, papok, írók, mind ellene voltak. Azt remélték, hogy az általános fejtelenség, melyet előidézhetnek, visszaszerzi nekik a hatalmat. De másképp történt. A fejtelenséget sikerült ugyan föloldozni, de abból rájuk csak szerencsétlenség származott.

A nemzetgyűlés az alkotmány megteremtése végett ült össze s e munkáját csak ritkán hagyhatta abba, hogy az állam legégetőbb pénzügyi szükségleteinek fedezéséről gondoskodjék: N e k k e r n e k erre vonatkozó javaslatait vita nélkül fogadták el. De ő is megütközéssel látta, hogy a pénzügyek vezetését a gyülekezetnek rendelték alá. Az első 30 milliós kölcsön, amit föl akartak venni, balul ütött ki; a másik 80 milliós pedig, melyet később~föl is vettek, nem volt elegendő. Az adók alig hoztak valamit s ezért Nekker azt ajánlotta, adóztassák meg a jövedelmet annak egy-negyedrészéig. Ezt az úgynevezett hazafias adót Mirabó gyönyörű beszédének hatása alatt meg is szavazták.

De ez is csak pillanatnyi segítség volt; a forradalom kiadásai s velük a pénzhiány folyton növekedett. Csak egy mentőeszköz maradt hátra: nemzeti vagyonnak jelenteni ki az egyházi javakat s azokat az állam javára eladni. Ezt annál jogosabban lehetett megselekedni, mert hiszen az egyház csak igazgatta e roppant vagyont s tulajdonosa voltaképpen az állam volt. Az állam pedig az oltár költségeit és szolgálóinak eltartását amúgy is magára vállalta volna.

Különben is most, mikor mindent átalakítottak, a papság sem maradhatott meg régi szervezetében. Mint minden egyéb közhivatal, a papi állást is tanácsos volt államosítani, nehogy a papság az új királyságban, mint különálló szervezet éljen tovább. Ezt a nagy munkát, mely az egyház régi hatalmát teljesen megsemmisítette, a nemzetgyűlés úgy vitte keresztül, hogy először is fölmentette a földműves népet attól, hogy a papságnak tovább is megfizesse az eddigi tizedet. Ehhez a párisi érsek is hozzájárult.

Aztán az egyház vagyonára került a sor. T a l l é r a n d otöni püspök azt indítványozta, hogy a papság önként mondjon le a több milliárdot

kitevő egyházi vagyonról, melylyel aztán az oltár költségei s az állam adósságai kifizethetők volnának. Heves vita után 1789 december 2-án a nemzetgyűlés kimondta, hogy a nemzetnek, ha az istentisztelet költségeit fedezi, joga van a roppant egyházi vagyont birtokába venni. De ez az intézkedés lángra lobbantotta a papságban a forradalom ellen régóta lappangó gyűlöletet.

A papság eleinte még azt hitte, hogy az egyház birtokai továbbra is az ő kezelésében maradnak. Csakhogy a következő két év kiadásainak fedezése szükségessé tette az egyházi birtokoknak 400 millió frank erejéig való eladását. De ki fizethette volna ki ezt a roppant összeget? Páris és a vidéki városok községtanácsai hajlandók voltak e birtokok egyik részét megvenni, hogy ezzel az államon segítsenek. De nem volt elég pénzüik. Tehát községi papirjegyekkel fizették ki az állam hitelezőit addig is, míg elég pénzüik lesz a jegyeknek a beváltására. Ekkor belátták, hogy községi papirjegyek helyett jobb volna állami papírpénzt kibocsátani az eladott egyházi birtokok erejéig. Ezt csakhamar meg is cselekedték s e papírpénzt kényszerforgalommá ruházták föl.

Mikor a papság látta, hogy az ő birtokainak a kezelését a december 29-iki rendelettel a községtanácsoknak adják át, gyűlölete nyílt lázadásban tört ki. Katolikusokat s protestánsokat egymásra uszított, a szószékről, a gyónásnál a forradalom ellen izgatott. De ezzel csak még jobban maga ellen ingerelte a nemzetgyűlést.

Ilyen volt a papság hangulata, mikor a nemzetgyűlés 1790 június és július havában hozzáfogott az egyház belső szervezéséhez. Ezzel pedig azt akarta, hogy az egyházat hajdani erkölceinek az alapján újra szervezzék. A tervezet célja az volt, hogy ugyanannyi püspökséget szervezzenek, mint a hány megye van és hogy a püspököket is a nép válaszsza meg. Továbbá meg akarta szüntetni az apátságokat. Az egyházkerületeknek megszorítása addig is tisztán világi ügy volt. Egyébként az állam bőkezűen gondoskodott a papságról s ha a püspökök jövedelme csökkent, a plébánosoké viszont, melyek a papságnak végre is többségét tették ki, tetemesen gyarapodott.

Ám a papság ürügyet keresett a vizályra. Nyomban a tárgyalások megindulása után az ői érsek az egyházi bizottság alapelvei ellen kifogásokat jelentett be. Szerinte az egyházi fegyelemre sérelmes volt, hogy a püspököket a világi hatóságok nevezik ki, illetve állásuktól esetleg meg is foszthatják. Mikor szavazásra került a sor, a klermonti püspök újból tiltakozott s párthíveivel elhagyta a termet. A határozat keresztülment, ám a papság most háborút üzent a forradalomnak. E pillanattól szorosabban csatlakozott a nemességhez. Mind a két osztály teljes erejével azon igyekezett, hogy a határozat végrehajtását megakadályozza.

Alig alakultak meg a megyék, össze akarták azokat veszíteni a nemzet-

gyűléssel, de ez nem sikerült. Ekkor egyebet kísérlettek meg. A birodalmi (nemzet-) gyűlés képviselőinek megbízatása lejárt, mert meghatalmazásuk a hivatalok kívánsága szerint csak egy évre szólhatott. Ezt a pillanatot az arisztokraták arra használták föl, hogy a nemzetgyűlésnek megújítását követeljék. Ha ez sikerül, nagy hasznuk lett volna belőle Csakhogy a nemzetgyűlés átlátott a terven. Hiába hivatkozott a nemesség s a papság a népfölségre. S a p e l i é megfelelt nekik:

^N „Igaz, — úgymond — hogy minden szuverénitás a népben gyökerezik, ám ez az elv ebben az esetben nem alkalmazható. Az alkotmányt és a szabadságot semmisítenők meg, ha szétmennénk, mielőtt az alkotmányt a maga teljességében megalkottuk. Erre a szabadság ellenségei hiába várnak.“

Mikor M ó r i abbé, a nemesség és papság vezérszónoka ez ellen tiltakozott, M i r a b ó a szószékre rohant s csengő hangon így szólt: „Azon a napon, mikor az üléstermet katonák vették körül, az első alkalmasnak látszó helyen összejöttünk s megesküdtünk, hogy inkább elpusztulunk, semmint a népet eláruljuk. Nemzetgyűléssé alakultunk. Mellette, hogy ki bízott meg további működésünkkel, a földolog az, hogy a nép helyesli az eljárásunkat. Gondoljunk az ókor ama nagy emberére, aki megsértette a törvényeket, hogy hazáját megmentse. Nos uraim, én esküszöm, hogy önök Franciaországot megmentették.“

E szavakra az egész nemzetgyűlés egyhangú lelkesedéssel kijelentette, hogy üléseit csak akkor fejezi be, mikor a nagy munkát teljesen elvégezte.

Ez időtájt a nemzetgyűlésen kívül is szaporodtak a forradalom ellenségei. Megkísérelték a hadsereget ellene ingerelni, de a nemzetgyűlésnek sikerült a katonákat megnyernie azzal, hogy az előléptetést az udvartól és nemesi oklevéltől függetlenné tette.

K o n d é herceg és A r t o a gróf, akik július 14-ike után Torinóba vándoroltak, megpróbálták, hogy az országot a forradalom ellen hangolják, de sikertelenül. A papság kísérletei is meddők maradtak. Meg akarták titokban szöktetni a királyt, de ez a terv is kudarcot vallott s F a v r a márkít, a terv előkészítójét a Satlé törvényszék halálra ítélte.

Az udvar nagyon kétes helyzetben volt. Minden vállalkozást támogatót, de valamennyit tagadta. Láta, mennyire függ a nemzetgyűléstől, de de nem tudta magát annak befolyása alól kivonni s ezért titokban ellene izgatott. M i r a b ó tárgyalt ez idő óta az udvarral. Meg akarta nyerni a forradalomnak s ennek ellenében támogatást ígért neki. De nagy hibát követett el: megvásároltatta magát. Mérhetlen szükségletei kényszerítették rá, hogy jó tanácsért pénzt fogadjon el. Egyébként a nép egyik vezetője sem tudott oly nagy befolyást gyakorolni az udvarra, mint Mirabó, mert egyiknek sem volt oly rábeszélő tehetsége s egyéni ereje, mint neki.

A nemzetgyűlés minden ármánykodás közepette is szakadatlanul dolgozott. Elhatározta a törvényszékek újjászervezését. Kimondta, hogy a hivatalnokokat a nép nevezi ki. Büntető perek eldöntésére az esküdtszéket hozta be. Polgári ügyekben külön bírák Ítélték. Voltak állandó törvényszékek, főbbezési törvényszékek s a legfőbb törvényszék, amely arra ügyelt, hogy minden bíróság betartsa a törvényeknek rendelkezéseit.

Béke és háború kérdésében a kezdeményezés jogát továbbra is a királynak hagyták meg. A döntés a nemzetgyűlés kezében volt.

A forradalom kormánya csakhamar megerősödött, mert az állam gépezetét gyorsan s nagyon ügyesen alkotta meg. Közeledett július 14-ike, a népszabadság megszerzésének évfordulója. Nagyban készültek e napnak a megünneplésére. Úgy tervezték, hogy a 83 megye képviselői, a népképviselők, a párisi nemzetőrség és a király ezen a napon a Marsz-mezőn gyűljenek össze s ott tegyék le az esküt az új alkotmányra. A nemességnek az a része, mely a néphez csatlakozott, azt indítványozta, hogy — mintegy e nagy ünnep előjátéka — az összes czimeket töröljék el. Tényleg június 20-án a czimeket, címereket, lovagrendeket eltörölték, amivel a hiúság is elvesztette előjogát. Erre a főnemesség, melyet az intézkedés vérgig sértett, részben kivándorolt, részben pedig magában az országban dolgozott a forradalom ellen.

Gyönyörű időre virradt július 14-ike. Az összes megyék képviselőit bemutatták a királynak, aki szívélyesen fogadta őket s akit osztatlan szeretettel vettek körül. A nagy ünnepet a Marsz-mezőre tervezték. Egész Páris hetek óta dolgozott az előkészületeken. Reggel hét órakor indult meg a menet a Basztill-térről. A sok lobogó, a sokszínű ruha, a zene hangjai, a nép riadó örömkítőresei tették a menetet ünnepélyessé. Ágyúdörgés közepette kelt át a Szajrán, majd hazafias fölírással díszített diadalkapun át vonult a Marsz-mezőre, ahol elrendezkedett. Csaknem négyszázezer nézője volt az ünnepnek. A tág mező közepén oltár emelkedett s a körül állt a király, a királyi család, a nemzetgyűlés és a községtanács. Az otóni püspök teljes díszben az oltár elé lépett, mely mellett négyszáz karingbe öltözött, háromszínű szalagos pap foglalt helyet. A mise zeneszó mellett folyt le, a püspök megáldotta a birodalmi zászlót s a 83 megyei lobogót.

Az egyházi szertartás után először az összes nemzetőrségek parancsnoka, L a f a j e t t lépett elő, hogy letegye a polgáresküt. A nép örömrivalgása közepeit vitték a gránátosok az oltár lépcsőjére s hangos szóval mondta el az esküt a maga s a nemzetőrség nevében s e kiáltással végzte: „Éljen a nemzet! Éljen a király!”

A nemzetgyűlés elnöke következett utána. Vele együtt mondták el a képviselők az esküt.

XVI. LAJOS VÉGRENDELETE.

(1792 DECEMBER 25-ÉRŐL.)

NEMZETE LEVÉLTÁR. ELSŐ PÉLDÁNY.

A Szentháromság: az Atya, Fiú és Szentlélek nevében: Ma, 1792 december 25-én, Én, XVI Lajos, Franciaország királya — akit volt alattvalói családostul a párisi Tamplonban zártak, sőt még e hó 11-ike óta a családjá al való érintkezéstől is megfosztottak és azonfelül oly pörbe fogtak, melynek kimenetelét előrelátni az emberi szenvedélyekre való tekintettel lehetetlen, a mely pörre egyetlen élő törvény sem ürügyet, sem módot nem nyújt

Istenemre hivatkozom, mint egyedüli tanúmra, a kire egyáltalában hivatkozhatom s az ő színe előtt a következőkben nyilvánítom végső rendelkezéseimet.

Lelkemet Istenemnek, teremtőmnek ajánlom; hogy ne csak könyörületes kegyébe fogadja s fölöttem úgy ítélkezzék, a hogy azt gyarló lelkem megérdemelné, hanem vegye tekintetbe Megváltónknak, Jézus Krisztusnak érdemeit, aki önmagát ajánlotta tel áldozat gyanánt az Istennek érettünk — bármily gyarlók vagyunk is mindannyian s első sorban jó magam is.

Szent anyánkkal, a katolikus, apostoli, római egyházzal való teljes egyetértésben halok meg, niely egyháznak hatalma a maga szakadatlan folytonosságában Szent-Péter-től ered, a kire azt maga Jézus Krisztus ruházta Mindent hiszek és vallók, a mi a htvallásban foglaltatik, továbbá Isten és az Egyház parancsolatait a szentségeket és a csodákat, a hogy azokat a katolikus egyház tanítja és mindenkor tanította.

Sohasem tartottam magam illetékes bírónak azokban a vitás «érdesekben, melyek a hittételek magyarázásával az egyház egységét fenyegették, hanem mindig követtem s — ha Isten éltet — követni is fogom azokat a határozatokat, melyeket a katolikus egyház előljárói egyetértéssel, a Jézus Krisztus óta követett egyházi fölfogás szellemében hoztak Teljes lelkemmel! sajnálom azokat a testvéreimet, akik téves utakon haladnak, de nem akarom őket sem elítélni, mert őket azért Jézus Krisztus nevében nem kevésbé szeretem, a mint erre bennünket a keresztény felebarát szeretet oktat.

Istenhez fohászokodom, hogy minden bűnömöt megbocsássa; azon vagyok, hogy azokat alaposan megismerjem és megbánjam s hogy Isten előtt megalázkodjam, mint-hogy kaiholikus papra kinek meggyónhaték) úgysem számíthatok. Istenhez fohászokodom, hogy a neki elmondott gyónásomat kegyesen fogadja: kivált pedig a fölött érzett igaz bánatomat, hogy nevemet — bár akaratom ellenére — oly okiratok alá jegyeztem, melyek esetleg a katolikus egyház hitével és fegyelmével ellenkeznek, mely egyházzal én teljes lelkemből mindig egynek éreztem magam. Istenhez fohászokodom vegye kegyesen tudomásul erős elhatározásomat, hogy amennyiben éltet, mielőbb katolikus lelkész közbenjárását veszem igénybe, hogy neki bűneimet meggyónjam, s a bűnbocsánat szentségében részesüljek.

Mindazokat, akiket netán véletlenségből megsértettem volna (mert hiszen arra, hogy valakit szándékosan megsértettem volna, nem emlékezem) továbbá azokat, kiket esetleg rossz példammal megbotránkoztattam volna: megkérem, bocsásson meg nekik, ha nekik netán bajt okoztam volna.

Mindazokat, a kikben a felebarát szeretet él, megkérem, hogy imájukban egyesüljenek velem, hogy így elérjem Istentől bűneim bocsánatát.

Szívből megbocsátok mindazoknak, a kik ellenségeimmé szegődtek a nélkül, hogy erre okot szolgáltattam volna; Istenhez fohászokodom, bocsásson meg nekik, úgyszintén mindazoknak, kik ferde túlbuzgalomból sok bajt okoztak nekem.

Istenemnek ajánlom feleségemet, gyermekeimet, nővéremet, nagynénéimet, öcsémet s mindazokat, kiket hozzám a vér köteléke vagy más kötelék fűz Különösen pedig azért fohászokodom Istenhez, hogy feleségemre, gyermekeimre és nővéremre vesse kegyes tekintetét, a kik hosszú időn át megosztották szenvedéseimet: hogy őket kegyesen támogassa, ha engem elvesztenének, mindaddig, a míg e múlandó világon élnek

Feleségemnek ajánlom gyermekeimet; sohasem kételkedtem irántuk való anyai gyengéd szeretetében; különösen pedig figyelmébe ajánlom, hogy őket jó kereszténynek és derek embereknek nevelje, s hogy velük megértse, hogy a világi nagyság (ha

Nővéremet kérem, hogy gyermekeim iránti szeretetében továbbra is kitarson és velük legyen, ha az a szerencsétlenség érné őket, hogy édes anyjukat elvesztik.

Kérem feleségemet: bocsásson meg nekem azért, hogy miattam annyit szenved és bocsásson míg azért is, ha házasságom folyamán ellene netán vétettem volna; a hogy viszont meg lehet győződve arról is, hogy én sem emelek ellene panaszt, ha netán azt véle, hogy miattam szemrehányásokkal kellene magát illetnie.

Gyermekeimnek a lelkére kötöm, hogy első sorban Isten irányában róják le tartozásukat, továbbá pedig mindig jó egyetértésben éljenek, anyjuknak engedelmességek mindenkor hálások legyenek iránta azért a sok gondért és fáradtságért, melyet okoztak: a mikor pedig azt teszik, tartsanak engem is emlékezetükben. Egyúttal pedig kérem őket, hogy nővéremet második anyjuknak tiszteljék.

Fiamnak ha az a szerencsétlenség érné, hogy király lesz belőle, azt ajánlom, hogy teljes erejével polgáriátársai javának előmozdítására szentelje magát, tekintsen el minden gyűlöletől és haragtól, különösen pedig feledjen el mindent, a mi az engem ért bajra és szerencsétlenségre vonatkozik; tartsa mindenkor szeme előtt azt, hogy népét csak úgy teheti boldoggá, ha törvény szellemében uralkodik, de egyúttal azt is, hogy a király csak úgy szerezhet tiszteletet a törvénynek, csak úgy érvényesítheti azt a jó tulajdonságát, ami lelkében harczol: ha kellő tekintélye van; míg ellenben — ha keze kötve van — nem tud maga iránt tiszteletet ébreszteni, sőt többet árt, mint a mennyit használhat.

Figyelmébe ajánlom a fiamnak továbbá azt, hogy mindazokról a személyekről, a kik híveim voltak, legjobb tehetsége szerint gondoskodjék; tartsa szent kötelességének, hogy mindazoknak gyermekeivel és rokonaival szemben — a kik én miattam szerencsétlenné lettek vagy elpusztultak — lerója tartozásomat.

Tudom, hogy többen, akik pedig híveim voltak, nem úgy viselkedtek velem szemben, a hogy kellett volna, sőt hálátlanok voltak irányomban: de megbocsátok nekik mert bizony a zavarok és forrongásuk idejében akárhányszor nem is lehetünk urai cselekedeteinknek): fiamat pedig kérem — hogy ha erre alkalma nyílnék, vegye tekintetbe ezeknek szerencsétlen kényszerhelyzetét.

Le akarnám róni e helyen hálám adóját azok irányában, kik őszinte és önzetlen szeretetükkel körülvettek. A mily fájdalmasan érint is egyrésről oly embereknek a hálátlansága és hűtlensége, a kikkel szemben s a kiknek rokonaival és barátaival szemben én mindig csakis jóindulattal viseltem: úgy másrésről vigasztalást találok azoknak a szeretetében és önzetlen érdeklődésében, melyet sokan irántam kimutattak, kérem őket. fogadják ez úton köszönetemet; tartok tőle, hogy — a dolgok jelen állapotában árthatnék nekik, ha őket közelebből megjelölném, fiamnak azonban a lelkére kötöm: találja meg a módját, hogy őket kiürkészsze.

Azt hiszem azonban, hogy nemzetem nemesebb érzelmei ellen vétenék, ha nem ajánlanám nyíltan fiam jóindulatába Samilli és Hü urat: mind a ketten irántam való ragaszkodásukból megosztutoták fogságomat s majdnem szerencsétlen áldozatai lettek e ragaszkodásuknak.

Úgyszintén Klérit is ügyeimébe ajánlom, kinek szolgálataival mindig meg voltam elégedve; s minthogy ő végig kitarott mellettem, kérem a községtanácsos urakat: adják oda neki ruháimat, könyveimet, órámat, erszényemet és egyéb apróságaimat, melyek a községtanács őrzetében vannak.

Szívából megbocsátok őreimnek, megbocsátom irántam tanúsított rossz bánásmódjukat s a tiszteletlenséget, melyre velem szemben kötelezve éreztek magukat. De az ő sorsukban is találtam néhány jobbérzésű, könyörületes lélekre; kívánom hogy nemesebb gondolkodásukért lelkiismeretük nyugodt voltában találjak meg jutalmukat. Malherb, Tronsé és De Széz urakat kérem, fogadják e helyen hálás köszönetemet mindazért a sok gondért és fáradtságért, melyet miattam magukra vállaltak. Azzal zárom soraimat, hogy Istenemre — a kinek színe elé lépni kész vagyok — kijelentem, hogy mindama vádak tekintetében, melyeket ellenem felhoztak, ártatlannak vélem magam.

1792 december 25-én, a Tampl börtönében két példányban kiállítva.

Bódrak, városi tisztviselő.

Lajos

Remise
 Archivé
 national
 1792
 1793
 1794
 1795
 1796
 1797
 1798
 1799
 1800
 1801
 1802
 1803
 1804
 1805
 1806
 1807
 1808
 1809
 1810
 1811
 1812
 1813
 1814
 1815
 1816
 1817
 1818
 1819
 1820
 1821
 1822
 1823
 1824
 1825
 1826
 1827
 1828
 1829
 1830
 1831
 1832
 1833
 1834
 1835
 1836
 1837
 1838
 1839
 1840
 1841
 1842
 1843
 1844
 1845
 1846
 1847
 1848
 1849
 1850
 1851
 1852
 1853
 1854
 1855
 1856
 1857
 1858
 1859
 1860
 1861
 1862
 1863
 1864
 1865
 1866
 1867
 1868
 1869
 1870
 1871
 1872
 1873
 1874
 1875
 1876
 1877
 1878
 1879
 1880
 1881
 1882
 1883
 1884
 1885
 1886
 1887
 1888
 1889
 1890
 1891
 1892
 1893
 1894
 1895
 1896
 1897
 1898
 1899
 1900

Reg. N. 1. 17. 47103.

Je soussigné, de la très sainte Trinité du Père du Fils et du S^{es} Esprit.
 Le jour et le lieu ci-dessus, le vingt-cinquième jour de Décembre, mil sept cent quatre-vingt
 deux. Mrs Louis XVI du nom Roy de France, étant depuis plus de
 quinze mois enfermé avec ma famille dans le Tour du Temple à Paris, par
 ceux qui ont mes sujets, et privé de toute communication quelconque,
 même depuis le commencement avec ma famille. de plus imploré
 dans un Procès, dont il est impossible de prévoir l'issue à cause des passions
 des hommes, et dont on ne trouve aucun procès ni moyen dans aucune loi
 existante, n'ayant que Dieu pour témoin de mes pensées, et auquel je
 puisse m'adresser. je déclare ici en sa présence mes derniers vœux et
 mes sentiments.

Je laisse mon âme à Dieu mon créateur, je le prie de la recevoir
 dans sa miséricorde, de ne pas la juger d'après ses mérites, mais par ceux
 de Notre Seigneur Jesus Christ, qui s'est offert en sacrifice à Dieu son
 Père, pour nous autres hommes qui étions indignes que nous en fassions
 et nous le premier.

Je meurs dans l'union de notre sainte mère l'Eglise Catholique
 Apostolique et Romaine, qui tient ses pouvoirs par une succession non
 interrompue de S^{es} Pierre auquel J. C. les avoir confiés. je crois fermement
 et je confesse tout ce qui est contenu dans le Symbole et les commandements
 de Dieu et de l'Eglise, les Sacraments et les Mystères tels que l'Eglise
 Catholique les enseigne et les a toujours enseignés. je n'ai jamais prétendu
 me rendre juge de ces différentes manières d'expliquer les dogmes qui
 déchirent l'Eglise de J. C. mais je m'en suis rapporté et rapporterai toujours
 à Dieu mon auteur, et à ses décisions que les supérieurs Ecclésiastiques unis à
 la sainte Eglise Catholique, prennent et prennent conformément à la discipline
 de l'Eglise même depuis J. C. je plains de tout mon cœur mes frères qui peuvent
 être dans l'erreur, mais je ne prétends pas les juger, ce je ne les aime pas moins.

XVI. Lajos végrendelete, melyet 1792. december 25-én írt. Eredetije Párisban a nemzeti irattárban.
 Endrei Zalán; A Világ Történelme. V. „Globus” műintézet, Budapest.

adresse maternelle, pour eux, je les recommande surtout d'en faire de bons
chrétiens et de honnêtes hommes, de leur faire regarder les grandeurs de
ce monde et (s'ils sont condamnés à les éprouver) que comme des biens
dangereux et passagers, et de marquer leurs regards vers la seule et vraie
et durable de l'éternité. Je prie ma Sœur de vouloir bien m'en
parler à mes enfants, ~~et de leur faire voir que~~
et de leur tenir lieu de mère, s'ils ont le malheur de perdre leur mère.

Je prie ma femme de me pardonner tous les maux qu'elle souffre pour moi,
et les chagrins que je pourrais lui avoir donnés dans le cours de notre union,
si elle peut-être s'en souvient que je ne garde rien contre elle, si elle croit
avoir quelque chose à se reprocher.

Je recommande bien vivement à mes enfants, après ce qu'ils doivent à
Dieu qui doit marcher avant eux, de rester toujours unis entre eux, soumis
et obéissants à leur mère, et reconnaissants de tous les soins et les peines
qu'elle se donne pour eux, et en mémoire de moi. Je les prie de
regarder ma Sœur comme une seconde mère.

Je recommande à mon fils d'avoir le meilleur de deux Rois, de
songer qu'il n'est point sans excès au bonheur de ses Concitoyens, qu'il doit
être utile à tous, et non seulement à lui-même, et qu'il ne peut faire le bonheur
des Peuples qu'en réglant d'abord les Loix, mais en mesme temps que son
Roy ne peut les faire respecter, et faire le bien que est dans son excès, qu'il
autant qu'il a l'autorité nécessaire, et qu'il ne faut pas que son
oppression et son injustice soient de rapport, et est plus nuisible qu'utile.

Je recommande à mon fils d'avoir soin de toutes les personnes qui ne sont
attachées, en tant que les circonstances ont et se trouvent lui en donnant les occasions,
de songer que c'est une dette sacrée que j'ai contractée envers les personnes ou les
parents de ceux que j'ai pris pour moi, et surtout de ceux que sont malheureux
pour moi. Je prie qu'il y a plusieurs personnes de celles qui méritent
qui ne se soient pas conduites envers moi comme elle le désireroit, et qui ont même

monies de benignté, mais je leur puis donner (surtout dans les moments de troubles et d'effervescence on n'est plus le maître de soi) et je prie mon fils d'él en outre l'occasion de ne songer qu'à leur malheur.

Je voudrais pouvoir témoigner en ma reconnaissance à ceux qui m'ont montrés un véritable attachement et désintéresse. et en cela si j'étais susceptible touché de l'ingratitude et de la déloyauté de qu'on a pu je n'aurais jamais témoigné que des bontés, à eux à leurs parents ou amis, de bonté j'ai eu de la consolation à voir l'attachement et l'intérêt qu'accusé que beaucoup de personnes m'ont montrés, je les prie d'en recevoir tous mes remerciements, dans la situation où sont encore les choses, je craindrais de les compromettre, si je peuvais plus explicitement, mais je recommande spécialement à mon fils de chercher les occasions de pouvoir les reconnaître.

Je craindrais également cependant les remerciements de la Nation, si je ne recommandais instamment à mon fils Mre de Chamilly et Huez, que leur véritable attachement pour moi, avoir porté à son ferme avec moi dans ce triste régime, et que ont pensé en voir les malheureuses vicieuses. je lui recommande aussi éloy des soins duquel j'ai eu tant fait de me tenir depuis qu'il est avec moi, comme c'est lui qui est resté avec moi jusqu'à la fin, je prie Mre de la Commune de lui remettre mes hardes mes livres, ma montre ma bourse, et les autres petits effets qui ont été déposés au Conseil de la Commune.

Je pardonne encore très volontiers à ceux qui me gardèrent, les mauvais traitements et les gestes dont ils ont eu desir avec moi, j'ai écrit quelques lettres sensibles et compunctives, que celles la j'aurais dans leur cœur de la tranquillité que doit leur donner leur façon de penser.

Je prie Mre de Halesherbes Tranchet et de Seze, de recevoir en tous mes remerciements et l'expression de ma sensibilité, pour m'ins les soins et les peines qu'ils se sont données pour moi.

Je finis en déclarant devant Dieu et pris à purvoir deoubien que je ne me reproche aucun des crimes que sont avancés contre moi. Fait double à la tour du Temple le 20 Décembre 1792.

Beaudouin, Officier de la Commune et de la Nation.

Ezután XVI. L a j o s emelkedett föl s imígy szólt:

— „Én, a francziák királya, esküszöm, hogy az állam alkotmánya által nekem biztosított minden hatalmat az alkotmány föntartására fordítom.“

A királynét elragadták az érzelmei, magasra emelte a trónörökös s megmutatta a népek:

— „Íme, a fiam. Ő épp úgy csatlakozik a király szavaihoz, mint én magam.“

E pillanatban valamennyi lobogót meghajtották, a nép pedig hangos örömrivalgásban tört ki. A szép ünnepet hálaének fejezte be.

Az ünnepségek még néhány napig tartottak. Páris városa a megyék képviselőinek tiszteletére tornajátékokat, kivilágítást, bálokat rendezett. Az egyik bált a volt Basztil helyén tartották meg. A romokra táblákat tűztek ki evvel a fölírással: „Itt tánczolnak.“ Az ünnepségek befejeztével emlékermet vertek s a szövetségesek visszatértek megyéikbe.

A szövetségi ünnep ideje alatt a pártok ellenségeskedése szünetelt, utána azonban az ármánykodások újból megindultak. Az orleani herceg visszatért a száműzetésből s ekkor újra fölvették ellene a vizsgálatot, melyet annak idején az október 5- és 6-iki események miatt indítottak ellene s Mirabó ellen. Az udvar ezzel újabb hibát követett el, mert a vádlotakra semmit sem tudott rábizonyítani. A nemzetgyűlés kimondta, hogy nincs ok a vádra s Mirabó győzelmesen került ki a vád alól, melyet csak azért emeltek ellene, hogy ráíjesszenek.

Nemcsak egyes képviselőket támadtak meg, hanem az egész nemzetgyűlést is. Az udvar is ármánykodott ellene, a nemesség és papság pedig meg gondolatlanságokba akarta beléhajtani, a miniszterek megnehezítették a működését s mindenképpen azon igyekeztek, hogy a nemzetgyűlés a nép becsülését elveszítse. Különösen N e k k e r, aki korábbi népszerűségét nem tudta elfeledni, támadta a nemzetgyűlésnek a határozatait. Mikor aztán belátta, hogy hasztalan minden erőlködése, 1790 szeptember 4-én lemondott s nyomban elutazott Párisból.

Másrészt a nemesség — melynek fájt az, hogy a czimeket és egyéb nemesi kiváltságokat eltörölték — mindent elkövetett, hogy a forradalmat leverje. Minthogy a népet nem tudta föllázítani, más eszközöz folyamosított: kivándorolt, hogy aztán, ha Európa a viszályba beleavatkozik, ismét visszatérjen. Addig is azonban megkísérelte a katonaság föllázítását. A tiszteket bántotta, hogy ezentúl nincs nemesi levélhez kötve az előmenetel; s mert különben is a régi uralom pártján voltak, nagyrészt kiléptek a hadseregből vagy pedig a katonákat a királynak igyekeztek megnyerni.

Ez utóbbiaknak vezére B u l y é tábornok volt, aki csapataival az északi határnál állt. Bulyé ügyes és elszánt katona volt, híve a királynak,

a forradalomnak pedig ellensége. A katonái szerették és bíztak benne, nem úgy mint más csapatoknál, ahol nagy elkeseredés uralkodott a tisztek ellen, mert azzal vádolták őket, hogy a zsold egy részét maguknak tartják meg. Hozzájárult a politikai véleménykülönbség is.

A sokféle elégedetlenség több helyen lázadásra vezetett, így 1790 augusztusában Nansziban, ahol csaknem polgárháborút okozott. Három ezred lázadt föl tisztejei ellen, Bulyé felsőbb parancsra megfélemezésükre indult s heves küzdelem után elnyomta őket. A nemzetgyűlés szerencsét kívánt neki, de Párisban majdnem fölkelés tört ki. Lafajett csak nagynehezen tudta a rendet ismét helyreállítani.

A főnemesség s a papság csak örülhetett a zavaroknak s igyekezett is a nemzetgyűlésnek minél több kellemetlenséget okozni. A papok minden áron szakadást akartak előidézni a papság polgári alkotmányának a fölhasználásával. Mikor a király ezt az alkotmányt december 26-án szentesítette, a püspökök ezt az egyházi hatalomba való illetéktelen beavatkozásnak jelentették ki. A pápa is bátorította őket s így vakmerően kijelentették, hogy az alkotmány megvalósítását meg fogják akadályozni.

A nemzetgyűlés megkövetelte, hogy a papok esküt tegyenek a nemzet, a törvények s a király iránti hűségre, egyúttal kimondta azt, hogy aki ezt az esküt le nem teszi, javadalmait elveszti. A püspökök pedig azt hitték, hogyha ők megtagadják ezt az esküt, a papok mind ugyanígy cselekszenek s akkor az állam istentisztelet, a nép lelkészek nélkül marad. Tényleg a püspökök és papok nagyobb része megtagadta az esküt, néhány püspök s egész sereg pap azonban letette. Az ellenkezőket a nemzetgyűlés megfosztotta javaiktól. Az eredmény az volt, hogy a papság két pártra szakadt, a nép pedig elveszítette apái hitéhez való bizalmát.

Minden párt a nép kegyéért küzdött. Minthogy a vallással nem tudtak rá hatni, megkísérelték azt a klubok útján. Akkoriban a klubok alatt oly társasegyleteket értettek, a hol minden közérdekű ügyet megbeszéltek. E kluboknak nagy volt a befolyásuk. Az első klubot a bretanyi képviselők alapították, s a mikor a nemzetgyűlés Verszelyből Párisba ment, ott a volt jakobinus kolostorban tartották üléseiket, amiről aztán el is nevezték őket *j a k o b i n u s o k n a k*. A jakobinus klub, hogy kifelé nagyobb legyen a befolyása, egyszerű polgárokat is befogadott tagjai közé. Erőtlen szervezetű volt, üléseiről beszámoltak az újságok. A vidéken fiókklubokat alapított s lassan a törvényes hatalom mellé újat nevelt, mely amannak eleinte tanácsokat adott, később kormányozta.

Mikor a jakobinus-klub népgyülekezetté változott, alapítóinak egy része kilépett s megalapította a 89-ek klubját, melynek élén *S z i e j é*, *S a p e l i é*, *L a f a j e t t*, *L a r o s f u k ó l* állott, míg a jakobinusok élén *L a m e t* és *B a r n a v*. Mirabó mindakettőnek tagja volt. E klubok, melyek egyike a nemzetgyűlésén, a másik a népen uralkodott, az új rend

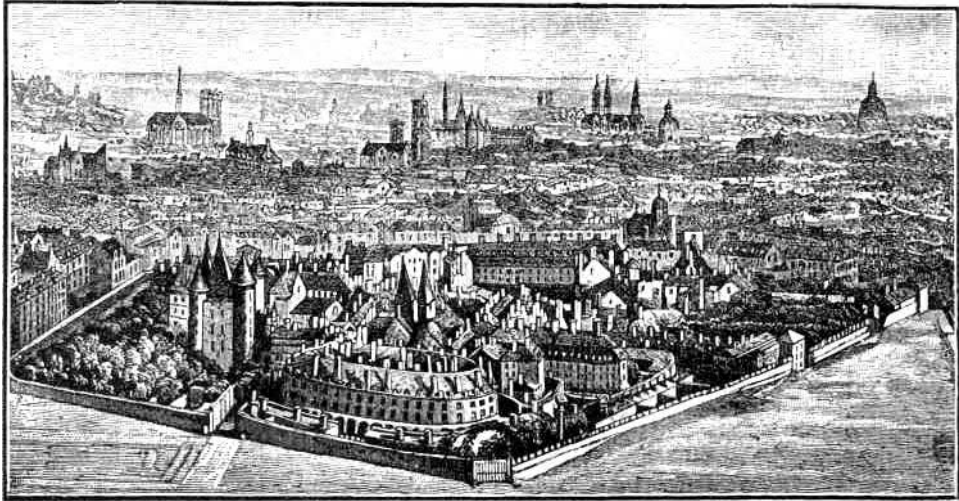
hívei voltak. Az arisztokraták erre egész sereg királypárti klubot alapítottak. Hogy a népet megnyerjék, kenyeret osztottak ki közte, de a nép látta, hogy mire akarják csábítani, s a királypárti klubok üléseit megzavarta, tagjait megkergette. Végre a községtanács fölöszlatta a leghatalmasabb királypárti klubot: a monarkista klubot, azon a címen, hogy gyakran ad botrányra okot.

A nép roppantul bizalmatlan volt s nagyon ügyelt, hogy a királyi család meg ne szökjék. Ám ez mégis megtörtént volna, ha Lafajett meg nem akadályozza a tervet. A nép azt hitte, hogy a venszeni kastélytorony összeköttetésben van a Tülyeriákkal s a király arra akar szökni, tehát oda tódult. Ezalatt 600 fegyveres berontott a Tülyeriákba, hogy elszöktesse a királyt. Lafajett, aki a nemzetőrséggel Venszenbe ment, hogy a népet szétoszlassa, a vészhirre visszasietett Párisba, az ellenforradalom híveit a palotában leverte s így meghiúsította a szöktetést.

E kísérlet még bizalmatlanabbá tette a népet s mikor a királyi család Szen-Klúba akart rándulni, a királyi testőrség segítségével megakadályozta ebben. A nemzetgyűlés pedig kimondta, hogyha a király az országból kiszökik, elveszti jogát a trónra, egyben meg akarta akadályozni a nagymérvű kivándorlást, mert előre látta, hogyha a királynak sikerül megszöknie, a kivándorolt nemesség az európai hatalmak támogatásával nemsokára mint ellenség térne vissza. Ezért az az új indítvány merült föl, hogy törvényt alkossanak, mely szerint háromtagú polgári tanács följelentésére minden kivándorlót szökevénynek jelentsenek ki, mint ilyen halálra ítéljék s vagyonát elkobozzák. Mirabó lángoló szavakkal tiltakozott e kegyetlen rendszabály ellen s egyelőre meg is akadályozta annak az alkalmazását.

Mirabó, aki pedig oly rendületlenül bízott a népnek iránta való ragaszkodásában, hamar elvesztette azt. Ez volt az utolsó ülés, melyen részt vett. Néhány nappal később meggyilkolták (1791 ápr. 2). Halálát nemzeti szerencsétlenségnek tartották. Egész Franciaország gyászolta s ő volt az első, akit a nagyok utolsó nyugovó-helyéül épített Genovéa-templomban, a későbbi Panteonban temettek el.

A nemzetgyűlés 1789 október 5- és 6-ától 1791 áprilisáig befejezte Franciaország újjászervezetét. Az udvar apró ármánykodásokban, szökési tervek kieszelésében merítette ki erejét; a főnemesség, miután nemzejtellenes erőlködései haszontalan voltát belátta, kivándorolt; a papság lázadások szervezésén dolgozott, bár sikertelenül. Így távolodtak el egymástól mindjobban a pártok s a forradalomellenes két párt így hintette el a későbbi polgárháború és a külfölddel való harcok csiráit.

A templ. Eredetileg a templomosok rendháza volt. 1312-ben Szép Fülöp palotának rendezte be. A forradalom alatt fogház lett belőle s ott tartották fogva XVI. Lajost és családját.

1791 ÁPRILIS 3-TÓL AZ ALKOTMÁNY- GYÜLEKEZET VÉGÉIG.

A francia forradalom volt hivatva arra, hogy az európai politikát is megváltoztassa. Hajdanában a királyok hűbéreseikkel harcoltak, ez már jó ideje megszűnt, mert a hűbéreseket levették. Most tehát országaik határán egymást támadták meg. A gyöngék mindig egyesültek az erősek megalázására: így a túlsúly és a szövetségek folytonos változásából fejlődött ki az európai egyensúlynak bizonyos fajtája, ffogy a későbbi eseményeket kellőképen méltathassuk, meg kell -asmernünk a forradalom előtti helyzetet. /

Ausztria, Anglia és Franciaország voltak a veszfáliai béke óta Európa nagyhatalmai a XVIII. század közepéig. A közös érdek az első kettőt a harmadik ellen szövetkezésre bírta. Anglia a tengeren, Ausztria Németalföldön félt Franciaországtól. Mióta Burbon herceg ült a spanyol trónon, Spanyolország Franciaország szövetségese volt Anglia ellen. Spanyolország egyébként a teljes hanyatlásnak a korszakát élte. De a francziáknak más szövetségesei is voltak Ausztria ellen: így a svédek, a törökök, a lengyelek, Bajorország, a poroszok, a nápolyiak. Piemont hol az egyik, hol a másik párton volt. Hollandia is hol Anglia, hol Franciaország pártjára állt. Svájc semleges volt. Északon két hatalmas birodalom emelkedett: Poroszország és Oroszország. Ezek Ausztriával egyetemben fölosztották

Lengyelországot s a francia kormány — elég helytelenül — tétlen nézője volt e felosztásnak s elég okatlanul nem akadályozta meg az ottomán birodalom gyöngítését sem; aminthogy szövetségesének, a holland köztársasági pártnak, sem sietett segítségére az angol s porosz fegyverek ellen. — Az 1789-iki francia forradalom növelte ugyan Franciaország erkölcsi befolyását, de politikai tekintélye az eddiginél még mélyebbre szállt le az európai hatalmak szemében.

Anglia, melyet Oroszország tervei nyugtalanítottak, 1788-ban szövetséget kötött Hollandiával és Poroszországgal s már megindult volna a háború, mikor 1790-ben II. József császár meghalt s utóda, II. Lipót megkötötte a reihenbaki szerződést, mely Anglia, Hollandia és a poroszok közbenjöttével a törökkel 1791-ben kötött szisztovai békét eredményezte. Ugyanakkor Anglia és Poroszország II. Katalint is kényszerítette a törökkel való békekötésre. Az általános béke most már szabad kezét adott az európai hatalmaknak, melyek így nagyobb figyelmet fordíthattak a francia forradalomra.

Egész Európa ellenségét látta a francia forradalomban, szövetkezett tehát ellene. A francia kivándorlók pedig biztatták e szövetséget hazájuk ellen, sőt Konde herceg és Artoa gróf vezérlete alatt külön hadtesteket alakítottak. Ez időben Lipót császár Olaszországban volt, ahol Artoa gróf fölkereste. Találkozásuk eredménye az volt, hogy Lipót császár titkos üzenetet küldött XVI. Lajosnak, mely szerint az európai szövetség hamarosan segítségére siet. Több mint 200,000 emberrel minden oldalról egyszerre akarták támadni Franciaországot, melyet védtelennek s a sok belső harcztól kimerültnek hittek. Föltételül tűzték ki a terv titoktartását és azt, hogy XVI. Lajos addig ne tegyen kísérletet a menekülésre.

Lehet, hogy Lajos nem akarta magát teljesen az európai fejedelmek kegyeinkének kiszolgáltatni; lehet, hogy Artoa gróf nagy befolyásától félt: tény azonban, hogy elhatározta, hogy a monarkiát egymaga állítja helyre. Bízott Bulyé tábornokban, akivel egy idő óta titkos levélváltást folytatott. Bulyé teljesen elkészült a király fogadására. Hadseregével Monmédi mellett ütött tábort, az országúton pedig, melyen a királynak jönnie kellett, csapatokat helyezett el Lajos védelmére.

A királyi család titokban teljesen elkészült az elutazásra, amellet a király és királyné viselkedésükkel azt igyekeztek elhitetni, hogy eszük ágában sincs a menekülés. Junius 20-án éjszaka egyenként álsruhában elhagyták a kastélyt A testőrség nem gyanakodott. Elértek a Bulevardra, ahol kocsi várt rájuk s azon útnak indultak Monmédi felé.

Mikor másnap reggel Páris megtudta a szökést, fölbőszülése nem ismert határt. Vádolt mindenkit, ellenséget látott mindenkiben. A nemzetgyűlés okos intézkedései azonban megnyugtatták. Ez biztosokat küldött a hadsereghez, hogy ne a király, de a nemzetgyűlés hűségére újból megeskessék,

biztosította a külföldet az ország békés szándékairól s minden hatalmat magához ragadott.

Közben azonban Lajos, aki már közel volt útja céljához, engedett az eddigi óvatosságából: mutatta magát s így 21-én Varennben felismerték s családjával együtt letartóztatták. A nemzetőrsek mindenütt fegyverbe léptek, s hasztalan kísérletté meg Bulyé fegyveres erővel a királyi családnak a kiszabadítását: visszavitték Párisba, mire Bulyé elkeseredésében otthagyta a hadsereget s Franciaországot.

A nemzetgyűlés három biztost: Péthiont, Latur-Moburt és Barnavot Lajos elé küldte Epemébe. Barnavot a királyi család szerencsétlensége, a királyné szeretetreméltósága annyira meghatotta, hogy azontúl hívük lett s mindenképpen támogatta ügyüket. Mikor Párisba értek, a királyt megfosztották a tróntól s a királynéval együtt őrizet alá helyezték; egyúttal kihallgatásukra biztosokat neveztek ki. A pártok egyik része amellet volt, hogy Lajost továbbra is hagyják meg a trónon; a másik rész azt állította, hogy Lajos lemondott, mert szökése után kiáltványt tett közzé, melyben a forradalmat s az új rendet elítélte.

Most kezdett csak a köztársasági párt kidomborodni. Közte s az alkotmánypárt között megkezdődött a harc. A nemzetgyűlés középpártja egyesült Lamellei, hogy az alkotmányos monarchiát Lajos alatt visszaállítsa s a népszenvedély vihara elé gátat vessen. Lameték megalapították a „folyetánok klub”-ját, hogy ellensúlyozzák a jakobinus-klubot. Ennek azonban meg voltak a hatalmas vezetői: Péthion és Robeszierr. Ez a klub teljesen bírta a nép bizalmát. Eddig folyton azokat támogatta, akik a királyi hatalomból minél többet elvettek, most, hogy Lameték otthagyták, nyíltan hozzáláthatott ahhoz, hogy teljesen a maga terveit megvalósítsa.

A nép szemére lobbantotta Lametnek, hogy most az udvarral tart s a mellett észre sem vette, hogy Lametnek ezzel mily üdvös céljai vannak. De Lameték, akiket az egész alkotmánypárt támogatott, a legerősebbek voltak a nemzetgyűlésben. Maguk a biztosok, akiket Lajos kihallgatására kirendeltek, olyan nyilatkozatot diktáltak neki, mely a szökés okozta rossz benyomást nagyon enyhítette. A kiküldött bizottság előadója kijelentette, hogy nincs ok arra, hogy a királyi családot vád alá helyezzék, vagy a koronától megfoszszák. Erre a jelentésre heves vita kezdődött. A harc ezúttal a köztársaságiaknak vereségével végződött. Hogy a népet megnyugtassa, a nemzetgyűlés kimondta, hogy a király tényleg elveszti trónját, ha az alkotmányra tett esküjét megszegi, ha a nemzetet haddal támadja meg, vagy megengedi, hogy ezt az ő nevében bárki is megcselekedhesse. Ez esetekben, mint akármelyik más egyszerű polgár, vád alá helyezhető.

A köztársasági pártnak vezérei erre föllázították a népet, a nemzetőrség azonban megvédte a nemzetgyűlés helyét a népnek támadása ellen. A

köztársasági pártnak vezetői kérvényt adtak be, melyben a nemzetgyűlésnek illetékes voltát tagadják, a nép ítéletéhez főbbeznek és követelik, hogy XVI. Lajost letegyék. Ezt a kérvényt, melyet B r i s s z ó fogalmazott, július 17-én a Marsmezőn fölállított oltárra helyezték s ott mérhetlen ember-tömeg írta alá. L a f a j e t t a tömeg ellen indult s sikerült azt vérontás nélkül szétoszlatnia. De később a nép még nagyobb tömegben s elszántabban visszatért. D a n t o n és D e m u l e n Kamill izgató beszédet tartott az oltár mellől; a nép haragja folyton növekedett, s mikor Lafajett 1200 nemzetőrrel ismét annak szétoszlatására indult, a nép közáporral fogadta. Lafajett erre a levegőbe lövetett, a nép azonban nem ijedt meg s újra támadott. Ekkor Lafajett gyilkos sortűzet adatott, sokan elestek s megsebesültek, a tömeg pedig rémülten menekült. A nép Lafajettnek s Belyinek ezt a szerinte igazságtalan vérontást soha sem bocsátotta meg.

Ezalatt az emigránsok, a külföldre menekült nemesek, folyton dolgoztak hazájuk ellen. Európát mindenáron beavatkozásra akarták bírni. A tisztek tömegesen^ hagyták el a hadsereget, hogy a nemzet ellenségeihez csatlakozzanak^ a nemzetgyűlés 290 tagja tiltakozott a gyűlés határozatai ellen, hogy így a külföld beavatkozását jogosnak tüntesse fel.

Az osztrák császár, a porosz király és Artoa gróf Pillniczben összejött. Ott elhatározták, hogy megtámadják Franciaországot, mert XVI. Lajosnak ügye az ő ügyük; s ha őt a francziák a trónjára vissza nem helyezik, úgy egész Európa irtóháborút indít az országuk ellen. Ez a kijelentés nem ijesztette meg, de elkeserítette a nemzetgyűlést és a népet. A határokat megerősítették, 100.000 nemzetőrt toboroztak s nyugodtan várták az ellenség támadását.

A nemzetgyűlés befejezte föladatát s a folytonos viszályba belefáradt, a nép is új népképviselőt követelt. Ennek választását augusztus 5-ére tűzték ki. Szerencsétlenségükre kimondták, hogy a régi nemzetgyűlés tagjai nem vehetnek részt az újban. Ez csak a jakobinusok malmára hajtotta a vizet. Az alkotmánylevelet a király elé tették s az alá is írta. Másnap személyesen ment a nemzetgyűlésbe, a hol a nép s a képviselők örömmel üdvözölték. Végre szeptember 29-én a király berekesztette a nemzetgyűlést. Két év alatt hatalmas munkát végzett ez: új alkotmányt adott az országnak s az új alkotmányban a nép lett a hatalom forrása. Ennek daczára mégis el kellett pusztulnia a nemzetgyűlés hatalmas munkájának, nem a hibái, hanem a pártok folytonos harca miatt. A főnemesség rárohant, a nép szétzúzta, mikor a hatalmat teljesen a kezébe vette. Hogy megvédhesse a nemzetet a külföld ellen, kormányoznia kellett azt. Ezért csinálta meg az új forradalmat, mely azonban, mint látni fogjuk, a kivándorlás nélkül nem vezetett volna köztársaságra.

Az új gyűlés 1791 október 1-én nyitotta meg üléseit s nyomban törvényhozó nemzetgyűlésnek jelentette ki magát. Az ülés az alkotmány föl-

olvasását állva hallgatta végig s a népnek dörgő helyeslése közepette megesküdött, hogy vagy szabadon él, vagy meghal. Ám az udvar és a gyűlés között nem volt meg a szükséges bizalom; az udvar nem igen vette tekintetbe, hogy izgatott néptömegekkel áll szemben. Mikor a gyűlés megalakult, ezt küldöttségileg tudatta a királylyal. Lajos nem fogadta őket személyesen: az igazságügyminiszterrel üzentette, hogy csak másnap délben fogadhatja őket, amit a nemzetgyűlés halálos sértésnek vett. Mikor azután Lajos megjelent a nemzetgyűlésben, a higgadság ott mégis győzött s nagy tisztelettel fogadták a királyt.

Az új nemzetgyűlés pártjai csakhamar kialakultak. Volt jobb párt, közép párt és balpárt. A jobbpárt csupa kitűnő alkotmányhű emberből állt, ez volt a „fölyetan klub“ pártja. Élén D ü m a, R á m o n d, B o b l a n, B ö n y ó állott. Régi vezetői: B a r n a v, L a m e t és D ü p o r révén összekötetésben állt az udvarral, de a király csak ritkán fogadta meg tanácsát. Kifelé a fölyetanokra esa polgári lakosságra támaszkodott. A nemzetörség,^ hadsereg, a megyék, a hatóságok az ő pártján voltak. Ellenben elvesztette a községtanácsot, mely a balpárttal tartott.

A bálpárt volt az úgynevezett z s i r o n d i s t a párt, mely a forradalomban^ középosztályból a tömegre való átmenetet képviselte. Nem akart fölfordulást, de el volt szánva rá, hogy a forradalmat minden eszközzel megvédelmezi. Vezérei V e r n y ó, G u a d é, Z s a n s z o n é és I n á r voltak, valamennyi kiváló szónok. Fővezére B r i s s z ó volt, főtáboruk a jakobinusok klubja. Kiváló tagjai voltak még K o n d o r s z é, P é t h i o n. Ebben a pártban már meg volt a magva annak az alakulásnak, melynek élére később R o b e s z p i e r r került. Ez a legszélsőbb párt szintén a gyűlés baloldalán foglalt helyet s kifelé már is hatalmas befolyású. A jakobinusok klubjában Robeszpierr, a kordeliék klubjában D a n t o n, D e m u l e n és F a b r D ' E g l a n t e n voltak a szószólói. Ez a klub különben még szélsőbb nézeteket képviselt, mint a jakobinusoké, mely még a polgári elemből került ki. A külvárosokban S z a n t e r r serföző képviselte a legszélsőbb pártot, mely a Marszmező tömegeit vezette.

A közép-párt hűséges támogatója volt az új rendnek, de befolyását a népre csakhamar elvesztette s örököse a népkegyben az elszántabb balpárt lett. Egyébként nagyon nehéz volt az új nemzetgyűlés helyzete. A külföldről fenyegető veszedelem mindinkább közeledett, a határokon mindenfelé erős, ellenséges hadseregek valóságos vasgyűrűt képeztek. Belül a még odahaza maradt főnemesség és a papság igyekezett zavart támasztani. A püspökök megparancsolták a plébánosoknak, hogy nem szabad az alkotmányhű papokkal egy templomban istentiszteletet tartaniok; kijelentették, hogy a kiket az alkotmányhű papok eskettek össze, azok nem tekinthetők házasfeleknek s kiátkozták mindazokat, akik az alkotmányhű papoknak bármiben is segítettek. Ezek az intézkedések csaknem mindenütt vallási

MARIA ANTOANETT KIRÁLYNÉ UTOLSÓ LEVELE.

(ÍRTA KIVÉGEZTETÉSE NAPJÁNAK HAJNALÁN ERZSÉBETNEK, XVI. LAJOS NÜVÉRÉNEK. OKTÓBER 16-ÁN, HAJNALI FÉL 5 ÓRAKOR.)

Önhöz, kedves nővérem, intézem utolsó soraimat. Éppen most halálra ítélték, ami azonban csak a gonosztevőkre nézve mondható szégyennek, reám nézve — aki ép oly ártatlan vagyok, mint férjem volt — ez annyit jelent, hogy őt, az ön fivérét kövessem; remélem, hogy végső pillanataimbam ugyanazt a szilárdságot tanúsítom, mint ő.

Nyugodt vagyok, a milyen nyugodt csak az lehet, kit nem furdal a lelkiismerete; de mélységes bánatot érzek a fölött, hogy el kell hagyni a gyermekeimet; hiszen tudja, hogy csak nekik éltem, meg önnek, kedves, gyengédlelkű nővéremnek: s mily helyzetben hagyom vissza önt, aki irántunk való barátságból mindent feláldozott, hogy velünk maradjon.

A periratokból tudtam csak meg, hogy leányomat öntől is elszakították. Oh, szégyen gyermekem, úgy sem kapná meg a leveletem: azt sem tudom, vájjon ön megkapja-e majd soraimat.

Adja mindkét gyermekemre áldásomat, melyet ezúton juttatok nekik; remélem, hogy mire nagyobbak lesznek, önnel egyesülnek és teljes mértékben élvezik majd az ön gyengéd gondozását.

Vajha mind a ketten állandóan szemük előtt tartanák, a mit mindenkor a lelkükre kötöttem: hogy az élet legszilárdabb alapja: szigorú elvek betartása és a kötelesség teljesítése, — valamint azt, hogy boldogságukat egymás iránti szeretetükben és kölcsönös bizalmukban fogják fellelni.

Vajha a leányom átérezné, hogy idősebb létére kötelessége öcscsét jó tanácsaival támogatni, a miket a nálánál bővebb tapasztalat és iránta való szeretete sugal; viszont fiam őszinte hálával viseltessék néniével szemben az ő gondoskodásáért és viszonozza mind azt a sok szolgálatot, a mit csak a szeretete sugall.

Bárcsak mind a ketten átéreznék, hogy — bármily helyzetbe kerüljenek — csakis kölcsönös jó egyetértéssel boldogulhatnak. Vegyenek rólunk példát: mily vigasztalást nyújtott egymásiránti baráti szeretetünk a szerencsétlenségünkben! Szerencsétjét meg kétszeresen élvezzi az ember, ha van barátja, kivel megoszthatja: s vájjon, hol találhatnánk gyengédebb és odaadóbb baráttra, mint a magunk családjában?

Fiam sohase feledkezzék meg atyjának végső szavairól, melyeken e helyen nyomatékkal ismétetek; hogy sohase kísérelje meg halálunkat megboszulni!

Egy dologról akarok még önnek szólni, ami nagyon fájdalmasan érinti a szívemet. Tudom, hogy mennyire bánthatta önt a fiam; de bocsássa meg neki, kedves nővérem, gondoljon fiatal korára s arra, hogy mily könnyű dolog valami gyermek szájával elmondatni mindazt, amit az ember akar s olyanokat is, a mit a gyermek még nem ért; eljő még annak az ideje — remélem — a mikor annál többre fogja becsülni az Ön mindkettőjük irányában tanúsított jóságát és gyengédségét.

Hátra van még, hogy végső óhajaimat önre bízam. Már pöröm megindulásakor le akartam ezeket írni: de egyrészt egyáltalában nem engedték meg nekem, hogy írjak, másrészt pedig pöröm oly gyorsasággal bonyolódott le, hogy időm sem jutott erre.

Mint a katolikus, apostoli, római vallás hive halok meg, mely vallást őseim követek, melyben engem is neveltek s a melyet mindig vallottam, nem számíthatok lelki vigasztalásra: hiszen még azt sem tudom, hogy van-e még e vallásomnak lelkésze, a kire különben veszélyes is volna, ha e helyre jönne.

istentől őszinte szívvel kérem minden bűnöm bocsánatát, a melyek életem egész folyamán elkövettem; remélem, hogy kegyesen meghallgatja végső fohászomat, valamint utolsó a kérelmemet — melyet már régóta rebesgetek — hogy lelkemet könyörületes figyelmébe fogadja!

Bocsánatot kérek mindazoktól, kiket ismerek, s különösen öntől, kedves nővérem, ádázért a bánatért, melyet netán — bár akaratlanul — okoztam, összes ellenségeimnek pedig megbocsátom azt a bajt, mit nekem okoztak.

Ez úton búcsút mondok nagynénéimnek, fivéreimnek és nővéreimnek.

Voltak barátaim, az ő bánatuk, valamint az a gondolat, hogy tőlük immár örökre el leszek választva, egyike a legnagyobb panaszaimnak, melyekkel sírba szállok; hadd tudják meg legalább, hogy végső pillanatomig reájuk gondoltam.

Isten önnel, jó és gyengéd nővérem! vajha e levelem kezébe kerülne; gondoljon mindig reám; sz, vemből csókolom ép úgy, mint szegény édes gyermekeimet. Oh istenem, mily szívettépő érzés, hogy őket örökre el kell hagynom! Isten veletek, Isten veletek, immár csupán lelki üdvömnek szentelem magam.

Mínthogy nem vagyok cselekedeteimnek az ura, talán *) lelkészt fognak nekem beehozni; de megfogadom e helyen, hogy hozzá egyetlen szót nem szólok s úgy fogok vele bánni, mint valódi teljesen idegen lényvel.

Fukié A. K. Legó. Gűfroa. Masszió. Lekoantr S.

*) E helyen törlés nyoma látszik, melyet vagy óvatosságból a királyné maga, vagy — ami még valóbszínű — az alájegyzettek eszközöltek; alkalmasint azt a szót tüntették el: „fölesküdt“ (aki a francia forradalmi kormánynak meghódolt). Azonkívül számos könycepp nyoma látszik a levélen.

Manuscrit de Mlle Leticia
C'est avec ma sœur, que j'étais pour la dernière fois, je suis d'ici, en vain
non pas à une mort horrible, elle ne l'est que pour les criminels, mais à
aller rejoindre, votre père, comme lui, un instant, j'espère mourir, le même
fermé que lui dans ces derniers moments, je suis calme comme on l'est
quant la conscience ne reproche rien. J'ai un profond regret d'avoir abandonné
mes pauvres enfants vous savez que je n'existois que pour eux, et
vous ma bonne et tendre sœur, vous qui aviez par votre amitié tenu
sacrifié pour être avec nous dans ~~la~~ quelle position je vous
laisse. J'ai appris par le plaisir même du procès que ma fille étoit
séparée de vous. hélas la pauvre enfant je n'ose pas lui écrire elle
ne recevrait pas ma lettre, je ne sais même pas si elle en sera parvenue
recevoir pour elle. Doux, légitime ma bénédiction, j'espère qu'un jour lorsqu'ils
seront plus grands, ils pourront se réunir avec vous, et jouir, en
entier de vos tendres soins, qu'ils puissent tous deux à ce que je
n'ai cessé de leur inspirer, que les principes, et l'exécution
exacte de ses devoirs sont la première base, de la vie, que leur
amitié et leur confiance mutuelle, en fera le bonheur, que ma fille
sent qu'à l'âge qu'elle a, elle doit toujours aider son père, par les
conseils que son expérience qu'elle aura de plus que lui, et son amitié
pourront lui inspirer, que mon fils à son tour rendra à sa sœur, tout
les soins les services, que l'amitié peuvent inspirer, qu'ils sentent enfin tout
deux que dans quelques positions ou ils pourront se trouver, ils ne seront
vraiment heureux que par leur union, qu'ils prennent exemple de
nous, combien dans nos malheurs, notre amitié nous a donné de
consolation, et dans le bonheur ont joui doublement quand on peut le
partager avec un ami, et en en trouver de plus tendre de plus
que dans sa propre famille, que mon fils n'oublie jamais les derniers
mots de son père que je lui ~~ai~~ dit expressément, qu'il ne s'en aie jamais
à venir notre mort, j'ai osé parler d'une chose bien pénible à mon
cœur, je suis sûr bien cet instant, soit vous avoir fait je le jure, et
parce que lui ma chère sœur, pour à l'âge qu'il a et qu'il est si

Mária Antoinett utolsó levele, melyet kivégeztetése reggelén irt sógornőjének.

de faire dire à son enfant ce qu'on veut, et même ce qu'il ne comprend
pas, en son viendra j'espère ou il ne sentira que mieux tout le poids
de vos bontés, et de voir tendre je pour tous deux, ils me restent à vous
confier encore, mes dernières pensées, j'aurais été écrire des le
commencement du procès, mais outre qu'on ne me laissent pas
écrire la marche en a été si rapide, que je n'en avrois
rien fait, je m'en va dans la religion catholique apostolique et romaine, dans
celle de mes pères dans celle en j'ai été élevée, et que j'ai toujours
eu l'âme ouverte à aucune consolation spirituelle à attendre, ne sachant pas
si il existe encore icy des prêtres de cette religion, et même le lieu
ou je suis les exposent trop si ils y entrent une fois, je demande
sincèrement pardon à Dieu de toutes les fautes que j'ai pu commettre
depuis que j'existe, je prie que dans sa bonté, il voudra bien
recevoir mes dernières vœux, ainsi que ceux que je fais depuis
longtemps, pour qu'il veuille bien recevoir mon âme dans sa
miséricorde. Je demande pardon à tout ceux que je connois et
à vous mesme, en particulier, de toutes les peines que sans le
vouloir j'avois pu vous faire. Je pardonne à tous mes ennemis le
mal qu'ils m'ont fait. Je dis icy adieu, à mes tantes et à
tous mes frères et sœurs, j'avois des amis, l'idée dans être séparé
pour jamais, et leurs peines, sont un des plus grand regret que
j'emporte en mourant, qu'ils sachent du moins, que jusqu'à
mon dernier moment j'ai pensé à eux. Adieu ma bonne et tendre
sœur, puisse cette lettre vous arriver, pensez toujours à moi je
vous embrasse de tout mon cœur, ainsi que ses pauvres et chers
enfants, mon dieu qui est de cherir de les quitter, pour toujours
à Dieu je ne vais plus m'occuper que de mes devoirs spirituels.

comme je ne suis pas libre dans mes actions ont néanmoins
peut être, stupide, mais je proteste icy, que je ne lui
dirai pas un mot, et que je le traiterai, comme un être
absolument étranger.

H. J. Joaquier

leves

Quilroy

Maffieu

J. Le Coiner

zavargásokat támasztottak, különösen azonban a királyhoz föltétlenül hú Vandéban és Kalvadoszban.

A zsiromdisták most kíméletlen rendszabályokat sürgettek a zavart támasztó papság és főnemesség ellen, míg az alkotmánypárt az enyhébb elbánás mellett volt. Ám a nemzetgyűlés többsége, mely az ellenkező papságban és főnemességben látta a haza legveszedelmesebb ellenségeit, mellőzte a zsiromdistáknak indítványát, sőt október 30-án azt is kimondta, hogy ha a király legidősebb öccse, Lajos Szaniszló Kszavérkét hónapon belül nem tér vissza az országba, elveszti a kormányzásra való minden jogát. November 9-én pedig kimondta, hogy a haza határain túl tartózkodó francziák a haza ellenségei s halállal büntetendők, birtokaik jövedelme a nemzet céljaira fordítandó, úgy azonban, hogy asszonyaik, gyermekeik és törvényes hitelezőik meg ne károsodjanak. Ugyanabban a hónapban az ellenkező papságra vonatkozólag hasonló határozatot hozott a nemzetgyűlés.

Pethion.

A király szentesítette a fivérére vonatkozó határozatot, a másik kettőtől azonban megtagadta a szentesítést. Ebben az állásfoglalásában és eljárásában XVI. Lajost az alkotmánypárt és a megyék is támogatták; de a király sajnos nem ismerte föl a nagy előnyt, melyet ez a támogatás az ő ügyének nyújthatott s nem csatlakozott hozzájuk szorosabban, a mit pedig saját érdekében meg kellett volna tennie. Lajos folyton jobb időket remélt, állandóan összeköttetést tartott fenn a külföldi hatalmakkal, hogy azoknak segítségét alkalmilag igénybe vehesse; a miniszterekkel együtt ármánykodott a néppárt ellen, sőt a fölytanokat is igyekezett fölhasználni a zsiromdisták ellen. Főtámasza pedig a Molvil miniszterelnök által alapított „francia klub“ volt, melynek tagjait a szó szoros értelmében megfizette. Amellett elég helytelenül az alkotmánypártot is gyöngíteni igyekezett. E kétszínű viselkedésének következménye az volt, hogy azok, akik teljesen önzetlenül közhivatalokat viseltek, lassanként föladták azokat: így tett Lafajett és Belyi, Páris polgármestere is. Az alkotmánypárt most Lafajettet akarta polgármesternek, mert így Páris városa a kezében lett volna, de az udvar minden szavazatát a zsiromdista Pethionra adatta s így ez a fontos állás is a balpártnak jutott.

A zsiromdisták most vérszemet kaptak és minden hatalmat a maguk

kezébe akartak összpontosítani. Hazaárulással vádolták a minisztereket s rá akarták kényszeríteni a királyt, hogy a határon csatangoló kivándorló csapatokat a szomszéd fejedelmekkel fölsozlattassa, ő maga pedig hadsereget állítson a határokra, hogy ezzel a rosszindulatú szomszédokat a népjog tiszteletben tartására szorítsa. Ezzel egyúttal meg akarták mutatni Európának, hogy nem félnek s mindenre el vannak szánva.

— Mondjuk meg — így kiáltott föl I n á r — hogy a miniszterek életükkel felelősek a nemzetnek, s a királynak, hogy ő csak a nép által s csak a népért uralkodhatik, hogy a nemzet az ő szuverénje s ő a törvényeknek alattvalója; s mondjuk meg Európa fejedelmeinek, mondjuk meg a zsarnokoknak, hogy ha ők a népeket egymás ellen uszítják, mi a népeket ő ellenük fogjuk uszítani.

E lázító beszéd hatása alatt a nemzetgyűlés a királyhoz küldöttséget menesztett, mely küldöttség kijelentette, hogy csak is Lajostól függ, hogy a külföld ne fegyverkezzék a francia nemzet ellen és hogy rábeszélje a királyt arra, hogy erőteljes hangon szólítsa föl a német fejedelmeket, hogy akadályozzák meg a kivándorolt francziák ármánykodását és fegyverkezését, különben bennük is ellenséget kénytelen látni.

Lajos válaszában kijelentette, hogy úgy fog cselekedni „s ha ez üzenetnek nem lesz foganata — folytatta a király — nem marad más hátra uraim, mint háborút üzenni, háborút az egész francia nép becsülete nevében.“

Nyomban e kijelentés után Dü Portely hadügyminiszter helyébe a fiatal, fölyetan-párti N a r b o η n -l neveztek ki, s Franciaország megkezdte a maga fegyverkezését. Három hadsereget állított talpra Rosambó, L ü k n e r és L a f a j e t t parancsnoksága alatt; K o n d é herceget, A r t o a és a P r o v a n s z grófját pedig mint hazaárulókat vád alá helyezték és az utóbbit, (a királynak legidősebb fivérét), mert a kitűzött határidőn belül nem tért vissza az országba, a régensséghez való jogától is megfosztották.

A trieri választó fejedelem megígérte, hogy felsozlatja a francia emigránsok (menekültek) csapatait, de ezt csak színleg tette meg, hisz Ausztria fegyveres támogatást ígért neki, ha a francziák megtámadnák, sőt csapatai már is útnak indultak a francia határok felé. Összesen csaknem 100.000 embere volt útnan. A zsirondisták azonban nem akartak Ausztriának időt hagyni a fegyverkezésre s fölsozlították K a u n i c z osztrák külügyminisztert, hogy február 10-e előtt világos választ adjon, mik a szándékai Franciaországot illetőleg. Ugyanakkor Narbonn kivételével rosszindulattal és tehetetlenséggel vádolták a minisztereket. M o l v i l l és D e l a s s z á r külügyminisztert vád alá helyezték. Előbbi igazolta magát, utóbbit azonban az orleani törvényszék elé állították.

A király annyira megijedt, hogy új minisztereit a győztes pártból

választotta, köztük D ü m o a j é t a külügyek, R o l a n d o t a belügyek élére. E két utóbbi tényleg kitűnő ember is volt. Az udvar a márcziusban kinevezett új minisztériumot a s z a n s z k ü l o t t o k (szó szerint: nadrágtalanok; értelem szerint: rongyosak, a legalsóbb néposztálybeliek) minisztériumának nevezte.

Kívülről mind nagyobb lett a veszedelem. L i p ó t császár meghalt, s utóda: II. F e r e n c z, aki ugylátszik harciasabb érzelmű volt, folyton fegyver kezett s fenyegető intézkedéseket tett. Kaunicz pedig a legkihívóbban viselkedett. Személyesen nem is akart tárgyalni a zsiromdistákkal s K o b e n c z l báróval üzente meg, hogy Ausztria azt követeli: hogy a régi királyságot visszaállítsák, a papságot birtokaiba visszahelyezzék, Elzászt visszaadják a német fejedelmeknek, Benevent grófságot pedig a pápának, így hát a szakítás elkerülhetetlen lett. A király megjelent a nemzetgyűlésben s bejelentette, hogy kénytelen háborút üzenni az osztrák császárnak. A király távozása után a gyűlés egyhangúlag kimondta a háború megindítását.

Egész Franciaország örömmel fogadta e hírt. A lakosság tömegesen állt be katonának és kincseket érő ajándékok érkeztek a fegyverkezés céljaira. A lelkesedés roppant nagy volt, de a hadsereg szervezete még kezdetleges s így egyelőre, amíg az újonczokat kiképzik, csak a rendes csapatokat küldték az ellenség elé. Dünkerktől Fillipvillig állt az északi hadsereg: 42.000 ember R o s a m b ó marsall alatt; L a f a j e t t a közepén volt 52,000 emberrel; a rajnai hadsereg pedig L ü k n e r alatt 43,000 emberből állt s egész Bázelig védte a határt. Az Alpok és a Pireneusok vonalának védelmét M o n t e s z k i ő tábornokra bízták. Rosambó a védekezésre akart szorítózkodni, míg D ü m u r i é azt kívánta, hogy Belgiumot rögtön megtámadják. Rosambó hadseregének egyik része erre tényleg elő is nyomult Turné és Monz ellen, ugyanakkor indult el Meczből Lafajett seregének egyik részével Namür ellen. Am alig lépte át Rosambó 14,000 embere a határt, a katonákat nagy rettegés fogta el s rendetlen futással menekültek visszafelé. Ennek vagy a még háborúban nem volt legénység félelme, vagy a fölebbvalók iránti bizalmatlanság volt az oka. Mikor Lafajett Buvenbe ért s a szerencsétlenséget meghallotta, nyomban visszafordult; Rosambó pedig elkeseredett azért, hogy a vezetést polgáremberek veszik ki a kezéből s szerencsétlenségeket okoznak, a miért is lemondott állásáról. A határon most már csak Lafajett és Lükner parancsoltak, akik úgy állították föl seregeiket, hogy azok a hosszú vonalon folyton érintkezésben voltak.

Az első hadi balsiker azonban még csak szította a zsiromdistáknak és a fölyetanoknak a viszályát. A tábornokok Dümuriét, a miniszterek a tábornokok ügyetlenségét, a jakobinusok pedig a forradalom ellenségeit vádolták a balsiker miatt: azt állították, hogy az udvar egyetért az ellenséggel,

sőt a többi pártokat is árulással vádolták és keresztülvitték, hogy a megyékből 20,000 katonát toborozzanak, s azokat Páris környékén helyezték el, hogy a fővárost meglegyetések ellen megvédhessék.

Az alkotmánypárt ellenezte ezt, mert abban a 20,000 emberben egy pártnak a hadseregét látta; a nemzetőrség vezérkara is tiltakozott ellene, mire ezt nyomban újjászervezték és pedig zsirondista elemekből. Új lándzsás századokat állítottak föl, ami az alkotmánypártiakat még elégedetlenebbekké tette, mert úgy látták, hogy ezzel a csőcseléket akarják közéjük bevinni s az a szándékuk, hogy e csőcselékkel megsemmisítsék a középosztályt.

Lajos egy idő óta hideg volt minisztereivel szemben, de azok még folyton követelőbbek lettek. Az utóbbi rendszabályok a teljes szakításra vezettek közte meg a zsirondisták között. Lajos egyelőre nem nyilatkozott; de mikor Roland nyílt levélben fölszólította, hogy magát a forradalom királyának jelentse ki: elhatározta, hogy a zsirondistákkal végkép szakít. Dümurié, aki pártját elhagyta, szintén támogatta a királyt ebben az elhatározásában. Rábírta őt, hogy bocsássa el a minisztereket, de egyúttal arra is, hogy a nemzetgyűlés határozatait szentesítse. Lajos elbocsátotta ugyan a minisztereket, de azért a nemzetgyűlés határozatait mégsem szentesítette, mire Dümurié a hadsereghez utazott.

A király most a fölyetanok sorából nevezte ki az új minisztereit, csupa színtelen, tekintély nélküli embert, akiknek a pártja is a végét járta. Ez a mérsékelt párt a két szélső elem között nem is maradhatott fenn. Főlölegessé vált. A király, aki látta a pártnak a gyöngeségét, most már csak a külföld segítségében bízott. Ezenközben az első forradalom emberei mind egyesültek, hogy a népszenvedély rombolásainak ellenállhassanak: így a monarkisták, a fölyetanok és Lafajett is; a klubokat el akarták nyomni, a király hatalmát pedig helyreállítani.

A jakobinusok még fűrgébbek voltak, mint az ellenfeleik. A nagy tömegek ő mögöttük álltak s a jakobinusokat csak a régi polgári osztály tudta volna féken tartani, mely azonban teljesen szétzüllött. Hogy ismét talpra állítsa ezt az osztályt, Lafajett a mobőzsi táborból levélben megvádolta a nemzetgyűlés előtt a jakobinusokat, követelte a kluboknak az eltörlését és kérte a gyűlést a szabadság nevében, hogy a törvény útjáról le ne térjen. Ez a levél még elkeseredettebbé tette a harcot a zsirondisták és az alkotmánypártiak között.

A zsirondisták minden áron ismét a hatalom birtokába akartak jutni, hogy így a királyt befolyásuk alá visszatérítsék. Azért a népet igyekeztek föllázítani.

Közeledett június 20-ika, a labdaházi eskü évfordulója. Azzal az ürügyei, hogy ezt a napot meg akarja ünnepelni, 8000 fegyveresből álló tömeg a külvárosból a nemzetgyűlés ülésterme felé tartott. Követelték,

hogy fegyveresen átvonulhassanak az üléstermen. A jobb párt ellenezte, a zsirondisták mellette voltak; végre is a tömeg fenyegető magatartásának hatása alatt kimondta a gyűlés, hogy a kívánságot teljesíti. Bevezették a fegyveres küldöttséget, melynek szónoka fenyegető hangon elmondta, hogy a nép nem engedi magát elnyomni s elhatározta, hogy a legkomolyabb eszközökkel is megvédi jogait. A ki a gyűlés tagjai közül másképp vélekedik, menjen száműzetésbe. Végül hozzátette, hogy nem tűrik, hogy a király szeszélye miatt hazafias minisztereket elkergessenek. A királynak nem lehet

D ű r a u r i é

(Dumouriez) Károly Ferencz szül. 1739-ben Kambrében. Lafaiett menekülése után főparancsnok lett, de később, mint a király hive, maga is menekülni volt kénytelen. Meghalt 1823-ban Londonban.

más akarata, mint a törvénynek; így akarja ezt a nép, melynek feje megér annyit, mint a király feje. Egyúttal követelte a szónok, hogy vizsgáljak meg, mi az oka a hadsereg tétlenségének?

„Ha a végrehajtó hatalom — fejezte be szavait — úgy meg kell azt semmisíteni!”

A gyűlés megígérte e kérés teljesítését. Aztán a harminczezerre növekedett tömeg elvonult a gyűlés előtt, mi közben ily kiáltások hangzottak:

„Éljen a nemzet! Éljenek a szansz-külottok! Le a király tiltakozó jogával.”

S z a n t e r r , a tömeg vezére, aztán a Tülyeriákhoz vezette híveit. A király parancsára nyitva hagyott külső kapukon

át a tömeg a palota belsejébe rontott, majd baltákkal döngette a király lakosztályának ajtait, mire Lajos kinyitatta az ajtókat s egyedül lépett a vad tömeg elé. A tömeg rövid pillanatra tiszteletteljesen megállt előtte, majd ordítva követelte a nemzetgyűlés határozatainak szentesítését. De a király nyugodtan s bátran így felelt:

„Ez nem alkalmas pillanat, de nem is a módja annak, hogy ily kérést előterjeszsenek.”

Majd asztalra állított székre ült, hogy a tömeget jobban láthassa, s mikor lándzsán odanyújtott vörös sipkát a fejére tett, már éljeneztek is. Később ivott az egyik munkás odakínált poharából, amivel még jobban megnyerte a népet. Közben megérkeztek a zsirondisták vezérei s P e t h i o n polgármester is, akiknek sikerült a népet reávenni, hogy széjjel oszolják. Ennek a napnak az eseményei azonban módfelett felbőszítették az alkotmánypártiakat az eseményeknek szerzői ellen. Heves szemrehányásokat is tettek a néppártnak az erőszakoskodások miatt. De az udvar megint csak

elmulasztotta azt, hogy az alkotmánypartot ebben az erélyes fellépésében támogassa. Lafajett, La Rosfukold Párisból biztosabb helyre akarta vinni a királyt, de Lajos nem egyezett ebbe bele. Azt hitte, hogy a lázítók a junius 20-iki kudarczuk után már nem mernek többé az erőszakhoz folyamodni.

Lafajett időközben a törvényes monarkia érdekében még egy kísérletet tett. Junius 28-án hirtelen megjelent a nemzeti gyűlés előtt. Úgy csapatai, mint a maga nevében követelte, hogy a 20-iki eseményeket megtorolják és a jakobinus partot megsemmisítsék. A jobbpárt tetszéssel fogadta szavait, a balpárt azonban erélyen tiltakozott fellépése ellen. G a d é azt indítványozta, hogy vizsgálják meg, vajjon Lafajett nem érdemel-e azért büntetést, amiért seregét elhagyta? A gyűlés Lafajett iránti tiszteletből nem csatlakozott Gadé indítványához s megengedte, hogy Lafajett végig ott maradjon a gyűlésen, de más eredménye azután nem is volt.

Lafajett most a nemzetörséghez fordult, mely őt annak előtte annyira imádta. Annak a segítségével akarta bezáratni a klubokat, megsemmisíteni a jakobinus partot s helyreállítani a király tekintélyét. A balpárt iszonyúan megrémült, mert ismerte Lafajett gyorsaságát s elszántságát, de az udvar, mely félt az alkotmánypart sikerétől, maga akadályozta meg a tervet, mire Lafajett kedvetlenül visszatért seregéhez. Ez a kísérlet volt az utolsó életjel, melyet az alkotmánypart magáról adott.

A nemzetgyűlés most ismét a változatlanul főnnálló külső veszedelemmel s a partok egymáshoz való viszonyával foglalkozott. A hazát fenyegető veszély elhárítására és a szükséges intézkedéseknek sürgős megtevésére kiküldött 12-es bizottság azt javasolta, hogy ha a veszedelem tetőpontját érné el, adják ezt tudtára a népnek, még pedig e szavakkal: „Veszélyben a haza.“ Majd V e r n y ó megrázó erővel ecsetelte a veszélyeket, melyeknek a haza e perczben ki van téve s azt állította, hogy Európa a király nevében fegyverkezik a francziák ellen, az ő nevében gyülekeznek össze a kivándorlók, vonulnak idegen hadseregek a franczia határok ellen s az ő nevében szítják a belső zavarokat. Azzal vádolta a királyt, hogy a nemzetet ki akarja szolgálatni a külföldnek s hivatkozott az alkotmánynak arra a szakaszára, mely szerint a király, ha haddal támad nemzetet ellen, vagy nem akadályozta meg, hogy ezt mások tegyék, trónját veszti.

A zsiromdisták valamennyien így gondolkoztak. Néhány nappal később B r i s s z ó még határozottabban vádolta a királyt, hogy ő bénítja meg a nemzet erejét, mert el akarja veszíteni. Ily módon készítette elő a zsiromdista part a király letételét. Julius 5-én kimondták, hogy: „Veszélyben a haza.“ A polgári hatóságok nyomban összeültek, hogy a veszélyeztetett közrend fölött állandóan őrkdjenek; minden fegyverképes polgárt fölfegy-

vereztek, csapatokat toboroztak. Ezek a rendszabályok a forradalmi lelkesedést a legmagasabbra fokozták. Julius 14-én Péthiont úgy ünnepelték, mint valami félistent. Az udvarhoz még csak a nemzetőrség egy-két csapata ragaszkodott; a nép tudta ezt s állandóan figyelte ezeket a királyhoz hű csapatokat.

A válság mindjobban kiélesedett. A főletanok klubját bezárták, a nemzetőrségnek a polgári osztályból kikerült csapatait elbocsátották, a svájciaknak egy részét Párisból eltávolították, s nyíltan dolgoztak augusztus 10-ikének az előkészítésén.

Poroszország előnyomulása s a braunsveigi herceg kiáltványa még csak fokozta a bajt. Lafajett és Lükner jól fölhasználták a pihenés idejét: ujoncaikból fegyelmezett, kitűnő katonákat képeztek ki. Szükség is volt rájuk, mert az ellenség a küszöbön állt.

Az ellenség vezére a braunsveigi herceg volt, akinek serege 70.000 porosz, 68.000 osztrák katonából s a kivándorlottakból állt. Terve a következő volt. Maga a herceg a poroszokkal Salónon át nyomul Páris ellen, Hohenhoe herceg a hesseniekkel és a kivándorlottakkal Meczen át nyomul elő, míg Kerfő tábornok az osztrákokkal átkel a Mász folyón, megveri Lafajettet s úgy vonul Páris ellen. Mikor a hadsereg július 25-én Koblenzből elindult, a braunsveigi herceg kiáltványt bocsátott ki, melyben törvénytelennek jelend ki a nemzetgyűlés többségének a viselkedését, szemére veti, hogy zavart támasztott s a törvényes kormányt megdöntötte, hogy sértegeti a királyt és családját s ezért a császár és a porosz király elhatározta, hogy a régi rendet helyreállítja. Amely városok lakói ellent mernek állani, azokkal mint hazaárulókkal fog a hadijog legszigorúbb szabályai szerint elbánni, házaikat leromboltatja vagy felgyujtatja. Ha pedig Páris városa a királynak nyomban nem adja vissza teljes szabadságát s Lajost nem részesíti az őt megillető tiszteletben: a nemzetgyűlésnek, a kerületi, megyei és a községtanácsoknak összes tagjait kivégezteti; ha pedig a király palotájába be merésznének hatolni, egész Párist elpusztítja, hogy ott kő kövön ne maradjon. Ha azonban Páris lakói a nevetséges fejedelmek parancsainak nyomban engedelmessékednek, megígéri, hogy kieszközli számukra XVI. Lajos bocsátatát azokért a bűnökért, amiket ellene eddig elkövettek.

Ez az oktan kiáltvány, mely egyszerre leleplezte Európa szándékát, csak sietette a trón bukását. Bősz csatakiáltás zúgott végig Franciaországon. A néppárt látta, hogy célját már most csak úgy érheti el, ha a királyt megfosztja a tróntól. Ám nem volt a pártban egyetértés: a zsirondisták a nemzetgyűlés határozata alapján akarták Lajost trónjától megfosztani, a tömeg vezetői fölkelés útján. Danton, Mara, Robeszierr, Demulen voltak ez utóbbi párt vezetői, akik szervezték az új népporradalmat a középosztály ellen, melyhez a zsirondisták tartoztak. Augusztus 10-ére

tűzték ki a királyi kastély megostromlását. Hogy akadálytalanul végezhessék dolgukat, a jakobinusok elhatározták: hogy Pétiont szobájában fogva tartják, nehogy tettekéért felelősségre legyen vonható; a községtanácsot pedig, melyben nem bíztak, új, csupa jakobinusokból álló tanácsal helyettesítették. A vezérek a 8-án Párisba érkezett marszelyiek és bretoniak közé siettek, akik állig fegyverkezve várták a jelszót.

Az udvar tudott a veszedelemről s lehetőleg készült a támadásra. Az udvarban 800 svájci állt, a nemzetőrség is Manoat vezetésével a kastély védelmére sietett, a miniszterek is a királynál voltak, aki Pétiont is magához rendelte. A védelem tehát szervezve volt.

Éjfélkor megszólaltak a vészharangok, a támadók ezredkebe osztva vonultak a kastély felé. Eközben néhány képviselő, akit a harang kongása felébresztett, a törvényhozó testület üléstermébe sietett s Vernyio megnyitotta az ülést. A községtanács se volt tétlen. Maga elé czitálta Pétiont s fogságra vetette, úgy járt el Manoattal is, amiért a nemzetőrséget a kastély védelmére rendelte. Ezt a szerencsétlent azonban a tömeg, mikor a börtönbe vitték, meggyilkolta. A nemzetőrség parancsnokságát Szanterre bízta.

Manoattal az udvar egyik legelszántabb védőjét veszttette el. Jelenléte megnyugtatta az udvart, mert biztosítva volt arra, hogy a nemzetőrség védelmére kel. Ez azonban a kastélyban egybegyűlt rojalisták és nemesek láttára meglehetősen lehűlt. Maga Mauvat távozása előtt könyörgött a királynénak, távolítsa el őket, mert az alkotmányhűek bennük csupán arisztokratákat látnak.

Hajnali 4 órakor a királyné magához hívatta a depart'man ügyészét Röderert s megkérdezte, mit kell ily viszonyok között cselekedni. Röderer azt mondta, hogy a királyi családnak a nemzetgyűlésbe kell mennie, ott biztonságban lesz. Zsoili és Sampion miniszterek 'nre a nemzetgyűlésbe küldték, hogy a királyi család számára védelmüket (érjék. A kastély védői között már akkor kitört a viszály, mikor Lajos hajnali 5 órakor az őrségeket megszemlélte. Szomorúan indult ez útjára. A belső őrségek rendben voltak,. Mikor az udvarokba ért, dobpergés hangzott föl.

— Éljen a király! — kiáltotta a csapatok némelyike.

A nemzetőrség ismételte az üdvözlét, de már a tüzérek és a Kroa rúzs zászlóalj: „Éljen a haza“ kiáltással felelt s az épp akkor érkezett új csapatok mind vadabbul zúgták a király felé:

— Éljen a haza! Éljen Pétion! Sőt mikor a külső őrségek elé ért, a pikás zászlóalj: „Le az árulóval“ kiáltással fogadták.

Mialatt a Tülyeriákban ez történt, a tömeg hatalmas oszlopokban nyomult a királyi lak felé. A fegyvertárat még éjszaka feltörték s kiosztották a fegyvereket. A Szent Antal és Szent Marszö külvárosokból 20,000 ember hömpölygőit a kastély felé s útközben végtelen tömeggé növekedett.

A marszelyiek és bretanyiak már a Karusszel-téren voltak s ágyúikat a kastély ellen irányították. Röderer ekkor fölszólította a lázadókat: küldjenek húsz tagú küldöttséget a királyhoz, de a tömeg nem hallgatott rá s mikor a csapatokat fölszólította a törvény nevében, hogy erőszakra erőszakkal feleljenek, a tüzerek válaszképp kivették a töltést az ágyúkból. Erre Röderer a kastélyba sietett, ahol a király, a királyné s a miniszterek éppen tanácskoztak:

— Szír — szólt Röderer — nincs öt percz veszteni valója. Csak a nemzetgyűlés védheti meg. A lázadók a kapuk előtt vannak s a csapatokban nem bízhatunk.

A király élesen Rödererre nézett, majd így szólt:

— Menjünk hát!

Lajos, kit családja s miniszterei követtek, a nemzetőrség védő sorfalai között a nemzetgyűlésbe ment, melynek a küldöttsége elébe sietett, hogy a gyűlés védelméről biztosítsa. Mikor az ülésterembe értek, Lajos a miniszterek helyére ült s így szólt:

— Uraim, idejöttem, hogy nagy büntettet megakadályozzak. Azt hiszem, már csak itt lehetek biztonságban.

— Szír — felelt Vernyió elnök — számíthat a nemzetgyűlés szilárd-ságára. Inkább meghalunk, semhogy a nép jogait s a törvényes rendet föladjuk.

Alig távozott a király a kastélyból, a csapatok: „Éljen a haza!“ kiáltással egymásután hagyták el helyüket. A nemzetőrség is a támadók felé hajolt. S mégis kitört a harcz.

A tömeg körülözönlötte a kastélyt, betörte a kapukat s az udvarokra nyomult. Valami öreg altiszt, az elszánt Vesztermann, Danton barátja, vezette őket. Csatarendbe állította embereit s a tüzerek ellen nyomult, akik fölszólítására a néphez pártoltak. Csak a svájcziaiak álltak rendületlenül helyükön, az ajtók előtt, az ablakokban. A támadók a folyosókra tódultak s itt, nem tudni mi okból, egyszerre kitört a harcz. A svájcziaiak gyilkos sortüzet adtak a lázadókra, akik erre hanyatt-homlok menekültek. Csakhamar azonban roppant tömegekben tértek vissza s ágyúkkal lőttek a bekerített svájcziaikra, akik csak akkor szüntették be a tüzelést, mikor a király parancsolta. De az elkeseredett tömeg véres bosszút állt rajtuk, halomra gyilkolta őket.

Az ágyúlövések roppant izgalmat keltettek a nemzetgyűlésben. Egyik tiszt jelentette, hogy a tömeg be akar törni, mire a vezérek elkiáltották magukat:

— Éljen a haza! Éljen a nemzetgyűlés!

Kívülről pedig csakhamar behallatszott a tömeg rikácsolása:

— Győzelem! Győzelem!

A királyság sorsa meg volt pecsételve.

A nemzetgyűlés a rend helyreállítására szólította föl a tömeget, de az

élni akart a hatalmával. Az új községtanács: „Haza, szabadság, egyenlőség“ fölrítu lobbogót vitetett maga előtt s követelte elismertetését. Szónoka parancsoló hangon követelte a király letevését s a nemzeti konvent egybehívását. A küldöttségek mindezt követelték, A nemzetgyűlésnek engednie kellett, de a trónfosztást nem akarta magára venni. Vernyió indítványára kimondta a nemzeti konvent egybehívását, a minisztérium letételét s a király fölfüggesztését. A zsirondistá minisztereket visszahívták, 4000-nél több föl nem esküdött papot a határra szállítottak s biztosokat küldtek a hadsereghez, hogy ezt a forradalmi kormány számára biztosítsák. XVI. Lajost, akinek ideiglenes lakóhelyül a lükszamburgi palotát ajánlották föl, a mindenható községtanács azzal az ürügygyei, hogy ott nem tudná megvédeni, fogolyként a Tampl-börtönbe vitette.

Szeptember 23-ára hívták össze a rendkívüli konventet, mely a királyság sorsa fölött volt döntendő, de annak sorsa tényleg már augusztus 10-én eldőlt. A megyék helyeselték az eseményeket. A hadsereg tábornokainak nagy része is helyeselte. Nem úgy a két főparancsnok. Lükner még habozott, de Lafajett, aki az alkotmányhoz és a törvényhez rendületlenül hú akart maradni, még mindig meg akarta védeni a trónt, amely pedig már nem létezett. 30,000 emberével Szedánnál állt. Azt akarta, hogy ez a pont legyen a magva az új alkotmányos alakulásnak. A hadseregéhez küldött biztosokat letartóztatta, mert szerinte a nemzetgyűlésen erőszakot követtek el, majd a sereget és a szedáni polgári hatóságot újra föleskette az alkotmányra. Lafajettnek nem volt teljesen igaza, mert az ő további ellenállása polgárháborúra vezetett volna a nép s a hadsereg között, abban a pillanatban, mikor valamennyi erő egyesülése sem volt elegendő a külső ellenség visszaüzésére.

Az ellenséges hadak augusztus 19-én már a határhoz közeledtek s a nagy veszedelemre való tekintettel a csapatok hajlandók voltak a nemzetgyűlésnek engedelmeskedni. Lükner, aki eleinte Lafajettel tartott, szintén így gondolkodott; végre Lafajett is belátta, hogy engednie kell a végzetnek. Néhány tisztje kíséretében elhagyta a hadsereget s az ellenséges vonalon át Hollandiába akart jutni, hogy onnan második hazájába, az Egyesült Államokba hajózzon. De fölismerték s elfogták. Minden népjog ellenére súlyos börtönbe vetették, melyből csak négy év múlva szabadította ki Bonaparte a kampoformiói béke után.

Az a párt, mely a községtanácsot hatalmába kerítette, ennek utján Párison, Páris utján pedig a nemzetgyűlésen és egész Franciaországon uralkodni akart. A király szobrait leromboltatta, a királyság minden jelképét megsemmisítette. Rendkívüli törvényszék föllállítását követelte az aug. 10-iki összeesküvők elítélése végett. A nemzetgyűlés nem engedett, mire a községtanács megfenyegette, hogy a nép maga fog ítélni. Végre is a nemzetgyűlés kinevezte a rendkívüli törvényszéket, mely el is ítelt néhány

embert. Ám a község tanácsnak, mely véres napokra készült, nem volt elég gyors a működése.

A község tanács élén Mara, Páni, Serzsant, Düplén, Lanfan, Lefor, Zsurdöil, Kollo-Derboa, Bilyó-Va,renn és Talyen állott. Az egész párt vezére Danton volt az augusztus 10-iki események legtevékenyebb mozgatója. Forradalmi óriás volt, aki szerint semmi sem volt lehetetlen, csak merni kellett. Ő volt az alsóbb néposztály Mirabója. Volt is sok hasonlóság bennük, úgy erényeikben, mint hibáikban, csakhogy 'míg ezek Mirabónál a patricziust, Dantonnál a demokratát árulták el. Csupa tűz, csupa szenvedély és könnyelműség volt Danton. Ha pártjának valamely célját el kellett érni, rettenetes és retenthetlen volt; de ha a célt kiküzdötte, ismét a léha, lágy életnek engedte át magát. Pusztításra hajlandó, de még sem kegyetlen természet, kérlelhetetlen a tömeg iránt, nagyelkű egységekkel szemben. Pártja érdekei a törvény fölött álltak az ő szemében, sőt az emberiség fölött is. Ez magyarázza még vérszomjuságát augusztus 10-én s mérsékletét, amint teljesen szilárdnak hitte a köztársaságot..

Ez időtájt a poroszok már átlépték a határt. A szedáni, vezér nélkül maradt hadsereg nem állhatott ellen a jól szervezett, túlnyomó haderőnek. Augusztus 24-én a poroszok elfoglalták Longvi-t s 30-án löni kezdték Verdönt, melynek elestével nyitva lett volna az út Páris felé. Ezek a hírek roppant izgatottságot okoztak a fővárosban: a végrehajtó tanács és az állandó védelmi választmány tanácskozáásra ült össze. Sokan azt akarták, hogy a nemzetgyűlés Szomürbe menjen s onnan védje az országot, mások azt, hogy Páris falai alatt vívják meg a döntő csatát.

— Botorság, dörögte Danton. Jó) tudjátok, hogy Páris Franciaország, aki annak az ura: azé az ország is. Elhagyni tehát nem szabad Párist. Az ország két pártból áll, a nagyobb királyhú pártból s a kisebb köztársaságiból. A királypártiak nem harcolnának velünk az ellenség ellen s veszni hagynák Párist. S még akkor is, ha győzünk az ellenség fölött, ellenük csatát veszítettünk, mert mi sok ezer jó hazafi vérént ontanók, míg ők teljes erőben maradnának. Azt mondom tehát, mindenekelőtt a félelem, a rettegés segítségével ezeket kell arra kényszerítenünk, hogy velünk tartsanak. Értitek? A rettegés, a félelem segítségével. Akkor győzünk.

Megértették s elborzadtak. Mikor a választmány a rettentő gondolatot borzadt hallgatással visszautasította, Danton a község tanácsával beszélte meg a dolgot. Ő a rettegéssel akarta ellenségeit elnémítani, a népet teljesen a forradalom borzalmaiba rántani, bűntársaivá tenni, hogy így a forradalomnak ne maradjon más menekülése, mint a győzelem.

Titokzatos házkutatások történtek: akiket állásuk, rangjuk, nézetük, viselkedésük gyanússá tett, börtönbe vetettek. Javarészt papok és nemesek voltak ezek, akiket összeesküvéssel vádoltak. Az összes fegyverképes polgárokat ezrekbe osztották szeptember 1-én s a határra küldték. Meg-

kondultak a vészharangok. Danton megjelent a nemzetgyűlés előtt, hogy beszámoljon a tett védelmi intézkedésekről. Szeptember 1-éről 2-ára virradó éjjel érkezett meg Verdön elestének híre. A rémület e pillanatát használta föl a községtanács rettenetes tervei keresztül vitelére. Újra megszóltak a vészharangok, a város sorompóit elzárták, s megkezdődött a nagy vérontás.

A foglyokat a községtanács vezetése alatt százával gyilkolták le. Hidegen, szenvedély nélkül. Ha beleuntak egy-egy pillanatra, néhány áldozatnak megkegyelmeztek. A nemzetgyűlés, a minisztérium hasztalan akarta megakadályozni, a vérontást, a rettenetes községtanács hatalmasabb volt. Rettegésbe ejtett mindent s a rettegés segítségével uralkodott.

A végrehajtó tanács e közben a határa küldte az újonnan toborzott zászlóaljkat. Lükner helyébe Kellerman tábornokot nevezték ki, a Mózsel-hadsereg élére pedig a nagytehetségű, de nagyravágó és kalandor természetű Dümuriét.

Dümurié rögtön a hadsereghez sietett a szedani táborra. Rövid hadi tanács után elfoglalta az argonni erdőt, melyből két ut vezetett Franciaország szíve fölé: izlet mellett, a hova Dilyon tábornokot állította és Grandprénál, melynek szorosát Dümurié maga foglalta el 13,000 emberrel. Ekkor írta Szervan hadügyminiszternek:

— Verdön elveszett. Várom a poroszokat. A grandpréi és izletti tábor Franciaország Termopiléi, de szerencsésebb lesznek, mint Leonidás volt.

Bal szárnyát szept. 13-án Börnonvil 9000 emberrel, a jobb szárnyat pedig a Mecz felől érkező Kellermann 23,000 emberrel kellett, hogy erősítse. Ám a braunsveigi herczeg, aki hadseregével három oszlopban nyomult előre, körülkerítette s úgy látszott: Dümurié elveszett. De a zseniális ember szept. 14-iki éjszaka nagy csöndben elvonult hadseregével s mesteri visszavonulással Szen-Mennhuldban összpontosította seregét. Most már csak Kellermannal kellett egyesülnie, hogy sikeresen vehesse föl a poroszok ellen a harezot.

A poroszok követték Dümurié mozdulatait s szept. 20-án megtámadták Kellermant Valmi mellett, hogy a francia sereg visszavonulási útját Salon felé elvágják. De Kellerman egész napon át tartó ütközetben visszaverte őket. Ez a csekély siker oly lelkesítő hatással volt a csapatokra és a közvéleményre, mint valami teljes, nagy diadal.

A valmi-i vereség elcsüggesztette az ellenséget. A poroszok visszavonultak s a braunsveigi herczeg most már csak XVI. Lajos visszahelyezését kívánta a trónra. De a konvent épp akkor kiáltotta ki a köztársaságot s a végrehajtó tanács azt felelte, hogy a francia köztársaság addig nem alkudozik, míg a porosz csapatok ki nem takarodnak az országból, mire a poroszok nyomban visszavonultak. A francia hadsereg a védelemből a támadásba ment át. A forradalom meg volt mentve.

A NEMZETI KONVENT.

A konvent szept 21-én kezdte meg tanácskozásait s mindjárt az első ülésen eltörölte a királyságot s kikiáltotta a köztársaságot. De ezután a helyett, hogy munkához látott volna, belső viszályoknak engedte magát át. A zsiromdisták és a hegypárt elkecseregett dühvel támadtak egymásra. Ami

Danton

György Jakab szül. 1759-ben okt. 28-án Arszai szür Öb-ban, kivégezték 1794 ápr. 5.

ellentétes vérmérsékletüknél s erkölcsi fölfogásuknál fogva természetes is volt.

A zsiromdisták, a kik a törvény s a rend alapján álltak, hamis helyzetbe kerültek. Akaratuk ellen republikánusokká lettek, ami által elvesztették az alkotmánypárt támogatását, de a demokraták közt még sem akadt sok hívük, mert azok sem bíztak bennük. Ellenben a hegypárt tudta, mit akar. A néppel akarta megcsinálni a köztársaságot. Vezeterei minden áron a tekintélyes zsiromdistavezetők megbuktatására törekedtek, hogy helyüket elfoglalhassák. Elszánt, ügyes és nem nagyon aggályoskodó emberek voltak ezek. Előttük a demokraczia volt a legjobb kormány s a népnek hízelegtek mindenképpen. Követke-

zetes és azért veszedelmes volt a párt. Azokért dolgozott, akikkel együtt harczolt.

Mindjárt a konvent megnyitásakor a zsiromdisták a jobb oldalt foglalták el, a hegypárt pedig a baloldal magasabban fekvő üléseit: azért is nevezték hegypártnak. Számra a zsiromdisták voltak a legerősebbek a konventben. Utánuk a hegypárt. A többi néma szemlélője volt e kettő halálos küzdelmének.

A hegy a párisi képviselőkből s néhány departmanbeliből állt; később többen csatlakoztak hozzájuk, akiket az események magukkal ragadtak, s a kik féltek tőlük. Hatalmas párt volt, mert uralkodott Páris fölött, melynek községtanácsa az ország első hatósága volt. Igyekezett megnyerni az ország többi községeit is, ami egyelőre ugyan nem sikerült, de mint egy ember

melléje állt eleitől fogva a jakobinusok klubja, ami pedig Páris közvéleményének támogatásával egyértelmű, volt.

Megkezdődött a harc. A zsiromdisták fel voltak háborodva a szeptemberi gyilkosságok miatt s rémülettel látták a konvent tagjai közt azokat, kik a gyilkosságokat vezették. Különösen kettőt gyűlöltek s utáltak: Robeszierrt, akiről azt hitték zsarnokságra törekszik s Marát, aki a forradalom kezdetétől fogva lapjaiban a gyilkolás apostolának mutatta magát.

Robeszierr ekkor kezdett az első sorba lépni. Addig minden erőlködése daczára erősebbekre akadt a porondon: az alkotmány-gyülekezetben annak híres vezéreire, a törvényhozó gyülekezetben Brisszó-ra és Petionra, augusztus 10-én Dantonra. Mindig azok ellen foglalt állást, akiknek kiválósága elhomályosította őt. Aug. 10-ike óta a zsiromdisták és Danton romlásán dolgozott a jakobinus klubban, a maga hiúságát a népéhez kötötte. Őz a közepes tehetségű ember éppen közepszerűségének köszönhetette, hogy legutóljára lépett föl, ami csak hasznára volt. Nagy hajlama volt a zsarnokságra, külsőleg azért nagy hazafi, megvesztegethetlen, de a mellett nem undorodott a vértől és szívós volt. Ettől eltekintve hatalmas szekta támogatta, melynek számára Robeszierr a nemzetgyűlésben a kormányhatalmat követelte s amelynek elveit védelmezte. Ez a szekta a XVIII. században alakult s a politikában a főtéílen népuralomért, a vallásban az istenhitért küzdött, melynek később rövid időre az 1793-iki alkotmányban, mint a legmagasabb lény imádatának helyet biztosított.

A zsiromdisták megsejtették a szerepet, melyet Robeszierr magának a forradalomban szánt; s mert féltek roppant befolyásától, vád alá akarták helyeztetni azon a czimen, hogy fölhasználja a zavaros helyzetet és Franciaország diktátorává akar lenni. A marszelyi Rebekki szemtől szembe vádolta ezzel s az elszánt Baibaru megerősítette vádjait. De bizonyítani nem lehetett. Ennél súlyosabban érte a vád Marát, aki lapjában „A nép barátjában a diktatúrát javasolta s a gyilkolást dicsőítette. Mara védte magát s a vádnak reá sem lett következménye, holott tudvalevő volt, hogy a szeptemberi gyilkosságokhoz izgatása nagyban hozzájárult. Véres czikkeiben, beszédeiben folyton fejeket követelt s azt hangoztatta, hogy a köztársaság ellenségeit gyökerestül ki kell irtani, nehogy magvuk maradjon. Annyi bizonyos, hogy szereplése nagyban hozzájárult a későbbi diktatúrához és a tömeges kivégzésekhez.

Robeszierrt jobban gyűlölték, mert jobban féltek tőle. L u v é néhány nappal utóbb hatalmas vádbeszédet tartott ellene, melynek oly nagy volt a hatása, hogy Ropeszierr sápadtan 8 napi haladékot kért védelme előadására. Nyilván attól tartott, hogy a beszéd közvetlen hatása alatt elítélik. Később aztán az általánosságban tartott vádakat könnyű volt megczáfolnia. A zsiromdisták elejtették a vádat s napirendre tértek, ami végzetes

hiba volt. A hegy győzött, mert nem győzték le; s Robespierr közeledett abhoz a szerephez, melytől akkor még meglehetősen távol volt.

Egyébként is szerencsétlen volt a zsiromdistista párt. Semmiféle intézkedése nem sikerült. Támadta a hegypártot s elejtette a támadást, támadta a községtanácsot s nem tudta megtörni, korlátok közé akarta szorítani a nép szenvedélyeit s nem sikerült neki, ellenben maga ellen ingerelte va-

Robespierr
(Robespierre) Miksa Mária, ügyvéd; szül. 1758-ban Araszban,
kivégezték 1794.

lamennyit. Buzo azt indítványozta, hogy a nemzetgyűlés védelmére rendeljenek be a megyékből 3000 katonát, amivel legalább a tanácskozás függetlenségét biztosíthatták volna. A zsiromdisták nem vitték keresztül ezt az indítványt.

Mínél több sikertelen támadást intéztek a hegypárt ellen, annál vakmerőbb lett. Végre elhatározta, hogy most már ő lép föl támadó gyanánt s tönkreteszi a zsiromdistákat. Ezért elhatározta, hogy vád alá helyezi XVI. Lajost. Akkor a zsiromdisták kénytelenek lesznek színt vallani. Ha nem szavaznak elítélésére, elvesztek a nép előtt. Már pedig bizonyos volt, hogy a zsiromdisták ezt nem cselekszik meg. A hegypártnak meg kellett buktatni a zsiromdistákat XVI. Lajossal

együtt, mert nem akarták, hogy azok rendezzék be a köztársaságot. A zsiromdisták a polgári osztályok uralmát vezették volna be, míg a hegypárt a nép uralmát akarta. Amellett pedig az is bizonyos volt, hogy a nép a király elítéltetése esetén a hegypártban a köztársaság rettentetlen védőit látná.

Jó idő óta a konventen kívül előkészítették a közvéleményt a király elítélésére. A jakobinus klubban gyalázták, jelleméről a legaljasabb híreket terjesztették s követelték elítélését a szabadság érdekében. A megyékből is hasonló tartalmú kérvények érkeztek a nemzetgyűléshez. Mindenfelől bosszút kiáltottak Kapet Lajosra. Pártédek s a nép gyűlölete egyaránt szövetkezett a szerencsétlen fejedelem elvesztésére. Súlyosította védőinek helyzetét az is, hogy augusztus 10-ike után a kastély egyik duplafalú, fali szekrényében titkos írásokat találtak, melyek bizonyították, hogy a király

összeköttetésben áll az elégedetlen papokkal s a kivándoroltakkal. Vádolták, hogy juttatni akarja helyezni a régi kormányt és a papságot hajdani jogához juttatni s csak azért ajánlotta a háborút, hogy szabadítói közeledtét siettesse.

A konventben egyébről sem beszéltek, mint a király pöréről. Miután a tróntól megfosztották, rendes törvényszék nem ítélhette el. De a hegypárt törvényes utón akarta elítéltetni s ezért a Lajosnak biztosított sérthetlenséget a saját szája ize szerint kezdte magyarázni. A törvényhozó bizottság kimondta, hogy XVI. Lajos fölött a konvent ítélhet. M é b e nagy beszédben fejtette ki, hogy Lajos csak addig volt sérthetetlen, míg király volt. Indítványozta, hogy Lajost törvényszék elé állítsák, hogy a konvent ítéljen fölötté, mert a konvent a népet képviseli, a nép pedig ur mindenekfölött. Ropeszpierre egyszerűen azt mondta, hogy államérből kell elítélni XVI. Lajost.

November 13-án kezdődött meg a tanácskozás. A sérthetlenség hívei azt vitatták, hogy Lajos nem állítható törvényszék elé, mert hiszen az alkotmány még arra az esetre is, ha Lajos nyíltan támadta volna meg az országot, a korona elvesztését kötötte ki büntetésül s a konvent csak a kormányformát változtathatta meg, tovább nem mehet. Különben sem érdeke a köztársaságnak Lajos elítélése. Tartsák fogva, ha az ország biztonsága úgy kívánja, vagy űzzék ki az országból. Ez volt a jobbpárt véleménye.

„Polgárok, — így szólt Szen-Zsüsz, — én bebizonyítom, hogy a jobbpárt véleménye a sérthetlenségről s a bizottságé, mely Lajost mint polgárt akarja elítéltetni, egyaránt hamis. A királyt mint ellenséget kell elítélni. Ő nincs benne abban a szerződésben, mely a többi francziát egyesíti, tehát nem a polgárjog, hanem a népjog formái szerint kell eljárni vele szemben. Hosszas gondolkodás itt oktalanság. Mi lesz velünk, ha a bárd már a szabadság első napjaiban remeg kezünkben?”

Az a párt, mely még a győzelem pillanatában is ily kérlelhetetlen volt, a konventben elenyésző kisebbség volt, de kívül a jakobinusokban és a községtanácsban hatalmas támaszra talált. A konvent mégis visszautasította a gyilkosságra való felszólítást s a sérthetlenség hívei bátran védelmükbe vették a törvényességet és méltányosságot.

Ám Robespierre, aki e hosszú pör alatt vakmerőségről és szívósságról tett tanúságot, a szószékre lépett s Szen-Zsüsz álláspontját védte: heves szemrehányást tett a konventnek, amiért rosszul alkalmazott nagylelkűségével ismét bátorságot akar önteni a legyűrt régi rendszer híveibe. Követelte, hogy a konvent XVI. Lajost a francia nemzet szabadsága érdekében árulónak nyilvánítsa, gonosztevőnek az emberiség kárára s nyomban halálra ítélje.

A zsirordisták nagy része Pétion javaslatára a hegypárt ellen foglalt állást,

ROBESZPIERR LEVELE A KÖZTÁRSASÁGI HADSEREGHEZ.

1793 október 26 (a köztársaság II-ik éve brlimer 4).

A levelet Robespierre a jóléti bizottság nevében írta.

Köztársasági katonák!

„A zsarnokság gyáva poroszlói megfutamodtak előletek. Mihelyt közeleinkbe értetek, cserben hagyták Dünkertet és tűzérsegüket; végpusztulásukat csak úgy kerülhették el, hogy a Szambr folyón átrohantak győztes hadisoraik elől.

A föderalizmus elbukott Lionban; a köztársasági hadsereg bevault Bordóba, hogy annak itt is véget vessen; kiűztük a spanyolokat és piemontiakat; a köztársaság védői Vandéban feldúlták a fölkelők buvó helyeit, kiirtották garázda hadaikat. A vétkes tartomány maga nyelte el önszülött szörnyeit, a maradékukat kiirtja majd a megbotránkozott nép dühe.

Mindenfelé — ahol csak árulás nem segítette a zsarnokságot — győzelem lépett a szabadság méltó fiainak nyomába, győzött a francia nép fenkölt szelleme . .

(A következő sorokban Robespierre buzdítja a katonákat, hogy folytassák az ellenség üldözését, mely a Szambr folyón túl a Rajna és Mózél partjain tanyázik; majd e szavakkal zárja sorait:)

„Ütött a zsarnokság órája: a ti kezetekről fognak elesni.

*) Köztársasági katonák! Lemészárolt testvéreitek hazajáró lelke könnyörögve fordul hozzátok, hí a dicsőség, rajtatok függ hazánk tekintete! A nemzet képviselői buzdítanak és vezérelnek benneteket: nyomuljatok előre újabb győzelemre!

Egy hó leforgása alatt meg kell bosszulnotok a francia nemzetet, meg kell szilárdítanotok a szabadságot, győzelemre vinnetek a köztársaságot!

Pusztítsátok el a föld színéről a zsarnokokat és rabszolgáikat, hogy ezután már csak az igazságosság, a jó szerencse és az erény, legyen a — vezérünk!“ %

Robespierre.

*) Robespierre kéziratának fent mellékelt másolatában csupán a *)-al jelölt sorokat közöljük.

Volontés républicains, ~~la patrie, sous vos regards, la~~
~~la gloire, sous vos appels~~ les mœurs de vos frères unis sous
appellent implément, la gloire sous vos appels, la patrie
sous vos regards, ~~les représentations sous vos regards~~
~~aux vœux de~~ les républicains ^{de la nation} ~~de la nation~~ ~~de la nation~~
frères sous inspirant et sous guidant, marcher
frapper; que dans un mois, la peuple français
soit unifié, la liberté affirmée, la république étendue
placée, que les tyrans et les esclaves disparaissent
de la terre, qu'il ^{en} reste plus que la justice,
le bonheur et la vertu

Robespierre

Robespierre levelének utolsó sorai A levelet 1793 október 13-án a köztársasági hadsereghez intézte
Eudrei Zalán: A Világ Történelme V,

»Globus« müintézet, Budapest.

de a sérthetlenséget sem fogadta el s kimondta, hogy Lajost törvény elé kell állítani. Linder Róbert erre a 21-es bizottság nevében előterjesztést tett a vádálhelyezés iránt s a konvent felszólította XVI Lajost, hogy sorompói előtt megjelenjék. Lajos már négy hónapja senyvedt a Tamplban. Szigorúan őrizték, de sem türelmetlenséget, sem aggodalmat nem mutatott. Csak egy szolgát

Szen - Zsiiszt
(Saint-Just) Antal szül. Désziz-ben, Neversz mellett, 1767
aug. 25-én; mert Robespierrrt védelmezte, kivégezték 1794
jul. 28-án.

hagytak mellette, Kiérit, aki egyúttal az egész királyi családot kiszolgálta. Eleinte nem szakították el Lajostól családját. Legalább vigasztalhatta nejét s hűgát, amellet tanította fiát, a dofent. Amint azonban a konvent tárgyalni kezdte ügyét, elválasztották övétől.

Szanterr parancsot kapott, hogy XVI. Lajost konvent elé vezesse. A polgármester kísérte el Szanterr a Tamplba s megkérdezte a királyt, akar-e jönni. Lajos egy pillanatig habozott, majd így szólt:

— Ez újabb erőszak, engednem kell.

S elhatározta, hogy megjelenik a konvent előtt. Szilárd tartással, nyugodt tekintettel jelent meg a konvent üléstermében. Az elnök megindult hangon szólt:

— Lajos, a francia nép vádolja önt. Hallgassa meg a vádat. Lajos, üljön le.“ A király leült. A

hosszú kihallgatás alatt nagy nyugalmat s lélekjelenlélet tanúsított. Meggyőző erővel czáfolta meg a vádakat. Tagadta a terhére rótt hazaellenes cselekedeteket. Ezzel azonban nem tudta meggyőzni a konvent tagjait, sajátkezűleg irt leveleiből állapították meg bűnösségét. Lajos e levelek valódiságát is tagadta.

Mikor a Tamplba visszatért, a konvent a hegypárt ellenére kimondta, hogy kívánságának megfelelően védőt ad melléje. Tarzsé, akit maga a király nevezett meg, nem fogadta el a védő tisztét s végül is a tiszteletreméltó Mai herb vállalkozott rá. Lajost ez az önfeláldozó önzetlenség annyira meghatotta, hogy mikor Malherb szobájába lépett, könyezve ölelte meg s így szólt:

— Az ön önfeláldozása annál nemesebb, mert kockáztatja a saját életét, az enyimet pedig nem mentheti meg.

Malherb és Tronsé harmadiknak még Deszéz-t vették maguk mellé s szüntelenül Lajos védelmével foglalkoztak. Végre elérkezett december 26-ika, a védelem napja. Deszéz vezette a védelmet. Lajos is jelen volt. A tribünökön s a teremben mély csönd uralkodott. Deszéz mindent elkövetett fényes beszédében, hogy a király ártatlanságát bizonyítsa. Ám a szenvedélyek süketek voltak.

A zsirondisták meg szerették volna XVI. Lajost menteni, de tartottak a királypártiság vádjától, melylyel a hegypárt őket már is illette. Tartásuk az egész pör alatt kétértelmű volt: nem mertek sem a vádlott mellett, sem ellene állást foglalni s mérsékletük romlásukat okozta, anélkül, hogy a királynak használt volna. A hegypárt a király halálát követelte, a jakobinusok s a sok küldöttség pedig erőteljesen támogatta őket. A zsirondisták, hogy Lajost megmentésük, utolsó kísérletet tettek. Azt indítványozták, hogy a konvent ítélete megfelebbezhető legyen a néphez. Ezt az indítványt nagy többséggel elvetették, ellenben egyhangúlag mondta ki a konvent Lajos bűnösségét. Most a büntetés kiszabására került a sor. Párisban roppant izgatottság uralkodott. Végre négy óráig tartó névszerinti szavazás után Vernyió elnök kihirdette az eredményt. Hétszázhusz szavazó volt, a többséghez tehát 361 szavazat kellett. Huszonhat szótöbbséggel mondták ki a halált. Vernyió fájdalmas hangon szólt:

— A konvent nevében kijelentem, hogy a büntetés, melyet Kapet Lajosra kimond, a halál!

Malherb sírva könyörgött, hogy halaszszák el legalább az ítélet végrehajtását. A zsirondiak támogatták, de sikertelenül.

Lajos el volt készülve erre az ítéletre. Malherb biztatta, hogy az ítélet végrehajtását el fogják halasztani, de Lajos nem bízott benne. Nyugodtan hallgatta végig, amint az igazságügyminiszter az ítéletet felolvasta. Csak három napot kért, hogy a halálra elkészülhessen, azonkívül papot kért s szabad érintkezést a családjával. De csak a két utóbbi kívánságát teljesítették.

Találkozása nejével, de különösen bucsuzásuk szívzaggató volt. A halála előtt való éjszakát Lajos nyugodtan töltötte. Reggel 5 órakor Kíéri fölkelte. Lajos ekkor megtette utolsó intézkedéseit. Magához vette az úrvacsorát s átadta Kíérinek gyűrűjét, pecsétnyomóját, néhány szál haját. Künn már peregték a dobok, a fölvonuló ágyuk dübörgése, zűrzavaros hangok lármája hallatszott. Végre megérkezett Szanterr.

— Értem jön, úgy-e? szólt Lajos. Csak egy perczet kérek.

Átadta végrendeletét egyik községi hivatalnoknak, a kalapját kérte, majd erős hangon így szólt:

— Menjünk.

Egy teljes óráig tartott, míg a kocsi XVI. Lajossal a forradalmi térre érkezett a nagy tömegben keresztül. Csaknem negyvenezer katona állt sorfalat. Páris komor volt. A tömeg, mely a kivégzést végig nézte, néma csöndben állta körül a vérpadot. Lajos kiszállt a kocsiból s szilárd léptekkel ment föl a vérpadra, térdelve fogadta a pap áldását, ellenkezés nélkül tűrte, hogy kezeit összekötözzék, majd gyorsan a vérpad baloldalára lépett és csengő hangon kiáltotta:

— Ártatlanul halok meg. Ellenségeimnek megbocsátok s te szerencsétlen nép . . .

E pillanatban megperdültek a dobok s lármájuk elnyelte utolsó szavait. A három hóhér megragadta. Tíz óra 10 perczkor a legderekabb, de legszerencsétlenebb királyok egyikének szive megszűnt dobogni.

1793 JANUÁR 21-TŐL JÚNIUS 2-IG.

XVI. Lajos halála a pártokat egymás ellen még engesztelhetlenebbé tette s csak szaporította a forradalom külső ellenségeit. A hegypárt minden téren magához ragadta a hatalmat. A forradalom ellenségeit rettegésbe ejteni, a nép vakbuzgóságát folyton ébren tartani, a szabadság, testvériség s egyenlőség nevében ellenállhatlan lelkesedést oltani bele, hogy teljes erejét fölhasználhassa: ez volt Danton és pártja terve. Ő a forradalmi kormány neve alatt a nép kényuralmát tette a törvényes szabadság helyébe. Robespierr és Mara még tovább akart menni; amit Danton az ország érdekében csak átmenetinek tekintett, ők mint kormányformát állandósítani akarták.

A zsirondistákat, akik meg akarták menteni a forradalmat, anélkül, hogy vérrel szennyezzék be, azzal vádolták: hogy a nép ellenségei s a zsarnok bűntársai, mert XVI. Lajost meg akarták menteni; s a köztársaság árulói, mert mérséklést ajánlottak. Mara, akinek roppant befolyása volt a népre, vezetőit a kereskedők kifosztására buzdította, akiket élelmiszeruzsorával vádolt. Lapjaiban folyton izgatott az arisztokraczia, a polgárok, kereskedők és államférfiak «(így nevezte a zsirondistákat) ellen. Mara sokkal merészebb volt, mint Robespierr, aki még titkolni igyekezett igazi terveit. A hegypárt vádolta is Marát, hogy vakmerőségével veszedelembé viszi a pártot, de a jakobinusok még Robespierr ellen is támogatták, aki csak ritkán tudott véleményének Mara ellen érvényt szerezni.

A felbőszített tömeg csakugyan kifosztotta a kereskedőket, amiért a konvent Marát roppant heves ülés után vád alá helyezte. Ám ennek semmi hatása sem volt, mert a törvényszékek minden tekintélyüket elvesztették. Ez is elárulta a zsirondisták gyöngességét, akik rohamosan közeledtek vesztük felé.

Katonailag nem volt aggodalomra ok. Dümurié éppen befejezte a fényes argonni hadjáratot s Párisba jött, hogy az osztrák Németalföldre való betörést megbeszélje. 1792 október 20-án ismét a hadseregnél volt s 74.000 emberrel megkezdte a támadást. Az osztrák hadsereget, mely Monsznál útját állta, teljesen tönkverte s a zsemappi fényes diadal ismét visszaállította a francia fegyverek fölényét a kontinensen. Belgium és Németalföld nagyrésze meg volt hódítva.

E pillanattól kezdődött Dümurié ellenségeskedése a jakobinusokkal. Azok seregestől küldték híveiket Belgiumba, hogy a forradalmat oda is átültessék s fiók-klubokat alapítsanak. Am a törvénytelen állapot, a jakobinusok fosztogatásai elhidegítették a flamandokat. Dümurié Párisba ment s panaszt tett a jakobinusok okatlan viselkedése miatt. Dümurié remélte, hogy újabb diadalaival megállíthatja a forradalmat.

Az európai szövetségesek minden oldalról egyszerre készültek megtámadni Franciaországot. Lajos halála hírére Anglia is a koalícióhoz csatlakozott, mire a konvent háborút üzent az angol királynak. Pitt néhány hónap alatt tizenhárom szövetségi szerződést kötött a francziák ellen s így történt, hogy Anglia lett a Franciaország elleni koalíció lelke.

Spanyolország volt az újabb háború kiindulópontja. A spanyol kormány, melynek élére Anglia cselszövényei Godói alkudiai herceget juttatták, hasztalan kísérletre meg Lajos megmentését; s mikor a királyt lefejezték, szakított a köztársasággal. Egész Németország résztvett a háborúban. Egész Európa ott állt Franciaország kapui előtt. Az Alpok felől 45.000 osztrák és szárd, a Pireneusok alján 50.000 spanyol, a Rajna és Belgium felől 108.000 osztrák és angol, a Mász és Mózél között 35.000 osztrák, a középső és felső Rajna felől pedig 112.000 főnyi egyesült porosz, osztrák és birodalmi csapatok támadták meg a köztársaságot.

A konvent sürgősen 300.000 katona toborzását rendelte el. Mikor az új zászlóaljak elhagyták Páris, a hegy 9 tagból álló rendkívüli törvényszék fölállítását követelte, hogy a forradalmat belül megvédelmezze. Hiába küzdöttek ez ellen a zsirondisták, a rettenetes törvényszék, melynek ítélete ellen nem volt föllebbezés, létrejött.

Mialatt az elkeseredett háború megkezdődött, Dümurié áruló, önző tervekkel foglalkozott. Az volt a célja, hogy szakít a jakobinusokkal s néhány nagyobb diadal után Páris ellen indul, föloszlatja a konventet, helyreállítja az 1791-iki királyságot s királyt ad Franciaországnak. Dümurié könnyűnek tartotta lehetetlen tervének kivitelét. Ahelyett, hogy a Maincz és a Rűr közt fenyegetett vonalat védelmezte volna, benyomult Hollandiába, hogy ott a központjában robbantsa szét az osztrák haderőt. Míg ő azonban diadalt diadalra aratott, a jobb szárnyon egymásután vereséget szenvedtek a francia tábornokok s Lütthnél a francia hadsereget teljesen

szétverték a koalíció seregei. A végrehajtó tanács parancsára Dümurié kénytelen volt Belgiumba sietni, hogy átvegye az ottani hadsereg főparancsnokságát.

A jakobinusok, akik árulás nélkül el sem tudtak képzelni vereséget, a zsirondistákat, a minisztereket, a tábornokokat vádolták érte s vesztükre esküdtek. A zsirondistákon kezdtek. Minthogy a népet még nem tudták megbarátkoztatni a népképviselők üldözésének gondolatával, elhatározták, hogy márczius 10-én éjszaka nyílt ülésen egytől-egyig lemészárolják őket. A jakobinusok e gaz merénylete azonban nem sikerült, mert a zsirondisták neszét vették a dolognak s nem mentek el az ülésre, a hadügyminiszter pedig egy zászlóalj katonasággal szétszórta a konvent megtámadására induló jakobinus hordákat.

Ez a balsiker egy pillanatra föltartóztatta a jakobinusokat terveik keresztülvitelében. De a Vandé föllázadása újra visszaadta vakmerőségüket. Ez az ország még teljesen a királyi család hűségén volt, nem ismerte és nem fogadta el a forradalom eszméit. A Vandé már többször fölkelte az új rend ellen. 1792-ben Ruéri gróf általános fölkelést szervezett, mely azonban meghiúsult, mert a gróft elfogták. Amikor azonban a konvent a 300.000 ember toborzását elrendelte, a fölkelés teljes erővel kitört. A besorozottak Kate linó fuvaros, Sarett tengerésztiszt és St of lé erdőmester vezetése alatt megverték a zsandárokat. A fölkelés, melyet az angolok fegyverrel és pénzzel támogattak, csakhamar az egész országra kiterjedt. Kilencszáz község fogott fegyvert s hozzájuk csatlakoztak az arisztokrata-vezetők: Bósam, Leszkür, Laros-Zsakelen, Delbé, Talmont. A köztársasági csapatokat s a nemzetőrséget az egész vonalon megverték. Három hadsereget alkottak, mindegyiknek 10—12.000 embere volt. Az egyik az Anzsü-hadsereg Bonsam alatt a Loár partját foglalta el, középen állt a nagy hadsereg Delbé alatt, az alsó Vandéban pedig a „mocsár hadserege* Sarett alatt várta a forradalmi csapatokat. Az egésznek Katelinó volt a főparancsnoka.

A konvent erre a nemeseket és a papokat, akik népcsoportosulásban résztvesznek, valamint a kivándorlókat halálra ítélte, ez utóbbiak vagyonát elkobozta. Minden ház kapujára ki kellett írni, kik a lakói s a forradalmi törvényszék megkezdte rettenetes munkáját.

Közben egyik vereség a másik után érte a forradalmi seregeket. Dümurié, mikor a belga csapatok vezérletét átvette, látta, mily hiányosan vannak azok fölszerelve s fenyegető hangú levelet irt a jakobinusoknak, mire azok vád alá helyezték. Hozzjárult, hogy Nervindennél a szövetségesek teljesen megverték. Belgiumot ki kellett üríteni. Dümurié ekkor az osztrákok és a jakobinusok közt két tűz közé került: árulást követett el. Megállapodott Mák osztrák tábornokkal, hogy ő Páris ellen indul s helyreállítja a királyságot, míg neki kezességül átadná a határerőségeket. Dümurié

Sartr herceget akarta a trónra ültetni, míg Koburg herceg osztrák fővezér azt remélte, hogy XVI. Lajos fiát ültetheti apja trónjára s a régi királyságot állíthatja helyre. Dümurié nem is titkolta terveit. A jakobinusok küldöttségének kijelentette, hogy a konvent csupa zsarnokokból áll s ő nem fogja tűrni, hogy a forradalmi törvényszék igazságtalanul vért ontson. Ezért vissza akarja állítani a királyságot, mert a haza csak így menthető meg. Nyomban hozzá is fogott terve kiviteléhez, de Lili ostrománál balsikert aratott s ez megállította előnyomulásában.

A konvent villámgyorsan s vakmerően cselekedett. Kiküldte a hadügyminisztert négy biztossal, hogy Dümuriét hadserege közepette elfogja. Mikor azonban a küldöttség ezt előtte kihirdette, Dümurié huszáraival elfogatta a négy biztost s kezesekül az osztrákoknak adta át. Dümurié ekkor el akarta foglalni Kondét, de ez nem sikerült; serege pedig, mely hazáját szerette, elhagyta. Dümurié erre Sartr herczeggel, Tuveno ezredessel s két szakasz huszárral átment az osztrákokhoz.

Mikor a konvent a biztosok elfogatásáról értesült, Dümurié-t hazaárulónak jelentette ki, díjat tűzött ki fejére, kinevezte a hírheht jóléti bizottságot s száműzte az országból az orleani herceget s valamennyi Burbont. Bár a zsiromdisták is elítélték Dümuriét, a hegypárt még is vádolta őket, hogy részesek árulásában,

Robespierr különösen Briszó-t, Guadé-t, Vernyió-t, Pétiont és Zsan-zsonnét üldözte a konventben. Mara a népegyletekben izgatott ellenük. Mint a jakobinus klub elnöke föliratot intézett a megyékhez, melyben arra hívta fel őket, helyeztessék vád alá a hazaáruló képviselőket, akik a zsarnokot meg akarták menteni. A konvent jobb pártja s a középpárt érezte, hogy a veszedelem e pillanataiban egyesülniük kell. Marát a forradalmi törvényszék elé állították, mire a községtanács a legkitűnőbb zsiromdisták kitasztását indítványozta feleletül. Ez volt az első kívülről jövő támadás a zsiromdisták ellen s előkészítette a kedélyeket a zsiromdisták megsemmisítésére.

A forradalmi törvényszék fölmentette Marát, akit hívei diadalittasan vittek vissza a konventbe. E pillanattól kezdve a legvakmerőbb szanszkülotok foglalták el az ülésterem bejáratait. A klubok tagjai folyton zavarták a zsiromdisták beszédeit s zavarták a tanácskozást, a konventen kívül pedig mindent elkövettek a zsiromdisták elvesztésére. Hanrió, a szanszkülotok vezetője a Vandébe induló csapatokat uszította rájuk, mire Guadé hatalmas beszédet mondott a jakobinusok ellen a konventben. Így végezte:

— Indítványozom, hogy tegyük le a párisi hatóságokat, a községtanácsot helytessítsük az egyes osztályok elnökeivel, a konvent képviselőit hívjuk össze nyomban Burzsba s határozatukról futárokkal értesítsük a megyéket.

A hegypárt megijedt. Ha ezt a határozatot nyomban végrehajtják, vége a községtanács hatalmának s az övéknek is. De segítségükre sietett Barrér, a középpárt vezetője, aki rettegett a polgárháborútól. Indítványára Guadé javaslata elvetésével 12 tagú bizottságot küldött ki a konvent a községtanács magatartásának megvizsgálására, a konvent ellen intézett merényletek értelmi szerzőinek elfogatására. Ez a bizottság nyugtalanította a községtanácsot. Május 22-ére tervezett újabb összeesküvést fedezett föl s a vezetőket elfogatta, így Héber községi ügyész. A községtanács egy pillanatra megijedt, de azután fölvette a harcot. A legelszántabb szansz-külottokkal vétette magát körül. Az egész város lázas izgalomban volt a konvent ellen s már május 27-én a községtanács támadólag léphetett föl.

Követelte Hébert szabadonbocsátását és a 12-es bizottság föloszlatását. In ár (Isnard) elnök erélyesen visszautasította küldötteik fellépését, mire Danton a jobb oldal felé fordult s így kiáltott:

— Nem kell többé fegyverszünet a hegy és a gyávák között, akik a zsarnokot meg akarták menteni.

Óriási láрма s zűrzavar támadt, mely azzal végződött, hogy Inárnak el kellett hagynia az elnöki széket, melyet Héro de Szesell foglalt el. Az új elnök biztatta a küldöttséget, hogy a népképviselő igazságot tesz nekik. Késő volt. A jobb párt egy része csüggedten távozott. A küldöttség tagjai lassanként a képviselők közé vegyültek s a hegypárttal együtt szavaztak a 12-es bizottság föloszlatására s a foglyok szabadonbocsátására. Éjfél elmúlt, mikor a karzatok tomboló lelkesedése közepett az eredményt kihirdették. A hegypárt győzött.

Másnap a jobbpárt visszanyerte az elvesztett területet. Keresztülvitte a tegnapi határozat megsemmisítését. A bizottságot újra jogaikba helyezték. A nép elkeseredése nem ismert határt. Héber, a mint szabadonbocsájtották, megjelent a jakobinusok között s bosszút kiáltott a 12-es bizottságra. Danton, Robespierr, Mara, Somét és Pás egyesültek, hogy új fölkelést szervezzenek. Május 29-én összegyűlt a választó gyülekezet; a klubok biztosai, az osztályok képviselői a püspöki palotában kimondták a fölkelést, letették a községtanácsot s miután új esküt tétettek vele, újra kinevezték. Hanrió-t megtették az összes fegyveres erő főparancsnokának, a szansz-külottok pedig naponkint negyven szut kaptak, míg fegyverben voltak. E határozatok meghozatala után május 31-én hajnalban megkonditották a vészharangokat, összevonták a csapatokat s a konvent ellen indultak, mely egy idő óta a Tülyeriákban ülésezett.

A konvent a vészharangok megkondulására egybegyűlt s épen felelőségre vonta a belügyminisztert s a polgármestert, mikor távoli ágyúdörgés hallatszott. Danton a szószékre rohant:

— Ha okos politikusok vagytok, nyomban eltörlitek a bizottságot, — kiáltotta — s a haza javára fordítjátok a nép lázongó erejét, nem pedig

önmagatok ellen. Ha azután akadnak még olyanok, akik még azután sem tartják tiszteletben a konvent tekintélyét, azok fölött bizonyára maga a nép mond ítéletet.

Barrer s a jóléti bizottság, akik ezt a külön bizottságot javasolták, erre felosztatását indítványozták, hogy megmentsek a konventet a nép dühe elől. A hegypárt mérsékeltebb elemei meg akartak ezzel a rendszabállyal elégedni, mikor a lázadók küldöttei megérkeztek s követelték, hogy a fölösztatott bizottság tagjait s a zsiromdisták vezetőit megbüntessék.

A Tülyeriákat a lázadók teljesen körülzárták s ez vakmerővé tette a hegyet. Vezetője Robeszpierr a szószeekre sietett s így szólt:

— Polgárok, ne töltsétek ezt a fontos napot hiú kiáltozással. Ez talán az utolsó nap, melyen a hazaszeretet a zsarnokság ellen küzdhet. Egyesüljenek a nép hű képviselői, hogy boldogságát biztosítsák. Fogadjátok el a küldöttek követeléseit.

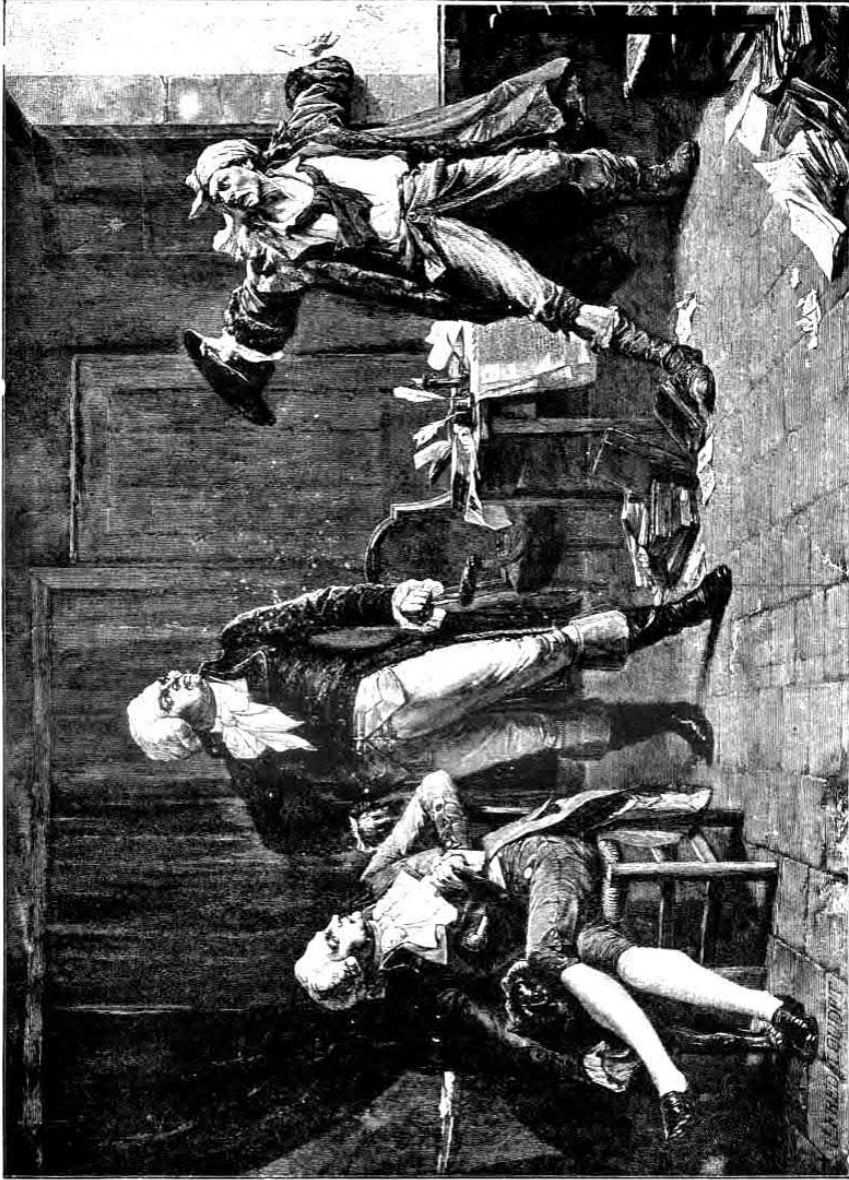
Míthogy sokáig beszélt, Vernyió közbekiáltott: „Befejezni!”

— Igen, befejezem — kiáltott Robeszpierr. Indítványt adok be ellene-tek, akik a haza ellenségei vagytok; ellenetek, akik a zsarnokot meg akartátok menteni; ellenetek, akik Dümuriéval a haza ellen szövetkeztek. Igen. Záró indítványom az, hogy büntetést követelek Dümurié minden czinkosá-
nak s azoknak fejére, akiket a küldöttek megjelölnek.

Az ülés e lázító beszéd daczára csak a külön bizottság fölösztatását mondta ki s fölhatalmazta a jóléti bizottságot, vizsgálja meg a küldöttek által emelt vádakát. A nép ujjongva oszlott szét. Ám az összeesküvők nem akartak fél győzelemmel megelégedni. A lázadás vezetése kisiklott Danton s a hegy kezei közül s Robeszpierr, Mara s a község tanács kezébe ment át. Junius 1-én este Mara fölment a városháza tornyába s maga kondította meg a vészharangot, a tanácsot pedig figyelmeztette, hogy addig szét ne menjen, míg az árulókat s a zsiromdistákat vád alá nem helyezik. Másnap reggel Hanrió megjelent a tanács előtt s kijelentette, hogy a nép addig nem teszi le a fegyvert, míg az összeesküvő képviselők letartóztatását ki nem eszközözik. Majd a beláthatlan tömeg élére állt s a Karusszel-
térre vonult. A konventet csakhamar 80,000 elszánt ember vette körül, akik azt sem tudták: mit akarnak tőlük, de inkább ellenségei, semmint bárányai voltak a képviselőknek.

Az üldözött zsiromdisták egy része nem jelent meg az ülésen, néhány legbátrabb azonban eljött, hogy végig küzdje az utolsó harezot. A rettenthetlen Lanzsüiné nyomban az ülés megnyitása után követelte: vizsgálják meg, miért van fegyverben egész Páris s miért zúgnak a vészharangok? Iszonyú lárma támadt erre. Lanzsüiné azonban folytatta beszédét s követelte Páris forradalmi hatásainak elmozdítását s a lázongók törvényen kívül helyezését. Alig fejezte be, megjelentek a tömeg küldöttei s követel-
ték Lanzsüiné és társai elfogatását.

Endrei Zoltán: A Világ Torténelme. V.

Danton, Kobeszierr és Mará

„Globus” műintézet, Budapest.

— Polgárok — így végzik kívánságukat — mentsétek meg a nép boldogságát, különben ön maga menti azt meg!

A konvent napirendre tér a küldöttek kívánsága fölött. Kívülről rengeteg láрма, fegyverzörej hallatszik.

— Mentsétek meg a népet — kiáltja a hegypárt egyik tagja — mentsétek meg képviselőtársaitokat, mondjátok ki ideiglenes letartóztatásukat.

— Nem! Nem! — kiáltja a jobboldal. — Valamennyien osztozunk sorukban.

Barrér arra kérte a bevádolt képviselőket, hogy a béke érdekében tegyék le egyelőre hivatalukat. Némelyek megtették, Lanzsüiné s Barbaru vonakodott. Maga a hegy is Barrér indítványa ellen szavazott. Ő nem a zsirondisták fölfüggesztését, hanem elítéltetésüket akarta.

Ekkor egyik hegypárti képviselő, Lakroa rohan a terembe s elpanaszolja, hogy a tömeg bántalmazta a bejáratnál. A hegypárt nagy része szidni kezdi Hanrió-t és bandáit. Danton követeli, hogy a megsértett népfölséget meg kell bosszulni. Barrér indítványára az egész konvent kivonul a tömeg elé.

— Mit kíván a nép? — kérdi Héro de Szésell elnök Hanrió-tól.

— A nép 24 bűnös kiszolgáltatását követeli, volt a válasz. — Szolgáltassanak ki valamennyiünket! — kiáltja néhány képviselő, mire Hanrió két ágyút irányított a konventre. Annak tagjai ijedten szétfutnak, de minden kijáratnál fegyverekre bukkannak, akiket Mara tüzel.

A konvent belátta, hogy hiába ellenkezik. Visszatért az ülésterembe s elfogadta az üldözött képviselők kiadatását, akiknek nevét Mara diktálta. Mind a harmincznégyet, köztük a zsirondisták legkiválóbbjait, a külügyi és pénzügyminisztert házifogságba vetették s a nép védelme alá helyezték. A tömeg erre elszéledt, a konvent azonban e pillanattól nem volt szabad testület.

E rettenetes napnak más következményei voltak, mint a mit általánosan reméltek. Danton azt hitte, hogy most már megszűnik a pártviszály s kitört a polgárháború. A községtanács azt hitte, hogy most már övé lesz a hatalom s az tényleg Robespierri s néhány ember kezébe jutott.

Fukié-Tenville Antal
(Fouquier-Tinville „a forradalmi törvényszék kegyetlen ügyésze. Ő végeztette ki pártfogóját, jötevojét: Robespierri, de 1795-ben őt is kivégezték.

A marszelyéz.
A marszelyi önkéntesek vonulása Páris felé.

1793 JUNIUS 2-IG — A DIREKTÓRIUM MEGALKULÁSÁIG.

A zsirondisták nem adták meg egy könnyen magukat. A megyéket föllázították a hegy és a párisi község tanács ellen. De most sem jártak el egyöntetűen s így nem is győzhettek. A párt mérsékeltbije: Vernyó, Zsanszonné, Dükó, Fonfréd fogságban maradtak, Pétion, Barbaru, Guadé, Luvé, Búzó, Lanzasíliné elmenekültek Kanba s onnan szervezték a fölkelést. Csakhamar a Bretany is csatlakozott hozzájuk. A Kanban összegyűlt megyék gyülekezetének czíme alatt nagy sereget alkottak a fölkelők Vimpfen tábornok parancsnoksága alatt, elfogták a konventnek a hegy-párthoz tartozó biztosait s Páris ellen készülődtek. Kan városából indult ki Kordé Sarolta nevű szép, bájos fiatal leány, hogy a szörnyeteg Marát megbüntesse. Azt hitte: megmenti a köztársaságot, ha magát fölláldozza. Tévedett. Mara meggyilkolása után még nagyobb lett a tömeg szemében, mindenféle szobrokat állítottak neki s kényszerítették a konventet, hogy megnyissa előtte a Panteont.

Kordé Mária Sarolta született 1768 július 27-én Szan-Szatürenben Kan mellett. A D'Arman-ok régi nemesi családjából származott. Szép hajadonná fejlődött, aki rajongott a tiszta szabadságért, de utálta a szabadsággal visszaélők rémuralmát: azért is elhatározta, hogy hazáját ezektől a zarnokoktól megszabadítja. Ebben az elhatározásában megerősítették őt az 1793-ban a konvent üldözései elől vidékre menekült zsirondisták. Utóbbi év júliusában (ekkor múlt el 25 éves) Párisba sietett. Mara volt akkor a rémuralom legkegyetlenebb alakja, aki lapjában: a „Népbarát“-ban ép akkor hangoztatta, hogy még vagy 200,000 ember fejének kell lehullnia, hogy a szabadság biztosítva legyen. Kordé Sarolta tehát Marát szemelte ki áldozatául. Többször fölkereste,

A világhírű francia forradalmi dal evét a marszelyi' önkéntese től kapták, kik ezel a riadóvá érkeztek Párisba.

de nem engedték Mara elé. Végre július 13-án este 7 órakor bebocsátást nyert. Mara éppen fürdőkádjában ült. Hozzáfogott, hogy az összeesküvők neveit feljegyezze. Ezt a pillanatot használta föl Kordé Sarolta: hirtelen tört rázott elő és a rettenetes Mara szívébe döfte. Elfogták. A legnagyobb lelki nyugalommal fogadta halálos ítéletét és abban a nyugodt öntudatban halt meg július 17-én a vérpadon, hogy hazáját legkegyetlenebb zsarnokától megmentette.

Lion, Marszely, Bordó s több mint 60 megye csatlakozott a fölkeléshez. A fölkelés általános lett, minden párt fegyvert fogott s a királypártiak magukhoz ragadták a mozgalom vezetését, melyet a zsirondisták indítottak. Különösen veszedelmes volt a lioni fölkelés. Ez a város erős sánczokkal vette körül magát s 20,000 embert állított talpra, Marszely 10,000 embert. Az egész Dél fegyverben állt s a Nyugat is fegyverkezett. A királypártiak mind vakmerőbb vállalkozásokba fogtak. A vandéiek első győzelmeik után teljesen megtisztították földjüket a köztársasági csapatoktól s június 6-án 40,000 emberrel Katelino, Leszkür, Stofflé és Laros-Zsaklen vezetésével bevette Szomürt, majd Nant ellen indult.

Úgy látszott, a konvent elveszett. Seregei északon és délen egyidejűleg szenvedtek vereséget, mikor a Honiak közében, a marszelyek délen, a zsirondisták nyugaton, a vandéiek ugyanott, a piemontiek pedig kelet felől megtámadták. Csapataiból hiányzott már a lelkesedés, mozdulataikból az egyöntetűség. Dampierr, aki Dümurié örökét átvette, vereséget szenvedett s maga is elesett; az északkeleti határ nyitva állt az ellenség előtt. Egymásután esett el Valanszienn, Kondé, a vert hadsereg folytonos vereségek között Arraszig vonult vissza, az utolsó erősített helyre Páris kapui előtt. Másfelől Mainz, mely már nem számított segítségre, megadta magát az ellenségnek Végül Anglia június 2-a után elzárta a francia kikötőket s megakadályozta az élelmiszer bevitelét, hogy így az egész országot kiéheztesse.

Június 2-a után a hegypárt biztosokat küldött mindenfelé s hozzáfogott az alkotmány elkészítéséhez. A konvent néhány nap alatt elfogadta az új alkotmányt, melyet most a nép elé terjesztett. Ez alkotmány a tiszta népuralmat hozta be. Ám a hegypártnak, hogy külső és belső ellenségei ellen erőteljesen léphessen föl, diktatúrára volt szüksége: így az alkotmányt nyomban kihirdetése után felfüggesztette. Mialatt az alkotmányról tanácskoztak, érkezett a konventbe az uralmat fenyegető sokféle veszedelem hire. Kimondták valamennyi gyanús ember elfogatását s az általános népfölkelést, Danton indítványára pedig 400.000 ember besorozását határozták el.

Rengeteg munka kezdődött. Az ifjak tömegesen siettek a forradalmi hadsereg lobogója alá, a nők emberek fegyverkovácsolással s a hadipodgyász szállításával foglalkoztak, élelmiszereket készítettek, az asszonyok ruhát a katonák számára, sátrakat, a gyermekek tépést. Az összes nemzeti épületeket kaszárnyákká, a tereket műhelyekké változtatták, az országban található összes háttas lovakat elvették a lovasság, az ígás lovakat a tüzérség számára. Az egész ország egyetlen nagy táborhoz hasonlított.

Minden 18—25 év között levő francia fegyvert fogott. A köztársaság csakhamar egymilliókétszázézer katona fölött rendelkezett, kiket 14 hadseregbe osztottak be. Mielőtt azonban a külső ellenség ellen indultak, a belsőket akarták megsemmisíteni s a „gyanúsok elleni“ hírhedt törvényt bocsátották ki. Ezrével vándoroltak a középosztályhoz tartozó foglyok a börtönbe. Az ország belseje számára 6000 katonából s 1000 tüzből álló sereget szerveztek. Minden szükségét szenvedő polgár naponként 40 szut kapott, hogy résztvegyen az osztályok gyűlésein. A hivatalnokokat a klubok felügyelete alá helyezték, minden osztálynak meg volt a maga forradalmi választmánya. A konvent a külső s a belső ellenséggel egyszerre szállt szembe.

A kalvadoszi fölkelést hamar leverték, a délieket Kartó tábornok kétszer is megverte. Ám akkor azok Tulonba menekültek s átadták a várost Húd angol tengernagynak, aki a francia hajóhadat leszerelte, XVII. Lajost királynak kiáltatta ki s a tenger felől 8000 spanyolt hozott a városba, akik a körülfekvő erősségeket megszállták.

Ám a konventnek sikerült a fölkelést elszigetelnie. Biztosai egymásután vonultak be a legyőzött megyék fővárosába. Még csak Lion és Tulon tartotta magát. Liont Kellermann tábornok ostromolta az alpesi hadsereggel. A Honiak kétségbeesetten védték magukat, de hasztalan. Kartó a segítségükre siető délieket, Kellermann a piemonti hadsereget verte szét. A város megadta magát s néhány hónappal később Tulon is elesett.

A konvent mindenfelé győztes maradt. A vandéiek kísérlete Nant bevételére balul ütött ki, s a vezérük Katelinó is elesett. Kénytelenek voltak visszavonulni Vandéba. A köztársasági csapatok oda is követni akarták

őket, de többször vereséget szenvedtek. A jóléti bizottság ekkor Léseilt küldte erős hadsereggel Vandé ellen. A királpártiakat egymásután négy-szer megverték, vezérek Bonsam, D'Elbé, Leszkür elesetek, végül a grand-villi véres győzelem s Laros-Zsaklen halála teljesen uraivá tették az országnak a köztársaságiakat. A jóléti bizottság, mely joggal hitte, hogy ez az ellenség ugyan meg van verve, de nincs meghódítva, kiirtásukhoz fogott, hogy újabb fölkelésüket lehetetlenné tegye. Türró tábornok tizenhat sáncz-táborral vette körül a meghódított országot, aztán repülő hadoszlopai tüzzel, vassal végigpusztították, halált s rettegést terjesztettek mindenfelé.

Visszaverték a koalíció seregeit is a határokról. A jóléti bizottság, mely a zsirondista Kűsztinban nem bízott, Húsár tábornoknak adta át a fővezérséget s ez az eladdig győzelmes ellenséget Honszkóténél teljesen megverte. Húsár helyére ekkor a fiatal s vakmerő Zsurdant állították, aki Vatinyi mellett fényes diadalt aratott Koburg herczeg fölött s támadásba ment át az északkeleti határon. Minden egyéb ponton ugyanaz történt. Megkezdődött az 1793. és 1794-iki halhatatlan hadjárat. Amit Zsurdan az északi hadseregéi elért, ugyanazt vitték véghez Hős és Pisegrü a Mózelhadseregénél s Kellermann az Alpoknál. Egyik diadal a másikat érte, az ellenséget mindenütt visszaverték.

E fényes hadjárat alatt a jóléti bizottság rettenetesen működtette a nyaktilót. Legszörnyűbben Lionnal bántak, melynek teljes megsemmisítését határozták el.

— Lion fegyvert fogott a szabadság ellen, Lionnak el kell tűnnie a föld színéről.

Ez volt a jóléti bizottság határozata. Kolló d'Herboá-t, Fusét és Kutont küldte oda, akik kartácscsal lövették halomra a szerencsétlen város lakóit, házaikat pedig leromboltatták. Tulonnal csaknem úgy bántak el Barra és Fréron.

Rettenetes vérfürdő kezdődött. Lajos szerencsétlen özvegyével nyitották meg a sort. Október 16-án lépett a vérpadra, október 31-én a zsirondisrák követték. Huszonegyet végeztek ki közülök, a többieket börtönbe vetették, de nem merték őket a vérpadra küldeni. A tárgyalások alatt ezek a hires vádlottak a legszilárdabb nyugalmat s valósággal jókedélyü bátorságot tanúsítottak. Mikor Laszursz előtt a halálos ítéletet kihirdették, így szólt:

— Én abban a pillanatban halok meg, mikor a nép elvesztette az eszét, ti pedig azon a napon fogtok meghalni, mikor visszanyeri.

E hősl elkü emberek a marszélyézt énekelve mentek a vérpadra. A párt többi vezetői is hasonló sorsra jutottak. Részint önmaguk vetettek véget életüknek, részint a hóhér végzett velük.

A forradalmi kormányt október 10-én hirdették ki a konventben. A jóléti bizottságból állott, melynek a hegypárt legelszántabb elemei voltak

a tagjai: Barrér mellett Robeszierr, Szen-Zsüsz, Kúton, Kolló-d'Herboa, Billó-V a r e n n, akik teljesen a maguk befolyását juttatták érvényre s a még benn levő néhány dantonista lába alól teljesen kiragadták a talajt: Szen-Zsüsz ügyelt föl a pártokra, Kúton terjesztette elő az erőszakos rendszabályokat, Bilyó-Varénn és Kolló-d'Herboa intézte a megyékhez szóló hirdetményeket, Karnó vezette a háborút, Kambon a pénzügyeket, Prior a belső ügyeket s Barrér volt a diktatori testület mindennapi dicsőítője a konvent előtt. Ez a bizottság korlátlanul uralkodott élőkön s halottakon, békén s háborún. Mindent a konvent nevében intézett, mely készséges eszköze lett. Így termett meg az a rettenetes hatalom, mely először a hegy ellenségeit, majd magát a hegyet és a községtanácsot, s végül önmagát nyelte el.

Teljesen szakítottak az addig meglevő rendszerekkel s államélettel. Még az időszámítást is megváltoztatták, a keresztény naptár helyébe a köztársaságit tették. Az új időszámítás 1792 szeptember 22-én kezdődött, minden hónap három részből, minden ilyen rész 10 napból állt. A köztársasági naptár a keresztény vallás eltörlését vonta maga után.

A községtanács és a hegypárt intézte ezt az új forradalmat a zsiromd ellen s a jóléti bizottságnak volt egyedül haszna belőle. Korlátlan úr volt a köztársaságon, ami természetes, mert hisz ő vezette a hadi műveleteket. Most, hogy a harcnak legalább egyelőre vége volt, a községtanács megkísérelte a bizottság fölött való uralkodást. A konvent diktatúrája helyett a teljes demokráciát akarta. Anarkia a politikában s istentagadás a vallásban voltak szélső elemeinek alapelvei, az ő vallása az ész és a természet imádata volt, míg a bizottság a legfelsőbb lény szolgálatát hozta be. A községtanács Mara halálával elvesztette tulajdonképpeni fejét, míg a jóléti bizottságnak megmaradt a vezére: Robeszierr. Mostan Somett és Héber voltak a vezetői, akiket a nép imádott, tábornokuk Ronszen, a forradalmi hadsereg parancsnoka, apostoluk pedig az istentagadó Kl ó c z Anakarizsz. Az osztályokban a forradalmi választmányokra támaszkodott, amelyekben tömérdek volt a névtelen, angol ügynöknek tartott idegen, akik a köztársaságot mindenképpen az anarkia felé igyekeztek sorozni, hogy így tönkretegyék. A kordelyék klubjának minden tagja a községtanács hive volt.

Héber pártja rövid idő alatt rettenetes haladást tett. Kényszerítette a párisi érseket és vikáriusait, hogy a keresztény hitet a konvent előtt ünnepélyesen megtagadják a konventet viszont annak kimondására, hogy a katolikus istentisztelet az „ész szolgálatával“ helyettesítendő. A templomokat bezárták vagy átalakították az ész szolgálatára s minden városban ünnepélyeket rendeztek, melyeken az istentagadás tobzódott. A jóléti bizottságot aggasztotta ennek a szélső pártnak a hatalma, s 1793 december 5-i ülésén hevesen megtámadta azt. Kívánságára a konvent ki-

mondta, hogy a vallás és istentisztelet szabadságának megsértése vagy korlátozása tilos.

A jóléti bizottság sokkal erősebb volt, semhogy győzelme a községtanács fölött kétséges lehetett volna. De ugyanakkor a hegy mérsékeltbb elemei ellen is harcolnia kellett, akik a forradalmi kormány végét s a bizottság önkényuralmának megszüntetését követelték. A diktatúrára csak a forradalom győzelme érdekében volt szükség; s most, hogy a győzelem már megvolt, Danton és pártja ismét helyre akarta állítani a törvényes rendet és a konvent függetlenségét. Meg akarták buktatni a községtanács túlzóit, a forradalmi törvényszék működését beszüntetni s a gyanúsakkal megtelt börtönöket kiüríteni. Danton és barátai: Demulen Kamill, Fabr d'Eglantine, Lakroa, Filippó és Vesztermann tábornok a győzelem után békét óhajtottak.

Danton és pártja önként lemondott a hatalomról, ott hagyta a kormányt. Különben a szélső elemek előtt már ő is gyanús volt, mióta a 22 zsiron-dista elítélését nyíltan rosszalta. Támadták is, ahol csak lehetett. Danton a vihar elől hazájába Arsizúr-Ob-ba vonult vissza s úgy látszott, nem törődik többé a dolgokkal. Ám távolléte alatt Héber túlzó pártja annyira elhatalmasodott, hogy barátai Dantont sürgősen visszahívták] Párisba. Danton decemberben érkezett vissza. Barátai épp akkor támadták a diktátorokat, amikor Vesztermann tábornokot, aki a Vandéban kitüntette magát, elmozdították. Különösen erőteljesen lépett föl ellenük a zseniális Demulen, aki ugyancsak magára vonta haragjukat, amiért a kormányt mérséklésre, irgalmasságra és igazságosságra intette. Dantonnal együtt mindent elkövetett a mindenható bizottság megbuktatására s a konvent fölbátorítására, hogy a bizottság zsarnoki igáját magáról lerázza. Maga a hegypárt egyik része is Dantonnal tartott ez igyekezetében. Danton el akarta téríteni Robeszierrt a bizottság többi tagjától, mert egyedül Szén - Zsüszöt, Kolló d'Herboát és Bilyó-Varennt tartotta javithatlan vérengzőknek. Danton remélte, hogy barátsága révén megmentheti Robeszierrt és híveit, Kutont és Bairért a mérsékeltbb iránynak. Demulen elég merész volt 73 fogoly zsiron-dista képviselőt a bizottság és a jakobinusok ellenében védelmébe venni, sőt meg merte támadni Klóczot és Hébertet, mint forradalmi túlzókat s keresztül tudta vinni a legfőbb lény létezésének törvényben való kimondását. Robeszierrnek volt legnagyobb a hite, ő volt a köztársaság tulajdonképpeni vezetője; ha sikerül őt a mérséklet ügyének megnyerni, könnyen el lehetett volna bánni a bizottságokkal és a községtanáccsal, a forradalom ügyének veszélyeztetése nélkül.

Danton visszatérte után nyomban fölkereste Demulent, s amikor a jakobinus klubban megtámadták, Robeszierr is védelmébe vette. Ő maga is olvasta Demulen kitűnő lapját, a „Viő Kordelyé“-t s helyeselte eszméit. Ám ekkor az összes túlzók ellene fordultak, a jakobinus klub törülte Demulent

tagjai sorából s Barrér a konventben a kormány nevében megvádolta. Magát Robeszierrt sem kímélték, mérséklettel vádolták s némely csoportjában a túlzóknak nyíltan izgattak ellene is.

De mert Robeszierrnek roppant tekintélye volt s nélküle egyik párt sem mehetett semmire, valamennyien maguknak igyekeztek őt megnyerni. Robeszierr pedig alaposan kihasználta fölényes helyzetét. Egyik párthoz sem csatlakozott, de igyekezett vezetőiket egymásután megbuktatni.

Most a községtanácsot és az anarkistákat akarta föláldozni, míg a bizottságok a hegyet és a mérsékelteket. Végre is kiegyeztek. Robeszierr kiszolgáltatta Dantont, Demulent és barátait a bizottságoknak, azok pedig Hébertet, Klóczot, Somettet, Ronszent és czinkosaikat áldozták föl. Ezzel Robeszierr kettős czélt ért el: megbuktatta az anarkisták pártját s eltett az útjából oly forradalmárt, akinek neve már-már elhomályosította az övét.

Néhány nappal később Barrér a konventben a háború még erélyesebb folytatását javasolta a kormány nevében, Robeszierr pedig megtámadta úgy az anarkisták, mint a mérsékeltek pártját, hogy romlásba akarják vinni a köztársaságot. Ez a beszéd már előkészítette a kedélyeket a két párt üldözésére.

E kezdet után Danton és Robeszierr találkozott az utóbbi lakásán. A találkozás hideg s keserű volt. Danton hevesen vádolt, Robeszierr pedig óvatosságot mutatott.

— Jól ismerem a bizottság gyűlöletét irántam — mondta Danton — de nem félek tőle.

— Nincs igaza — válaszolt Robeszierr — senkinek sincs ön ellen rossz szándéka, de mégis jó, ha az ember kimagyarazza magát.

— Kimagyarázkodni! Igen, de akkor őszintének kell lenni.

S amikor látta, hogy Robeszierr arcza e szavakra elsötétül, hozzátette:

— A roajalistákat természetesen el kell nyomni, de csak olyan csapásokat szabad alkalmaznunk, melyek használnak a köztársaságnak s az ártatlanokat nem szabad összekevernünk a bűnösökkel.

— .Hát kimondta önnek — vetette ellen éles hangon Robeszierr — hogy csak egy ártatlant is megölettünk?

Mire Danton egyik vele levő barátjához fordult és keserű mosolylyal kérdezte:

— Mít szólsz hozzá. Nem egy ártatlant ölettek meg.

E szavak után elváltak. Minden barátság megszakadt Robeszierr és Danton között.

Pár nappal később Szen-Zsüsztt véres beszédben támadta meg az anarkistákat és a mérsékelteket. A kormánynak a legmesszebbmenő fölhatalmazást adatta a községtanács és a túlzói ellen. A községtanács ugyan megkísérelte, hogy lázadást támaszson a kormány ellen: de hasztalan, a nép nem

KORDÉ SAROLTA LEVELE A KÖZBIZTONSÁGI BIZOTTSÁGHOZ. ‘

(1783 JULIUS 11-ÉN, A KÖZTÁRSASÁG II ik évében

A közbizottsági bizottságot alkotó polgártársakhoz!

Minthogy még néhány pillanatig élhetek, remélhetem, polgártársak, hogy önök megengedik nekem, hogy magamat lefestessem. Barátaimnak emlékül szeretném e képet hagyni.

Különben is, — a hogy a jó polgárok képét tisztelettel őrzik — a kíváncsiság a nagy gonosztevők képmására is áhítzik, kiknek képe arra is szolgál, hogy a gonosztettüktől való irtózást megrögzítse.

Ha kérelmemet kegyesen teljesíteni hajlandók, úgy kérem önöket: küldjenek hozzám holnap reggelre miniatúr festőt.

Ismétlem azt a kérelmemet is, hogy magamban engedjenek aludni.

Kérem, legyenek meggyőződve teljes hálámról.

Kordé Mária.

Az utczaról minduntalan felhallatszik az a hír, hogy „büntársamat“, Fosét elfogták. Én az illetőt csupán az ablakomból láttam, s annak is van már vagy két esztendeje; sem nem szeretem, sem nem becsülöm őt; mindig abban a meggyőződésben voltam, hogy túlságosan képzelődő s e mellett nem szilárd jellemű. Ő lett volna az utolsó ember, kire tervemet bíztam volna! Ha fenti nyilatkozatom hasznára lehet, esküvel erősítem ennek igaz voltát.

Kordé.

Du 15 Juillet 1793 2. de la République

aux Citoyens composant le Comité de Juré générale

puisque j'ai encore quelques instants à vivre pourrais-je
espérer Citoyens que vous me permettiez de me faire
prendre, je voudrais laisser cette marque de mon
Souvenir à mes amis, D'ailleurs comme on chérit
l'image des Bons Citoyens, la Curiosité fait quelques
fois rechercher ceux des grands Princes, ce qui sert
à perpétuer l'honneur de leurs Cœurs. Si vous daigniez
faire attention à ma demande je vous prie de m'envoyer
demain matin un peintre en encre, je vous
renouvelle celle de me laisser donner seule. Croyez
je vous prie à toute ma reconnaissance

Marie Corday
entends sans cesse vivre dans la rue l'arrestation de
Fanchon mon Complice, je ne l'ai jamais vu que par la
fenêtre et il y a plus de deux ans, je ne l'ai ni
vu ni l'entendre, je lui ai toujours eu une imagination exaltée
et nulle fermeté de caractère, cet homme du monde
à qui j'aurais le moins volontiers confié un projet, si
cette déclaration peut lui servir, j'en certifie la vérité

Corday

mozdult; a bizottság elfogatta Héber helyettesét: Hanriót, Ronszen tábornokot, Klócz Anakarizst, Konmorót, Venszant stb. A forradalmi törvényszék elé állították őket, mint a külföld ügynökeit s mint olyanokat, akik megesküdték, hogy zsarnokot adnak az államnak. Ez a zsarnok a polgármester lett volna, főbíró címen. Hamarosan végeztek velük, akik gyöngén védekeztek s bátorság nélkül léptek a vérépadra. Ezután a jóléti bizottság föloszlatta a forradalmi hadsereget, megszorította az osztály-választmányok hatáskörét s kényszerítette a községtanácsot, hogy az összeesküvők kivégeztetéseért köszönetét mondjon a konventnek.

Most Danton ellen indult a hajsza. A konvent ugyan ő feléje hajlott, de hive volt a jóléti bizottságnak. Danton nem számíthatott sem a kormányra, sem a nemzetgyűlésre, sem a községtanácsra, vagy a klubokra: nyugodtan várta a csapást anélkül, hogy valamit tett volna a maga megmentésére. A barátai könyörögték neki, hogy védje magát.

— Inkább levágatom a fejemet — válaszolta — mint-hogy másokét vágjam le.

Egyébként nincs nagy értéke az életemnek, meguntam az emberiséget,

De a bizottság tagjai halálot akarják.“

Danton dühbe jött.

— Nos, ha valamikor . . . ha Bilyó . . . ha Robeszierr meg fogják őket átkozni, mint zsarnokokat, le fogják rombolni Robeszierr házát, sőt fognak helyére hinteni s akasztófát állítanak majd oda bosszúból a gonosztett miatt! ... De rólam azt fogják mondani barátaim, hogy jó apa, jó barát, jó polgár voltam s nem fognak elfeledni.

— De mikor elkerülheted.

— Jobb szeretem, ha engem nyaktilóznak, mintha én nyaktilózzom másokat.

M a r a .
János Pál. A francia forradalom legrettenesebb alakja,
szül. 1744 Budri-ban- 1793 július 13-án Kordé Sarolta megölte,
hogy megszabadítsa tőle a polgárságot.

— Akkor menekülj.

— Én . . . és el? Hát a hazát talán a lába talpán magával viheti az ember?

Csak egy védelmi eszköze maradt Dantonnak: az, hogy talán rendkívüli ékesszólásával sikerül Robespiert és a bizottságokat vád alá helyezettetnie s a konventet föllázítania a zsarnokság ellen. Barátai unszolták erre, de Danton nem bízott ennek sikerében. Az volt egyetlen reménye, hogy ő t nem merik vád alá helyezettetni. Márczius 30-án figyelmeztették, hogy a jóléti bizottságban szó volt az ő elfogatásáról s könyörögtek, hogy meneküljön. Egy pillanatig gondolkozott, majd így szólt:

— Alig merészelik!

Még ugyanakkor éjjel körülfogták házát s őt Demulennel, Filippóval, Lakroával és Vesztermannal együtt a Lükszamburba vitték. Belépésükkor Danton szívélyesen szólította meg a tömérdek foglyot, akik körüüé tolongtak:

— Uraim — mondta — remélem, hogy rövidesen visszaadhatom a szabadságukat, de most magam is önök között vagyok: s nem tudom, mi lesz a vége a dolognak.“

Egy órával később Dantont elkülönítették a többi fogolytól. Abba a börtönbe zárták, melybe Héber ült, s amelybe nem sokkal azután Robespierr várta a maga Ítéletét. Mély gondolatokba merült s fájdalmasan sóhajtott:

— Én állítottam föl a forradalmi törvényszéket. Bocsánatot esdek érte istentől s az emberiségtől. Nem azért tettem, hogy az emberiség ostora váljék belőle.“

Danton elfogatása komor nyugtalanságot, általános izgatottságot okozott. Eleinte a konvent Danton mellé akart állni, azonban mikor Szen-Zsüsz elmondta hazug jelentését, mely Dantont és társait árulónak tüntette föl, egyhangúlag kimondta Danton és társai vád alá helyezését.

A vádlottakat a forradalmi törvényszék elé állították, ahol bátran s büszkén jelentek meg. Vakmerőén feleltek s minden szavukból megvetés csengett ki bíráik iránt. Mikor az elnök: Düma az általános kérdéseket intézte Dantonhoz, ez így felelt:

— Danton vagyok, nevem eléggé ismert a forradalomban, 35 éves vagyok, lakásomban nemsokára semmi sem lesz, nevem pedig a történelem Panteonjában fog élni.

Danton megvető feleletei, Lakroa hideg magyarázatai, Filippó komolysága, Demulen tüze nyugtalanná tették a népet; mire azzal az ürügygyei, hogy a vádlottak tiszteletlenséget mutatnak bíráik iránt, hirtelen bezárták a tárgyalást s további kihallgatásuk nélkül halálra ítélték őket.

— Förládoznak bennünket — dörögte Danton — néhány gyáva rabló becsvágyának, de nem sokáig fogják élvezni aljas győzelmük gyümölcsseit. Magammal viszem Robespiert . . . Robespierr követni fog.

A vádlottakat a konszierzseribe*), majd a vérpadra vitték. Szilárd léptekkel mentek a halál elé. Rengeteg tömegű csapatok álltak az utakon s a vádlottakat egész fegyvererdő vette körül. A tömeg, mely rendesen ujjongott, most hallgatott. Demulen még a hóhértalyigán is csodálkozott elítélése fölött.

— Ez hát a szabadság első apostolának jutalma! — így szólt.

Danton magásra emelt fővel, büszkén s nyugodtan tekintett maga köré. A vérpad lábánál egy pillanatra ellágyúlt.

— Édes szerelmem — kiáltotta — hitvesem! Hát nem látlak többé viszont!

Aztán hirtelen félbeszakította önmagát:

— Ej, Danton, semmi gyöngeség!

Így haltak meg az emberiség s a mérséklet utolsó védelmezői.

Danton halála után a jóléti bizottság négy hónapig korlátlan hatalommal uralkodott.

A kivégzések napirenden voltak. A bizottság biztosai még a megyékben is elfoglalták a hegypártiak helyét. Nyugaton Bilyó védencze: Karrié, délen

Kúton barátja: Méryné, s északon Robeszpiernek a kedves pártfogoltja:

Lebon József uralkodott. Irtózatok napok következtek. Karrié Nantban háromezernél több elítéltet fullasztott a Loárba; Arraszban, Párisban, Oranzsban patakokban folyt az ártatlanok vére. Teljesen meg akarták semmisíteni azokat, akiktől önző, becsvágyó terveik megvalósulását féltették.

— Csak a holtak nem térnek vissza, mondta Barrér.

Ám azért a jóléti bizottság arra az időre, mikor a tömeges kivégzé-

Kordé (Corday) Sarolta.
Született SzenSzatürenben 1768 július 27-én. Kivégezték 1793 július 17-én, mert július 13-án meggyilkolta Maratót.

*) Konszierzseri (conciergerie) a régi parlamenti fogház, a forradalom idejének siralomháza.

seket beszünteti, szilárd alapokon nyugvó demokracziát akart alakítani. Robespierre és Szen-Zsüszt dolgozta ki e demokracia tervét. Teljesen meg akarták változtatni Franciaország erkölcsait, szokásait, szellemét. Olyan köztársaságot akartak, melyben a nép uralkodik, a hivatalnokok nem gögösek, a polgárok nem ismerik a bűnt: a melyben a testvériség, az erkölcsök egyszerűsége, a jellem szigorúsága uralkodjék.

Szen-Zsüszt még fanatikusabb volt, mint Robespierre. Rendes, erőteljes vonásu arcán búskomor arckifejezés ült, fényes fekete haja s éles, tiszta tekintete volt. Viselkedésében hideg, bár belül szenvedély hevíti. Szokásaiban egyszerű, de szigorú, aki habozás nélkül hozzáfogott rendszere megvalósításához. Alig volt huszonöt éves, mégis a legvakmerőbb tagja a bizottságnak, mert ő cselekedett leginkább meggyőződésből. Szenvédélyes hive volt a köztársaságnak, fáradhatlan a bizottságban, rettenthetetlen a hadsereghez való küldetéseinél, ahol minden fáradságot, vesztélyt megosztott a katonákkal. Javítani, emelni akarta a tömeget. Politikája egyenesen rettenetessé tette. Vakmerő volt, hidegvérű, tapintatos, szilárd. A szánalmat nem igen ismerte, számára csak egy létezett: a nép jóléte. Robespierrei ellentétben a gyors cselekvés embere volt. Robespierre hamar belátta: mennyire hasznára lehet Szen-Zsüszt, s igyekezett őt a konventben magához lánczolni. Szen-Zsüsztöt viszont nézeteik azonossága, szigorú életmódjuk s Robespierre megvesztegethetlenségének híre vonzotta emehhez. Természetes, hogy az egyik népszerűsége, irigysége s uralomvágya s a másik hajlíthatlan jelleme mellett ez összeköttetés rettegett hatalom lett. Kúton személyes hive volt Robespierrenek. Ez a triumvirátus csakhamar a bizottságban is magához ragadott minden hatalmat. Becsvágyuk azonban elhidegítette tőlük a bizottság többi tagjait s végül is a romlásba taszította őket. Egyelőre azonban ők hárman korlátlan hatalommal uralkodtak a konventen és a bizottságon. Nyugalom uralkodott mindenfelé, a köztársaság hadseregei pedig minden ponton győzelmesen harczoltak.

Ez azt időt használták föl az új rend megszilárdítására. Bilyó a legfőbb lény szolgálatát készítette elő, Barrér a koldulás kiirtását indítványozta s azt, hogy a köztársaság vegye gondjaiba a szükségét szenvedőket. Ha a nemzetgyűléshez úgy kellett beszélni, hogy ne érezze szolgaságát, Barrért küldte harczba a bizottmány. Barrért sem fanatizmus, sem kegyetlenség nem kötötte a rémuralomhoz. Szelíd erkölcsű, kifogástalan magánéletű ember volt s nagy önmérséklet fölött rendelkezett. De félt s félelme kergette a bizottság tagjai közé.

Robespierre, akit általában az új erkölcsös demokracia megalapítójának tartottak, hatalma tetőpontján állt. Pártja hízelgett neki, kívül pedig ő volt a köztársaság nagy embere. Csak az ő nagy erényeiről, csak az ő kiváló

szelleméről, csak az ő ékesszólásáról beszéltek. Tekintélyét csak emelte, hogy márczius 22-én valami Ladmiral nevű vakmerő ember meg akarta gyilkolni. Minthogy egész nap hiába várt rá, este Kolló d'Herboára lőtt kétszer, anélkül azonban, hogy kárt tett volna benne. Másnap valami Renó Czeczilia nevű fiatal lányt tartóztattak le, aki két késsel fölfegyverkezve kihallgatást kért Robeszierről. Nemcsak a szerencsétlent, de egész családját is lefejezték.

A konventben és a jakobinus klubban Robeszierről megmenekülését a köztársaság jó szellemének, a legfőbb lénynek tulajdonították. Az új istentisztelet ünnepét június 8-ára tűzték ki s 4-én a konvent egyhangúlag elnökké választotta Robeszierről, hogy az ünnepen mint főpap szerepelhessen. Sugárzó arccal jelent meg az ünnepen, 15 lépéssel hivatalársai előtt haladt pompás ruhában, kezében virágokkal s kalászokkal. Beszédet tartott a néphez s szavait így végezte:

— Nép, engedjük át magunkat ma a tiszta öröm varázsának! Holnap ujfa harczolunk a bűnök s a zsarnokok ellen.

Ennek a vérszomjas bandának a nyaktiló még mindig nem dolgozott elég gyorsan. Kúton indítványára a konvent két nappal az ünnep után törvényt hozott, melynek alapján a foglyok többé védőt sem vehettek maguk mellé, s nem egyenként, de tömegesen mondtak felettük ítéletet. Hogy gyorsabban dolgozhassák, a forradalmi törvényszéket négy osztályra osztották s megszaportították a bírák s esküdtek számát. Egyben kimondták, hogy a képviselők nem — mint addig — csak a konvent határozata alapján, hanem a bizottság egyszerű rendelkezésére is törvényszék elé voltak állíthatók.

Kúton e törvényjavaslata az ijedtség és csudálkozás mormogását idézte elő a konventben.

— Ha ezt a törvényt elfogadjuk — kiáltott Ruam — valamennyien föbelőhetjük magunkat.

A törvény mégis keresztül ment. Másnap Danton hívei, akik nem ok nélkül hitték, hogy az új törvény ellenük irányul, intézkedéseket követeltek a konvent tagjainak biztonságára. Az egész hegypárt bátorságra kapott és heves tiltakozással csatlakozott hozzájuk, mire Kúton erős támadást intézett a hegypárt ellen. Ekkor Burdon lépett a szószekekre:

— Tudják meg a bizottság tagjai — mondá — hogy mi épp oly jó hazafiak vagyunk, mint ők. Tisztelem Kúton, tisztelem a bizottságot, de tisztelem a rendíthetlen „hegy“-et is, mely megmentette a szabadságot.

Robeszierről közbelépése, akít ez a bátor hang s az ellenállás meglepett s nyugtalanított, ismét elnémította a konventet. A törvény változatlanul megmaradt s kezdetüket vették a tömeges kivégzések. Naponként több mint ötven ember lépett a vécpadra.

Ám a rémuralom vége közeledett. Egy idő óta titkos ellentétek ural-

kodtak a bizottság tagjai között. Féltekenység s bizonyos nézeteltérések titkos elkeseredést támasztottak köztük egymás ellen. Bilyó-Varenn, Kollo d'Herboas barátai, akik inkább a megbuktatott község tanács hívei voltak, titokban Robeszierr ellen dolgoztak: akit viszont fölháborított ellenállásuk akaratának érvényesítése ellen. Robeszierr elhatározta, hogy tönkreteszi a hegy legvállalkozóbb szellemű tagjait: Burdont, Lezsandrt, Talynt, Fréront, Rovért, valamint vetélytársait a bizottságban.

Roppant hatalma segítségével lassankint valamennyi pártvezérét vérpadra juttatta, a hivatalokba saját híveit ültette. Senki sem tudta, mily szándékai vannak. Ellenállásra csak a hegy párt egyik töredékénél számíthatott. A bizottságok a maguk módja szerint harcoltak Robeszierr ellen. Titokban bukásán dolgoztak. Bitorlónak igyekeztek őt föltüntetni s az első alkalmat megragadták, hogy a háttérből megtámadhassák. Valami Téó Katalin nevű öregasszony jóslásokkal bolondította valami eldugott helyen a népet: azt hirdette, hogy nemsokára megérkezik a Messiás. Mikor a bizottságok az öregasszonyt leleplezték, azt hirdették, hogy Robeszierr szolgálatában állt, aki így akart magának vakbuzgó híveket szerezni s hogy az asszony őt értette Messiás alatt. Az asszony híveit börtönbe csukatták, bár Robeszierr védelmébe vette őket. Azután kijelölte azokat a konvent-tagokat, akiket le kell tartóztatni s ebben is ellenzékre talált a bizottság tagjainál. Elkeseredésében azóta nem jelent meg többé kormányzó társai között s a konvent üléseire is csak ritkán ment el. Ellenben minden nap ott volt a jakobinusoknál s onnan igyekezett ellenségeit beszédével megsemmisíteni.

Robeszierr bizalmatlan s komor lett Már csak fegyveres jakobinusok kíséretében ment az utcára. Csakhamar megkezdte vádbeszédeit Danton barátai ellen, akiket megfigyeltetett. Egy szép napon azután magát a bizottságot is megtámadta, éppen mikor Barrér elnökkölt. Barrér ülés után csüggedten ment haza s elkeseredetten panaszkodott Robeszierr telhetlenségére ellen, aki mindnyájuk ellen tör. Ezért is tartottak össze a többiek s várták a támadást, mely nem is késhetett.

Csak azt nem tudta Robeszierr, hogyan fogjon hozzá. A kormány segítségével nem tehetta, hiszen éppen a bizottságot akarta megtámadni; a konvent pedig rettegett tőle, de gyűlölte. A néphez s a jakobinusokhoz fordult tehát. Szén Zsüszt, Kuon, Flórió polgármester, a forradalmi törvényszék elnöke: Düma és alelnöke: Koffenhal, a fegyveres erő parancsnoka: Hanrió és a népegylet vele tartott.

Szen-Zsüszt küldetésben volt az északi hadseregnél, Robeszierr sürgősen visszahívta. Közben pedig előkészítette a jakobinusoknál a talajt. A július 21-iki ülésben panaszkodott a választmányok viselkedése miatt: hogy üldözik a hazafiakat, akiket pedig ő meg fog védelmezni. Szen-Zsüszt visszaérkezett s Robeszierr fölvilágosította a dolgok állásáról. El-

ment a bizottságokba, ahol hidegen fogadták, ahányszor belépett, abba-hagyták a tanácskozásukat. Szen-Zsüsz, aki hamar belátta, hogy nincs veszteni való idő, sürgette Robeszierrt, hogy cselekedjék. Csakhogy a népet addig nem is hívhatták segítségül, míg a nemzetgyűlés nem mutatott nyílt ellenkezést. Robeszierr tehát kénytelen volt támadását a konventben megkezdeni. Remélte, hogy nagy tekintélyével ott is mindent elérhet; ha pedig nem, föllájitja a népet s úgy viszi keresztül terveit.

Termidor 8-án korán jelent meg a konventben s ügyes beszédben támadta a bizottságokat. Úgy tüntette föl tagjaikat, mint a konvent s az ő ellenségeit: mert hisz aki a konventet leigázza s annak rosszat akar, neki is csak ellensége lehet. Ugyanakkor a mérsékelteket azzal akarta megnyerni, hogy a törvényes rend visszaállítását, a forradalmi végrehajtó hatalom enyhébb kormányzását ígérte; majd a nép szükségleteiről, hatalmáról beszélt; mindezekután pedig így végezte:

— Mondjuk ki nyíltan: összeesküvés készül a nyilvános szabadság ellen. Meg kell büntetnünk az árulókat, újjáalakítani a közbiztonsági bizottságot, a jóléti bizottságot megtisztítanunk, s a kormány egységét a konvent legmagasabb tekintélye alatt újra helyreállítanunk, hogy e romokon fölépíthessük az igazságosság s a szabadság hatalmát “

Mély csönd fogadta Robeszierr beszédét. A képviselők nyugtalanul tekintettek egymásra. Ekkor azonban föllállt az öreg Vádié s megtámadta Robeszierrt, utána Kambon rohant a szószekre s így kiáltott:

— Itt az ideje, az igazságot teljesen megmondani. Egyetlen egy ember bénította meg a konvent akaratát: s ez az ember Robeszierr.

Bilyó-Varnn is így beszélt, Fréron pedig még tovább ment:

— Elérkezett a pillanat, hogy a vélemény szabadságot visszazerezzük. Követelem: vonja vissza a konvent azt az intézkedését, mely a bizottságoknak jogot ad a népképviselők elfogatására. Ki beszélhet szabadon, ha attól kell félnie, hogy letartóztatják érte?

A konvent mindjobbán neki bátorodott, s végül Robeszierr beszédét felülvizsgálatra a bizottságokhoz utasította. Robeszierr hiába tiltakozott ez ellen.

Elkeseredetten távozott. Este a jakobinus klub lelkesedéssel fogadta, ő pedig a végsőkig izgatta szavaival e vakbuzgó embereket. Megállapodtak, hogy hívei a klubban és a városházán együtt legyenek, minden eshetőségre készen, míg ő maga barátaival a konventbe megy.

Vizont a bizottságok is egész éjjel tanácskoztak. Minden reményüket a nemzetgyűlés bátorságába s a pártok összetartásába helyezték, amelyet a dantonisták hoztak létre. A gyűlés minden pártja egyesült Robeszierr ellen, minden bűntársa készenlétben volt a konvent ellen. Ily körülmények között kezdődött a július 27-iki ülés.

A tagok már korán összegyűltek s egymást biztatták. Tizenkét órakor Szen-Zsüsz a szószekre lépett s így szól:

— A kormány tagjai a bölcsesség útját elhagyták . . .

Talyen rögtön félbe szakította:

— Mindenütt viszálykodást látunk. Tegnap a kormány egyik tagja megvádolta társait, ma egy másik ugyanazt teszi. Ismét egymást akarják fölfalni: a haza fájdalmával, sebeivel nem törődnek. Követelem, hogy ez üzelmekről teljesen lehulljon a lepel.

— Úgy van! Szükséges! — kiáltották minden oldalról.

Most Bilyó-Varenn emelkedett szólásra s hevesen támadta a jakobinus klubot, mely az ő tudomása szerint összeesküdött a nép képviselőinek, a forradalom igaz híveinek meggyilkolására. Majd így folytatta:

— A nemzetgyűlés rosszul teszi, ha nem akarja észrevenni, hogy két oldalról is orgyilkokkal fenyegetik. El kell pusztulnia, ha győnge lesz.

— Nem fog elpusztulni! — kiáltotta az egész konvent fölemelkedve. Esküszünk, hogy megmentjük a köztársaságot!

A karzatok tapsoltak s száz meg száz hang dörögte: „Éljen a konvent!”

Leba szólni akar, hogy védelmére keljen a triumvireknek, de nem engedik meg s Bilyó folytatja beszédét. Figyelmezteti a konventet az őt környező veszedelmekre; megtámadta Robeszierrt, megnevezte bűntársait s kijelentette: hogy diktatúrára törekszik. Minden szem Robeszierr felé fordult. Sokáig állja a tekinteteket, végre hevesen a szószékre rohan. Ekkor azonban fülsiketítő láрма tör ki:

— Le a zsarnokkal!

Ekkor Talyen szólt:

— Örömmel látom, hogy a lepel lehullt. Az összeesküvők le vannak leplezve: megsemmisítjük őket s a szabadság győzni fog. Ott voltam tegnap a jakobinus klubban s remegtem a hazáért. Láttam, mint alakul meg az új Kromvell hadserege; s törrel fegyverkeztem föl, hogy ledöfjem őt: ha a konventnek nem volna elég ereje, őt vád alá helyezni.

Evvel kirántja törét s meglóbálja a fölháborodott konvent előtt. Mindenek előtt Hanrió elfogatását s a konvent együttmaradását követeli. Mindkettő megtörténik, mialatt mindenfelől harsogva kiáltozzák:

— Éljen a köztársaság!

Bilyó indítványára elfogják Robeszierr három legvakmerőbb hívét: Dümát, Bulanzét és Dütrért. Barrér a konventet a fegyveres osztályok alá helyezi s kiáltványt tervez a néphez. Talyen elkialtja magát:

— Foglalkozzunk csak most a zsarnokkal! — s újból megtámadja Robeszierrt.

Robeszierr hiába próbált szóhoz jutni. Ahányszor fölment a szószékre, fülsiketítő zaj s „le a zsarnokkal” kiáltások fogadták. Egyik csendesebb pillanatot fölhasználja s utolsó kísérletet tesz, hogy szóhoz jusson:

— Utoljára kérdem — kiáltja Türio elnök felé — te gyilkosok elnöke, meg akarod-e adni a szót?

Türío erőteljesen s szüntelenül rázza a csengőt. Robeszierr fölpillant a karzatokra, melyek nyugodtan maradnak, majd a jobb oldal felé fordul:

— Tiszta, erényes emberek ti, hozzátok fordulok. Adjátok meg a szót, melyet a gyilkosok tőlem megtagadnak.

Semmi válasz. Mély csend. Robeszierr csüggedten s a haragtól kimerülten ül vissza helyére. Szája habzik, hangja érdes.

— Szerencsétlen! — kiáltja feléje a hegypárt egyik tagja — Danton vére megfojt.

Indítványozzák elfogatását. Minden oldalról támogatják az indítványt. Az ifjabb Robeszierr fölemelkedik.

— Én épp oly bűnös vagyok, mint a bátyám. Megosztom erényeit, meg akarom osztani sorsát is.

A konvent egyhangúlag kimondta a két Robeszierr, Kúton, Szen-Zsüsz és Leba letartóztatását. A triumvireket átadták a zsandároknak, akik általános örömujjongás közepeit vezetik el őket. Robeszierr visszakiált:

— A köztársaság elveszett, a rablók győztek!

Barra (Barras) Pál gróf, szül. 1755, megh. 1829.

Félhat volt. Az Ülést hét óráig fel-függesztették. Ezt az időt ugyancsak jól használta föl a községtanács. Megkondította a vészharangot, összecsozdította a fegyveres erőt s kimondta a fölkelést. Hanrió lovon járta be a várost s úgy izgatta a tömeget a fölkeléshez való csatlakozásra. A Szen-Honoré-utcán azonban két képviselő csendőrökkel letartóztatta.

Robeszierrt a Lükszamburba, öcscsét a Szent Lázár-fogházba, Szen-Zsüszöt a skót kolostorba, Kutont La Burbba s Lebát a konszierzseribe vitték. A konvent azonban nagy hátrányban volt. Éppen nem ülésezett, míg a községtanács együtt volt s minden rendelkezésére álló erőt összeszedett s a nemzetgyűlés ellen indított. A konvent ügye úgy látszott elveszett. A községtanács először is Robeszierrt szabadította ki, akit diadalmenetben vittek a városházára, majd Hanrió-t hozta el a börtönből. Mikor a konvent 7 óra után újra összeült, Hanrió körülfogta csapataival az üléstermet s tüzéivel ráirányította az ágyukat. A veszedelem e pillanatában fölállt az elnök s ünnepélyesen így szólt:

— Polgárok, elérkezett a pillanat, hogy a hazáért meghaljunk.

— Úgy van! Meghalunk, de nem tágitunk! — kiáltották mindenfelől.

Erre leírhatatlan jelenet következett. A karzat lelkes kiáltásokba tört ki:

— Fegyverre! Verjük vissza a gazembereket! — s kirohant a tüzéség elé, a konvent pedig törvényen kívül helyezte Hanriót.

Hanrió parancsot adott a tűzereknek, hogy lőjjék romba a konventet, de azok nem engedelmeskedtek s ezzel a községtanács elvesztette a csatát. A konvent törvényen kívül helyezte az összeesküvő képviselőket és a községtanácsot, Barra képviselőt kinevezte a fegyveres erő parancsnokának. Az osztályok csapataikkal a konventhez csatlakoztak s megesküdtek, hogy halálíg megvédelmezik. Barra éjfélkor elindult az árulók elfogatására. Az összeesküvők még mindig együtt voltak. Robeszierr is ott volt. A Grév-tér hemzsegett a roppant néptömegtől, szuronyoktól, ágyúktól. Biztos diadalra számítottak s már elkészítették a jövődó kormányzat tervezetét. Fél egy volt. A triumvirek még mindig ülészek. Hirtelen elterjedt a hire, hogy a községtanácsot törvényen kívül helyezték, hogy az osztályok is ellene foglaltak állást s hogy a konvent csapatai közelednek. A fegyveres tömeg lelkesedése alább hagyott. Lassankint közéjük szállongtak a nemzetgyűlés előfutárjai s itt-ott elkiáltották magukat:

— Éljen a konvent!

S amikor fölolvasták a kiáltványt, mely a községtanácsot törvényen kívül helyezi, szétfutott a tömeg, A Grév-tér pillanat alatt kiürült. Hanrió éppen fegyverrel a kezében lejött, hogy biztassa a tömeget s amikor senkit sem látott, ijedten kiáltotta:

— Hogyan lehetséges, hogy ezek a gaz tűzerek, akik néhány órával ezelőtt az életemet mentették meg, így cserben hagynak?

Ekkor érkeztek meg a konvent csapatai, körülfogták a városházát s hangosan kiáltották:

— Éljen a konvent!

Mikor az összeesküvők látták, hogy elvesztek, öngyilkossággal akartak menekülni a sújtó igazságszolgáltatás elől. Robeszierr revolverlövessel szétzúzta állkapcsát; Leba szerencsésebb: halálosan találja magát; az ifjabb Robeszierr leveti magát a harmadik emeletről, de nem hal meg, Kúton több törzurást ejt magán, Szen-Zsüsz pedig nyugodtan várja sorsát. Koffenhal gyávasággal vádolja Hanriót, kilöki az ablakon, s maga elmenekül. Közben a konvent csapatai benyomulnak, elfogják az összeesküvőket s diadalmasan a konventbe hurczolják őket. Burdon e kiáltással lép a terembe:

— Győzelem! Az árulók nincsenek többé!

— Itt a gyáva Robeszierr — mondja az elnök — azt hiszem, ne hozzák be.

— Nem, nem — kiáltja a gyülekezet — a forradalmi térre vele!

A konszierzeri-be vitték. Ott valami asztalon kiterítve, véresen eltorzult arcczal kellett hallgatnia a szidalmakat s látni a bukása fölött érzett örömet. Érzéketlennek mutatkozott haláltusájában. A forradalmi törvény-

szék bűntársaival együtt vérpadra küldte. Termidor 10-én este 5 óra felé lépett Hanrió és Kúton között a hóhértaligára, akik ép úgy meg voltak csonkítva, mint ő. Feje véres kendővel volt bekötve, arcza feketés-kék, szeme fénytelen. Rengeteg tömeg tolongott a taliga körül s valósággal ujjongott. Az emberek szerencsét kívántak egymásnak, ölelkeztek, Robeszierrt pedig átkozták. A csendőrök kardjuk hegyével mutogattak rá. Ő maga szánakozva nézett végig a tömegben.

Szen-Zsüsztt nyugodt tekintettel nézte a hullámzó tömeget, a többi huszonkettő levértnek látszott. Robeszierr utolsóinak lépett a vérpadra. Mikor feje lehullott, percekig tartó örömteljes kiáltások zúgtak végig a téren.

A rémuralomnak vége volt. Vezérei ott véreztek el, ahol annyi ártatlan ember vérért áldozták föl becsvágyúknak, önzésüknek s vakbuzgalmuknak.

A forradalmi mozgalom emelkedése véget ért. A bizottságok Robeszierrrel önmagukat győzték le, a tízek kormánya elvesztette a rettegés varázsát, melyből hatalma állt. A bizottságok szabaddá tették a konventet, az pedig lassan az egész köztársaságot. Ők azt hitték: a forradalmi kormányzat meghosszabbítása érdekében

cselekedtek. A konvent nagy része a törvényes rend helyreállítását tartotta szeme előtt. S így már a termidor 9-ét követő napon két ellenséges párt állt egymással szemben: a bizottságok pártja s a hegypárt.

A bizottság pártja néhány hegypártiból, a jakobinusokból, akik újból csatlakoztak hozzájuk Robeszierr pártjának romjaiból, az alsóbb néposztályokból s a külvárosiakból állt; a hegypárt most a konvent tagjainak túlnyomó többségéből. A középpárt s a megmaradt jobboldal egyesült vele, amint szélsőséges álláspontjától a mérsékléshez tért vissza. A mérsékeltek: Boaszi d'Angla, Sziejé, Kambaszéré, Sényé, Tibódó és a Dantonisták: Talyen, Fréron, Lezsandr, Barra, Burdon, Rovér, Ventabol, Dümon, a két Merlen egyesülése új jelleget kölcsönzött a konventnek. Csakhamar túlsúlyba került, bejutott a kormányba s a hatalom korábbi birtokosait kiszorította onnan. S ekkor a közvéleményt támogatásával egyenesen célja felé tört: üldözte a bizottság legjelentékenyebb embereit s ügynökeiket. Visszahívta a jóléti bizottságtól elüldözött képviselőket: előbb a hetvenhármát, akik május 31 ellen tiltakoztak, majd e nap áldozatait. A jakobinusok fészkelődtek: becsukták klubjukat; a külvárosok főliá-

Talyen.
(Tallien) János, szül. 1769. írnokból a község-
tanács vezérttkára lett. Megh. 1820.

zadtak, lefegyverezték őket. Új szabadelvű kormányt, tartós rendet akartak a megbuktatott forradalmi rendszer helyébe tenni.

A közös győzelem után csakhamar megmérkőzött a két párt. Az egyesültek a bizottság ellenére keresztülvitték, hogy a forradalmi törvényszék tagjai újjakkal pótoltsanak s tisztára törvény alapján s emberekhez illően Ítéljenek. A korábbi gyanúsítottakat lassankint kibocsátották a börtönből. Azután a jóléti bizottság hiányzó tagjainak pótlásáról volt szó s a mérsékeltek helyükbe saját embereiket ültették. Továbbá más hatáskört is adtak a két bizottságnak. A jóléti bizottság vezette a katonai és diplomaciai ügyeket, a közbiztonsági bizottság a rendőri dolgokat.

Egy hónappal ez újítások után Lekoantr megtámadta a jóléti bizottság tagjait: Bilyót, Kohót, Barrért s a közbiztonsági bizottság tagjai közül Vádiét, Amárt, Vuland-ot. Huszonhárom vádat emelt ellenük s Robespierr utódainak nevezte őket. Ez a vád roppant mozgalmat keltett a konventben. A bizottság hívei s azok, akik újabb vizályt már nem akartak, fölháborodtak. Bilyó hatalmas beszédben védelmezte magát és társait. Lekoantr támadása korai volt, csaknem az egész konvent ellene nyilatkozott.

Néhány nappal később a bizottságok tagjainak egy harmadát meg kellett újítani. A sors szerint Barrér, Karnó, Rober-Lendé, Vádié, Vuland, Moazi Bél voltak a kilépők. Csupa mérsékeltet választottak helyükbe, mire Kohó d' Herboa és Bilyó, akik most már gyöngék lettek volna a bizottságokban, lemondtak. Pártjuk romlásához nagyban hozzájárultak azok a rettentő kegyetlenkedések, amiket az általuk korábban Arraszba, Kambréba és Nantba küldött két kormánybiztos: Lebon és Karriér elkövetett. Termidor 9-e után a bosszú kiáltása zúgott végig ellenük az egész országon: Lebon s Karriér a forradalmi törvényszék elé került.

A forradalmi demokraták azért még mindig hatalmasak voltak Párisban. A jakobinusok, a külvárosok s a népegyetek még az ő híveik voltak. Karriér gyakran járt közéjük s támogatásukat kérte, Kohó s Bilyó is oda járt, de mindkettő óvatosabb volt. Ezért szemrehányást tettek nekik, mire Bilyó így szólt:

— Az oroszlán alszik, de ébredése rettenetes lesz.

A jakobinusok izgatásainak a konvent azzal vetett végett, hogy megtiltotta nekik a közös kérvényeket, fiókok alapítását, az anyaegylet levelezését a többivel s így teljesen szétrombolta a hegypárt befolyását. Erre a jakobinusok mozgolódní kezdtek Párisban, ahol még túlsúlyban voltak. De a konvent itt is elébük állt. Fréron fegyverre szólította az ifjakat, akiket a „Fréron aranyifjúságá“-nak neveztek. Tagjai a gazdag s a közép-osztályhoz tartoztak. Egy részük királypárti volt, más részük mérsékelt forradalmi. Ezek s a jakobinusok között naponként valóságos ütközetek folytak. Ennek véget kellett vetni.

Egy nappal azután, hogy Bilyó az ébredő oroszlánról beszélt, rohammal akarták bevenni a jakobinusok klubját. Ugyanaznap helyezték vád alá Karriért. A jakobinusok megpróbálták föllázítani a tömeget, de az aranyifjúság s a fegyveres osztályok féken tartották őket. Ezek odamentek, hogy föloszlassák a jakobinus klubot. Heves küzdelem kezdődött, mely a jakobinusok teljes vereségével végződött. A konvent egyelőre bezárta a jakobinus klubot, hogy újjá alakítsa, mert egyszerre megsemmisíteni nem merte még. A jakobinusok azonban nem ismerték el a föloszlatást s fegyveresen jelentek meg gyűléseik helyén. Az aranyifjúság s a mérsékeltek újból megtámadták őket. Csaknem valamennyi jakobinustól elvették e harcban a fegyvert.

Másnap a konvent biztosai bezárták a klubot. A jakobinus társaság megszűnt létezni.

Karriért elítélte a forradalmi törvényszék büntársaival együtt s ugyanakkor visszahívták a 73 elűzött képviselőt a konventbe. A konvent folytatta a tizek kormányzása nyomainak eltörlését. A papok s nemesek ellen hozott kiutasító végzést visszavonták, a maximumot az élelmszereknek megállapított legmagasabb árhatárát) eltörölték, a sajtót szabadabbá tették, az istentiszteletet visszaállították, az elkobzott birtokokat visszaadták. Most Mará-ra került a sor. Szobra mindenütt ott volt: konventben, színházakban, tereken. Az aranyifjúság összetörte a színházakban, a konvent pedig eltávolította ülésterméből. Visszahívták a konventbe a 22 száműzött képviselőt, köztük Inárdot, Luvét, Lanzsüinét: a ragyogó zsirond maradványait. Ezek a mérsékeltekhez csatlakoztak.

Ám a konvent tulságba esett s hívei most már túlzó rendszabályokat követeltek. Így követelték a terroristák megbüntetését, minden nap jobban kiterjesztették a forradalmi bizottságok tagjainak lefegyverezését, megbüntetésüket, a korábbi kormánybiztosok elítélését. Ezzel kétségbeesésbe kergettek ezt a még mindig hatalmas pártot. Hozzájárult az éhínség. A kereskedők s bérlők a maximum eltörlését a leggyalázatosabb élelmszer-uzsorára használták föl, a papírpénz a hiányzó bizalom folytán sokat veszített értékéből. A nép az Ínséget a kereskedőknek, bérlőknek, földbirtokosoknak, a kormánynak tulajdonította s nem minden vágy nélkül gondolt arra, hogy a jóléti bizottság alatt kenyere is, hatalma is volt. Ez volt a nép állapota abban az időben, mikor a korábbi vezetői fölött törvényt ültek.

Március 2-án a konvent elhatározta Bilyó, Kolló, Barrér, és Vádié elfogatását. Híveik ugyan fölkelés segítségével ki akarták őket szabadítani, de az aranyifjúság mintegy 5000 fegyveres polgárral megakadályozta ter-
vüket. Március 23-án a konvent elé vezették a vádlottakat, akik nagyon ügyesen védték magukat. A hegy egyik része is mellettük tartott, barátaik javukra vallót ak. S ekkor a künn hullámzó tömeg hirtelen betört a kon-

ventbe, hogy a vádlottakat kiszabadítsa. Már úgy látszott: sikerül, mikor a polgárság segítségére sietett s megmentette a konventet. Ekkor a konvent száműzetésre ítélte a vádlottakat; azokat a képviselőket pedig akik a betörő tömeget izgatták, letartóztatták.

A fölkelők azonban nem voltak végképpen legyőzve. Szervezkedtek s május 20-án az összeesküvők a kenyéréért fölkelte nép nevében kimondták: a kormány elmozdítását; az elfogott hazafiak szabadonbocsátását; minden hatalom eltörlését, mely nem a néptől származik; új községtanácsot neveztek ki; elhatározták hogy hatalmukba kerítik a távirót, a vészharangokat s addig nem nyugszanak, míg terveiket keresztül nem viszik. Fölszólították a tüzeiket, csendőröket, gyalogos és lovascapatokat a csatlakozásra s a konvent ellen vonultak.

A konvent éppen azon tanácskozott, hogy vehetné elejét a fölkelésnek, mikor a tömeg közeledtének híre megérkezett. Erre gyorsan képviselőket küldött ki a fegyveres polgárság összehozására, az ajtókat pedig elzárta. Ám ajtómeg baltákkal s fegyverrel betörte az ajtókat s rövid, de véres csata után ura lett az ülésteremnek. Ekkor a hegypárt ama tagjai, akik velük tartottak, a szószékre rohantak: az általános zűrzavarban kihirdették, hogy a konvent a fölkelők minden kívánságát megszavazza, végrehajtóbizottságot neveztek ki, s Szubrany képviselőt megtették a fegyveres erő parancsnokának. Azonkívül kimondták elfogott hivataltársaik visszahívását, ellenségeik elmozdítását, a jakobinus klub visszaállítását.

Eközben azonban a szétküldött képviselők rohamlépésben siettek a polgársággal a konvent segítségére. Rövid harcz után szuronyszegezve nyomultak a terembe, ahol az összeesküvők éppen tanácskoztak, s a fegyveres tömegtől megtisztították a konventet. A konvent folytatta ülését: a közben hozott sérelmes határozatokat megsemmisítette s a bűnös képviselőket elfogatta. Ez éjjélkor történt.

Másnap reggel a fölkelők ágyúkkal vonultak a konvent ellen, melynek viszont a fegyveres polgárság sietett segítségére. Már-már összecsapott a két fél, mikor a konvent biztosokat küldött a fölkelőkhöz, akiknek egyik küldöttjét a konvent elé szólították. Ez elmondta, hogy a nép inkább meghal, semhogy követeléseiből engedjen s egyben kijelentette, hogy a fölkelők a konvent barátai, ha abban tiszteletben tartják a köztársaság elveit. Kijelentéseit kedvezően fogadták: a konvent s a külvárosok testvériesültek, anélkül, hogy a népnek követeléseit illetőleg határozott ígéretet tettek volna. Csak azt ígérte meg a konvent, hogy az élelmiszerekre különös gondot fordít s nemsokára életbelépteti az 1793-iki törvényeket. Erre a nép, melynek nem volt tulajdonképpeni fegyveres szervezete, elszéledt. Most ^látszott csak, hogy a konvent az egyetlen törvényes hatalom s az a párt győz, melyet ő támogat.

A hegypárt hét legelvakultabb tagját katonai törvényszék elé állították.

ták, mely halálra ítélte őket, mire az elítéltek ezzel a kiáltással: „Éljen a köztársaság!” késeiket magukba döfték. Hárman: Rom, Gújon és Dukénoa belehaltak sebükbe, a többit haldokolva vitték a vérpadra.

Ám a külvárosok még mindig forrongtak s csaknem naponként megkísérelték a fölkelést, mire a konvent kimondta lefegyverzésüket. A fegyveres polgárság körülzárta őket s rövid ellenállás után elszedte fegyvereiket. Ez utolsó kudarcz után az alsóbb néposztályt teljesen kizárták a kormányzatból, a forradalmi választmányokat föloszlatták, csapataikat lefegyverezték, az 1793-iki alkotmányt, az ő törvénykönyvüket eltörlték.

1794 július 17-től 1795 május 20-ig úgy bántak el a hegypártiakkal, mint annak idejénők a zsiromdistákkal. Hetvenhatot közülük halálra ítélték vagy fogságra vetettek. E pillanattól kezdve ismét a középosztály vette át a forradalom vezetését kifelé s a nemzetgyűlés épp oly egyértelmű volt a zsiromdisták alatt, mint volt a hegypárt alatt június 2-a után.

A forradalom kifelé aratott sikerei buktatták meg főképp a rémuralmat s a jakobinus-pártot. A forradalmi hadseregek folyton szaporodó győzelmei fölöslegessé tették a jóléti bizottság véres belső munkáját.

A nép alsó rétegeiből választott tábornokai: Zsurdan, Pisegrü, Hős, Moró, Vesztermann, Dügommie, Marszó, Zsuber és Kieber, a jóléti bizottság tábornokai diadalt diadalra halmoztak. Karnó hadügyminiszter lett a bizottságba való belépése után. Egyesítette a köztársaság haderőit s úgy tört a közös cél felé. Ő kezdte meg a nagy háború rendszerét s teljes sikert aratott vele. Klerfé tábornok és Kóburg herceg koalíciós hadseregét visszavetették a Szambr mögé s Móbözst fölszabadították. Az 1793—94 év telén a két hadsereg tétlenül állt egymással szemben.

Az új hadjárat megkezdésekor az osztrák hadsereg a Szomm melletti városokra vetette magát, míg a francia Belgium ellen indult. Pisegrü 50,000 emberrel Flandriába nyomult, jobbján Moró vonult föl 20,000 emberrel, Szubam tábornok 30,000 emberrel Lili előtt maradt, hogy a hadsereget az osztrákok ellen fődje, míg Zsurdan a Mózel-hadsereggel Sarleroa felé nyomult elő, hogy egyesüljön Pisegrü északi hadseregével.

Az osztrákok, kiket szembe is megtámadtak s hátukban is fenyegettek, hamar odahagyták a Szomm vidékét. Klerfé és Kóburg hadseregét Pisegrü, Kuriré és Hoglede mellett megverte, Kóburgot azonkívül Flörusz mellett Zsurdan is megverte. A két győzelmes tábornok erre benyomult Németalföldre s a holland angol hadsereget visszavonulásra kényszerítette a Vál mögé. Zsurdan hadserege, mely az egyesülés után a Szambr- és Mász-hadsereg nevet vette föl, viszont az osztrákokat a Rajnán is átkergette, bevette Kölnnt és Bonnt s amellet balszárnya folytonos érintkezésben maradt a Mózel-hadsereg jobb szárnyával. Most az egész francia hadsereg a Rajna felé fordult. A jóléti bizottság nevében Szen-Zsüszt és Leba Hős tábornokot tette

meg a hadsereg főparancsnokának s nem sokkal azután a braunsveigi herceg hadserege és V u r m z e r-é csaknem rendetlen futásban vonult vissza a Rajna mögé. A francia csapatok megszállták Belgiumot, Hollandia egyik részét s valamennyi rajnamenti várost Mainz és Mannheim kivételével, melyeket körülzártak.

Az alpesi hadsereg nem volt oly szerencsés. Nem tudott Piemontba behatolni, a spanyol határon levő csapatok pedig folyton vereséget szenvedtek. Amint azonban a bizottság ezeket is szervezte, ott is megváltozott a kép. Dügommie elkergette a spanyolokat a francia területről s Katalónián át behatolt a félszigetre. A koalíciót mindenütt legyőzték.

Mikor a Robespierré bukásáról szóló hírek a hadsereghez érkeztek, ott zúgolódással fogadták, mert most már azt hitték: ez a népkormány bukását is jelenti. Ám azért egy csapattest sem lázadt föl s a hadsereg folytatta diadalutját. Hollandiából kikergették az angolokat, a nép pedig kikiáltotta a batáviai köztársaságot, mely Franciaországgal szoros szövetségre lépett. Hollandia roppant gazdagságával nagyban támogatta a francziákat a koalíció elleni háborújukban. Poroszország kénytelen volt Bázelen a francia köztársasággal békét kötni, ugyanakkor Spanyolország is békét kért.

Az angolok és a kivándorlottak figyelme most ismét Franciaország belső eseményei felé fordult. Már csak onnan remélhették az ellenforradalmat. A jakobinusok veresége döntő volt az ellenforradalomra. Ugyanekkor a mérsékelt köztársaságiaktól vezetett mozgalom általánosan királypárti jellegű lett. Ám a királypártiak nem cselekedtek egyetértően. Nem voltak szervezve, nem is egy célzt követtek, mert a volt alkotmánypártiak nem úgy képzelték a monarkiát, mint a roajalisták. Ezt a furcsa mozgalmat egyelőre féken tartotta Párisban a konvent nagy hatalma, mely az egyes pártok féktelenkedéseit megakadályozta. Szétrombolta ugyan a jakobinusok hatalmát, de a roajalisták bosszújának is útját állta. Egyébként a roajalisták mozgalma a megyékben sokkal veszedelmesebb volt, mint Párisban. Mert a megyékben csak két párt volt: az, amely a „hegy“ korszaka alatt uralkodott s az, amely alatta szenvedett. A forradalmi demokraták előre látták a rettenetes megtorlást, melyben részük lesz s azért a végsőig harcoltak, de párisi elvtársaik veresége maga után vonta az övéket is. Rettenetes bosszú következett. Különösen északon és délen valósággal tobzódtott a tömeggyilkosság s a személyes bosszú.

Anglia ekkor elérkezettnek látta az időt a cselekvésre. Püze márki segítségével újra lángba akarta borítani a Vandét s a Bretanyt, hogy így az európai hatalmakat új koalícióra bírja Kiberon félszigeten 1500 kivándoroltat, 6000 köztársasági fogolyt, tömérdek fegyvert s főszerelést szállított partra. Ehhez a sereghez 1500 bretanyi „suan“ (a bretanyi királypártiakat hívták így) csatlakozott. Ám Hős nyomban megtámadta s

körülfogta őket. Heves ellenállás után a vakmerő sereget teljesen legyőzte s utolsó emberig fölkoncsozhatta

Ekkor a konvent által 1795 aug. 22-én megállapított új alkotmány segítségével próbálták meg a rojalisták az ellenforradalmat diadalra juttatni. Igaz, hogy ez az alkotmány a mérsékelt köztársaságiak műve volt, de visszaadta a közeposztálynak a túlsúlyát.

Ez az alkotmány a forradalom hatéves tapasztalatai alapján készült s kitűnőnek volt mondható. A törvényhozói hatalmat két tanácsra bízta: az ötszázak tanácsára és az öregek tanácsára, a végrehajtó hatalmat pedig egy öttagú direktorium-mal gyakoroltatta. Az ötszázak tanácsának csak 30 éven fölüli emberek lehettek tagjai s csak ez a tanács javasolhatott s vitathatott meg törvényeket. A kétszázötven tagból álló öregek tanácsának, melynek csak 40 éven fölültek lehettek a tagjai, föladata volt a javasolt törvényeket elfogadni vagy visszavetni. Hogy az esetleg hirtelen föllobbanó népszenvedély ezt a tanácsot ne kényszeríthesse valamely törvény elfogadására, ez minden törvény ügyében csak háromszori olvasás után dönthetett s minden olvasás között öt napi határidőnek kellett lennie. A tanácsosok felét minden két évben újra választották, nehogy vakbuzgó újítók, akik a tanácsba bejutnak, hirtelen fölfordulást okozhassanak.

A végrehajtó hatalom már nem a bizottságok kezében nyugodott. Köztársasági elnököt sem akartak kinevezni, mert még mindig nagyon félték a monarkiától. Így hát a vezetést öttagú direktóriumra bízta, melyet az ötszázak előterjesztésére az öregek tanácsa választott. A tanácsok a direktorokat törvény elé állíthatták ugyan, de nem mozdíthatták el. A direktorok általános, független végrehajtó hatalom fölött rendelkeztek, ám egymagukba még sem tehettek semmit. Kellett, hogy legyenek miniszterei és tábornokai, akiknek tetteiért ők felelősek voltak. A direktorok mindegyike három hónapon át elnökölt a direktóriumban, melynek egy ötödét minden évben megújították. Ez alkotmány, amint látjuk, mód fölött óvatos volt. Lehetetlenné tette a nép erőszakoskodását, de a hatalom túlkapasait is. Még sem volt tartós, mert a törvényes rendet nem tudta a pártok ellenére is megerősíteni.

A tizenegyek bizottságának tagjai, akiknek addig nem volt egyéb föladatuk, mint az 1793-iki alkotmány törvényeit előkészíteni, álltak a konventpárt élén. Ez nem volt sem a régi zsiromd, sem a régi hegypárt. Semleges volt május 31-ig, elnyomott termidor 9-ig, aztán hatalomra jutott, mert a zsiromdisták és a hegypárt veresége után a legerősebb maradt. Vele egyesültek a szélső pártok kiválóbbjai, akik az egyesülés útját egyengették, így aduói Merlen, Tibódó és Donu, a legbátrabbak és legokosabbak egyike. A jobbpárt rokonszenvezett a rojalistákkal, a szélsők közül pedig sokan azért nem tettek semmit ellenük, hogy vége legyen a viszálynak.

Ám a konventpárt minden erejét megfeszítette, hogy a rojalisták győzelmét megakadályozza. Hogy a köztársaság híveinek túlsúlyát megtartsa,

kimondatta, hogy az új nemzetgyűlés tagjainak két harmadát a konvent tagjai közül kell választani. A rojalista párt, mely ebben a maga nagy vereségét látta, az újságírókkal s az osztályok zavargásra hajlandó részével összeesküvést tervezett a konvent ellen. Mikor a konvent kihirdette, hogy a népgyűlések helyeslik határozatát, az összeesküvők fölfegyverezték híveiket, Niverno herceg elnöke alatt tartott ülésen kimondták, hogy a konvent nem képviseli az ország többségét s konvent-választó gyülekezetté alakultak néhány zászlóalj vadász és gránátos védelme alatt.

Mikor a konvent értesült a veszedeletről, öttagú választmányt nevezett ki teljhatalommal, hogy a konvent védelmére s a rend helyreállítására szükséges intézkedéseket tegye. A választmány, melynek tagjai Kolombel, Barra, Donu, Leturnór és a duéi Merien voltak, nyomban elhatározta az összeesküvők feloszlását. Evvel a föladattal Menu tábornokot és Laport képviselőt bízta meg, akik október 2-án éjszaka el is indultak a csapatokkal. Az összeesküvők főfészke a Szent Tamás lányai kolostorában volt. Ott ülészetek a lázadó osztályok előtte pedig 7—800 fegyveres állt védelmükre készen. A konvent túlnyomó csapatai minden oldalról körülfogták őket. Csak hogy ahelyett, hogy egyszerűen lefegyverezték volna őket, Menu alkudozásba bocsátkozott velük. Abban állapodtak meg, hogy mind a két fél visszavonul. Alig távoztak el azonban a konvent csapatai, az osztályok fegyveresei még sokkal nagyobb számban tértek vissza. Igazi diadaluk volt ez nekik. Ők még sokkal nagyobbnak tüntették föl a győzelmet a lakosság előtt, melynek rojalista gondolkodású része bátorságra kapott, roppant tömegekben csatlakozott hozzájuk s elhatározta, hogy másnap megtámadja a konventet.

Az ötös választmány éjfél után tudták meg Menu küldetésének eredményét s hogy eljárása mily veszedelmes következményekkel járt. Nyomban letették Menüt s Barrára bízta a fegyveres erő parancsnokságát. Barrasz azt kívánta: adják melléje helyettesül azt a fiatal tisztet, aki Tulon ostrománál rendkívül kitüntette magát, de akit a reakciós Obri megfosztott rangjától. Ez a fiatal tiszt, aki Barra szerint bátor, elszánt és éleseszű ember, aki alkalmas a köztársaságot e nagy veszedelemből kimenteni, Bonaparte Napoleon volt.

A fiatal tiszt megjelent a választmány előtt. Még semmi sem sejtette csudás rendeltetését. Mint olyan ember, aki a pártok életében nem vett részt s először jelenik meg ezen a nagy szintéren: szerényen, némiképpen bizonytalan tartással jelent meg a választmány üléstermében. Ez a bizonytalanság azonban rögtön eltűnt, amint cselekednie kellett. A legnagyobb sietséggel ágyúkat hozatott a saloni táborból s úgy állította föl azokat a konvent körül, hogy bármely oldalról jövő támadást visszaverhetett. Másnap délben a konvent környéke fegyveres tábor képét mutatta. Így várta a konvent a fölkelőket.

Ezek csakhamar több ponton körülzárták. Körülbelül negyvenezer emberük volt fegyverben Danikán, Dúhu és Lafond tábornokok vezetése alatt. Ebéd után Kartó tábornokot, aki az új hidat védte, visszavonulásra kényszerítették. Ez a siker vakmerökké tette a fölkelőket. Danikán tábornok fölszólította a konventet, hogy vonja vissza csapatait s fegyverezze le a nép ellenségeit. Ez az üzenet eleinte nyugtalanságot keltett, többen békés kiegyezés mellett voltak. Ekkor Sényé a szószékre rohant. „Csodálom — szólt — hogy itt egyáltalán beszélnek arról, amit a fölkelők követelnek. Meg egyezéstről szó sem lehet. A konvent csak a teljes győzelem s a halál közt választhat“.

Még folyt a tárgyalás, mikor a távolból puskaropogás hallatszott, ami egyszerre véget vetett minden tanácskozásnak. Az első lövések a Noely palotából dördültek el s csakhamar az egész vonalon véres csata fejlődött ki. A fölkelők minden oldalról tömör oszlopokban vonultak előre a konvent ellen. Ugyanekkor megszólaltak Bonaparte ágyúi is és szörnyű pusztulást szórtak a fölkelők sorai közé. A támadást minden oldalon visszaverték s most már fél hét körül a konvent győzelmes csapatai támadásba mentek át. A fölkelők vad futással menekültek. Éjszaka megkísérlették barrikádok emelését, de Bonaparte ágyúi megakadályozták ezt a munkájukat is. Másnap a konvent csapatai lefegyverezték a fölkelő osztrályokat s teljesen helyreállították a rendet.

A konvent ezután hozzálatott a két tanács és a direktórium megalakításához. A szabadon választott harmad a reakziósok javára ütött ki. Néhány konventtag, Talyennel az élén, azt indítványozta, hogy ennek a harmadnak a választását érvénytelennek jelentsék ki s halaszszák el még egy időre az alkotmányos kormányzás megkezdését. Tibódó meghiúsította ezt a tervet. Az egész konventpárt támogatta. Minden fölösleges önkényt visszautasított. A konvent erre nemzetgyűléssé alakult, hogy a maga kebléből megválassza a másik két harmadot. Ezután megalakította a két tanácsot, melyek a Tülyeriákban nyomban megkezdték működésüket. Most már csak a kormány megalakításáról volt szó.

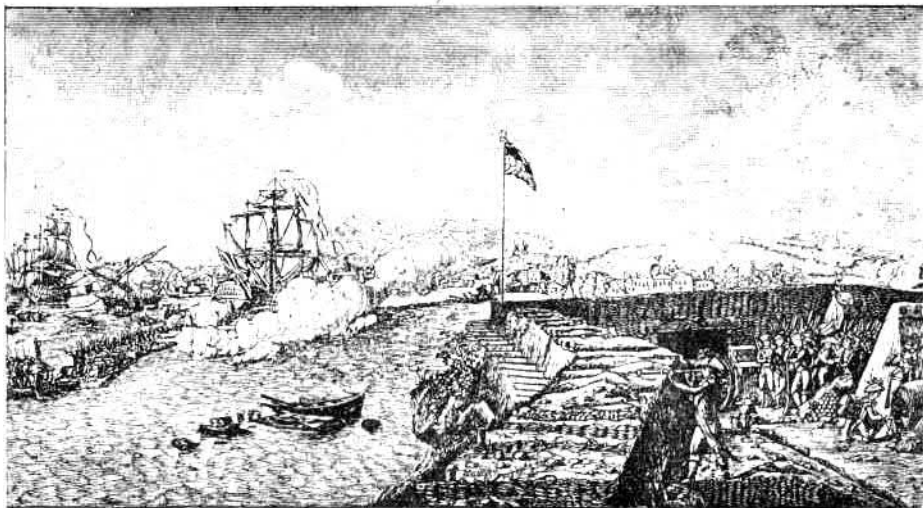
A reakziósok legutóbbi támadása még mindenek élénk emlékezetében volt s a köztársasági párt, mely mindenekelőtt az ellenforradalmat akarta lehetetlenné tenni, egyesült, hogy a direktorokat csak a konvent tagjai közül válassza meg, még pedig azok közül, akik a király halálára szavaztak. Néhányan a legbefolyásosabbak közül, így Donu, ellenezték ezt a tervet, mert az egyrészt korlátozta a választást s a kormánynak továbbra is forradalmi s diktatori jelleget adna, de hasztalan. A kiválasztott konventtagok: La Revelyér, Sziejé, korának legnagyobb neve, Rebell, (Rewbél), Leturnör és Barra voltak. Sziejé, aki már a törvényalkotó tizenegyes bizottságba való tagságot visszautasította, a direktóriumba sem akart belépni s így helyébe Karnó-t választották, a régi bizottság egyetlen tagját, akit kíméltek, mert

oly nagy része volt a köztársaság diadalaiban a harctéren. Október 26-án azután a konvent amnesztia-törvényt alkotott, hogy a törvényes kormányzás terére lépjen át, a forradalmi tér nevét „egyétértés-terére“ (plasz de la konkord) változtatta és ülését három évi tartam után végérvényesen be-rekesztette.

Szomorú körülmények között vette át a direktórium a kormányzást. Az ország vigasztalan állapotban volt. Nem létezett a rendnek és a közigazgatásnak semmiféle eleme. A kincstár üres volt, a futároknak gyakran várniok kellett, mert hiányzott az útra való kevés pénz is. Az ország belsejében mindenütt fejtelenség s kedvetlenség uralkodott; a papírpénz, melynek kibocsátása már a legszélsőbb határig elért s amely ellen épp ezért legnagyobb bizalmatlansággal viseltettek, minden kereskedelmi hitelt megingatott. Az éhínség tovább tartott, mert mindenki vonakodott élelmi szereit eladni: hiszen az egyértelmű lett volna elajándékozásával. A harczban levő seregek kocsi, lovak, készletek nélkül álltak; a katonáknak nem volt ruhájuk, a tábornokok is gyakran papírpénzben kapták meg arany helyett havi 8 frank pótlékukat. Az elégedetlenségük következtében fegyelmetlenekké vált csapatok pedig vereséget szenvedtek.

Ez a válság a jóléti bizottság bukása után következett be. A konvent, a hadsereg: az élelmiszerek s egyéb árucikkek tulajdonosainak s az üzereknek teljesen ki volt szolgáltatva. A konvent a papírpénz nagy tömege révén gazdag kormány volt, 38 milliárd „asszinyáta“ (papírpénz) volt forgalomban. Ez a rendszer pedig nem volt tovább folytatható. Ismét dologhoz kellett fogni s visszatérni a rendes, a valódi pénzhez.

Ily viszonyok között lépett hivatalba a direktórium. Mikor bevonultak a Lükszamburba, egyetlen bútort sem találtak ott. Kis szobában, melynek bútorzata egy rozoga asztalból s a házmestertől kölcsönkért négy szalmafonatu székből állt, kezdte meg működését. E vigasztalan viszonyok daczára is hozzá fogtak a nagy munkához. Nyomban megalakultak, a megalakulást írásba foglalták s megküldték a törvényhozó kamaráknak. Azután fölosztották egymás között a közigazgatás ágait s minden tudásukkal s erejükkel hozzáfogtak földadatuk teljesítéséhez, mely abból állt, hogy az összes pártokat a törvényes rend tiszteletére szorítsák, megindítsák az állami közigazgatás megrekedt gépezetét s visszaszerezzék az ország elveszett jólétét. Hanem ez a direktórium készítette elő annak a férfiúnak a pályáját is, aki csakhamar teljesen ura iett a francziáknak s majd Európának. Mielőtt tehát a direktórium működését folytatnók, beszéljünk erről a férfőről, akinek nevét mindenki ismeri: N a p o l e o n .

Tulon ostroma.

NAPOLEON.

AZ IFJÚ NAPOLEON. — NAPOLEON TÁBORNOK.

A napsütötte tenger kékelő hullámaiból komoran merednek ég felé Korzika szigetének bércei. Délről északnak zord gránithegyhát húzódik, melyből négy főcsucs emelkedik ki négy sziklaóriáshoz hasonlóan. Nyügöt felé a szakadékoktól tarkított bérczfalak meredeken futnak alá a tengerbe, míg keleten nedves síkság lázt lehelő lagúnaiban vesznek el. Az úttalan hegytömb magasabb részeit hó és jég födi fél éven át, lejjebb üde alpesi legelők váltakoznak sűrű tölgy és cserfa erdőkkel, míg alant a síkon a földközi tenger déli partvidékeinek buja, színpompás növényzete tenyészik. Enyhe a levegő, forrón süti a nap a völgy pázsitját. Hó s jég ritka, vendég olt. Ám azért gyakran korbácsolja végig a rideg északi szél s olyankor tajtékba fűröszi a sziget partjait. Lakosai a korszok, zárkózott, komoly, szabadságszerető emberek.

Ennek a kis szigetnek szülötte Napoleon. Viharos időben született, akkor, mikor a véráztatta Korzika, hősiek küzdelmek után, végképp megadta magát a francziáknak. A Bonaparte-család, mely törzsfáját Firenze legrégebb patriczius-családaira vezethette vissza, az olasz Szárzánóból származott át Korzikába a XVI. század elején Sógorságba került a legtekintélyesebb benszülött családokkal s nagy szerep jutott neki a sziget történetében. Ajacsóban élt Bonaparte Mária Károly nem éppen a legszerencsésebb anyagi viszonyok között. Károly alig 18 éves korában 1764 június 2-án feleségül vette a még valamivel fiatalabb Romalino Leticziát, ezt az erélyes, szép leányt, akit később, mint a legokosabb, a legjobb, a leggondosabb anyát dicsérnek kortársai. Imádtá férjét. A korszok szabadságharcza akkor vonaglott utolsókat. Leticzia elkísérte a hazáért harezoló férjét erdőkön, sziklán, folyón keresztül csaknem az első csatáiba. Akkor gyermekét hordta a szíve alatt, a későbbi Napóleont. Mikor a szabadságharcnak vége volt, a Bonaparte család sorsában nagy fordulat állt be. Az eladósodott s nagy

igényű Károly szabadságharcosból a francziák híve lett, azok segítségét családjá érdekében tökéletesen kihasználta s összeköttetései révén pénzhez s magas hivatalokhoz jutott. Törvénybíró lett Ajacsóban, majd képviselő, a tizenkettes bizottság tajga s a nemesség képviselője a verszailli országgyűlésen. Ezen összeköttetései révén fiáról is gondoskodott.

Károly második fia, **Napoleon** 1769 augusztus 15-én született. Már korán elárulta hajlandóságait. Uralomravágyó, roppant szorgalmas, de erőszakos gyermek volt, aki nem egyszer elverte s összeharapta testvéreit. Kedvencz játéka már akkor a

Napoleon szülőhá

katonásdi volt s egyik kedvencz szórakozása katonák rajzolása s a számolgotás. Károly, az engedékeny természetű legidősebb fiút: Józsefet, papnak, Napóleont katonának szánta. 1779 január 1-én mind a ketten az otöni kollégiumba kerültek: József, hogy a papi pályára készüljön, Napoleon egyelőre azért, hogy francziául tanuljon. A magába zárt, rendszeren egyedül tartózkodó fiúcska három hónap alatt annyira megtanult francziául, hogy fölvehették a brienni katonai iskolába, ahol fizető gyermekek mellett szegény nemesek fiait ingyen képezték ki a hadi pályára. A növendékek 8-9 éves korukban kerültek oda s legalább is hat évig kellett maradniok, anélkül, hogy ez idő alatt családjukat meglátogathatták volna. Szigorú, kolostori fegyelemben nevelték őket. A brienni iskolát a minoriták vezették s mindössze 100 — 150 növendéket fogadtak be, akik két hetven szobás vagy czellás folyosó mentén laktak. A czellák alig voltak 6 láb hosszuk, szűkös berendezésűek s csak alvásra alkalmasak. Az osztályok együttal munkatermek is voltak.

A tanárok különösen nagy súlyt helyeztek már az alsó osztályokban a latinra, francziára, a nyelvtanra, míg a felsőbb osztályokban irodalom, történet, földrajz, matematika, német nyelv, rajz, zene s táncz voltak a főbb tárgyak. A tanárok közt volt valami Pisegrü nevű is, aki matematikát tanított. Minorita akart lenni, de aztán mégis inkább a hadseregbe lépett ahol csakhamar a köztársaság egyik legnevesebb tábormoka lett.

1770 április 23-án vitték be Napóleont a brienni iskolába. Gyenge alkatú, olajbarna bőrű fiú volt, előreszőkő homlokkal, átható szemekkel, keskeny, idegesen összehúzott ajakkal s szenvedélyes arczkifejezéssel. Rideg, szögletes modorú, zárkózott fiú volt. Nem játszott a többi növendékekkel soha: vagy tanult, vagy maga készítette lugasban álmodozott a zord Korzika szabadságáról. Nem is szerették az intézetben a különcz fiút. Tanárai a szabad időben szinte kerültek, társai pedig néha gúnyolódtak rajta, amiért a kis. Napoleon gyakran összeverekedett velük. Barátja sohasem volt, de nem is érezte hiányát.

Később némi változás állt be a helyzetében. Napóleont az egyik iskolaszázad századosának nevezték ki, tanárai azonban kijelentették, hogy nem méltó erre a kitüntetésre. Ám Napoleon ennél az alkalomnál oly biztosan s határozottan viselkedett, hogy valamennyi növendék tiszteletét kivívta magának s megtarthatta kitüntető rangját. Ekkor azután már érvényesülhetett is. Csapatával régi hadi játékokat gyakoroltatott be,

csatákat rendezett s 1783-ban már tökéletes kővért építtetett, a harcászat minden szabálya szerint támadást intézte ellene s rendkívül ügyesen védelmezte.

Mint tanuló nem árulta még el nagyszerű tulajdonságait. Nem volt túlságosan szorgalmas és kiváló tudást sem mutatott. Inkább teremtő, mint tanulékony eszű volt, de a nevek és események iránt való ritka emlékezőtehetségével már akkor is bámulatot keltett följebbvalóinál. A latinban gyöngye volt's francziául még később sem irt teljesen helyesen. Sokkal nagyobb hajlandóságot mutatott történet és földrajz iránt, matematikához pedig veleszületett nagy tehetséget árult el. Fáradhatatlan szorgalommal tanulmányozta híres emberek élettörténetét. A rómaiak és görögök hősiessége s különösen a spártaiaké lelkesedéssel töltötte el.

Az iskolában eleinte a tengerészeire szánták, későbbi események azonban a tüzérséghez vitték. A francia tüzérség akkoriban leghíresebb volt az egész világon: a tehetségek termőtalaja, ahol nem gazdagság és összekötötetés érvényesült, hanem a tudás és amit az ember felmutatni tudott. 1784-ben De Mon Renyó helyettes felügyelő a párisi hadiiskolába helyeztette át, ahol több alkalma nyílt a fejlődésre mint a vidéken.

Napoleon sohasem feledte el a csöndes brienni iskolát: „gondolatai hazájának“ nevezte mindig. Mikor 1805-ben Milanóba utazott, meglátogatta Brienn, melynek lakossága kitörő örömmel s lelkesedéssel üdvözölte.

Még egyszer viszontlátta a kis sampanyi városkát: 1814-ben, amikor először történt Brienn falai alatt, hogy francia területen csatát vesztett. Ott végződött káprázatos szerencséje, ahonnan kiindult.

A párisi hadi iskolából a fiatal Bonaparte 1784-ben mint hadnagy került ki a De Lafer tüzérezredbe. Hogy az iskolában nem tartozott a legszorgalmasabbak közé, mutatja az is, hogy az iskolát 58 hadnagygyá kinevezett nő/endék közül mint rangban a 42-ik hagyta el. Előbb Valansziennben, majd Duében s végül Okszonban állomásozott. A kis városkákban töltött csöndes idők unalmát, valamint a szolgálat egyhangúságát jó kedélyvel igyekezett elviselni. Szerette a társaságot, de vagyontalansága nem igen engedte meg, hogy ezzel a hajlandóságával túlságosan éljen. Magába zárkózott lénye, Russzó szociális elméletei — melyekkel, mint akkor minden műveit ember, sokat foglalkozott — a Franciaországban kitört forrongás, tartózkodó életmódja: a fiatal katonát bizonyos világfájdalmas hangulatba ringatták. Jellemző erre egyik levele, melyben a következőket írja:

— Az élet terhemre van, mert az emberek erkölcei, szokásai, akik között élek s akiknek társaságában valószínűleg mindig is élnem kell, az enyéimtől oly távol állanak, mint amennyire különbözik a hold fénye a napétól. Nem követhetem tehát azt az egyetlen életmódot, mely az életet számomra elviselhetővé tenné. Innen van az, hogy utálok mindent.

Életfelfogása, szellemi tulajdonságai nem alkalmazkodhattak környezete közepszerűségéhez. Kétségtelen azonban, hogy 1787-óta, amikor szülőföldjét viszontláthatta, gondolatai s tervei leginkább Korzikának s szülőhazája politikai sorsának szóltak s 1791-ig

Napoleon, mint tábornok.

Napoleon teljesen mint korzikai cselekszik és gondolkodik. Csak amikor az események folyása lehetetlenné teszi — ami fiatal kora mellett természetes is volt — hogy Korzikán vezetőszerephez jusson, fordul ismét szívvel-lélekkel második hazája felé.

Kiváló szellemi tulajdonságait már akkor bebizonyította. Tizenhét éves korában megírta „Korzikai történetét“, mely két évvel később, mikor kéziratban elolvasta, a nagy Mirabó tetszését vívta ki.

Mikor 1787-ben visszatért ezredéhez Okszonba, a komoly, tudományos tanulmányok, de egyúttal a nélkülözések ideje kezdődött Napóleonra. Azt írja anyjának:

— Nincs itt egyéb szórakozásom, mint a munka. Hihetetlenül keveset alszom legutóbbi betegségem óta. Este 10-kor fekszem le s hajnali 4 órakor kelek. Csak egyszer eszem napjában, délután 3 órakor.

Napoleon tényleg egész életén át koránkelő s mértékletes maradt. Ez a magyarázata roppant munkabírásának. Egyike volt a legszorgalmasabb embereknek, akik valaha éltek. Matematika mellett az ifjú Bonaparte legszívesebben történettel s földrajzzal foglalkozott. Daczára annak, hogy mint a király nemeskadétja került a hadseregbe, elejétől kezdve rokonszenvezett a forradalommal. Nem annyira szabadságvágy és politikai idealizmus volt ennek az alapja, mint inkább az, hogy a forradalomban valami fölfelé törekvőt, hatalmasat látott a királyság haldokló rendszerével szemben. Személyes okok is hozzájárultak ehhez. A királyi Franciaországban a hadseregben is a gazdagság s a befolyás mindent jelentett, a tehetség s igyekezet úgyszólván semmit. Így hát már izzó becsvágya is a forradalom felé terelte a fiatal katona szívét, mert attól a rangkülönbség megszűnését s a tehetséges egyes emberek szabad érvényesülését remélte. De akkor még magában Korzikában akarta a forradalom gyümölcseit leszedni: Ott a bátor s nagytehetségű Paoli állt a politikai mozgalom élén, mely a sziget függetlenségére törekedett. Korz hazafisága Napóleonra a kitűnő ember mellé vezette, aki a fiatal tiszt nagy élelmességét és katonai tehetségét hamar fölismerte s nagy jövőt jósolt neki.

Korzikából öcscse, a 13 éves Lüszién társaságában tért vissza Franciaországba, akinek neveltetését és eltartását családja szűkös anyagi viszonyaira való tekintettel elvállalta. Akkor ismerte meg az élet nyomorúságait, a nélkülözést teljesen. Az önként magára erőltetett nélkülözések s a bámulatos önfegyelmelés, melyhez szokott, megacézolták jellemét, de a takarékos s a rend szeretetét is beléje oltották, melynek segítségével később a közigazgatás és a pénzügyek terén oly nagy sikereket ért el. Már 1791-ben ismét Korzikában volt, ahol azonban ezúttal nagyobb szerepet akart játszani. Egyik önkéntes zászlóalj parancsnoki tisztsége alkalmasnak látszott előtte erre. Ezeknek a kiválasztását a kormánybiztosok végezték. Ezek egyikét, aki nem kedvelte, Napoleon erőszakkal elfogatta s addig zár alatt tartotta, míg a választás el nem dőlt az ő javára. Hogy amit cselekszik: erőszakos, törvénytelen, azzal nem törődött. Már akkor, rftint 22 éves fiatalember úgy cselekedett, mint később tábornok, konzul s császár korában. Tettvágját növelte az is, hogy itt már alezredes volt, míg Franciaországban egyelőre csak egyszerű hadnagy maradt.

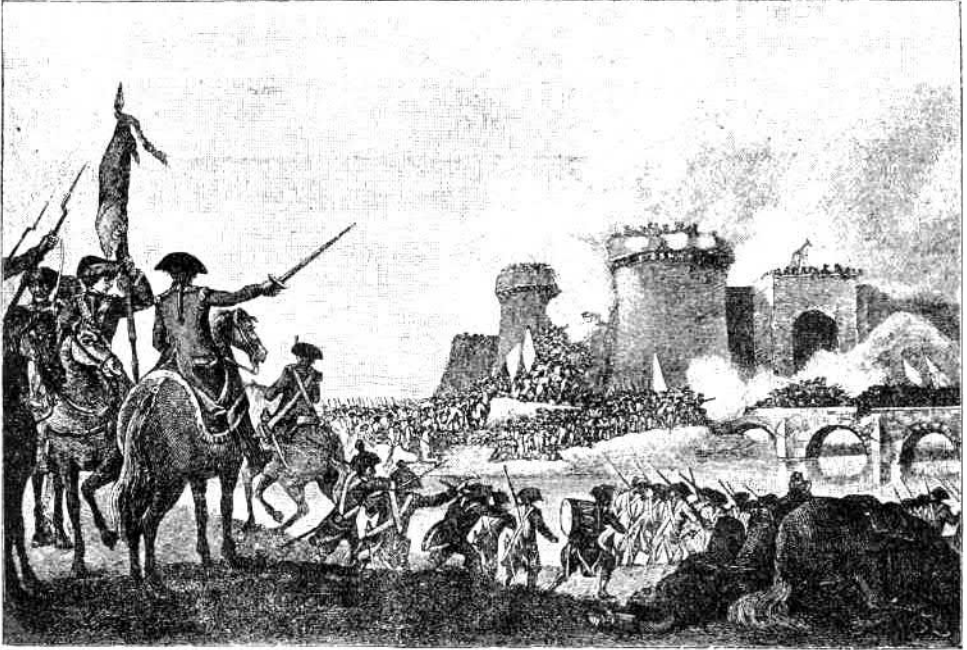
Még 1790-ben elhatározta, hogy Ajacsó fellegrát, melyet francia őrség tartott megszállva, elfoglalja. Akkor nem lett a dologból semmi. De most sem sikerült, mire Napoleon 1792 májusában tanácsosnak látta elhagyni Korzikát, annál is inkább, mert szabadságidejének önkényes túllépése miatt ezrede listáiból törölték. Viselkedése az önkéntes zászlóalj parancsnoki tisztsége sem egyezhetett meg a francia tiszti állásával s csak a Franciaországban minden téren uralkodó fejtelenségnek s zűrzavarnak köszönhetette, hogy bűnét elnézték, sőt visszavették a francia hadseregbe. Magánügyei elintézésére 1792 nyarán Párisba kellett mennie, ahol tanúja volt a királyság utolsó vonaglásainak. Többek közt látta a csöcselék rohamát június 20-án a Tülyeriakra s a király

Hogy lehetett ezt a bandiát beengedni!

Endrei Zalán: A Világ Történelme. V.

„Globus” mintézet, Budapest.

Napoleon beveszi Tulont

szánalmas magatartását, mikor a csőcselék betört a palotába, mire megvetően kiáltotta:

— Milyen tökfilkó! Hogy lehetett ezt a bandát beengedni. Négy-ötszázat ágyúkkal kellett volna elsöpörni, a többi majd elszaladt volna.

Csak a királyság eltörlése után adták végre vissza rangját a hadseregben. Párisi tartózkodását ügyesen arra használta föl, hogy politikai pártokról és vezető emberekről helyes tájékozást szerezzen. Éles megfigyelőképességével hamar fölismerte, hogy nemsokára a legszélső elem kerekedik felül: innen van az, hogy ettől fogva a rémuralom bukásáig a szélső balodallal tartott. Ez az éleslátása vette rá arra is, hogy amint rangja visszanyerése után Korzikába ment, korz múltjával teljesen szakítson s végképp a francziák szolgálatába álljon. A francia kormány Paolit törvényen kívül helyezte, mjre egész Korzika föllázadt. Napoleon ekkor megkísérelte, hogy a francziák számára elfoglalja az ajacsói felleget, melyet annak idején a korzóknak akart megszerezni. Ez a kísérlete sem sikerült. Honfitársai árulónak jelentették ki s csak gyors meneküléssel tudta sorsát elkerülni. Az egész Bonaparte-családot kiátkozták s a sziget elhagyására kényszerítették.

Mikor Napoleon Marszelyben partra szállt, egész déli Franciaország harcban állt a köztársaság ellen. Tulon 1793 augusztusában angol, nápolyi és piemonti csapatokat fogadott be, míg kikötőjét nagy angol hajóhad védelmezte. Már szeptemberben jelentek a konvent csapatai, hogy ostrom alá vegyék a várost. De heteken át nem tudtak előbbre haladni, mert az ostrom vezetése tehetetlen kezekben volt. Az ideiglenes tábornokok ideje volt ez Franciaországban. Így történt, hogy eleinte hivatásos festő, Kartó volt a csapatok vezére s mikor tehetlensége kiderült, a főparancsnokságot volt orvosra bízták, Doppéra. Ez sem tudott semmit. Amellett a tüzérség is

rossz kezekben volt. Ebben a válságos időben jelent meg az időközben kapitánynya előléptetett Napoleon délre küldött ezredével Tulon előtt, ahol nagyon kitüntette magát. Főérdeme az volt, hogy helyesen fölismerte azt a pontot, ahonnan a kikötőben levő angol hajóhadat sikerrel lehetne bombázni. Mert ha sikerül az angolokat onnan elűzni: a város nem tarthatta magát tovább. Napoleon ezt a véleményét ékesszólóan fejtette ki a hadi tanács előtt, mely tetszéssel fogadta. Dügommie tábornok, ez a kitűnő, hivatásos katona, ki Doppé után a főparancsnokságot átvette, szintén magáévá tette Napoleon véleményét s nem sokkal azután Tulon elesett.

A rémuralom akkor legvéresebb orgiáit ülte. Naponként százan s százan pusztultak el a vérpadon. A legelkeseredettebb háború dühöngött az országban s a határokon túl. Ezekkel a benyomásokkal indult neki az 1797-ik évnek Napoleon, akit időközben, Tulon után, tüzértábornoknak neveztek ki.

NAPOLEON TÁBORNOK.

A fiatal, huszonötéves tábornok minden lelkiismereti furdalás nélkül a rémuralom férfiaihoz csatlakozott. Különösen nagy barátság fűzte az ifjabb i k Robeszierr-hez, akinek vérszomja még hírhedt bátyjájánál is nagyobb volt. Egyébként természetes is, hogy Napóleonnra, aki a véres dráma minden fejezetét végig élte, nem maradhatott befolyás nélkül az az utókor előtt szörnyűségnek látszó sok esemény, melyet a forradalom magával hozott. Az olyan éleseszü, gondolkodó ember előtt, amilyen Napoleon volt, az államformának és az emberek gondolkodásának, erkölcsének, szokásainak oly rohamos és folytonos változása csak egy következménnyel járhatott: az intézmények s emberek megvetésével. Ha hozzáveszünk soha sem pihenő becsvágyát, korzikai vakmerőségét és személyes fölényét azok fölött, akik a katonai ranglétrán előtte álltak: könnyen megérthetjük a fiatal tábornoknak hatalmas egyéniséggé fejlődését, mely végre minden törvény s mérték forrását önmagában látta.

Tulon bevétele után a parti városok megerősítését s fölszerelését bízták rá, amit roppant erélye s szorgalma a legrövidebb idő alatt sikeresen elvégzett, daczára a sok nehézségnek, amit az úgynevezett polgári tábornokok tehetetlensége újtába gördített.

Szellemi kiválóságának nagyobb tere akadt, mikor 1794 márcziusában az olaszországi hadsereg főhadiszállására, Nizzába hívták, hogy az új hadjárat tervét kidolgozza. Már akkor meglátszottak munkáján az oroszlánkarmok, mikor azt indítványozta, hogy egyesítsék az olaszországi és alpesi hadsereget s egyesült erővel támadjanak az osztrákra. Az összes haderőknek a döntő csapásra való egyesítése lett a későbbi napóleoni haditaktika alap gondolata s ennek köszönhetette Bonaparte csudával határos sikereit a harctéren. Ugyanekkor azonban Napoleon hadi pályafutása úglátszott örökre megszakad. Augusztus 10-én hazaárulás vádjá alatt hirtelen elfogták s az Antib melletti Karré erősségbe zárták. A börtön pedig akkoriban a nyaktiló előszobája volt.

A konvent végre bátorságra kapott s egyesült erővel sikerült Robespierrt s a rémuralmat megbuktatnia. A győztesek irgalmatlanul üldözték a megbuktatott párt híveit s ezek közé számították Bonaparte tábornokot is. A két Robespierr nem egyszer állította, hogy Bonaparte az ő emberük; s ha utóbbi elég okos volt is a neki Páris helyőrsége fölött följánlott parancsnokságot visszautasítani, a fiatalabb Robespierrhez való

Karnó.

(Lasare Nicolas Marguerite Comte Carnot i Szül : Nőiében 1753-ban. A hadimérnöki iskolát végezte. A forradalom kitörésekor előbb képviselő, majd a jóléti bizottság, utóbb a direktórium tagja lett, végül száműzték, de Napoleon később visszahívta és hasznát látta hű szolgálatainak; később a Bourbon-restmraáció ismét száműzte. 1823-ban halt meg Magdeburgban.

bizalmas viszonyát nem tagadhatta. Három heti fogság után mégis szabadon bocsátotta a forradalmi törvényszék, azzal az indokolással: „hogy Bonaparte polgár katonai tehetsége a házára hasznos lehet. Ennek a tehetségnek nagyon nagy a jelentősége olyan hadseregnél, melyet a tábornok kitünően ismer s amely hadseregben ilyfajta emberek ritkaságszámba mennek.“

Tehát tisztára már akkor elismert kiváló katonai képességei óvták meg a romlástól. Egyik akkoriban kelt levelében így ír Bonaparte:

„Kissé meghatott az ifjabb Robespierr pusztulása, mert szerettem s tisztának tartottam őt, ám ha tulajdon apám lett volna is, magam szúrta volna le, ha a zsarnokságra törekszik.“

Ez a pár sor eléggé megvilágítja Napoleon ügyességét, melylyel a változott politikai helyzetekbe a meggyőződés elhitével bele tudott

illeszkedni. Ám azért Párisban nem voltak túlságosan meggyőződve Bonaparte ártalmatlanságáról. Visszahívták az olaszországi hadseregtől s a nyugati hadsereg egyik gyalogdandárának parancsnokává nevezték ki, mely a Vandéban harczolt. Ezt Napoleon, a tüzértábornok, aki az olaszországi hadsereg főhadiszállásán mint tanácsadó oly nagy szerepet játszott, lefokozásnak tekintette. Épp ezért a katonai fegyelem megsértése nélkül bár, de még csak nem is gondol rá, hogy új állását elfoglalja, hanem Párisba siet, hogy érdekeit ott megvédelmezze.

Könnyen nem ment a dolog. Karnó utóda a hadügy miniszterségben, Obri, személyes ellensége volt, mert mint volt tiszt rohamos előléptetéséért

irigyelte s azt állította, hogy azt csak a jakobinusokhoz való ragaszkodásának köszönhetné. Mikor most Napoleon őhozzá fordult személyesen, hogy önálló tüzérparancsnokságot bízzanak rá, Obri azt felelte, hogy ahhoz még fiatal. Napoleon kitűnően válaszolt:

— A harctéren gyorsan öregszik az ember, én pedig onnan jövök.

Vágyai még sem teljesültek s amikor új helyét a Vandéban elfoglalni vonakodott, törölték a hadsereg tényleges tábornokainak sorából. Most tehát rang, állás és pénz nélkül állt a világban. Ám bámulatos szellemi erejét s szívósságát ez sem törte meg. Egy ideig azután járt, hogy hivatalos küldetésben Konstantinápolyba küldjék a török tüzérség újjászervezésére. Ebből sem lett semmi, de mégis valószínű, hogy egyik indító oka volt a későbbi egiptomi hadjáratnak. Napoleon figyelme a Keletre terelődött. Ugyanekkor egyébbel is foglalkozott. Bátyja, József, dúsgazdag leányt vett feleségül. Napoleon a roppant vagyon kezelésére olyan tanácsokat adott neki, melyek a legkitűnőbb üzletembernek is becsületére váltak volna. Belsejében azonban a hanyatlás és szegénység ez ideje alatt is szüntelenül katonai kérdésekkel foglalkozott. Gondolatban újra meg újra visszatért az olaszországi csatákra, különösen, mióta a véletlen katonai foglalatosságához juttatta. Boaszi D'Anglá-nak, a jóléti bizottság tagjának az ajánlatára a hadügyminisztérium térképosztályában alkalmazták. Azok a ervek, melyeket ott az olaszországi hadjáratra vonatkozólag kidolgozott» valóságos mesterművek: a felfogás, az ítélőképesség élességének, a döntések világosságának csodái. Akkor csak tervek maradtak, később azonban maga Napoleon használta föl bámulatos sikerrel. Mégis, mikor e terveket 1795-ben a délkeleti határon parancsnokló tábornoknak, Serernek és Kellermannnak megküldték, utóbbi azt válaszolta a hadügyminisztériumnak: „a tervek készítője a bolondok házába való“, míg Serer ezt felelte: „aki ezeket a terveket kidolgozta, legyen szives őket maga végrehajtani.“ Ha tudta volna, mily jóslatszerű volt ez a válasza! Öntudatlanul is hirdetője lett a napóleoni hadiművészetnek, melyet az akkori átlagtábornokok agyrémnek tartottak.

A jövendő óriás tétlensége nem tartott soká. A rémuialom megbukott, a jakobinusok utolsó lázadását Párisban leverte P i s e g r ü tábornok. Mindenfelé mozgolódní kezdtek a roajalisták s a reakziósok, hogy bosszút álljanak a “rémuialom emberein s visszaállítsák a királyságot. A konvent mindent elkövetett a mozgalom letörésére, ám a roajalisták már elhatalmasodtak s összeesküvést terveztek a konvent ellen. Hozzájuk csatlakozott a nemzetőrség 30.000 embere. A konventnek mindössze 6000 embere volt, ágyúja meg egy sem. Október 4-én este, mikor az összeesküvők tömegei már minden oldalról körülözönlötték a Tülyeriákban ülésező konventet s rohamra készültek, Barra, akit a konvent csapatainak vezetésével bíztak meg, magához hívatta Bonapartét s nyomban kinevezte a párisi csapatok másodparancsnokának.

Ezzel nyílt meg Napoleon előtt az a ragyogó pálya, mely a császári trónhoz vezetett. Október 5-én már tönkreverte a fölkelőket, amivel megmentette a konventet s tehetsége nagyságát a legragyogóbb fényben csillogtatta előtte.

A konvent győzelme teljes volt s mindenki tudta, hogy azt Bonaparte tábornok elszántságának s katonai tehetségének köszönhetette. Ettől a pillanattól mindenfelé ismerték nevét. Az egész ország emlegette, a köztársaság ellenségei gyűlölettel, a köztársaságiak elégedetten. A győztes párt nyomban vissza akart élni erőszakos törvények hozásával győzelmével, ám maga a konvent meghiúsította ezt a kísérletet. Az október 5-ikén győztesek pártja mégis roppant fölénybe került. Ügyszólván diktált. Barra volt e párt feje, Bonaparte a katonai képviselője.

Mint a belső hadak parancsnoka, tény leg már ő játszotta az első szerepet. Névleges följobbvalójától nem sokat kérdezgetett. A különben nyugtalankodó Párisban rövidesen annyira meg tudta szerezni a kéréstelenül szigorú katona hírért, hogy újabb összeesküvést meg sem kíséreltek.

Rendkívül nehéz volt a direktóriumnak a helyzete, mikor a maga hivatalát átvette. A demokraták s a királypártiak egyaránt gyöngíteni igyekeztek a tekintélyét, melyet a direktórium csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudott megőrizni. Nagyon megnehezítették helyzetét a harctér eseményei. Kifelé szomorúan állt a köztársaság ügye. A csapatok éheztek, rongyosak voltak: nem csuda hát, ha a szövetséges európai csapatok csaknem minden ponton megverték őket. 1795[^] ősze óta Anglia, Ausztria és Oroszország mint hármasszövetség indult a köztársaság ellen, melyet más oldalról Nápoly, Szardínia, Portugál is támadott. De a nagyhatalmak belső egyenetlensége lehetetlenné tette nekik az erélyes hadvezetést s így a francia hadseregeknek volt idejük magukat valahogy összeszedni s két hatalmas sereget harczba küldeni. Az alsó Rajnánál Z surd an 80.000 embernek parancsolt, a felső Rajnánál ugyanoly erős francia hadsereg állt, előbb az áruló Pisegrü, majd Moró fővezérlete alatt. E két sereg helyzete 1796 tavaszán elég rossz volt. A katonák akik hónapok óta egy krajczár zsoldot sem kaptak, minden fegyelmet elfeledtek s valósággal rászoktak a fosztogatásra.

Zsozefin.
Tasé de la Pazseri. Szül. 1769- Boharné'tábornok
özvegye, első felesége Napóleonnak, aki tőle
1809-ben elvált. Meghalt 1822.

Még szomorúbb volt az olaszországi hadsereg állapota. A kétévi hadjárat fáradalmi és nélkülözései ugyancsak megtizedelték az Alpeselek rideg területén. A katonák a legszükségesebb dolgokban is hiányt szenvedtek: nem volt ennivalójuk, sem ruhájuk, a fegyelem pedig természetesen tökéletesen felbomlott. Úgy látszott: sikeres hadviselésre többé egyáltalán nem alkalmasak. Ez a hadsereg különben is csak alárendelt szerepet játszott. Serer tábornok volt a vezére. Mikor a direktórium az újabb hadjáratot elhatározta, 1796 február 23-án Bonaparte Napoleon tábornokot nevezte ki az olaszországi hadak fővezérévé.

Bonaparte ügyesen fölhasználta az 1795—96-iki telet. Már előző októberben hadosztálytábornok lett, amivel egyszerre anyagi helyzete is nagyot változott. Teljes vagyontalansága rendezett viszonyoknak adott helyet. Nagyon kifejtett családi érzékére vall, hogy mindenekelőtt hozzátartozóira gondolt. Ezt írja József bátyjának:

— Családunk most semmiben sem szenved hiányt. Hatvanezer frankot küldtem aranyban, papírban s utalványokban. Lüszen hadibiztos lett a rajnai hadseregnél, Lajos pedig kapitány és hadsegédem. Ha nem akarsz konzul lenni, jér ide s keress magadnak megfelelő állást. Valami Bilyon nevű polgár megkérte Paula kezét, de nincs vagyona. Azt Írtam tehát anyáknak, hogy a dologból nem lehet semmi, mert most magasabb terveim vannak.“

Ezen a télen Bonaparte tábornok már a párisi szalonokban is megjelent, melyek a direktórium uralma alatt nagy szerepet játszottak. Politizáltak s ármánykodtak bennük. A legkiválóbb személyiségek s nagyságok találkoztak ott. Ott lehetett leginkább befolyásos férfiakkal és nőekkel megismerkedni. A híressé vált fiatal tábornok is élt az alkalommal. Igaz, hogy külső megjelenése nem volt valami fényes. Alacsony, sovány volt, sárgás arcbőrrel, bizonyos beteges arczkifejezéssel, amellet mozdulataiban ügyetlen. Csak magas homloka s mélyen fekvő, éles tekintetű szemei sejtették benne a jelentékeny embert. Annál lebilincselőbb volt azonban előadásának élénksége s világossága, valamint rövid, de velős kifejezésmodora. A nők között leginkább Boharné Jozefin vonzotta. Ez a szép kreol nő, született Tasé de la Pazseri, nagyon korán özvegy lett. Férje, Boharné tábornok, a csatatéren való balsikereivel magára vonta a jóléti bizottság haragját, s akkori szokás szerint hamarosan vérpadra küldték. A szép, szelíd és szeretetreméltó polgárnő csakhamar nagy befolyást szerzett Bonapartéra, s ő volt az egyetlen, akit Napoleon életében tényleg szeretett. Eleinte azonban Jozefin nem viszonzta ezt az érzést. Bizonyos félénkség fogta el a tábornok jelenlétében, aki szenvedélyét nem tudta elpalásítani, s aki némileg katonás modorban udvarolt a gyönyörű asszonynak.

Boharné Jozefin bizalmas barátnője volt Barrának. Ezért sokan azt állították, hogy ez a barátság volt tulajdonképen előidézője annak, hogy

Bonapartét az olasz hadsereg élére állították. Maga Jozefin ezekről így ír rövid idővel lakodalma előtt:

— Barra azt mondja, ha hozzá megyek Bonaparte tábornokhoz, ő kapja meg az olaszországi hadsereg főparancsnokságát. Mikor tegnap erről a kitüntetésről szó volt, — melynek híre Napoleon fegyvertársait bosszantja — Bonaparte így szólt hozzám: „Azt hiszik ezek tényleg, hogy protekcióra van szükségem az előmenetelhez? Örülni fognak valamikor, ha én veszem őket protekcióim alá. Ezzel a karddal oldalamon nagy dolgokat fogok még véghez vinni!

Nagyon valószínű mindenestre, hogy Napoleon күszöbön álló hatalmas előléptetése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Jozefin nőül menjen hozzá. Nem is bizonyos, vajjon Barrának egyáltalán volt-e része Napoleon kinevezetésében. Karnó mindenestre Napóleont ajánlotta Serer ellen, akit Rébell pártolt. Végül nagy része lehetett az előléptetésben a direktorium ama vágyának, hogy a lángéiméjü, de nagyon is becsvágyó fiatal tábornokot minél messzibbre küldje Páristól. Akárhogy volt is azonban: az az egy bizonyos, hogy ezzel a küldetéssel Bonaparte legtitkosabb vágya teljesült.

Márczius 9-én ülte meg Napoleon a maga lakodalmát Boharné Jozefinnel. Megemlítésre érdemes, hogy ez utóbbi, aki tetemesen idősebb volt férjénél, az esketéskor négy évvel fiatalabbnak mondta magát, mint amennyit a keresztlevele mutatott; Napoleon viszont egy évvel többet mondott be, mikor életkorát kérdezték. Márczius 11-én a fiatal tábornok Olaszországba utazott. Ezzel megkezdődött a legragyogóbb pályafutás, melyet halandó valaha megfutott.

Bonaparte tábornok márczius 26-án érkezett meg Nizzába az olaszországi hadsereg főhadiszállására. A hadsereg rettenetesen elhanyagolt állapotban volt. Az új főparancsnok nem titkolta ezt sem a direktorium előtt, sem a csapatok előtt. Mikor a fővezérletet átvette, kiáltványt intézett a csapatokhoz, melyben így szól:

— Katonák! Éheztek, rossz a ruhátok. A kormány, mely nektek oly sokkal tartozik, semmit sem adhat. Türelmetek és bátorságotok ennyi nélkülözés között bámulatos, de sem dicsőséget, sem fényt nem hoz nektek. Én el foglak benneteket vezetni a világ leggazdagabb síkságaira: ezekben a gazdag tartományokban s nagy városokban becsületet, dicsőséget, gaz-

Bonaparte Lüzien.
Napoleon öccse; később kaninói herceg.
Szül. : 1775 Ajacsóban. Ő volt Napóleonnak
fivérei közt a leghetesebb, de a leg-
függetlenebb érzésű is.

dagáságot fogtok találni. Katonák! Lesz-e elég kitartástok s bátorságotok?!“

Már az első pillanattól megszerették a katonái. A tábornokok, akik nem nagyon voltak elragadtatva attól, hogy most náluknál sokkal fiatalabb került föléjük, csakhamar szintén belekerültek Napoleon egyéniségének ellenállhatatlan vonzókörébe.

A direktórium utasításai annak a kívánatos voltát hangoztatták, hogy a hadsereg Torinóig nyomuljon elő, ha ez szükségesnek mutatkoznék. Ez mindenesetre a támadást jelentette, de csak korlátozottan s föltételesen, míg Bonaparte tervei már elejétől jóval túlhaladták e korlátokat. Mindenekelőtt azon igyekezett, hogy csapatai hamarabb induljanak mintsem az ellenség mozdulatait megkezdi. Ezt azonban nem sikerült elérnie.

Az egyesült osztrák és szárd csapatok április végén két csoportban álltak a nyugati Apennineken. A balszárnyon, mely egészen a Génua-Voltri-i országúig húzódik, az osztrákok álltak, a jobbszárnyon Mondovi mellett a piemontiak. Összesen 50,000 ember 150 ágyúval volt az ellenfél, mely fölött Bólió osztrák tábornok parancsnokolt, míg a piemontiakat Kolli tábornok vezette, a derékhadat pedig magát Arzsantó. Napoleon ezzel szemben mindössze 45,000 emberrel s 57 ágyúval rendelkezett. Ez a hadsereg hadosztályokra volt osztva Maszéna, Ozsró, Laharp és Szerrürié parancsnoksága alatt. A vezérkar főnöke Bertyé tábornok volt, aki ettől-fogva 1814-ig hű kísérfje volt Napóleonnak minden hadjáratában.

Napoleon 1796 április 2-án indult el Nizzából. A szövetkezett hadseregek magatartásából csakhamar megítélhette, hogy eredeti terve, mely szerint téli szállásukon akarta őket meglepni, nem sikerülhet. Ellenkezőleg, Bólió tábornok kezdte meg az ellenségeskedéseket április 9-én, mikor 7000 emberrel a Laharp divízió egyik előrenyomult dandárát viaszasorította. Ugyanakkor Arzsantó a francziákat Montenotte felé szorította vissza. Bonaparte egyelőre meglegedett azzal, hogy Bóliót megfigyeli s április 12-én a Laharp és Maszéna hadosztályokkal Arzsantóra vetette magát s tökéletesen megverte. Az oroszán elsőnek övele érezte karmait. Bonaparte a montenottei győzelem után a Szavóna, Cséva és Akvi között levő nagy országútra sietett, Karkarba, mely mind a két hadsereg a hadialap kulcsát képezte. Karkaroból bámulatos biztossággal s erélylyel intézi a csapatok mozdulatait s rövid, de heves harc után visszavonulásra kényszerítette a szövetségeseket, még pedig úgy, hogy egymástól elszakadtak. Április 13, 14 és 15-én az osztrák jobbszárnyat Dégó mellett szétverte s azután villámgyorsan a piemontiakra vetette magát. Kolli folyton hátrált Mondovi felé, Bonaparte a sarkában, míg 21 -én Mondovi mellett csatára kényszeríti s megveri, majd Millezimonál teljesen elválasztja az osztrák hadsereget a szárdtól, mire mindkettő Torinó és Milánó védelmére siet.

Kolli a mondovi súlyos vereség után fegyverszünetet kért, melyet Bonaparte április 28-án meg is adott. Az eredmény az volt, hogy Kolli átengedte a francziáknak Kuneo és Tortona várakat s egyéb előnyöket biztosított nekik a meginduló béketárgyalásokra. A következő pár napon Bonaparte roppant munkát végzett. Vasfegyelmet hozott katonái közé, akik szerettek fosztogatni. — „Helyre fogom állítani a rendet, vagy megszűnöm

Bólió báró.

(Jean Pierre de Beaulieu). Belga születésű (Namiir 1725) osztrák hadvezér. A hétéves háborúban Daun főhadsegédje, majd elnyomja a brabant felkelést (1768). A francia főTadalom kitörése után a németalföldi határt védi (1790), több d'adait arat. 1769-ban az itáliai hadak osztrák parancsnoka, Vurmzer elődje. Meghalt 1819-ben.

ezeket a rablókat vezetni“ — írja a direktoriumnak.

Az élelmézést a legaprólékosabb részletekig rendezte, minden nélkülözhető csapatot bevont a főhadseregbe, melyet újjászervezett, gondoskodott összeköttetései védelméről s április 28-án már 36.000 emberrel Bólió üldözésére akart indulni, mikor megtudta, hogy az osztrák tábornok megkezdte visszavonulását a Pó folyó felé.

Ennek a ténynek nagy politikai jelentősége volt, mert Piemontot elválasztotta Ausztriától s a francia befolyás körébe vonta, egyúttal pedig szabaddá tette az utat Lombardia s így Közép-Olaszország felé. Katonailag tehát már elő volt készítve az út azokhoz a nagy célokhoz, melyeket Bonaparte már 1794-ben jelzett e szavaival: — Ha Piemontban sikereket érünk el, a következő hadjáratokban Németországot Lombardia felől támadhatjuk meg, Tesszin

és Tirol felül egyszerre, míg rajnai hadseregünk az ország szívébe nyomulhat.“

Ezeket a prófétai szavakat 1796-ban valóra váltotta Napoleon. A mondovii győzelemig az egész hadjáratot csudás gyorsasággal s célzudatos-sággal vezette. Mindig csak az az e.<?y cél volt szemelőtt, hogy a döntő pontokon túlerővel támadhassa az ellenséget. Hihetetlen biztossággal küldözgette szét a 26 éves hadvezér hadosztályait a szélrözsa minden irányában, hogy aztán hirtelen ismét egyesítse őket s erős kézzel lecsapjon az ellenségre.

Az áprilisi diadalok után most már egész Felső-Olaszországot hatalmába akarta keríteni s ezért Bóliót Lombardiából teljesen el kellett kergetnie s ártalmatlanná tennie. Hogy az ellenséget félrevezesse, a fegyverszünetbe fölvétette azt a pontot, hogy a francia hadseregnek joga van a Pó-folyót Valenza mellett átlépni; Bólió persze megtudta ezt s visszavonulásában folyton Valenzára figyelt, ahonnan a támadást várta. Bonaparte

pedig főhaderejével nagy megkerülő mozdulattal Piacenza mellett kelt át a Pón, hogy az osztrákok oldalába kerüljön. Bonaparte április 28-a óta pillanatra sem állt meg előnyomulásában. Míg Bólió folyton csak várja a valenzai támadást, Bonaparte szüntelenül tovább halad s május 7-én hirtelen egész hadseregével Bólió mögött terem, akit csak az Adda folyó mögé való gyors visszavonulása ment meg. Ezzel azonban kiszolgáltatta a francziáknak Milánót. Bólió előbb Lódi felé vonult vissza, majd Kremona felé, míg Lódinál 8000 embert hagyott a visszavonulás fedezésére. Bonaparte már 10-én ott volt, rohammal foglalta el az Adda hidját, az osztrákokat teljesen megverte s 2000 emberüket s ágyúikat elfogta. Míg Bólió serege maradványaival a mantuai vár falai mögé vonult, Napoleon valóságos diadalában vonult be Milanóba. Lombardia tiszta volt már az ellenségtől.

Csak hogy a direktórium, mely Bonaparte páratlan diadalutjától kissé megijedt, éreztetni akarta vele, hogy a direktóriumnak alárendeltje. Egész Franciaország örömmáorban úszott, mindenki csak a Bonaparte nevét emlegette valóságos rajongással. Ez veszedelmessé válhatott az alapján oly gyöngye kormányra, amilyen a direktóriumé volt. Ezért azt írta Bonaparténak, hogy azt a tervét, mely szerint az ő hadseregének s a rajnai seregnek most egyszerre kell előnyomulnia Németország szíve felé, nem helyesli, hanem úgy rendelkezett, hogy Bonaparte seregével törjön be középső és déli Olaszországba, míg az alpesi hadsereg Kellermann alatt északi Olaszországba vonul, hogy északról jövő esetleges támadások ellen újonnan meghódított birtokát megvédelmezze. Bonapartét nagyon bántotta ez a dolog, minden tervét megghiúsíthatta volna. Azt felelte tehát a direktóriumnak, hogy föltétlenül szükséges, hogy az olaszországi hadakat csak egy tábornok vezesse, még pedig olyan, akiben az egész kormány megbízik. Ha a kormány benne nem bíz, szívesen átengedi a teret Kellermann tábornoknak, aki kétségtelenül tapasztalt hadvezér s jobban fogja vezetni a háborút, mint ő, de ketten együtt csak rosszul vezethetik.

A direktóriumnak, ha csak egész Franciaországot nem akarta maga ellen zúdítani, engednie kellett. Ez volt Bonaparte első győzelme a kormány fölött s az első lépés azon az utón, mely végül Franciaország sorsának intézését teljesen az ő kezébe adta. Most már Napoleon mint az olaszországi hadsereg korlátlan ura járt el a maga belátása szerint. Milánóban csak néhány napig maradt. Már 24-én Kremonában van, s mikor ott meghallja, hogy Pávia a hadsereg háta mögött föllázadt s elfogta a francia helyőrséget: Páviát rohammal beveszi, 36 órán át fosztogatgatja, a francia helyőrség parancsnokát pedig, amiért megadta magát, föbelöveti. Az elfoglalt városokból tömérdek műkincset, szobrot, képet s ritkaságot küldött haza, azonkívül súlyos adót is vetett rájuk. A páviai véres megtorlás után hadseregével átkelt a Mincsón, hogy Bólió visszavonulását elvágja. Ez azonban óvakodott újabb csatát elfogadni. Mantuában hagyott 12.000

embert s serege többi részével a lehető leggyorsabban a tiroli szakadékok közé menekült.

Junius 1-én Bonaparte már büszkén jelentette a direktóriumnak:

— Az osztrákokat teljesen kikergettem Olaszországból. Előőrseim Németország hegyein állnak.

Ugyanaz nap jelentek meg nála Velence és Nápoly küldöttei, hogy diplomáciai tárgyalásokat kezdjenek vele. Napoleon alkudozásokra nem igen volt hajlandó, de végre is súlyos adó s néhány erősségük elfoglalása után egyelőre tovább nem háborgatta e két államot. A direktórium ugyan egyáltalán kímélni óhajtotta a velencei köztársaságot, de Napóleonnak más tervei voltak vele.

Hadserege ellátásának kimeríthetlen forrását látta benne. Végre is a direktóriummal való megállapodása alapján 12 milliót kért a köztársaságtól s Veronát francia helyőrséggel látta el.

Ezután ostrom alá vette Mantuát, ugyanakkor pedig két hadosztálylyal betört Modenába, elfoglalta Bolonyát, Ferrarát az egyházi államban, azután

alkudozásokba lépett a pápával. Több mint 13 millió sarcot hajtott be az egyházi államban aranyban és természetben. Ennek ellenében kilátásba helyezte a városoknak, hogy köztársasággá alakulhatnak. Azután a Róma ellen szánt hadosztályt hirtelen Livorno ellen küldte, elfoglaltatta a várost és roppant áruházainak kifosztásából 40 milliónál több sarcot hajtott be.

Bonaparte olaszországi diadalai nagy hatással voltak a németországi harcztérre is. Eht a szövetségesek két hatalmas hadsereggel működtek. Az egyik 80,000 ember — Vurmzer tábornagy vezetése alatt a felső kapujánál működött, a másik 90,000 emberből álló hadsereg, melyet Károly főherczeg vezetett, a középső Rajnánál. Ez a két hadsereg folytonos összeköttetésben állt egymással. A francziák is két részben működtek. A 77,000 emberből álló Szambr- és Mász-hadsereg Z surd an vezetése alatt az alsó Rajnánál állt, míg az egyesült Rajna- és Mózel-hadsereg — 78,000 ember — eleinte P i s e g r ü, majd M o r ó főparancsnoksága alatt a nyugati Pflcztól egész Hüningig húzódott. A francziák mindenképpen nagy hátrányban voltak. Eltekintve attól, hogy a szövetségesek nagyobb hadsereg fölött

V U R M Z E R T Á B O R N A G Y
Osztrák tábornagy. Szül. 1724-ben Strasszбургban. Előbb francia hadiszolgálatban állott, a hetéves háború után osztrákba lépett. Kiténtette magát a poroszok ellen a bajor örökösödési háborúban 1793-ban az osztrák rajnai hadak parancsnoka. Elfoglalja Mannheimot. 1696-ban Bolíó utóda Olaszországban. Meghalt 1797-ben.

rendelkeztek, a francia katonák élelemben, pénzben s ruhában is hiányt szenvedtek. Az egyesült szövetséges hadak éppen erélyes támadásra készültek, mikor az olaszországi súlyos vereségek híre megérkezett s a támadást lehetetlenné tette. Ferencz császár az olaszországi harczeret rendkívül fontosnak tartotta s így május végén Vurmzer parancsot kapott, hogy 25,000 emberrel siessen Bólió segítségére s vegye át a főparancsnokságot, míg a visszamaradt egész rajnai hadsereg fővezérletét Károly főherczegre bízták. Ennek daczára ez a roppant hadsereg már csak a védelemre szorítkozhatott. Május 31-én Kieber és Zsurdan egyszerre nyomultak elő, csakhogy ez utóbbit a középső Rajnán való átkelése után a Lán folyóig visszaszorított Károly főherczeg Ve ez l ár mellett megverte. Ám ugyanakkor Moró is előre nyomult s a Lántól odasiető Károly főherczegét Mais mellett megverte. Ez most a Duna felé vonult vissza, míg a francziák Sváországba s a Frankföldre hatoltak be. Zsurdan újból átkelt a Rajnán s a Frankföldön egyesülni igyekezett Moróval.

Ettől kezdve egész Európa figyelme Mantua felé fordult. Nyolcz hónap óta az osztrákok minduntalan megkísérlették fölmentését, de Napoleon lángelméjén minden erőlködésük meghiúsult. Julius 5-én Bonaparte Roverbellán ütötte föl főhadiszállását. Azt a tervét, hogy az Alpokon át Bajorországba nyomul s egyesül az ottani francia seregekkel, egyelőre föl kellett adnia. Míg Mantua el nem esett, északi Olaszország birtoka nem volt biztosítva. Már biztosra vette, hogy a várost legkésőbb augusztus elején beveheti, mikor híre érkezett, hogy Tirol felől hatalmas osztrák haderő közeledik Mantua segítségére.

Ozsró Péter, Kasztilyone herczeg'e. (Augereau duc de Castiglione). Francia tábornagy. Szül. 1757 Parisban, alacsony sorsú családból. Mint francia hadiszökevény idegen hadseregben szolgált. 1792-ben belép a francia hadseregbe. 1793-ban már altábornagy, a spanyolok legyőzője. 1796-ban Olaszországban hadtestparancsnok. Legyőzi Vurmzert Kasztilyonénál, a pápát békére kényszeríti. Később Hollandia főparancsnoka, végül Napóleontól elpártolt. Meghalt 1816-ban.

Vurmzer tábornagy július végén 48,000 emberrel sietett Tirolból Mantua alá. Hadseregét két oszlopra osztotta. Az egyik 18,000 emberből s 56 ágyúból állt s a Garda-tó jobb partján nyomult elő, hogy elfoglalja Brescsát s veszélyeztesse a francziák visszavonulási útját Milánó felé; a másikat: a fősereget, mely 28,000 emberből és 136 ágyúból állott, maga Vurmzer vezette a tó balpartján. Azt remélte, hogy megverheti a francziákat az Ets mellett s másik hadának karjaiba kergetheti.

Napoleon is több részre osztotta hadseregét, mely egyik homlokzatával észak, a másikkal kelet felé állt. Míg a Szerrürié hadosztály (9000 ember) Mantuát ostromolta, a Szoré hadosztály (4000) a felső Kieżénéll állt, hogy a Garda-tótól nyugatra eső szorosokat figyelje, Masszéna 15,000 emberrel ugyanazt a földadatot végezte a Garda-tó keleti partján.

Károly főherceg tábornagy II. Lipót fia, Ferenc császár öccse. Szül. 1771-ben Firenzében, meghalt 1847 ápr. 30. 1806-ban hadügyminiszter. 1809-ben érte el a legfényesebb diadalát, legyőzte Napóleont Ászpern mellett (május

Hozzá csatlakozott Deszpinoa (5000), akinek csapatai onnan az Ets felé húzódtak, míg Ozsró (5000) Lenyáno mellett a szélső jobb szárnyat képezte. Végül Kilmén (3000 lovas) Valéze mellett állt az Etsnél levő francia hadállás közepe mögött.

Bonaparte július 28-án, mikor az előcsatározások megkezdődtek, Brescsában volt. Addig élesen figyelte az ellenség mozdulatait, melyekből azt látta, hogy a veszedelem északról s keletről közeledik. Döntő parancsaival egyelőre várakozott. Idegizgató hadijáték volt ez, melyről Bonaparte azt írta a direktóriumnak:

— Jaj annak, aki most elszámítja magát. Úgy látszott eleinte, hogy Napoleon számítja el magát.

Gvozdanovits, Vurmzer alvezére, győzelmesen nyomult elő a Kieze völgyön, megverte Szoré-t,

elfoglalta Brescsát s másnap a milánói úton állt a francziák mögött.

A Melasz alatt álló Ets-hadoszlop is megverte a francziákat Madonna della Koróna és Rivoli mellett. Masszénát Rivoli déli részéig szorították vissza, míg ugyanakkor Mészáros osztrák tábornok keletről Veronát és Lenyágót fenyegette. Julius 29-én Bonaparte Brescsából Pesierába érkezett Megparancsolta, hogy Deszpinoa és Kilmén Kasztelnuóvónál egyesüljön, aztán velük Masszéna segítségére akart sietni. Ozsró parancsot kapott, hogy Veronába siessen.

Másnap hajnalban értesült Bonaparte a bal szárny vereségéről s Brescsa elcsatáról. Éleslátása nyomban fölismerte a helyzet veszedelmes voltát s megbeszélte a helyzetet Ozsróval. Tisztában volt Bonaparte azzal, hogy ez csak abban az esetben sike-

Alvinczy József báró. Osztrák tábornagy. Szül. Erdélyben 1735-ben. Már a hétéves háborúban kitűnt. 1792-ben Nervienden, Satilyoh, Landreszi, Sariroa, Flörúsz mellett legyőzi a francziákat. 1795-ben szervezi a tiroli népfelkelést 1796-ban pedig Rivoli mellett vereséget szenved Napóleontól. Meghalt Budán 1810-ben.

rülhet, ha vakmerő tervét művészi biztossággal viszi keresztül. — „Feladjuk Mantuát“ mondta Bonaparte.

Ozsró ellenezte a tervet, hisz az egész harc Mantua birtokáért folyt. De Bonaparte tisztában volt már magával: előbb nyílt csatában kellett megvernie az ellenséget, csak azután gondolhatott ismét Mantuára. Ez a terv nagy felelősséggel járt, mert a direktórium folyton sürgette Mantua bevételét, mert — mint írta — attól függnék a további katonai és politikai intézkedések. Azt is tudta Bonaparte, hogy az ostrom abbanhagyásával elvesz az ostromló tüzéség, melyet aztán nem tud pótolni.

Bonaparte mégis megcselekedte. Szerrürié parancsot kapott: hogy augusztus 1-én éjjel hagyja abba az ostromot, az ágyúkat szögezze be, az ostromszerzőségeket és málhát sülyeszze a mocsarakba; Ozsró pedig, hogy Brescsát vegye vissza az osztrákoktól. A Garda-tó partján levő összes csapatok főparancsnokságát Masszénára bízta azzal az utasítással, hogy vonuljon egész Lonátóig és Szalót minden körülmények között ismét vegye be. Bonaparte terve épp oly vakmerő volt, mint egyszerű. Az egész hadsereget a balszárnyon akarta ott összpontosítani, hogy teljes erejével Gvozdanicra vethesse magát; ha pedig ezt szétmorzsolta, Vurmzer ellen akart fordulni. Másnap hajnalban az összes hadoszlopok előrenyomultak, kivéve Ozsróét és Kilménét. Ezek a Kíeze mellett maradtak, hogy Vurmzer ellen fordulhassanak, ha szükség lenne rá. Maga Bonaparte Masszénához sietett, aki aug. 3-án Szaló és Deszenzánó mellett győzelmesen szorította az osztrákokat. A következő napon Bonaparte általános támadásra vezette csapatait s Lonátó mellett, ahol maga Bonaparte is részt vett az ütközetben, csaknem megsemmisítette Gvozdanicot. Még akkor este Bonaparte Ozsróhoz sietett, aki a parancs szerint Vurmzer elé indult. Bonaparte 4-én minden haderejét összevonta, augusztus 5-én Kasztilyóne mellett Vurmzert is tökéletesen megverte és serege maradványait Tiroiba kergette. Az osztrákok 15,000 embert és 71 ágyút vesztek.

Most már Bonaparte egyesülni akart Moróval s szeptember 1-én parancsot adott a Trient felé való előnyomulásra, ahol Vurmzer főhadiszállása volt. Ez parancsot kapott, hogy Mantua fölszabadítását újból kísérelje meg hova 40.000 emberrel szeptember 4-én akart elindulni. De Bonaparte megelőzte. Egyik hadoszlopát, mely Davidovics tábornokalatt állt, szeptember 2-án Alá-nál megverte; 4-én Maszéna Szan-Mareó, Roveredo és Kalyánó mellett tökéletesen szétverte Davidovics seregét, míg maga Bonaparte a Pietra szorost vette be rohammal, ami az osztrákoknak az egész vonalon való visszavonulását eredményezte. Ezen az egy napon 6000 osztrák, 25 ágyú és 7 zászló esett a francziák kezei közé.

Bonapartt 5-én már Trientben volt, csak a Voboa hadosztályt hagyta ott, míg többi haderejével Vurmzer üldözésére sietett. Baszánónál utólérte s tökéletesen megverte. Vurmzer számára csak egy menekülés

maradt: serege romjaival magát Mantua falai közé bevenni, annál is inkább, mert Bonaparte a vár falai alatt 15-én még egyszer megverte. A vár őrsege így 2800 emberre emelkedett,

A direktórium e fényes győzelmek után azt óhajtotta volna, hogy Bonaparte most egyesüljön Moróval, de a német harcztér eseményei ezt lehetetlenné tették. Károly főherceg szeptember 3-án Vürzburg mellett megverte Zsurdant s 20-án Délnémetországba sietett, hogy Morót megtámadja. Ez is kénytelen volt visszavonulni s így a nagy reménységgel kezdett németországi hadjárat balul végződött. Most már az osztrák hadvezetőség nagyobb hadsereget küldhetett Itáliába. Bonaparte számított erre s sürgősen csapaterősítéseket kért a direktóriumtól, amit azonban nem teljesítettek teljes mértékben. Ez egyrészt arra a véleménykülönbségre volt visszavezetendő, mely Itália fontosságát illetően a direktórium és Napoleon között elejétől fogva fennállt s a mely véleménykülönbség most élesebb formákat öltött.

Napoleon folytatta a nyáron megkezdett politikáját. Katonai légiókat alkotott, a modenai herceget letette s megteremtette a „cziszpadániai“ köztársaságot s azonkívül is olyan politikai s közigazgatási intézkedéseket tett, melyek a direktóriumnak nem tetszettek. Hogy a direktóriumot megpuhítsa, lemondással fenyegetőzött.

„Egészségem annyira megrendült, — írja a direktóriumnak, — hogy alig tudok már lóra ülni. Tetteimben a becsvágy különben sem vezetett soha s kívánom, hogy utódomról gondoskodjatok!“

Persze tudta, hogy a németországi balsikerek után nélkülözhetlenebb, mint valaha. A direktórium titokban békét igyekezett kötni a szövetkezett hatalmakkal, de az olasz dolgokban mégis most már másodszor engedett a győzhetetlen hadvezérnek.

Ausztria újból készülődött Mantua fölszabadítására. Alvinczy fővezérlete alatt 50.000 embert küldött Itáliába, két hadoszlopban, melyeket Gvozdanovics és Davidovics vezényelt. Bonaparte, aki mindössze 33.000 emberrel rendelkezett, a fősereggel Gvozdanovicsra akarta magát vetni, míg Voboa 10.000 emberrel Davidovicsot tartja vissza. Ez a teiv azonban nem sikerült, mert Davidovics a francziákat Szan-Mikele mellett és a Lávisz folyónál legyőzte, majd egész Rivoliig kergette Voboát, aki ott ismét rendbeszedte felére olvadt seregét.

Alvinczy ezalatt a fősereggel küzdelem nélkül eljutott a Brenta folyóig, mert Masszéna, Bonaparte parancsára egész Vicsenzáig visszavonult. Masszéna ott egyesült Ozsró hadosztályával s mikor másnap Alvinczy ellen intézett támadása nem járt sikerrel, Bonaparte elhatározta, hogy Veronáig visszavonul, ahol tartaléka (4500 ember) állt. Ez a visszavonulás Kaldiéró mellett ütközetre vezetett, melyet a francziák elvesztettek. Bonaparte helyzete ezáltal súlyosbodott; ám Bonaparte, bár sürgős segítséget kért a

direktóriumtól, már tisztában volt azzal, hogy serege aránytalan számbeli kisebbsége dacára is Arkolénál megveri Alvinczyt.

Minden áron meg akarta akadályozni Alvinczynek Davidovicssal való egyesülését, mert az egyértelmű lett volna a francia sereg visszavonulásával, Mantua fölszabadításával s a Lombardia elvesztésével. Hogy ezt elérje, meg akarta kerülni Alvinczy balszárnyát s oldalba támadni őt.

Z s u b e r (Jouüeri)
francia tábornok szül. 1769-ben, elesett 1799-ben
a Növi melletti ütközetben.

Alvinczy 15-ére tervezte az Etsen való átkelést Zevio mellett. Bonaparte ellenben csapatait már 14-én este átvezeti az Etsen Verona felé, egész éjszaka mentek Ronkóig, ahol hajnalban újra vissza akar térni az Ets túlsó partjára, hogy így a Vicenza-Verona-i nagy országútra nyomulhasson. Az átkelés sikerül. Hajnalban Ozsró előnyomul Arkole felé, ahol fahíd vezet az Alpon folyón át, mely az Etsnek jelentéktelen mellékfolyója. Keskeny ut vezet a mocsarak között a hídhoz. Ezen a keskeny úton hirtelen meg kell állniok a francziáknak. Két osztrák zászlóalj áll Arkolénál a hid védelmére. Ozsró rohamot vezényel a hidra. Két rohama sikertelen,

sőt további három sem sikerül. Ekkor dél felé maga Bonaparte siet a rossz hírekhallatára Arkole felé. Előbb azonban parancsot ad a Gűjő dandárnak az Alponon való átkelésre és Arkolénak dél felől való megtámadására.

Közben Alvinczy erősítéseket küldött Arkoléba, ahol most Mitrovszki tábornok vette át a parancsnokságot Bonaparte nyugtalankodott tervei váratlan megzavarásán: újabb rohamot parancsol a híd ellen, anélkül, hogy Gűjő segítségét a túlsó partról megvárná. Személyes közbelépésével akarta lelkesíteni a katonákat. A rohamoszlop élére állt s a híd közepére kitűzte a francia lobogót. Hadsegéde elesik, két tábornoka súlyosan megsebesül. Ugyanekkor az osztrákok is támadnak a túlsó oldalról. Az napra befejeződtek a hid birtokáért való harcok. Masszéna ezalatt a túlsó parton előnyomult s késő este Arkolét is elfoglalta, de ismét kivonult belőle, mikor várakozása ellenére nem talált ott francia csapatokat.

Másnap már hajnalban heves csata fejlődött ki Biond és Zerpa mellett. Masszéna Biondnál győztes maradt, míg Ozsró előnyomulása Arkole mellett ismét megakadt. Arkole lett most a központja a véres hadműveletnek. Harmadnap 17-én Bonaparte újra kezdi a harcot Arkole körül. Míg Ozsró és Masszéna csapatai valóságos halálmegevetéssel rohanak a vértől áztatott töltésen az osztrák hadállások ellen, Bonaparte

alig 40 emberből álló lovascsapatot küld az osztrákok hátába, akik a trombitaharsogásból ítélve azt hiszik, hogy az egész francia lovasság megkezdte őket s minden ponton gyorsan visszavonultak. Délután 4-kor Ozsró csapatai bevonultak Arkoléba. A veszteség mind a két részen nagy volt, a diadal azonban a francziáké maradt. Bonaparte e győzelmével szabad kezet nyert Davidovics ellen. Mikor Davidovics, aki addig győzelmesen harczolt Voboa ellen, megtudta, hogy Alvinczy visszavonul Vicsenza felé,

Hős László tábornok.
(Hoch^o) szül 1768 Mint XVI Lajos lovágzinasa kezdte pálvafut >sát. A forradalom egyik leg-nemesebb alakja volt. Robesznierr később árulás-sal vádolta és elfogatta, de Robeszpierr bu<ása után kiszabadult és a fra czia seregt-e került, ahol nemsokára nagy szerepe volt. Megh. 1797-ben.

ő is visszavonult Rivoliig. Ott azonban utolérte Bonaparte s tökéletesen megverte. Így hát a Mantua fölszabadítására tett harmadik kísérlet sem sikerült.

E véres diadalok sorozata után a direktórium meg akarta indítani a béketárgyalásokat Bonaparte egyenes rosszalása ellenére, aki azt mondta, hogy csak Mantua eleste után szabad az osztrákkal fegyverszünetet kötni, mert addig csak az osztrákok húznának belőle hasznot. A tárgyalások csakugyan nem vezettek eredményre. A helyzet még nem volt érett a békekötésre. Az osztrák ugyanis még egy utolsó erőfeszítést akart megkísérelni Mantua fölszabadítására.

Míg az osztrák készülődött, Bonaparte sem volt tétlen. Csapatait újra rendbeszedte, a meglazult fegyelmet ismét helyreállította, azután elfoglalta Bergamót, melyet a következő osztrák támadás esetére hadműveletei alapjául szemelt ki. Az osztrák kormány már december elején parancsot adott

Alvinczynek a Mantua fölszabadítására való újabb előnyomulásra. Alvinczy nem igen bízott a sikerben s ezt be is jelentette Ferencz császárnak, aki azonban mégis ragaszkodott a parancshoz. Alvinczy az új év kezdetén 40,000 emberrel kezdte meg az előnyomulást s már 7-én megindultak az ellenségeskedések. Bonaparte akkor Veronában volt s nyugatról várta Alvinczy támadását. Csakhogy ennek csapatai észak felől jelentek meg. Alvinczy heves harczok után visszaszorította Zsuber tábornokot egész Rivoli-ig, melyet másnap, 14-én akart megtámadni.

Bonaparte azonban, aki tisztán látta Alvinczy tervét, nem várta ezt be, hanem még éjszaka ő kezdte meg a támadást. Csaknem délutánig tartott a véres csata, mely az osztrák had futásával végződött. Povera osztrák tábornokot, aki két osztrák dandárral ezalatt Mantua falai alá sietett, hogy

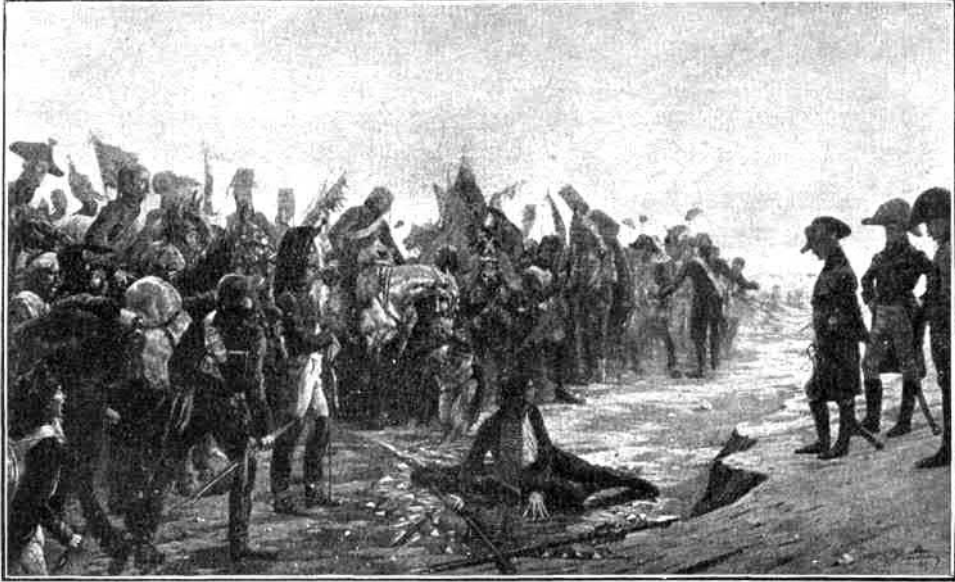
Vurmzert erősítse, szintén elérte a sorsa. Bonaparte másnap délután sereggestül elfogta. Ezzel meg volt pecsételve Mantua sorsa és egyúttal egész északi Olaszországé.

Február 3-án foglalták el a francziák a mantuai fellegetvárat, másnap pedig az osztrák helyőrség hadi fogságba vándorolt. Hogy a vár vitéz védelmezését elismerésben részesítse, megengedte Bonaparte, hogy Vurmzer tábornagy 700 emberrel szabadon elvonulhasson. Február 6-án Alvinczy leköszönt a főparancsnokságról, melyet Károly főherceg vett át.

Bonaparte most érkezettnek látta az időt régi terve kivitelére. A hegyeken át elindult Bécs felé. Előtte már csak Károly főherceg, Ausztria utolsó reménysége állt, akivel azonban a diadalmas francia hadvezér nem igen törődött: folyton maga előtt úzte. Csakhamar túl volt a tiroli szorosokon s általános meglepetésre Németország síkságain tört elő hadseregével. Körülbelül ugyanakkor a rajnai és a Mász-hadsereg Moró, illetve Hős alatt újra támadásba ment át, még pedig rohamos sikerrel, mire a bécsi kabinet ijedtében megkötötte a leobeni fegyverszünetet, melyben Ausztria kötelezte magát, hogy a Rajna balpartját Mainczczal együtt a francziáknak engedi át, azonkívül földadja Lombardiát és Mantua területének egyik részét, melyből Bonaparte köztársaságot akart alakítani. Ennek ellenében Velence köztársaság Ausztriáé lesz. Maga Velence a fővároson kívül csak a jóni szigeteket tartja meg, míg kárpótlásul neki Romanyát, Bolonyát és Ferrarát szánták.

Itália valamennyi kormánya, a génuai és velencei kivételével, a koalícióba lépett, de maguk a népek a francia köztársaság felé hajlottak. Bonaparte pedig a népekre támaszkodott. Piemontot tehetetlenné tette; megteremtette Milánó területéből, mely addig az osztráké volt, a czizalpini köztársaságot; meggyöngítette Toszkánát; a modenai és pármái herceget súlyos hadiadóval sújtotta anélkül, hogy országukat elvette volna. A pápa Romanya, Bolonya és Ferrara átengedésével vásárolta meg újra a békét, melyet annak idején Vurmzer közeledtének hírére megszegett. Velence és Génua kormányzatát Napoleon büntetésből, amiért arisztokratáik az osztrákkal tarjottak, megváltoztatta s demokrata alapra fektette. Így vonult végig diadalmasan a forradalom egész Olaszországon.

Hosszas béketárgyalások után, melyek alatt Bonaparte bebizonyította, hogy diplomatának is páratlan, nemcsak hadvezérnek: október 17-én megkötötték a kampoformiói békét, mely szerint a jóni szigetek és Belgium a francziáknak jutnak, míg Ausztria azok ellenében Velence városát, Isztriát, Dalmáciát és a velencei szárazföldet kapta az Etsig. A békeszerződés titkos pontja azt mondja, hogy a császárnak nincs kifogása az ellen, ha a francia köztársaság a Rajnáig terjeszkedik s beleegyezik, hogy azon a napon, mikor az osztrákok Velenczébe bevonulnak a francia csapatok Mainczot foglalhatják el.

A rivoli-i győzelem estéjén.

NAPOLEON ÉS A DIREKTÓRIUM. AZ EGIPTOMI HADJÁRAT. AZ ÁLLAMCSÍNY.

A direktórium helyzete nagyon megváltozott az 1798 májusi választások következtében. Ezek a választások törvényes után a törvényhozó testületbe juttatták a rojalistákat s a velük rokonszenvező mérsékelteket. A két tanács és a kormány között teljes volt az egyetértés. Hiszen a két tanács konventtagokból állt, akiket közös érdekek fűztek össze a direktóriummal. A konvent-párt ellenségeiből álló kisebbség képezte az ellenzék, mely azonban egyelőre meglehetősen enyhe modorban támadta a direktórium politikáját. Mikor aztán az új választásnál egy harmaddal megszorodott, nyílt harcot indított úgy a tanácsokban, mint az utcán a kormány és rendszere ellen, mire a direktórium államcsínyvel akart felelni, hogy a köztársaság fennállását biztosítsa. Ehhez azonban nem volt meg a kellő ereje, mert kettő az öt direktor közül: Karnó és Bartelmi tiltakozott az erőszak ellen, míg Barra, Rébell és Larevelyér abban látta a köztársaság egyedüli menekülését. Ám az utóbbi három nem támaszkodhatott a nagy tömegekre, mert ezek a sok vérontás és megrázódtatás után mindenekelőtt nyugalomra vágytak.

A két nagy párt döntő ütközetre készült s egymást figyelte. Az egyik párt támasza a direktórium, a Szalm-klub és a hadsereg volt, a másiké a két törvényhozó tanácsban s a rojalista szalonokban. Ez az oka annak, hogy a két tanács és a direktórium között a szakadás mind nagyobb lett, a hangulat mind puszkaporosabb. A direktórium reménységét a hadseregbe vetette s az tényleg segítségére sietett. A direktórium megrendelésére dörgegelmes feliratokat intézett a tanácsok ellen.

A direktóriumnak, hogy az államcsínyt végrehajthassa, tényleg csapatokra volt szüksége. A leobeni fegyverszünet után a rajnai hadsereg néhány hadosztálya Hős tábornok alatt visszatért Franciaországba. Erre számított a direktórium, mikor azonban Hős Páris felé közeledett, ismét habozott s így nem lett az államcsínyből semmi. Ekkor sietett Bonaparte a direktórium segítségére. Ilyen szózatot küldözgetett Párisba:

— Reszkessetek rojalisták! Az Estől a Szajnáig csak egy lépés. Reszkessetek! Bűneitek megszámláltattak s a jutalom értük szuronyaink élén vár benneteket. — Máskor meg:

— Felháborodva látjuk, hogy a rojalisták ármányai veszélyeztetik a szabadságot. A hazáért elesett hősök emlékére esküszünk, hogy engesztelhetetlen harcot indítunk a királyság s a rojalisták ellen. Hadd lássuk a rojalistákat! Mutakozzanak csak s megszűntek élni.

Ilyen biztatások után Bonaparte végül egyenesen cselekvésre szólította föl a direktóriumot. Ám ehhez kitűnő kardnak a jelenléte volt szükséges: Ozsrót Párisba küldte. A rojalisták ekkor nyílt lázadással akartak hatalomra jutni, melyben a kétszínű, de kiváló katonának, Pisegrű tábornoknak is nagy szerepet szántak. Csakhogy az Ozsró érkezésén és Bonaparte támogatásán fölbátorodott direktórium megelőzte őket. Szeptember 4-én elfogatta Karnót, Bartelémit, Pisegrűt, azonkívül több száz kompromittált személyt, akiket száműzetésbe küldtek; a negyvennyolcz megye választását, amelyekben rojalisták győztek, megsemmisítették; a sajtót rendőri felügyelet alá helyezték s megalakították a legfölső törvényszéket.

Ekkor tért vissza Bonaparte Párisba. A legj^gzhetlen hadvezért, a béke helyreállítóját a direktórium kényszerű örömmel, a nép ellenben kitörő lelkesedéssel fogadta. Oly megtiszteltetésekben volt része, aminekben előtte még soha hadvezérnek. A Lükszambúr palotában a „haza oltárát“ állították föl s Bonaparte az általa meghódított zászlók boltozata alatt ment oda, hogy részt vegyen a nagyszerű diadalünnepélyben, melyet tiszteletére rendeztek. A direktórium elnöke: Barra beszédet tartott hozzá, szerencsét kívánt neki és fölszólította, hogy gyönyörű tetteit koronázza meg olyan hódítással, melylyel a nagy nemzet megsértett méltóságának tartozik. Ez a hódítás Angliának szólt látszólag, mely a békekötés után is folyton izgatott a köztársaság ellen. De csak látszólag, mert amíg az egész világ arra következtetett az előkészületekből, hogy a francziák át

akarnak kelni a csatornán s betörni Angliába, Bonaparte tényleg az egiptomi hadjáratra készülődött.

Ez a vállalkozás egyaránt kedves volt a direktóriumnak és Bonaparténak. A győzhetlen tábornok, aki Itáliában oly nagyon önállóan járt el s oly mérhetetlen becsvágyat árukt el, a direktóriumra csak veszedelmes lehetett a közelben; Bonaparte pedig nem akarta, hogy tétlensége alatt nagyszerű haditetteit elfeledjék. Míg tehát a direktórium az egiptomi hadjáratban csak a veszedelmes tábornok eltávolítását látta, s azt a reménységet, hogy Angliát talán Indián át lehetne megtámadni: Bonaparte nagyszerű, óriási gondolatot látott maga előtt, melynek megvalósításával újabb bámulatra akarta ragadni a világot.

De meg nagy gondolatok is vezették Napóleont mikor az egiptomi hadjáratra rászánta magát. Egiptom és Szíria, ha francia birtok volt, könnyen hozzáférhetővé tette volna Indiát, ahol az angol világbirodalomra halálos csapást lehetett volna mérni.

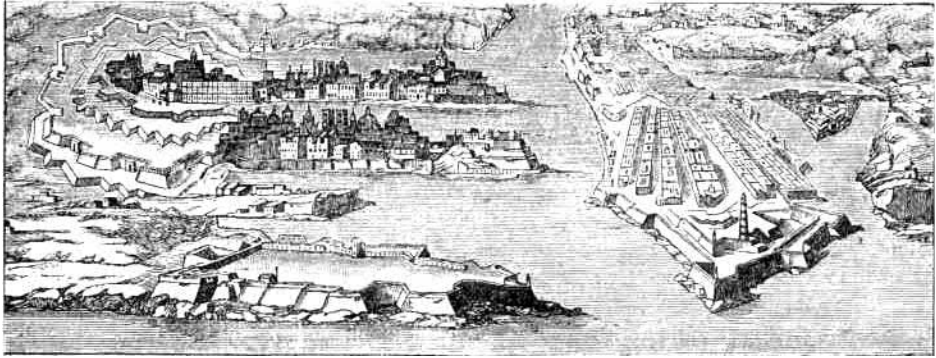
— Nincs itt számomra dicsőség több — mondta Napoleon, — ez a kis Európa nem adhat belőle eget. Keletre kell menni, minden dicsőség onnan jön. Európa csak kis vakondtúrás: nagy birodalmak, nagy felfordulások mindig csak keleten voltak, ahol hatszázmillió ember él.

Ezek a gondolatok hű tükre a világhódító végtelen becsvágyának, hatalmas képzeletének, de elpusztíthatatlan tettvágyának is.

Hogy az egiptomi hadjáratot megkezdhesse, sok mindenre volt szüksége: pénzre és hajókra legfőképp. A későbbi Napoleon császár nagy diplomaciai és politikai tehetségére vall a mód, ahogy azokat megszerezte. Mindenekelőtt államsínynt vitt keresztül a batáviai köztársaságban, mely ez által Franciaország hűbéresévé lett. Az új kormánytól Bonaparte 10 csatahajó s 250 ágyúhajó és szállítóhajó fölszerelését követelte — az Anglia ellen tervezett hadjáratra. Ugyanúgy járt el a czizalpini köztársasággal, majd 1790 januárjában az egyházi állammal és Svájczzal is. Rómában zavargások törtek ki, melyek alkalmával Dufo francia tábornokot megölték. Bonaparte parancsára ekkor Bertyé bevonult Rómába, ahol februárban kikiáltatta a köztársaságot s tömérdek pénzt hajtott be a francia hadipénztárba. Svájc erős ellenállást fejtett ki, de Brün tábornok végre is legyőzte a szövetséges csapatokat. A svájezi szövetség új szabadsága védelmére francia csapatokat kapott, de a „szabadítóknak“ 24 milliót kellett fizetnie, azonkívül¹ea francia megszálló csapatok ellátásáról is gondoskodnia. Németország zavaros viszonyait is alaposan kihasználta Franciaország a rastatti kongresszuson, ahol a kampoformiói békekötés ellenére a Rajna egész balpartjának átengedését követelte. Senki sem mert e követelés ellen erélyesen föllépni. Poroszországnak az elvesztendő területekért megfelelő kárpótlást ígértetett Bonaparte, Ausztriának rossz volt a lelkiismerete a kampoformiói béke titkos pontjai miatt, de meg az utolsó háború nagy veresége sem heverte ki annyira, hogy szembeszállhasson az erőtől duzzadó, győzelmes köztársasággal. Így aztán Franciaország mindinkább több okot keresett és talált a német ügyekbe való beavatkozásra, anélkül, hogy egyelőre fegyveres ellentállástól kellett volna tartania.

Bonaparte tehát minden figyelmét új vállalkozása felé fordíthatta. Nagy politikai célja is volt Napóleonnak az egiptomi hadjárat. Úgy okoskodott, ha Egiptomot megszállja, onnan könnyen nyomást gyakorolhat Törökországra, hogy Franciaországgal a császárok ellen szövetkezzék, másrészt biztosra vette, hogy a direktórium nélküle esetleges új európai szövetség ellen a hareztéren nem tud boldogulni. Azt mondta:

— Hogy úrrá lehessenk Franciaországon, szükség volt rá, hogy a direktórium vereségeket szenvedjen, hogy aztán visszatérésem újra megszerezze lobogóinknak a győzelmet.

Málta a XVIII. század végén.

Bonaparte 1798 május 19-én négyszáz hajóból álló hajóhaddal s az olaszországi hadsereg egyik részével elvitorlázott Tulonból, elfoglalta Málta szigetét s folytatta útját Egiptom felé. Magával vitte legmegbízhatóbb tábornokait: Deszét, Kiébert, Davút, Renyét, Rappot, Mürát, Lannt, Marmontot, Zsünót és mint a vezérkar főnökét: a kipróbált Bertyét. Máltában Voboát hagyta vissza 3000 emberrel. Egyik előre küldött hadihajó június 30-án azt a hirt hozta Bonaparténak, hogy N e l z o n parancsnoksága alatt álló erős hajóhad északkeleti irányban kifutott Alekszandria kikötőjéből. Ez a hír magát Bonapartét is nagy aggodalomba ejtette. Akár csupán 10 angol hadihajóból álló angol hajóhad iszonyú csapást idézhetett volna elő, tekintettel arra, hogy a francia hajóhad nehézkes, rossz felszerelésű és amellet silány minőségű, komoly harczt el nem bíró hajókból állt. De Napóleont hagyományos szerencséje most sem hagyta el. Nelson, aki tudta, hogy francia hajóhad van útban kelet felé, hajóhadával keresésére indult. Azon az éjszakán, mikor Bonaparte Kréta szigete mellett elhaladt, Nelson hajóhada alig néhány tengeri mértföldnyire volt tőle, de .íz éjszaka sötétjéből? nem vette észre a francia hajóhadat s tovább sietett Alekszandria felé. Amikor pedig ott sem találta meg a francia hajókat, elindult északkelet felé, abban a hitben, hogy Bonaparte vállalkozása Szíriának szól s azon a tájon ráakad. Ám minden pillanatban visszatérhetett Alekszandriába s akkor a francia csapatokat partraszállítani ugyancsak bajos lett volna.

Innen van az, hogy mikor a francia hajóhad július 1-én Alekszandria elé érkezett, Bonaparte pillanatnyi pihenés nélkül, a lehető leggyorsabban partra szállította hadseregét. Harmadikén este már minden egyes katonája szárazon volt. Az egész hadsereg 23—24.000 gyalogosból, 4000 lovasból és 80 ágyúból állt. Alekszandriából Bonaparte kiáltványt intézett az egiptomiakhoz, melyben azt ígéri, hogy fölszabadítja őket a m a m e l u k o k uralma alól és teljesen szabaddá teszi őket, azután elindult seregével Kairó felé.

Július 10-én mondhatlan fáradság s nélkülözések után eljutott a francia hadsereg a Nílushoz, ahol a mamelukok először állták útját, de rövid csatározás után visszavonultak. Három nappal később jelentették a francia őrzérek, hogy a mamelukok főserége egy napi járóföldre áll Kairótól, Emambeh mellett, ahol elsánczolt táborra támaszkodik. A híradások pontosak voltak. A mamelukok Murad Bej vezetésével Émambeh mellett akarták megkísérteni a főváros megvédését a francziák ellen. A csatatér hátterét a piramisok képezték. Bonaparte hamar fölismerte a mamelukok hadiállásának hátrányait s elhatározta, hogy balszárnyuk megkerülésével elvágja visszavonulásuk útját s a Nílusba szorítja őket. A terv teljesen bevált. Bonaparte egy órai véres harc után teljesen szétverte a mameluk-hadsereget, mely vad futásban keresett mene-

külést. Ám hasztalan. Akit közülük a francziák golyói megkíméltek, a Nílusban lelte halálát.

A piramisok melletti csata után Bonaparte Kairóba tette át főhadiszállását. Bonaparte nyomban hozzálátott Egiptom közigazgatási szervezéséhez. Mindenképpen azon volt, hogy a benszülöttek rokonszenvét megnyerje. Vallásukat kímélte, leszállította az adót, Mohamed tiszteletére ünnepet rendezett, melyen csapatai teljes díszben vettek részt. Még sem sikerült az arabokat és törököket megnyernie. Azok csak az idegen elnyomót látták a francziákban s itt-ott már lázadoztak ellenük, mire Napoleon szigorú rendszabályokhoz nyúlt s naponként 5—6 törököt vagy arabot végeztetett ki, akik itt vagy ott gyilkosságot kíséreltek meg a francia katonák ellen.

A mamelukokat Napoleon teljesen szétszórta. Egyik részük Murad Bej vezetése alatt északi Egiptomba menekült, a másik része Ibrahim Bejjel kelet felé. Bonaparte elhatározta, hogy Murad Bejjel tárgyalásokba kezd, Ibrahim Bej seregét pedig Szíriába kergeti. Nyomban hozzá is fogott terve kiviteléhez. Folytonos harcok közepeit nyomult előre kelet felé. Ibrahim seregével menekült, mire Napoleon visszasietett Kairóba. Ám még útban érte Kiéber tábornok hadsegéde, aki Alekszandriából szomorú híreket hozott. Nelson augusztus 1-én megtámadta az abukiri kikötőben horgonyzó francia hajóhadat s teljesen megsemmisítette,

Ezzel az egiptomi hadsereg és Franciaország között minden összeköttetés megszakadt. Bonaparte teljesen magára volt hagyatva, még sem vesztette el csudás hidegvérét és erélyét. Mindenekelőtt felszólította a tiszteket, hogy buzdítólag és bátorítólag igyekezzenek hatni a legénységre. Azután újabb nagyszerű haditerv kidolgozásához fogott.

— Az angolok el akarják zárni előlünk a Földközi-tengert? Jó. Majd mutatunk nekik olyan dolgokat, amiktől Nagy Sándor jut az eszükbe.

Mialatt azonban Bonaparte az újabb vállalkozás előkészítésén dolgozott, egész Egiptom föllázadt s október 21-én Kairóban is kitört a lázadás. Csak három napi véres harcz után sikerült azt leverni. Bonaparte erre a következő parancsot küldte Bertýének Kairóba:

— Tábornok polgártárs, parancsolja meg nyomban a kairói csapatok vezetőjének, hogy valamennyi foglyot, akit fegyverrel a kezében fogtak el, lefejeztesse. Még ma éjszaka megtörténjék. A fejetlen hullákat Bulak és Ó-Kairó között a Nílusba kell dobni.

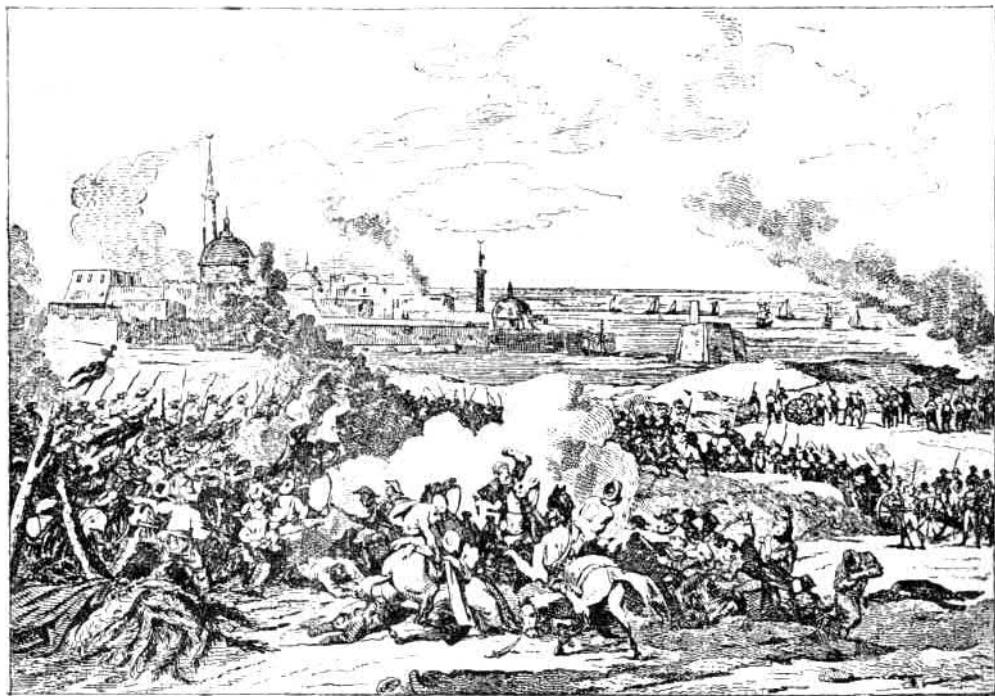
Ez meg is történt. A kérelhetlen szigornak meg volt az eredménye. A rend ismét helyreállt. Bonaparte közben

lépéseket tett, hogy a török Portával diplomaciai meg- egyezést hozzon létre. A francziákkal való szövetkezésre szólította föl a Portát, mert, mint küldöttei mondták, csak így menekülhet meg Törökország a föloszlatástól. A Porta válaszképp börtönbe vettette a küldötteket s hatalmas csapatokat vont össze a szíriai határon. 1798 január 30-án Bonaparte seregének felével, mintegy 13.000 emberrel elindult Szíria felé. Rohammal vette be El Arist; a törököket folyton maga előtt üzte, s így ért márczius 3-án Jaffa kikötő elé. Föl- szólította a kormányzót, hogy adja fel a várost, de az Bonaparte követeit egyszerűen lefejez- tette, mire Bonaparte ostrom alá vette a várost negyednapra rohammal bevette. A nemzet-

közi jog súlyos megsértésének megtorlásául Bonaparte valóságos vérfürdőt rendezett a város lakói közt; katonái pedig addig fosztogattak, míg csak bele nem fáradtak. Jaffában őrséget hagyott hátra Bonaparte s tovább vonult Szen-Zsan-D'Ákr ellen, melyet márczius 18-án ostrom alá vett. Az ostrom azonban nehezen haladt, mert a kikötőből angol hadihajók támogatták a különben is nagyszerűen megerősített várost. Április elején pedig hírvél hozták Napóleonnak, hogy hatalmas töröli sereg közeledik a vátoe fölmentésére. Z s ü n ó és K i é b e r tábornokokat küldte a fölmentő sereg elé. Kiéber tábornok Kána mellett megütközött az ellenség főszeregével, de a túlerő elől hátrálni volt kénytelen. Ekkor, 14-én érkezett meg maga Bonaparte a Bon-hadosztálylyal a szorongatott Kiéber segítségére. Éppen jókor. Április 16-án a Tábor-hegy körül megütközött a török hadsereggel s azt csaknem teljesen megsemmisítette.

Szen-Zsan-D'Ákrt azonban még mindig nem sikerült bevenni. Bonaparte tehát elhatározta, hogy visszatér Kairóba. Ott vészhirek vártak rá Franciaországból, melyek azonnali visszatérését tették volna szükségessé. Ám Bonaparte ezt csak úgy tehetta, ha mint diadalmas hős mehet vissza s nyert csaták dicsőségétől övezve vonulhat be Párisba. Ákr hiábavaló ostroma után tehát nagy diadalra volt szüksége. Nemsokára módja is volt rá. A Porta fölbatórodott Ákr sikertelen ostromán és elhatározta, hogy a francziákat Egiptomban megtámadja s az angol hajóhad védelme alatt 12,000 emberből álló hadsereget tett partra Abukir mellett. Bonaparte nem soká habozott. Ő maga indult az ellenség fölkeresésére, bár tudta, hogy az Abukir erős falai és sánczai mögött védett helyen van. Julius 25-én hajnalban csatára kényszerítette a török hadsereget és estig tartó heves harcz után a szó szoros értelmében megsemmisítette. Hatezer török sett el, hatezer pedig menekülés közben a tengerbe veszett. Mindössze kétszázan

Az abukiri ütközet

1. Napoleon.

nem pusztultak el a vezérrel, Musztafa pasával együtt. Ezek azonban Napoleon fogságába jutottak. Ez a nagyszerű diadal ismét teljes fényében csillogtatta Bonaparte hadvezéri kitűnőségét, fegyvereinek pedig olyan dicsőséget szerzett, hogy a fiatal fővezér mint győzhetetlen hős térhetett vissza Párisba.

A rossz hírek, melyeket Bonaparte hazulról kapott, nem túloztak. Az ország teljesen a pártviszályok martaléka lett, a harctéren pedig Napoleon távozása óta állandó szerencsétlenség üldözte a francia seregeket. Az 1798 májusában lefolyt új választások a direktóriumra kedvezőtlenül ütöttek ki. A legutóbbi államcsíny után a törvényhozó testületből az összes ellenforradalmárokat eltávolították s így ismét a szigorúan köztársasági párt jutott uralomra, mely alkotmány-szövetség neve alatt ismét visszaállította a klubokat. A párt teljesen uralkodott a választógyülekezeten, amelyek ezúttal, a korábbi szokás ellenére, 437 képviselőt választottak és pedig 298-at az ötszázak tanácsába és 139-et az öregek tanácsába. A direktórium már a választások közeldetére erélyesen állást foglalt

Kieber János
A francia köztársaságnak egyik legkiválóbb tábornoka. Szül. 1753 Strassburgban, megh. 1800-ban Kairóban, ahol Napoleon helytartója volt.

Z s ü n ő A n d o s abrantesi hercegné
spanyol származású francia tábornok. Szül. 1771
Büssi leGrandban. Portugália meghódítója. Megöregült.
Meghalt 1813 ban.

az anarkisták ellen. De mert kiáltványai nem tudták megakadályozni a demokratikus választásokat, azokat érvényteleneknek jelentette ki. A választások fölülvizsgálására ugyanis ötös bizottságot választatott a törvényhozó testületben, mely azután a választások legnagyobb részét megsemmisítette. így hát a direktórium pártja, mely kilencz hónappal előbb a rojalistákat verte meg, most a szigorúan köztársaságikat győzte le.

Most már a direktórium nem lehetett többé pártatlan vezetője az országnak, mert hiszen a legutóbbi államcsíny óta alkotmányos sem volt. Azzal, hogy most minden téren a maga akaratát juttatta érvényre, maga ellen ingerelte az egész országot.

A direktórium eme pártossága daczára azért tovább dolgozhatott a következő évi választásokig. Tevékeny volt, de egyúttal kicsinyes és szűkkeblű. Működésén nagyon is meglátszott minden egyes tagjának személyes jelleme. Dué és Trelyár politikus ügyvédek voltak, Revb eli bátor államférfi, de nem nagy látókörű, R e v e l y é r többet törődött magánügyeivel, mint az államéval, Barra pedig valóságos kéjencz volt. Palotája játékosok és szép asszonyok tanyája, valamint pénzsovár üzéréké. «

Mialatt a köztársaság meghatalmazott még Rastadtban a német birodalommal tárgyaltak, a második európai szövetség már megkezdte a háborút Franciaország ellen. Ebben a szövetségben Poroszország és Spanyolország kivételével egész Európa résztvett. A rastadti tanácskozás alatt az orosz és osztrák hadak megindultak, mire a francia meghatalmazottak elhagyták Rastadtot. Csakhogy a város közelében osztrák huszárok támadtak rájuk. B o η n i é-t és R o b e r z s ó-t meggyilkolták, a harmadik követet, De b r i Jánost súlyosan megsebesítették. Ez a minden népjogot arczulsapó gyilkosság az egész világot felbőszítette. A köztársaság formálisan háborút üzent az összes kormányoknak, melyek lelkiismeretét a követek meggyilkolása terhelte.

Az ellenségeskedések Olaszországban és a Rajnánál nyomban meg is kezdődtek. A nápolyi király osztrák és angol biztatásra 33.000 emberrel bevonult Rómába. A szárd király is mozgósított s a liguriai köztársaságot fenyegette. S a m p i o n n é francia tábornok azonban mind a két hadsereget tönkre verte s bevonult Nápolyba, ahol kikiáltatta a partenópiéi köztársaságot. Z s u b e r tábornok elfoglalta Torinót. Egész Itália francia kézen volt, mikor a tulajdonképpeni új hadjárat megindult.

Csakhogy az európai szövetség haderőre és fölszerelésre nagy fölényben volt a köztársaság fölött. Egyszerre támadta meg ezt Olaszországban, Svájcban és Hollandiában. Hatalmas osztrák sereg nyomult be mantuai területre és S e r e r-t kétszer is megverte az Etsnél. Csakhamar a győzelmes orosz tábornok, S u v a r o v is csatlakozott az osztrákokhoz. Serer helyét M o r ó foglalta el, de őt is megverték s kénytelen volt Génua felé visszavonulni, hogy egyesülhessen M a k d o n a l d tábornok Nápolyból hozzásiető-hadseregével. De Suvarov a Trebia partján teljesen megsemmisítette Makdonald hadseregét. Most az orosz-osztrák hadsereg Svájc ellen fordult. Néhány orosz hadtest egyesült K á r o l y főherczeg hadseregével, ki Z s u r d a n-t a felső Rajnánál megverte s most Svájcba tört be. Ugyanakkor J o r k herczeg 40.000 angol, orosz és osztrák katonával Hollandiában szállt partra. Úgy látszott: az ellenség minden oldalról elözönlí a köztársaságot.

Ilyen volt a helyzet, mikor az 1799-iki májusi választásra került a sor. Ismét köztársasági többség került be. A direktórium már nem érezte magát elég erősnek a pártok haragjával szemben. Revbell kilépett s a helyét

S z i e j é foglalta el, a direktórium kormányzásának legelkeseredettebb ellensége. A mérsékelt és szigorú köztársaságiak egyesültek, hogy felelősségre vonják a direktóriumot a köztársaság belső és külső helyzete miatt. Barra cserbenhagyta direktortársait. A két tanács elkeseredése a direktórium régi tagjai: Trelyár, Dué és La Revelyér ellen irányult. Trelyárt elmozdították s helyébe G o h i é-t ültették. Aztán június 18-án Duét és La Revelyért támadták, akik engedtek hazafias érzésüknek és lemondtak. A köztársaságiak és mérsékelték e győzelme mind a két félre előnyös volt. Amazok M u l e n tábornokot, emezek R o z s é - D ü k ö - t vitték be a direktóriumba. Most már hát az állam mindkét vezető testületé megsértette az alkotmányt. A direktórium a törvényhozó testület megtizedelésével, ez pedig a direktórium elkergetésével. Ez a kormányforma, melyre minden párt panaszkodott, nem tarthatott soká.

A június 18-iki győzelem után Sziejé azon dolgozott, hogy a harmadik esztendő kormányzatának romjait is tönkre tegye s más terv szerint állítsa helyre a törvényes kormányzatot. Elérkezettnek látta az időt a pártok végleges kibékítésére és a köztársaság szabadságának megszilárdítására. Hogy ezt a czélját elérhesse, Sziejé a direktóriumban Rozsé-Dükó-ra, a törvényhozó testületben az öregek tanácsára támaszkodott, kifelé pedig a mérsékeltre és a középosztályra, amelyek a nyugalmat óhajtották. Minthogy a forradalom minden változása a katonák segélyével töitént, tábornokra volt szüksége. Z s u b e r tábornokot szemelte ki, akit az alpesi hadsereg élére állított, hogy újabb diadalokat s Olaszország felszabadításával politikai érdemeket is szerezzen.

Közben a harmadik év alkotmányát a direktóriumban még mindig két tag: G o h i é és M u l e n, kívül pedig a „lovaglópálya“ (karusszel) pártja tartotta. A határozott köztársaságiak ebben a teremben, melyben az első nemzetgyűlés ülésezett, klubot alapítottak, melynek tagjai főképp a régi Panteon klub tagjai s jakobinusok voltak. Rajongó köztársaságiak, akik azonban nem osztották az alsóbb osztályok demokrata nézeteit. Ez a párt a minisztériumban is képviselve volt, még pedig K a m b a s z e r é, K n i e t t, R e i n h a r d, R o b e r - L i n d é, B u r d o n, B e r n a d o t t és B u r g u n y o n által.

Barra ezúttal semleges volt a direktórium és a minisztérium között. Úgy látta, hogy a folytonos viszálykodásban a köztársaság nem

Szuovorov-Riminszki Sándor hg., Itália hercege.
Kiváló orosz hadvezér. Szül. Moszkvában 1729, megh. Pétervárt 1800.

soká tarthatja magát; s mert azt hitte, hogy utána ismét a Burbonok jutnak trónra, tárgyalásokba bocsátkozott a trónkövetelő XVIII. Lajossal. Ezeknél a tárgyalásoknál úgy látszik a maga előnyeiről sem feledkezett meg. Így tett Barra, aki előbb forradalmi, majd köztársasági direktor volt, utoljára is királypárti direktor.

Közben a királypártiak délen és nyugaton ismét fegyvert fogtak abban

Masszéna András,
Rivoli és Eszlingen hercege, francia tábornagy.
Szül. 1758 Nizza vidékén, megh. 1817.

a reményben, hogy az oroszok és osztrákok nemsokára Párisban lesznek s újra visszaállíthatják a királyságot. A köztársaság szerencséjére azonban ekkor a háború a felső és alsó Rajnával más fordulatot vett. A szövetségesek Olaszország és Svájc meghódítása után Franciaországba akartak behatolni, de Masszéna és Brün tábornokok hirtelen véget vetettek diadalutjuknak. Masszéna elég nagyszámú haderővel Korzakov és Szuvarov sokkal nagyobb hadserege ellen indult s tizenkét nap alatt győzelmet győzelemre halmozott; majd Konsztanczba, onnan pedig Zúrikbe sietett, visszaverte az

ott összpontosított oroszokat, visszavonulásra kényszerítette őket s ezzel megghiúsította a szövetség tervét. Brün pedig aránylag kis sereggel megverte a jorki herceget Hollandiában s az ország elhagyására kényszerítette. Csak az olaszországi hadsereg nem harczolt szerencsével. Zsuber tábornok elesett Novinál, de azért Sampionné mégis elég ügyességgel védelmezte a határt.

Csak az ország belsejében nem változott semmi. A viszály egyre tartott. A mérsékelt és a szigorú köztársaságiak most már nyílt harczban léptek föl egymás ellen. Sziejé pedig ez utóbbiak ellen szőtt terve keresztülvitelén dolgozott. Az augusztus 10-iki évünnepnél nyíltan a jakobinusok ellen beszélt. Bonaparte Lüszién, aki az ötszázak tanácsában kiváló jelleme és nagy tehetsége, valamint bátyja katonai dicsősége révén nagy tekintélyben állt, szörnyű színekkel festette a rémuralmat s azt mondta, hogy annak visszatérése küszöbön áll. Ugyanakkor Sziejé letétette Bernadottot s bezáratta a lovaglópálya klubját. Zsuber helyébe, aki elesett, más tábornokot keresett, aki tervei keresztülvitelében segítené s védelmezné a köztársaságot, anélkül, hogy elnyomná. Hős régen meghalt, Moró gyanússá tette magát, Masszéna nem volt politikus tábornok, Zsurdan és Bernadott jakobinusok voltak.

soká tarthatja magát; s mert azt hitte, hogy utána ismét a Burbonok jutnak trónra, tárgyalásokba bocsátkozott a trónkövetelő XVIII. Lajossal. Ezeknél a tárgyalásoknál úgy látszik a maga előnyeiről sem feledkezett meg. Így lett Barra, aki előbb forradalmi, majd köztársasági direktor volt, utóljára is királypárti-direktor.

Közben a királypártiak délen és nyugaton ismét fegyvert fogtak abban a reményben, hogy az oroszok és osztrákok nemsokára Párisban lesznek s újra visszaállíthatják a királyságot. A köztársaság szerencséjére azonban ekkor a háború a felső és alsó Rajnával más fordulatot vett. A szövetségesek Olaszország és Svájc meghódítása után Franciaországba akartak behatolni, de Masszéna és Brún tábornokok hirtelen véget vetettek diadalutjuknak. Masszéna elég nagyszámú haderővel Korzakov és Szuvarov sokkal nagyobb hadserege ellen indult s tizenkét nap alatt győzelmet győzelemre halmozott; majd Konsztanczba, onnan pedig Zürikbe sietett, visszaverte az ott összpontosított oroszokat, visszavonulásra kényszerítette őket s ezzel meghiúsította a szövetség tervét. Brún pedig aránylag kis sereggel megs az ország elhagyására kényszerített nem harczolt szerencsével. Zsuber Sampionné mégis elég ügyességgel védte a határt.

Masszéna András,
Rivoli és Eszlingen hercege, francia tábornagy.
Szül. 1758 Nizza vidékén, megh. 1817.

verte a jorki herceget Hollandiában tette. Csak az olaszországi hadsereg tábornok elesett Novinál, de azért védelmezte a határt.

Csak az ország belsejében nem változott semmi. A viszály egyre tartott. A mérsékelt és a szigorú köztársaságiak most már nyílt harcban léptek föl egymás ellen. Sziejé pedig ez utóbbiak ellen szőtt terve keresztülvitelén dolgozott. Az augusztus 10-iki évünnepnél nyíltan a jakobinusok ellen beszélt. Bonaparte Lüszién, aki az ötszázak tanácsában kiváló jelleme és nagy tehetsége, valamint bátyja katonai dicsősége révén nagy tekintélyben állt, szörnyű színekkel festette a rémuralmat s azt mondta, hogy annak visszatérése küszöbön áll. Ugyanakkor Sziejé letétette Bernadottot s bezáratta a lovaglópálya klubját. Zsuber helyébe, aki elesett, más tábornokot keresett, aki tervei keresztülvitelében segítené s védelmezné a köztársaságot, anélkül, hogy elnyomná. Hős régen meghalt, Moró gyanússá tette magát, Masszéna nem volt politikus tábornok, Zsurdan és Bernadott jakobinusok voltak.

Így álltak az események az abukiri diadal után. A nagy győzelem után Bonaparte tárgyalásokba bocsátkozott az Abukir előtt horgonyzó angol hajóhad parancsnokával a foglyok kicserélése iránt. Ennél az alkalomnál ügyesen kivette a tengernagyból, mily rosszul állnak a francia köztársaság ügyei kívül és az országban is. A tengernagy újságokat is átadott Bonaparténak, melyek állításai valódiságát megerősítették. Bonaparte egész éjszaka olvasta azokat s tervezgetett „Szegény Franciaország — mondta mostoha fiának, Boharné Jenőnek — mivé tettek ezek a tehetetlen kormányzók!”

Másnap már elhatározta, hogy nyomban hazatér. Az egiptomi hadsereg vezérletét Kiéber tábornoknak adta át s lelkére kötötte, hogy a katonák előtt távozását titokbau tartsa. Mikor megtudta augusztus 22 én, hogy Szmisz tengernagy Cziprus felé vitorlázott, hogy hajóraját vízzel lássa el, a „Müiron“ hadihaj í-ra szállt s még az éjjel neki vágott a Földközi-tengernek Franciaország felé.

Brún Vilmos francia tábornagy

Kléber, daczára annak, hogy az egiptomi hadsereg minden szükségesben hiányt szenvedett, nagy ügyességgel vezette azt tovább. 1799 őszén 60,000 török katonát szállítottak ismét partra és ez a hadsereg Kléber 15,000 embere ellen indult. Kiéber belátta, hogy a további harcz teljesen kilátás nélkül való s január 24-én El-Arisban szerződést kötött a törökkel, mely szerint a francziák kiűrtik az országot, ellenben a Porta tartozik a hadsereget fegyvereivel s málháival Franciaországba szállítani Csakhogy Kisz angol tengernagy nem egyezett bele ebbe a megállapodásba és a francia csapatok föltétien megadását követelte. Kiéber erre megszakította a tárgyalásokat s márczius 25-én Helipolisz mellett csatába bocsátkozott a négyszerié nagyobb török hadsereggel, melyet tökéletesen megvert. A francziák helyzete e győzelem következtében ismét megerősödött, míg június 11-én valami fanatikus arab Kiébert Kairóban meg nem gyilkolta. Utóda Menu tábornok ezután június 27-én megállapodást kötött a nagyvezérrel, mely szerint a 12,000 emberre leolvadt francia hadsereg akadálytalanul Franciaországba térhetett vissza,

Bonapartét vakmerő tengeri útján sem hagyta el csudás szerencséje. Az ut 47 napig tartott, mert a Földközi-tengeren czirkáló angol hadihajók között csak óvatosan s lassan haladhatott előre a „Müiron.“ Tunisz közepében a hajó az éjszaka sötétjében észrevétlenül haladt el az angol hajóhad mellett. Már szeptember 30-án Ajacsóban volt. Bonaparte előbb Génuában akart partra szállni, hogy nyomban az olaszországi hadsereg élére

álljon, mely addig szerencsétlenül harczolt az osztrák hadseregek ellen. Mikor azonban megtudta, hogy az itáliai francia hadsereg mily züllött állapotban van s mily kicsi a szövetségeseikkel szemben: belátta, hogy ezzel a sereggel nem lehet fényes diadalokat aratni. Így hát folytatta útját Páris felé, ahol a politikai és katonai szálak összefutottak. A nyílt tengeren hirtelen 8 csatahajóból álló angol hajóhad tűnt föl a látóhatáron. G a n t ó m tengernagy erre rögtön

Gantóm (Ganteaume) Honoré József gróf
francia tengernagy.
Ő hozta vissza keletről Napóleont a
Mtiiron hajón.

vissza akart fordulni Korzika felé; Napoleon azonban bízott szerencsecsillagában és megparancsolta, hogy a „Müiron“ teljes erővel folytassa útját a francia partok felé. Október 9-én lépett Bonaparte Fréjüsz mellett ismét francia földre. Ennek a hirtelen villámgyorsan terjedt el az országban s vele együtt érkezett meg az abukiri fényes győzelem híre is. Bonaparte útja valóságos diadalut volt Párisig. Mindenütt kitörő lelkesedéssel fogadták, miként valami új Messiást s mikor Párisba érkezett, az egész város örömrivalgással fogadta. Ebből a fogadtatásból megértette a fiatal óriás, hogy nincs messze az idő, mikor a francia nép élére állhat.

Minden párt benne látta a szabadítót és igyekezett őt magának megnyerni. A tábornokok, direktorok, képviselők, sőt még a lovagló pálya republikánusai is siettek neki szerencsét kívánni és jövődjéről tájékozást szerezni. Nap-nap után ünnepeket rendeztek a tiszteletére. Bonaparte komolynak, egyszerűnek, kissé tartózkodónak s megfigyelőnek mutatkozott. Már akkor bizonyos fölényes barátságot mutatott az akkori nagyságok iránt s a parancsolásra való hajlandóság öntudatlanul is megnyilatkozott benne. A föllépése biztos volt s tartózkodása daczára meglátzott rajta, hogy valami nagy terve van. Anélkül, hogy mondta volna, sejtetni engedte. Nem támaszkodhatott a lovagló pálya republikánusaira, mert azok sem valami erőszakos meglepetésről, sem diktatúráról nem akartak tudni s Sziejé joggal aggódott, hogy vele terveit megbeszélje. Végre közös barátaik unszolására mégis csak megegyeztek.

Sziejé magára vállalta, hogy a két tanácsot a felügyelő bizottsága útján előkészíteti az államcsínyre. Bonaparte föladata volt a tábornokokat és a katonákat megnyerni, akik őt imádták. Megállapodtak, hogy a tanácsok legmérsékeltebb tagjait rendkívüli úton összehívják, az öregek tanácsa előtt ecseteljék a sok veszedelmet s a jakobinizmus elhatalmasodására való hivatkozással kérik fogják tőlük a törvényhozó testület áthelyezését Szent Klúba és Bonaparte kinevezését az összes fegyveres erők parancsnokává, minthogy ő az egyetlen ember, aki megmentheti a hazát. Erre

azután a csapatok segítségével előbb a direktóriumot, majd a törvényhozó testületet oszlatják föl. A tervet november 9-én reggel akarták végrehajtani.

A három előző napon szigorúan megőrizték a titkot. Barra, Mullen és Gohié, akik akkor túlsúlyban voltak a direktóriumban, ha megelőzik az összeesküvőket, megakadályozhatták volna az államcsínyt. De azt hitték, hogy ezek csak tervezgetnek. November 9-én reggel az öregek tanácsát a főfelügyelők rendkívüli utón összehívták. 7 órakor nyitotta meg ülést Lemerszié a Tülyeriákban. Kornüdé, Lebrön és Far g, a tanács három legbefolyásosabb összeesküvő tagja a legnyugtalanítóbb módon ecsetelte a helyzetet; azt mondták, hogy a jakobinusok nagy tömegekben útban vannak Páris felé s helyre akarják állítani a forradalmi kormányt: akkor pedig ismét a rémuralom fog következni, ha csak a tanács bölcsesége és bátorsága meg nem előzi őket. Renyé erre azt indítványozta: helyezék át a törvényhozó testületet Szent Klúba, nevezzék ki Bonapartét az összes fegyveres erő főparancsnokának s bízzák rá az áthelyezés keresztülvitelét. A tanács belement a tervbe.

Bonaparte a Sauterén-utcán levő házában türelmetlenül várta a tanácskozás eredményét. Tábornokok, a direktórium testőrségének parancsnoka: Lefébrs három lovasezred volt körüi, melyeken szemlét akart tartani. Fél kilenczkor megkapta az öregek tanácsának Írásbeli határozatát. Kísérete szerencsét kívánt neki, tisztjei kardot rántottak hűségük jeléül. Bonaparte az élükre állt s katonáival a Tülyeriákhoz vonult. Ott az öregek tanácsa előtt letette a hűségesküt s kinevezte Lefébrt, a direktórium testőrségének parancsnokát, a fegyveres erő alvezérének.

Ez azonban csak a kezdete volt a sikernek. Bonaparte parancsnoka volt ugyan a fegyveres erőnek, de a direktórium végrehajtó hatalma és a tanácsok törvényhozói hatalma főnnállód még. Nem volt benne bizonyos, hogy az elkerülhetlen harcban nem a forradalom addig győzelmes ereje fog-e diadalmaskodni. Sziejé és Rozsé-Dükó lemondtak nyomban. Barra, Gohié és Müién, akik valamivel később tudták meg, mi történt, élni akartak hatalmukkal s a testőrségre akartak támaszkodni. Ez azonban már értesült Bonapartétól a történekről s megtagadta az engedelmességet. Erre már Barra is elcsüggedt. Lemondott s elutazott birtokára. A direktórium tényleg

Sziejé Ernánuel gróf.

már nem létezett. Most már csak Bonaparte s az ötszázak tanácsa állt egymással szemben.

Az öregek tanácsának határozatát és Bonaparte kiáltványát kiragasztották Páris falaira. A városban a rendkívüli eseményeket jellemző mozgalom mutatkozott. A köztársaságiak nem ok nélkül aggódtak a szabadságért. De erre a tábornok saját szavaival feleltek nekik:

— Csak örült volna képes a köztársasággal a fogadást ostobán elvesztetni a királyság ellen, mikor annyi veszedelem közepeit némi dicsőséggel föntartotta.

Az a nagy fontosság, melyet a kiáltványban magának tulajdonított, mindenetre rossz előjel volt. Franciaország helyzetét rendkívüli éles szavakkal vetette a direktórium szemére:

— Mit csináltak ebből a Franciaországból — szólt — melyet oly ragyogón adtam át nektek? Én békét hagytam rátok s háborút találok; diadalokat hagytam rátok s vereségeket találok; rátok hagytam az Olaszországból hozott milliákat és mindenütt rabló törvényeket és nyomorúságot találok. Mit cselekedtetek azzal a sok százezernyi francziával, akiket ismerem, akik mind részesei voltak dicsőségemnek? Halottak ... Ez az állapot nem tarthat tovább. Mielőtt három esztendő letelik, az önkényuralomhoz jutnánk vele.

Tíz év óta ez volt az első eset, hogy egyetlen ember mindent magára vonatkoztatott s számot kért a köztársaságról, mintha a tulajdona lett volna.

Másnap a tanácsok tagjai Szent Klúba mentek. Sziejé és Rozsé-Dükó elkísérte Bonapartét erre az új csataterre. Támogatni akarták az összeesküvők tervét. Sziejé, aki a forradalom taktikáját ismerte, a siker biztosítására egyelőre a két tanács vezérembereit akarta letartóztatni s csupán a mérsékelteket bocsátani az ülésre, de Bonaparte vonakodott ettől. O nem volt pártember; s minthogy eddig csak ezredekkel volt dolga s mindig győzött, azt hitte, hogy a törvényhozókat is elragadhatja egy jelszóval. A Marsz-csarnokot rendezték be az öregek tanácsa számára, míg az ötszázak tanácsának, az Oranzseriában kellett üléseznie. Meglehetős haderő vette körül a törvényhozó testület üléseinek helyét. A köztársaságiak csoportokban álltak a kertben s várták az ülés megnyitását. Fel voltak háborodva a katonaság megjelenése miatt s elhatározták, hogy ellenállnak; A fiatal főparancsnok néhány gránátos kíséretében végigment az udvarokon és termeken s mint valamely ősi uralkodócsaládból származó király, így szólt:

— Nem akarok többé osztályokat. Ennek meg kell szűnnie. Egyáltalán nem akarom.

Délután két órakor a képviselők a Marszelyéz hangjai mellett bevonultak a számukra kijelölt üléstermekbe. .

Amint megnyitották az ülést, G ö d é n Emil, az összeesküvők egyike

az ötszázak tanácsában a szószékre lépett s indítványozta, mondjanak köszönetét az öregek tanácsának intézkedése miatt s kérjék föl, nyilatkozzék az eszközökről, melyek segítségével a köztársaságot meg lehetne menteni. Ezt az indítványt iszonyú zűrzavar, botrány követte. A köztársaságiak az elnöki emelvény köré tolonganak, amelyet Bonaparte Lüszién foglalt el.

Az összeesküvők elsápadtak. Hosszú láрма után pillanatnyi csönd támadt s ekkor Delbré azt indítványozta, hogy újítsák meg a 3-ik év alkotmányára tett esküjüket. Minthogy az indítványt senkisésem ellenezte, az esküt egyhangúlag s olyan lelkesedéssel tették le, hogy az összeesküvés sikere veszedelembé jutott.

Erre a nyugtalanító hírre Bonaparte megjelenik az öregek tanácsában. Elveszett, ha a fiatalok heve az öregeket is magával ragadja.

— Népképviselők — így szólt hozzájuk — rendkívüli helyzetben vagytok. Tűzhányón álltok. Tegnap nyugodt voltam, mikor hivatottok, hogy végrehajtsam a törvényhozói tetsület áthelyezésére vonatkozó határozatokat. Összegyűjtöttem fegyvertársaimat és segítségetekre siettem. Ma pedig elhalmoznak rágalmakkal! Czézárról beszélnek, Kromvellről, katonai kormányról! Ha el akartam volna nyomni hazám szabadságát, akkor nem engedelmessé volna parancsaitoknak. Nem lett volna rá szükségem, hogy a hatalmat a ti kezetekből vegyem át. Esküszöm nektek, népképviselők, a hazának nincs lelkesebb védője nálamnál! De tisztára töletek függ üdvössége. Nincs többé kormány, négy direktor lemondott, az ötödik felügyelet alatt van a saját érdekében. Az ötszázak tanácsa szétoszlott, csak az öregek tanácsa van meg. Intézkedjék! Beszéljen, én kész vagyok a kivitelre. Mentjük meg a szabadságot, mentjük meg az egyenlőséget!

Lenget köztársasági erre így szólt:

— Tábormok, tetszéssel fogadtuk szavait. Esküdjék hát velünk együtt hűséget s engedelmisséget a 3-ik év alkotmányára, mely egyedül tanhatja fenn a köztársaságot!

Ha ezt az indítványt — mint az ötszázak tanácsában - itt is elfogadják: Bonaparte elveszett. Egy pillanatra elvesztette önuralmát. Csakhamar azonban így válaszolt:

— A 3-ik év alkotmánya nem létezik többé. Háromszor is megsértettétek. Az alkotmány! Valamennyi párt rá hivatkozik s valamennyi megsértette. Számunkra az már nem lehet az üdvösség eszköze, mert senki sem tiszteli többé. Minthogy az alkotmány meg van szegve, új szerződésre, új biztosítékokra van szükség

A tanács elfogadta Bonaparte szemrehányását s helyeslése jeléül föl-emelkedett. Ez a könnyű diadal megtévesztette Bonapartét. Azt hitte, az ötszázak tanácsában is ily könnyű dolga lesz. Néhány szenátor kíséretében ment oda. Az ajtónál hagyta őket, de a teremben aztán egyedül, kalappal

a kezében előre lépett- A szuronyok megjelenése iszonyú vihart támasztott a teremben. Abban a hiszemben, hogy Bonaparte belépése a katonai erőszak alkalmazását jelenti, fenyegetően kiáltják feléje:

— Törvényen kívül van! Le a diktátorral!

Több képviselő feléje rohan, B i g o n é köztársasági megragadta a karját s rákiáltott:

— Mit cselekszik, vakmerő? Vissza! Megsérti a törvények szentségét!

Bonaparte elsápad, zavarba jön s hátralép, majd gránátosai fedezete alatt elhagyja a termet; odabenn erre az elnököt, Bonaparte Lüsziert rohanják meg s heves szemrehányásokat tesznek neki; míg ő védelmébe veszi bátyját s biztosította a tanácsot, hogy eszeágában sem volt merényletet elkövetnie. Figyelmeztetett bátyja nagy érdemeire.

— Minden jutalmat eljártszott! Le a diktátorral! Le a zsarnokkal! — kiáltozták mindenfelől.

A lárma még csak fokozódott. Néhányan azt indítványozták, hogy Bonaparte tábornokot helyezték törvényen kívül.

— Hogyan? — kiáltozott Bonaparte Lüszién, — én mondjam ki a bátyám halálos ítéletét?

— Igen! Igen! Az való a zsarnoknak!

Lüszién beszélni akart, de nem juthatott szóhoz. Hirtelen felugrott, elhagyta az elnöki széket és izgatottan szólt:

— Minthogy ebben a teremben nem akarnak meghallgatni, leteszem megsértett hivatalomat.

Eközben Bonaparte tábornoknak némi erőfeszítésre volt szüksége, hogy magához térjen. Nem volt hozzászokva a népjelenetekhez; nem csuda hát, hogy az előbbi vihar megrendítette. Tisztjei körülvették és Sziejé, akinek több tapasztalata volt forradalmi dolgokban, azt tanácsolta neki, hogy nyomban alkalmazzon erőszakot. Lefévr rögtön parancsot adott, hogy Bonaparte Lüsziert hozzák ki az ülésteremből. Egy szakasz gránátos lépett a terembe, közrefogta Lüszién s kivitte a csapatok közé. Lüszién erre nyomban lóra kapott és mint a tanács elnöke beszédet intézett a csapatokhoz.

— Polgárok, katonák, az ötszázak tanácsának elnöke kijelenti, hogy ennek a tanácsnak a túlnyomó többségét rettegésben tartja néhány törrel fölfegyverzett tagja, akik a szószéket hatalmukba kerítették és halállal fenyegetik társaikat s a legundokabb határozatokra kényszerítik!... Tábornok és ti katonák és ti valamennyien polgárok! ti csak azokat fogjátok elismerni Franciaország törvényhozóinak, akik hozzám jönnek! Akik az Oranzseriában maradnak, erőszakkal kergetendők el! Ezek a rablók nem a nép képviselői többé, hanem a tör képviselői.“

E lázító beszéd után Bonaparte tábornok szólt:

— Katonák, okunk volt azt hinni, hogy az ötszázak tanácsa meg-

menti a hazát. Ahelyett viszálykodik. Ármánykodók ellenein igyekeznek izgatni! Katonák, számíthatok rátok?

— Igen! Igen! Éljen Bonaparte!

Úgy hát észre fogom téríteni őket.

Nyomban parancsot adott néhány körülötte levő törzstisztnak az ötszázak termék kiürítésére.

Maga a tanács Lüszién távozása után a legnagyobb tanácsstalanságban és félelemben volt. Nehányan azt indítványozták, hogy tömegesen vonuljanak Párisba és ott a nép között keressenek védelmet. Ezenközben egy szakasz gránátos lépett a terembe, lassan előrenyomult s tisztje fölszólitja a képviselőket, hogy oszoljanak szét. B r u d o n képviselő figyelmezteti a tisztet s a katonákat a nép választottjai iránt kötelező tiszteletre» Z s u r d a n tábornok is figyelmezteti őket tettük rettentő voltára. A csapat egy pillanatra határozatlanul megáll, csakhogy ekkoik zárt sorokban újabb csapat nyomul be. L e k l e r k tábornok kiáltja:

— A törvényhozó testület föl van oszlatva Bonaparte tábornok nevében! A jó polgárok távozzanak. Gránátosok előre!

Iszonyú láрма támad, de elvész a dobpergésben. A gránátosok szuromtszegezve lassan nyomulnak előre az Oranzseria egész szélességében, így kergetik maguk előtt a törvényhozókat, akik még távozásukkor is azt kiáltják:

— Éljen a köztársaság!

1799 november 10-én délután félhat órakor a törvényhozó testület nem létezett.

A nép mondhatatlan örömmel fogadta ezeket az eseményeket. Nem azt látta bennük, hogy egy ember messze a tanácsok fölé emelkedik, nem is a forradalmi mozgalom végét. A november 10 csak reményeket ébresztett. Oly erősnek érezte magát, hogy el sem tudta képzelni, hogy egy ember leigázhassa. De mindenki szükségét érezte annak, hogy a sok vihar után ügyes kéz vezetése alatt magához térjen r s erre Bonaparte, a nagy ember, a diadalmas hadvezér volt a legalkalmasabb.

Így történt, hogy a direktórium legszűkebb pártját kivéve, mindenki helyeselte az államcsínyt. A mérsékelték azt hitték, hogy most már igazán biztosítva van a szabadság; a rojalisták azzal hízelegtek maguknak, hogy Bonaparte nemsokára visszaállítja a Burbonok királyságát; a tömeg, mely csak nyugalomra vágyott, azt remélte, hogy Bonaparte biztos keze alatt végre visszatér a törvényes rend. Az üldözött társadalmi osztályok és a becsvágyók kegyelmet, vagy fölemelésüket remélték tőle

Az államcsíny után három konzulból álló ideiglenes kormányt neveztek ki: B o n a p a r t é t, S z i e j é t és R o z s é - D ü k ó t, valamint két törvényhozó bizottságot, melyeknek az volt a föladatuk, hogy az alkotmányt és a viszonyok végleges rendezését előkészítsék. A kormány először

is a pénzügyeken javított, majd megengedte a legutóbb kiüldözött papok visszatérését, szabadon bocsátotta a kivándorlottakat, akik a határharczok alatt francia fogságba estek. Mindezeket az intézkedéseket általános tettség fogadta Ellenben felbőszült a közvélemény a szigorú köztársaságiak üldözése miatt. Harminczhetet közülük Kajennbe való száműzésre Ítélték, 21-et pedig az alsó Sarant megyében a konzulok egyszerű rendeltére felügyelet alá helyeztek. Ezt mindenki igazságtalanságnak és önkénynek tartotta. A konzulok maguk is megsemmisítették hamarosan ezt az ítéletet.

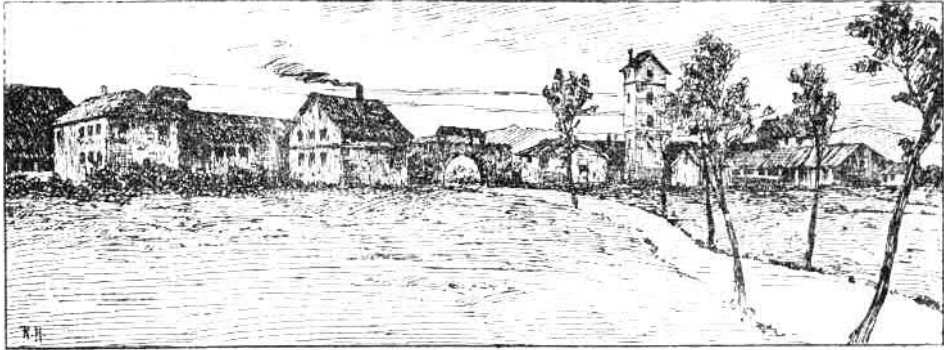
A nov. 9 előidézői közt hamar beállt a szakadás. Sziejé és Bonaparte nem tudtak az új alkotmányban megállapodni. Az egyik törvényes intézményeket akart az országban, a másik mint ura akarta kormányozni. Sziejé alkotmánytervezete egészen új vőt. A mérsékelték alkotmánya volt. De éppen ezért, mert a pártokban már nem volt elég erő, hogy uralmuk érdekében törvényt keresztül vigyenek, kellett akadnia oly embernek, aki erősebb volt a levért pártoknál és a mérsékelt törvényhozóknál s ezt a törvényt vagy elvetette, vagy ha elfogadta, visszaélt vele. Ez meg is történt.

Bonaparte jelen volt a tanácskozásoknál. Sziejé az alkotmányban neki — Bonaparténak — szánta a „nagyválasztó“ tisztét hat millió évi jövedelemmel, 3000 ember testőrséggel, lakásul a verselyi palotával s végül a köztársaság külső képviselővel. A voltaképpeni kormány azonban két konzul kezében lett volna. Nos Bonaparténak nem tetszhetett a neki szánt szerep.

— Ugyan hogy is képzelhette — mondta Sziejé-nek, hogy valami csak kissé tehetséges ember, akiben becsületérzés is van, a hizódiszno szerepére vállalkozik?“

E pillanattól kezdve nem is beszéltek róla többet. Rozsé-Dükó és az alkotmány-bizottság többsége Napoleon pártjára állt és Sziejé, aki utálta a sok magyarázatot, nem tudta vagy nem akarta gondolatait védelmezni. Láta, hogy Franciaország törvényei, lakói, maga az ország kegyelemre ki van szolgáltatva annak az embernek, akinek a fölemelésében neki annyi része volt.

1799 december 24-én tették közzé az új alkotmányt. Sziejé tervezetének a romjaiból állt s a szolgaság alkotmánya lett. A kormányt az első konzul kezébe tette, akinek két tanácsadó joggal fölruházott konzult adtak segédül. A konzuloktól választott szenátus a nemzeti jelöltek sorából választotta meg a törvényhozó testületet. Sem választó gyülekezet, sem tulajdonképpeni törvényhozó testület nem létezett tehát többé. Hanem volt e helyett a mindenható konzul, aki mint diktátor rendelkezett a hadsereg és az államhatalom fölött, volt az államtanács, melynek a bitorlás előkészítése volt a főadata, a 80-tagú szenátus, melynek egyetlen dolga az volt, hogy a népet nullává tegye, s néma törvényhozókat válaszson.

Marengo.

NAPOLEON MINT KONZUL.

Első konzul persze Bonaparte lett, aki Kambaszerét és Lebrünt vette maga mellé konzuloknak. Velük akart a forradalmárokról a mérsékelt királyságiakra hatni. Ez a szándék vezette akkor is, mikor a volt főnemesség egyik tagját: Tallérantot és a hegypárt volt tagját: Fusét külügyminiszternek, illetve rendőrminiszternek nevezte ki. Sziejé utálta, hogy Fusé szolgálatait igénybe vegye, de Bonaparte akarta.

— Mi új korszakot alkotunk — mondta — a múltból csak a jóra szabad emlékeznünk, a rosszat pedig elfelednünk.

A két új konzul és a kilépett kettő kinevezett 60 szenátort, a szenátorok 100 tribünt és 300 törvényhozót. A nov. 9-iki államcsíny résztvevői fölosztották maguk közt a főbb államhivatalokat. Meg kell azonban adni, hogy az osztozkodásnál Bonaparte első sorban a mérsékelt szabadelvű pártól gondoskodott; s amíg ennek reá befolyása volt, az első konzul köztársasági szellemben, enyhén kormányzott. Az új alkotmányt a nép elé terjesztették, mely elfogadta. Hogy a köztársaság általános óhajának eleget tegyen, Bonaparte békét ajánlott Angliának, mely azonban visszautasította az ajánlatot. Bonaparte tehát elhatározta a háború folytatását. Új címen szólította fegyverbe az országot. Addig a szabadság védelme címén történt, Bonaparte a nép becsvágyára, önérzetére hivatkozott.

— „Franciák! — így szólt többek közt kiáltványában, — ti a békét akarjátok, kormányotok pedig még jobban áhítja. Az angol kormány azonban visszautasítja. Elárulta politikája aljas titkát. Azért teszi, hogy Franciaországot szétszaggassa, tengeri haderejét, kikötőit megsemmisítse, hogy eltörölje Európa térképéről, vagy másodrangú hatalommá alacsonyítsa le. A ti kezetekben van a béke: tőletek függ, hogy a békét ráparancsoljátok.

Hogy ezt tehessék, pénzre, fegyverre s katonákra van szükség. Járuljon hozzá mindenki, akinek kötelessége a közös haza védelme, fogjanak fegyvert a fiatal polgárok Franciaország becsületéért, az emberiség legszentebb érdekeinek védelmére.“

Tényleg azonban maga Bonaparte örült a háborúnak, mert a diadalok csak megerősítették helyzetét a francia nép szemében. Pénz nem igen volt. Mikor Bonaparte átvette az államügyek vezetését, a rajnai hadsereg L e k u r b tábornok alatt éppen átkelt a Rajnán s a Nekár folyón, hogy a direktórium parancsára még a tél beállta előtt messzire behatoljon Németországba. Azt remélték, hogy a hadsereg majd önmagát tartja el. Ugyanabból a célból M a s s z é n á-nak Svájczból Svárországra kellett nyomulnia, S a m p i o n é-nak pedig az olaszországi hadsereggel a Pó folyón túl. Csakhogy a seregek elhanyagolt állapotában ez teljes lehetetlenség volt. Így történt, hogy Lekurbot az osztrákok S z t á r a y tábornok vezetése alatt, Szirizheimnál 1799 december 2 án teljesen megverték s a Rajnán visszaűzték. A másik két hadsereg is teljesen képtelen volt a megparancsolt támadó mozdulatok végrehajtására.

Az új alkotmány értelmében Bonaparte maga nem vehetett át hadi parancsnokságot s így az új nagy tartalékhadereg vezetésével B e r t y é t bízta meg. Az volt a terve, hogy a tartalékhadereget Németországba

Az államtanács beiktatása.

küldi s ott keresi a tiöntést. Az egész német földön álló francia hadseregnek Saffhauzen mellett át kellett lépnie a Rajnát s az osztrákokat egyszerre oldalt s hátba támadnia. M o r ó ellenezte ezt a tervet, így Bonaparte elejtette s most már úgy határozott, hogy a tartaléksereg Itáliába menjen. A hivatalos francia haditervben a Szt. Gotthard vagy a Szimplen volt megjelölve átkelési helynek. A tartaléksereg aztán hirtelen a Piemontban álló osztrákok hátában tűnnék fel.

M e l a s z tábornagy vezette az osztrákokat. A 70.000 emberből álló hadsereg az 1799-iki sikeren

folytán emelkedett hangulatban nyomult ápr. 4-én Masszéna ellen, aki 30,000 emberrel védelmezte a francia határt. De kitűnő védelme daczára is mindenütt kénytelen volt visszavonulni a túlerő elől. Ápril 8-án az osztrákok rohammal bevették a Mon-Szenit, mire Masszéna serege felével Génuába volt kénytelen vonulni, míg Melasz diadalmasan elfoglalta Nizsát. A francia sereg másik felével Szűré tábornok a Var-folyó mögé vonult vissza.

A győzedelmes Melasz most ketté osztotta a hadsereget. Ott

Napoleon mint első konzul.

Lebrun II. konzul

pedig a legnagyobb sietéssel a Szent-Bernáton keresztül. Bertyének azonban nem volt elég nagy a hadserege s azért azt kívánta, hogy a rajnai hadseregtől 20,000 embert küldjenek neki. Erre Bonaparte maga sietett Genfbe, ahová május 9-én érkezett meg s kiadta a hadiparancsot az előnyomulásra. Ugyanaznap találkozott K a r n ó hadügyminiszter, a rajnai hadseregtől jövet, Bonapartéval, akinek M o r ó hadseregéről kedvező híreket hozott. Moró végre engedett Bonaparte

tábornok Génuát fogta ostrom alá, míg El s z n i c z tábornok a Varon akart átkelni. Április végén a Génuában levőkön kívül egyetlen francia katona sem volt Itáliában. Masszéna alig tarthatta magát sokáig Génuában. Csak a francia tartaléksereg menthette meg.

Bertyé tábornoknak mindössze 30,000 embere volt, mégis elhatározta, hogy átmegy az Alpokon s Maszénasegítségére siet. Azt üzenté Bonaparte,

Kambaszerén II-ik konzul.

parancsainak: egész hadseregével előnyomult a Maincztől Granbündenig húzódó s K r a y tábornagy vezetése alatt közel 120,000 emberből álló osztrák hadsereg ellen, melynek — Bonaparte parancsa szerint — a balszárnyát kellett teljes erővel megtámadnia. ’

A terv teljesen sikerült. Moró átkelt a Rajnán, a Bódeni tó közelében május 3-án Engennél és Stokahnál megverte az osztrákokat, majd 5-én Möszkirk, 9-én pedig Biberah mellett s a Duna felé szorította őket. A biberahi győzelem után való napon érkezett Moróhoz Karnó az első konzul parancsával, hogy 25,000 embert nyomban indítson útnak a Szent-Gothardon át Olaszországba. Moró nem szívesen bár, de engedett a parancsnak. 1799 május 15-én indult el Bonaparte e csudás útjára az Alpokon át. L a n n tábornok vezette az első dandárt. Ennek a dandárnak kellett a hadsereg átkelését védelmeznie. Lann nagy fáradtsággal átjutott a Szent Bernáton, elfoglalta Aosztai városát, ami az egész tartalék-hadsereg átkelését biztosította. Már két nappal később Aosztában ütötte föl Bertye tábornok főhadiszállását.

Mielőtt azonban a hadsereg alászállhatott volna a lombard síkságra, váratlanul veszedelmes akadályra bukkant. Azon az utón, mely Aosztától a Póig vezet, emelkedik Bardo vára, mely teljesen uralkodik az alatta elhúzódnó szűk utón. A vár ágyai megakasztották Lann előnyomulását. Valószínű volt, hogy az osztrákok most teljes erejükkel Lann tüzéség és lovasság nélkül való dandárára vetik magukat és megsemmisítik, mielőtt a főszereg segítségére siethetne. Így hát a tartalék sorsa Bardo várától függött. Lann mind sürgősebben kért segítséget s főképp tüzéséget. Végre is előbb a Bardo vára előtt levő Ivrea várát vette be rohammal, ott ötszáz foglyot ejtett és 14 ágyút szerzett. Azután magát Bardót támadta meg. Az első rohamot visszaverték. Ekkor Bonaparte cselhez folyamodott. Néhány ágyú kerekét szalmával fonatta át és az északa sötétjében elküldötte őket a Bardo alatt húzódnó szoroson. Így több északán át egész sereg ágyút s löszert küldött át a szoroson. Azután rohammal elfoglalta Bardót.

Bonaparfé ekkor 37—38,000 ember fölött rendelkezett. A rajnai hadseregtől kért segédcapatok B e t a n k u r tábornok alatt e közben elérte a Szent Gothárdot. Még az egyesülés után is csak 48,000 embere volt Bonaparténak. Az első konzul ezután gyors menetben haladt előre. Turbigónál megverte M e l á s z egyik hadosztályát s bevonult Milánóba, helyreállította a cziszalpini köztársaságot, majd tovább indult.

Maszéna seregei, melyek már negyven napja voltak Génuában ostrom alatt, annyit szenvedtek az éhségtől s a betegségtől, hogy a tábornok nem várhatta be Bonaparte segítségét s június 4-én föladata a várost oly föltétellel, hogy fegyverestül s málhástól elvonulhat.

Endre Zoltán: A Világ Történelme V.

Napoleonnak ábrnyujják íces kulcsait.

„Globus” műtűtűzet, Budapest.

Melasz Torinónál várta a francia főserg támadását. Bonaparte azonban nem is arra, hanem a Ticsinó felé indult. Mikor Melasz erről értesült, összevonta összes haderejét s elébe vonult, hogy átkelését a Pón megakadályozza

Bonaparte Kasztedsónál megverte az egyik osztrák hadosztályt s a Pó felé vonult. Főhadiszállását Sztradella mellett ütötte föl. Most már

B e r t i é (Berthiél S á n d o r , Nösattel, Valanzsen és Vágram hercege. Francia tábornagy, -züi, 1733. Napoleon vezérkari főnöke, később a Burbonokhoz partolt. Mint öngyilkos halt meg 1815-ben.

érintkezésben volt az osztrák fősereggel. Bonaparte erről nem tudott. A kasztedsói csata után azt hitte, hogy az osztrák főserg áll előtte; mikor a győzelem után az ellenkezőről győződött meg, abban a véleményben volt, hogy Melasz el akarja kerülni a döntő csatát s talán Génua közelében erősítésekre vár. Ezért D e z é -l hadseregének egyik részével Növi felé küldte, hogy arról, az oldalról keresse Melaszt. Így történt, hogy mindössze 25,000 embere volt, mikor június 14-én a marengói síkon maga előtt találta az egész osztrák hadsereget. Nyomban fölismerte a veszedelmet, melybe jutott s Deze után küldött, hogy azonnal forduljon vissza; V i k t o r tábornoknak pedig parancsot küldött, hogy Marengó városát addig semmi szín alatt föl ne adja, míg Lann csapatai tőle jobbra csatavonalba nem fejlődtek. Ez alatt Melasz megkezdte a támadást Marengó ellen. Az első két rohamot visszaverték a Irancziák, harmadszorra azonban nem tudtak ellentállni a túlerőnek s Marengó elveszett.

Ez alatt délelőtt 10 óraker jelentés érkezett Dezetől, hogy délután 4 óra előtt nem érkezhetik a csataterre. Pedig még csak dél volt, mikor Marengó elveszett és a francia csapatok lassan az egész vonalon kénytelenek voltak visszavonulni. Melasz annyira tökéletesnek tartotta győzelmét, hogy vezérkarával Aleszandriába lovagolt, hogy onnan küldje el a diadalt jelentő sürgönyt Bécsbe. A francziák üldözését pedig K a i n i tábornokra hagyta.

Mikor ennek csapatai 5 óra felé Szán Dsuljánó elé értek, melytől kétoldalt látszot-

érintkezésben volt az osztrák fősereggel. Bonaparte erről nem tudott. A kasztedsói csata után azt hitte, hogy az osztrák főserg áll előtte; mikor a győzelem után az ellenkezőről győződött meg, abban a véleményben volt, hogy Melasz el akarja kerülni a döntő csatát s talán Génua közelében erősítésekre vár. Ezért D e z é -l hadseregének egyik részével Növi felé küldte, hogy arról, az oldalról keresse Melaszt. Így történt, hogy mindössze 25,000 embere volt, mikor június 14-én a marengói síkon maga előtt találta az egész osztrák hadsereget. Nyomban fölismerte a veszedelmet, melybe jutott s Deze után küldött, hogy azonnal forduljon vissza; V i k t o r tábornoknak pedig parancsot

M e i a s z M i h á l y b á r ó , osztrák tábornok szül. Segesvár mellett 1729, megh. 11806

tak a francziák hátráló csapatai, hirtelen heves ágyú- és puskatűz fogadta őket. Dezé 5 óra előtt ért Szan-Dsulyánó elé. Amint Bonaparte ezt a hirt megkapta, vágatva odasietett s nyomban parancsot adott Dezének, hogy Szan-Dsulyánót tartsa; egyúttal rendelet ment az összes csapatok parancsnokaihoz, hogy forduljanak vissza: a harcz újra kezdődik.

Ekkor ért Kaim Szan-Dsulyánó elé. Az ellenségnek váratlan ágyú- és puskatűze, amelyről azt hitte, hogy futva menekül, hirtelen megállította az osztrák hadoszlopokat. Ezt a pillanatot használta föl Dezé arra, hogy hirtelen támadásba menjen át. Egyike az első lövéseknek leterítette Dezét, ami csapatait még elkeseredettebbjohamra sarkalta. Ugyanakkor Bonaparte csapatai is odaérkeztek. Kaim hadteste két tűz közé került s vad futással menekült. K e l l e r m a n n lovasai teljessé tették Kaim vereségét, több mint 1600 osztrák esett foglyul Zah főszállásmesterrel együtt. Kaim menekülő csapatait nyomon követik a rohammal előretörő francziák s egyes-nesen belekergetik Melasz főhadserégébe, ahol a rémulten futó katonák páni ijedelmet okoznak. Késő este az osztrák hadsereg a csatatér minden pontján meg volt verve s vad futásban menekült az ellenállhatlanul előre-rohanó francia hadosztályok elől a Bormida felé.

Ennek a diadalnak a következményei kiszámíthatlanok voltak. Az osztrákok veresége oly tökéletes volt, hogy Melasz sietett Aleszandriánál megkötni Bonapartéval azt a szégyenletes szerződést, mely minden eddigi diadalának gyümölcsét elvette tőle. Bonaparte megengedte, hogy a vert osztrák hadsereg a Mincsó mögé vonuljon vissza, ennek ellenében azonban Melasz kénytelen volt átadni a francziáknak a Var és a Mincsó között fekvő egész területet. De a németországi harczterre is döntő volt Bonaparte feledhetlen diadala; annál is inkább, mert Moró, aki Kray elől kénytelen volt Ulmig visszavonulni, néhány nappal a marengói csata után, junius 19-én Hóhstedt mellett fényes diadalt aratott az osztrákok fölött. Bonaparte nagy győzelmének hírére azután az osztrákok siettek fegyverszünetet kötni, mely a Dunánál egyszerre végét vetette a háborúnak.

Politikailag is roppant fontos volt a marengói győzelem, mert még jobban megszilárdította Bonaparte uralmát Franciaországban, ahol bámulattal és lelkesedéssel nézték Bonaparte lángelméjének diadalát. Junius 17-én az első konzul visszatért Milánóba, ahol ünnepiesen fogadták. Ugyanaz a papság, mely egy évvel azelőtt rajongó hódolattal üdvözölte Szuvarovot a székesegyház főbejáratánál, most hálaadó istentiszteletet rendezett a marengói hős tiszteletére. Bonaparte jelentése, melyet erről az eseményről Párisba küldött és melyet ott falragaszokon közzétettek, így emlékezik meg erről:

— Az első konzult a székesegyház küszöbén az egész papság fogadta. A kórusba vezették, egyenesen erre a célra emelt dobogóra, amelyen azelőtt a napnyugati csnszár legelső méltóságai foglaltak helyet.

Bonaparte az olaszországi hadak fővezérletét Genua hős védelmezőjének, Masszéna tábornoknak adta át és Párisba indult, ahova június 29-én a nép örömrivalgása közepette vonult be. Ez a lelkes fogadtatás egyébként hidegen hagyta, ami József bátyjához írt leveléből is kitűnik, amelyben ezeket írja:

— „Sokkal jobb véleménynyel vagyok magam felől, semhogy az ily üres

Batorkeszi Ott Karoly
osztrák altábornagy.

dolgokra adnék valamit“. Amarengói fényesdiadal s a lelkes fogadtatás daczára Bonaparte megérezte, hogy a francia nép a nyugalom után vágyik. Mikor a tiszteletére rendezett ünnepen a tisztek az ellenségtől elvett zászlókat átadták neki, így felelt:

— „Mondják meg a katonáknak, ha a táborba visszatérnek, hogy a francia nép a köztársaság évi ünnepén vagy a béke kihirdetését, vagy — ha az ellenség annak áthághatlan akadályokat gördítene útjába — új zászlókat vár, újabb diadalog gyümölcseit“.

Csakhogy a béke még kissé váratott magára. A marengói győzelem és a végleges békekötés között eltelő időben az első konzul arra törekedett, hogy a népet ismét megnyugtassa s az elégedetlenkedők számát azáltal csökkentse, hogy akiszorított pártoknak az államban ismét helyet biztosított. Engesztelékenynek mutatkozott minden párt iránt, amely korábbi rendszeréről lemondott, pazarul osztogatta kegye jeleit a pártok vezéreinek, akik pártjukat oda-

hagyták. Terve sikerült is. Az üldözötteket már mind visszahívták, néhány királpárti összeesküvő kivételével, mint Pisegrú, Willo. Bonaparte annyira ment, hogy állást adott azoknak a száműzötteknek, akik, mint Portali, Szimeon, Barbé-Marbois, inkább a konvent, mint a forradalom elleneségei voltak. Más ellenfelek megnyeréséhez is értett. A Vandé utolsó vezéreit is megtudta nyerni: a híres szen-lói plébános, Bernié, aki az egész fölkelést végig küzdötte, Szapinó, D'Artisan és Szüzanné a monluszoni szerződésben (1800 január 17) békét kötöttek vele. Hasonló módon fordult a Bretany vezérei, Kadudal György, Frettyé, La prédales és Bürmön felé. De csak a két utóbbi hódolt meg.

MÓRÁ János Viktor
(Moreau) Francia tábornok. Szül. 1761-ben Morlé-ban. Később Napoleón száműzte s ekkor orosz szolgálatba állott Mezh. 1813 Lauban, Csehországban.

Frettyét elfogták s agyonlőtték, Kadudal pedig, akit B r ű n tábornok Gransam mellett megvert, megadta magát. A háború nyugaton teljesen be volt fejezve.

Az Angliába menekültek, akiknek egyetlen reménysége Bonaparte halála volt, elhatározták, hogy meggyilkolják. Néhányan áthajóztak Franciaországba s titokban Párisba mentek. Nehéz volt megközelíteni az első konzult. Deczember 23-án este 8 órakor Bonaparte a Szen-Nikéz utcán át az operába hajtatott. Az összeesküvők kis taligára egy hordó lőport tettek, melyet úgy állítottak föl az utcán, hogy a szabad közlekedést akadályozta. Egyiküknek, S z e n - R é z s a n - n a k meg kellett gyújtania a lőport, mikor társai a konzul közeledtét jelzik. Bonaparte pontos időben indult el kocsin a Tülyeriákból a Szen-Nikéz-utcán át. Kocsisa oly ügyes volt, hogy a taliga és a fal között áthajtatott, de a kanócz már égett s alig ért Bonaparte az utca végére, mikor a pokolgép fölrobbant, a környéket romhalmazzá változtatta s a konzul kocsiját is annyira megrázkód-tatta, hogy ablakai betörték.

A rendőrség, melyet teljesen meglepett a dolog, bár akkor már a híres F u s é vezetése alatt állt, az összeesküvést a demokratáknak tulajdonította. Többet közülük börtönbe vetettek s 133-at egyszerű szenátusi határozat alapján száműztek. Végre nyomukra akadtak az igazi merénylőknek s néhányat közülük halálra ítélték. A konzul erre az alkalomra külön katonai törvényszékeket hitt egybe. Az alkotmánypárt erre még jobban eltávolodott tőle s erőteljes, bár eredménytelen ellenzékieskedést kezdett. L a n z s ű i n é , G r e g o a r , akik a konvent szélső pártjaival oly bátran fölveték a harczot, G a r a , L a m b r e c h t s z , L e o n a r - L á r o s , K a b a n i s z stb. a szenátusban heves harczot folytattak a 130 demokrata indokolatlan üldözése ellen, I n á r , D o n u , S é n i é , K o n s z t a n Benjamin, B e l y ö l , L a z a l stb. erőteljesen tiltakoztak a külön törvényszékek ellen. Csak-hogy a ragyogó békekötés elfeledtette a hatalom e túlkapását.

Napoleon hadosztály-pa-rancsnoki kabaja, melyet Marengónál viselt.

Az osztrákok, akik Marengónál annyira kikaptak és akiket Németországban meg Moró vert meg, elhatározták, hogy leteszik a fegyvert. 1801 január 8-án a köztársaság, a bécsi kormány és a német birodalom megkötötte a lünvilli békét. Ausztria újra megerősítette a kampoformiói béke minden föltételét s azonkívül Toszkánát átengedte a pármái infánsnak. A német birodalom elismerte a batáviai, helvét, liguriai és cizalpini köztársaságok függetlenségét. A béke csakhamar általános lett a firenzei szerződés által (1801 február 18), melyet a nápolyi királylyal kötöttek, aki Elba szigetét

és Piombino hercegséget átengedte. A madridi szerződés (1801 szept. 29) helyreállította Portugáliával is a békét, a párisi szerződés pedig (1801 okt. 8) az orosz czárral. Végre 1801 okt. 9-én a Portával is létrejött a béke. Minthogy a szárazföld letette a fegyvert, Anglia is kénytelen volt pillanatnyi békét kötni. D ö n d e s z , P i t t , Lord G r e n v i l l , akik e véres háborúkat Franciaország ellen vezették, visszaléptek a kormánytól, mikor rendszerüket már nem folytathatták tovább. Helyükbe az angol ellenzék került, mely 1802 márcz. 25-én megkötötte a köztársasággal az amieni békét. Anglia elismerte Franciaország összes szárazföldi hódításait, visszaadta a francia gyarmatokat és elismerte az apró köztársaságok függetlenségét.

D e z é L a j o s (Desaix).
Szül. Szent-Hilér d'Ejiban 1768aug. 17,
elesett a marengói csatában 1800 jun. 14.

Az Angliával folytatott tengeri háború teljesen megsemmisítette a francia hajóhadat. Szan-Domingó lerázta magáról a fehérek uralmát s most — mikor az angolok támadásait sikerrel visszaverte — az anyaországtól is ki akarta csikarni függetlenségét. A feketék élén a híres T u s z e n L'U v e r t ü r állt. Bonaparte megkíséرتette a sziget meghódítását. 40,000 embert tett hajóra. A feketék eleinte természetesen még nem voltak képesek ily seregnek ellenállni, de a francia hadsereg már az első győzelmek után pusztulni kezdett az éghajlat miatt s a köztársaság végre is kénytelen volt elismerni a gyarmat függetlenségét.

Bonaparte most teljes erejével a köztársaság belső jólétének helyreállításán s az államhatalom szervezésén dolgozott. A hajdani kiváltságos nemesek és papok visszaléptek az állam kötelékébe, anélkül, hogy azontúl külön osztályt képeztek volna. Az ellenkező papok, ha letették a hűségi esküt, ismét elláthatták az istentiszteletet s fizetést kaptak a kormánytól. Megkegyelmezett azoknak, akik kivándorlás miatt álltak vád alatt. Most már mindössze csak 1000 olyan név volt az üldözendők listáján, amelyek viselői a trónkövetelő provanszi grófnak, a későbbi XVIII. Lajosnak hívei voltak. A béke munkája úgyszólván be volt fejezve. Bonaparte, aki tudta, hogy e népen legkönnyebben úgy lehet uralkodni, ha jólétét biztosítják, támogatta s fejlesztette az ipart s kedvezett az oly régóta parlagon heverő kereskedelemnek. Politikai törekvéseit magasabb célokkal kötötte össze s a maga dicsőségét Franciaország jólétével fűzte össze. Beutazta a megyéket; csatornákat és kikötőket építtetett, hidakat veretett, kijavította az utakat, szobrokat, emlékműveket emeltetett s javította a közlekedést. Különösen azon igyekezett, hogy a magánérdekek törvényes védelmezőjének tekintsék. A polgári, büntető és kereskedelmi törvénykönyv, melynek készítéséhez

akkoriban fogott hozzá, betetőzte ebben a tekintetben a forradalom művét s szabályozta a belső népeletet olyan módon, mely leginkább megfelelt a viszonyoknak. A politikai önkényuralom daczára Franciaország Bonaparte kormánya alatt oly törvénykönyvet kapott, mely jobb volt, mint bármely más európai államé, ahol az önkényes kormányzat mellett a polgári állapot megmaradt középkori mivoltában. A jólét, a rend egyszerre megváltoztatta a köztársaság képét, de a gondolkodását is. Kezdték az utakkal és csatornákkal foglalkozni, a társadalmi haladás pedig rendkívüli módon mutatkozott.

Az amieni békekötés után Bonaparte különösen igyekezett jövődő hatalma alapjait megvetni. Ő maga mondja emlékirataiban:

„Napoleon eszméi megállapodtak, megvalósításukhoz azonban időre és az események segítségére volt szükség. A konzulatusi kormányforma azokkal semmiképpen sem volt ellentétben, egységre szoktatott s ez volt az első lépés. Ezután Napoleon meglehetősen egykedvű maradt formák s különböző hatóságok neve iránt.. . Bölcsesége abban állt, hogy naponként előre haladt anélkül, hogy határozott szilárd pontot, a sarki csillagot szeme elől veszette volna. Az volt az irány, melyben Napoleon a forradalmat abba a révbé vezethette, ahová vezetni akarta . .

Az 1802-ik év elején Bonaparte egyszerre három nagy tervét vitte keresztül. Rendezte az istentiszteletet s helyet adott a papságnak az államban; a becületrend alapításával katonai rendet adott a hadseregnek; végül a saját hatalmát először élethossziglanira, majd örökössé változtatta. Most már állandóan a Tülyeriákban lakott, ahol lassanként ismét bevezette a

A francziák lovasrohama Marengónál.

királyság etikettjét s szokásait. Már arra gondolt, hogy maga s a nép között osztályokat terem.

Egyidejűleg egyházi ügyekben tárgyalt VII. P i u s z pápával. A hires k o n k o r d á t u m o t — mely kilencz érsekséget, huszonegy püspökséget és káptalant állított föl, a papságnak szilárd állást biztosított az államban s ismét a pápa hatalma alá helyezte kifelé — 1801 július 15-én írták alá Párisban s augusztus 15-én Rómában is megerősítették.

Bonaparte, aki megsemmisítette a sajtó szabadságát, külön törvényszékeket állított föl s mindinkább távolodott a forradalom alapelveitől: belátta, hogy mielőtt tovább megy, végkép szakítania kell a nov. 9-iki szabadelvű párttal. 1802 márcziusában a szenátus egyszerűen eltávolította a legbefolyásosabb tribunokat, A tribunátust 80 tagra korlátozta s a törvényhozói testületet hasonló módon rostálta meg. Alig egy hónappal később Bonaparte, akinek most már nem kellett semmiféle ellenzéktől félnie, a megpuhitott testület elé tette a konkordátumot elfogadásra. Nagy többséggel fogadták el. Egyúttal Bonaparte a közársasági naptárt is eltörölte s újra behozta az

Napoleon konzuli díszkabátja.

egyházit. Remélte, hogy ezekkel az eszközökkel a papságot lassan a maga részére hódítja s a papát elidegeníti a szövetségtől.

A konkordátumot nagy pompával hirdették ki a Notr-Dam egyházban. Az első konzul a hajdani királyság díszfogatán, a királyság pompájától körülveve, ment az ünnepélyre. Tüzérsortüzek jelezték az ünnep főbb mozzanatait. Az istentisztelet után, melyet K a p r á r a bíboros végzett, kiáltvány jelent meg a néphez:

— Századok példája s a józan ész — mondja a kiáltvány — parancsolja a pápához való visszatérést, hogy a véleménykülönbségek kiegyenlítettessenek s a szivek egymással kibéküljenek. Az egyház feje bölcsességében és az egyház érdekében megfontolta az indítványokat, melyeket az állam érdeke sugalmazott.

Este kivilágították a várost, a Tülyeriákban pedig hangverseny volt. A katonaság nem szívesen ment a templomi ünnepre s kifejezést is adott elégedetlenségének. A palotába való visszatérése után Bonaparte e miatt kérdést tett D e l m a s z tábornokhoz:

— Hogy tetszett önnek a szertartás?

— Szép pápista ünnep volt — felelte Delmasz — csak az a millió ember hiányzott, aki elvázott, hogy megsemmisítse, amit ön ismét visszaállít.

Egy hónappal később megteremtette Bonaparte a becsületrendet. Mikor az államtanács az erről szóló törvényjavaslatot tárgyalta, az első konzul nem igen titkolta jövődő terveit. Bertyé államtanácsos így szólt:

— Kitüntetések a monarkia játékszerei.

— Hát mutassatok nekem — felelte Bonaparte — olyan köztársaságot, akár újat, akár régit, a melynek nem voltak kitüntetései. Játékszernek nevezik. Jó! De játékszerekkel vezetik az embereket. A szószékről nem mondanám ezt, de bölcs emberekből s államtanácsosokból álló gyülekezetben mindent meg kell mondani. Nem hiszem, hogy a francia nép szereti a szabadságot és az egyenlőséget. A francziák tíz forradalmi év alatt semmit sem változtak. Csak egy érzésük van: a becsület. Ennek az érzésnek tehát tápot kell adni. Szükségük van kitüntetésekre.

F u s é j ó z s e f
(Fouchet) Otranto hercege rendőr-miniszter.

A nép, mikor megtudta, miről van szó, gúnyolódott; az államtanács szégyelte magát, de elfogadta a becsületrendet; Bonaparte pedig nem törődött sem az egyikkel, sem a másikkal, hanem haladt tovább a maga ellenforradalmi törekvéseinek az útján. Biztosítani akarta a hatalmát. S a b ó (Chabaud)

indítványára a tribunátus azt a kívánságát fejezte ki, hogy az első konzult, Bonaparte tábornokot, a nemzet halála jeléül rendkívüli kitüntetésben részesítse. Ennek alapján 1802 május 6-án Bonapartét a szenátus további tíz évre megválasztotta konzulnak.

Ez azonban nem elégítette ki Bonapartét; azért három hónappal később a tribunátus indítványára a szenátus a nép beleegyezésével Bonapartét é l e t h o s s z i g l a n i k o n z u l l á v á l a s z t o t t a, egyúttal elhatározta, hogy a nemzet halálját nagyszerű szobor felállításával fejezi ki, melynek főalakja egyik kezében a győzelmi babért, a másikban a szenátus kinevezését tartja.

Most hát a hatalom teljesen Bonaparte kezében volt, aki szabadságokkal, jogokkal sem befelé, sem kifelé nem sokat törődött. Még augusztusban Elba szigetét, majd szeptemberben Piemontot csatolta Franciaországhoz, októberben pedig a pármai hercegséget. Végül október 21-én, 30.000 emberére támaszkodva, olyan alkotmányt adatott a svájci kantonoknak, mely egész Svájcban nyugalanságot okozott. Ezt Anglia szakításra használta föl. Mindkét részen háborúra készültek. 1803 május 26-án a francia csapatok bevonultak Hannoverbe.

Az új háború ismét fölbátorította a kivándorolt suanokat (chouans). Az angol kormány beleegyezésével összeesküvést terveztek, melynek élén Pisegrü és Kadudal (Cadoudal) állott. Az összeesküvők titokban Párisba mentek. Beszéltek Moró tábornokkal, akit felesége a királyi pártba vonzott. Am a rendőrség idejében letartóztatta őket. Kadudalt halálra ítélték, Pisegrüt börtönbe vetették, ahol nemsokára holtan találták.

Tousaint Louverture (Tousaint l'Ouverture) 1743-ban mint rab szül. Haiti szigetén 1791 óta szerepel mint a n'ger-felkelések egyik vezére. 1795 óta francia tábornok, majd a sziget főparancsnoka. 1800-ban függetleníti majját, Haiti köztársaság elnöke lesz, de a francziák 1801-ben elfogják. 1803-ban mint fogoly halt meg Bezanszon-ban.

Nem tudni megfojtották-e, vagy ő maga akasztotta föl magát. Morót végül száműzték.

Körülbelül ugyanakkor, márczius 15-én kiküldött lovasszakasz elfogta Angi én burbon királyi herceget az ettenheimi kastélyban, Bäden nagyhercegségben. Bonaparte ugyanis a rendőrség jelentése alapján azt hitte, hogy a herceg részese volt az összeesküvésnek. A herceget gyorsan Venszenbe hozták, a haditörvényszék halálra ítélte, mire agyonlőtték.

Az Angliával való háború, valamint Pisegrü és Kadudal összeesküvése Bonaparténak lépcsőül szolgált, hogy a konzulátusi állásból a császári trónra lépjen. A nép rajongó ragaszkodásának adott kifejezést a merénylet után Bonaparte iránt. A szenátus küldöttséget küldött az első konzulhoz. N ő s a t ó (Neufchâteau) elnök így üdvözölte Bonapartét:

— Első konzul polgártársunk! Ön új időt teremt, de azt az örökkévalóság számára kell tennie. A fény semmi, ha gyorsan elmúlik. Ne habozzék. Az idő, az események, az összeesküvők, a becsvágyók mind

sürgetik. Ön megállíthatja az időt, uralkodhatik az eseményeken, lefegyverezheti a becsvágyókat s megnyugtathatja egész Franciaországot, ha oly intézményeket ad neki, melyek az ön építményét megszilárdítják. Ily módon megtartja a gyermekek számára azt, amit az apákért cselekedett. Első konzul polgártársunk, legyen róla meggyőződve, hogy a szenátus önhöz valamennyi polgár nevében beszél.

Amikor Bonaparte ez üzenetet megköszönte s arra kérte a szenátust, hogy gondolatait jobban fejtsen ki, a szenátus így válaszolt:

— A szenátus azt hiszi, hogy a francia népre rendkívüli fontosságú, hogy a köztársaság kormányát Bonaparte Napoleonra, mint örökös császárra bízza.

Kadudal György szül. Bres-ben 1771 jan. 1. Meghalt nyaktoló alatt 1804 június 21-én. mert összeesküvést szőtt Napoleon ellen.

P i s e g r ú i Pichegru) Karoly francia tábornok. Szül. 1761, megh. 1804. Ellenzte Napoleon államcsínyját (1797). Száműzték, titkon visszatért, Napoleon ellen összeesküdött, ki őt elfogatta és a Tampl-börtönben megölette.

nyilvános üléseit titkos osztály-
ülések váltották fel. Az államtanács ülései is titkosak voltak. Attól kezdve Franciaországot tíz éven át zárt ajtók mögött kormányozták.

Bonaparte Lajos és József francia császári hercegek lettek; Berty és Múra, Monszé, Zsurdan, Maszszéna, Ozsró, Bernardott, Szült, Brún, Lann, Mortyé, Ney, Davú, Beszier, Kellermann, Lefébr, Péringoz, Szerrürié birodalmi marsallok. A papság Napoleon fölemelésében Isten ujját látta s így szólt:

— Iránta odaadással, hódolattal tartozik mindenki, mint annak, aki mindenkinek fölött uralkodik: mert ez a gondviselés akarata.

VII. P i u s z pápa személyesen jött Párisba, hogy az új uralkodócsaládot föl-avassa. Maga a koronázás december 2-án ment végbe a Notr-Dam székesegyházban.

Erre az ünnepre rég készülődtek és az egész szertartás a hajdani szokások szerint folyt le.

Így készítették elő a közvéleményt a császárságra. H ú r é tribün indítványt terjesztett be a tribünátusban, amelyben ugyanazt mondja, mint a szenátus. Indítványát nagy tetszéssel fogadták. Egyedül K a r n ó n a k volt bátorsága a császárság ellen beszélni. Csakhogy Karnó magára maradt. Képviseletársai szinte megütközéssel hallgatták s egyhangúlag állást foglaltak ellene. A tribünátus, a törvényhozó testület és szenátus valóságos lelkesedéssel szavazta meg a császárságot, melyet 1804 május 18-án hirdettek ki Szén-Klóban. Ugyanaz nap a szenátus megváltoztatta az alkotmányt is és az új rendhez alkalmazta. Föl kellett díszíteni az új császárságot: adtak neki tehát francia hercegeket, főméltóságokat, marsallokat, kamarásokat és apródokat. A nyilvánosság teljesen megsemmisült. A sajtó szabadságát bíráló (cenzura) bizottságnak vetették alá, a szöveket is elnémították. A tribünátus együttes

Angièn hercege.

Napoleon parancsára kivégezték.

Napoleon a monsói ütközetben

NAPOLEON CSÁSZÁR.

A császár a testőrség kíséretében nyolcz fehér lótól vont s a tetején koronával díszített kocsiban ment J o z e f i n császárnéval a templomba. A pápa, a bíborosok, érsekek, püspökök s valamennyi állami méltóság fogadta a székesegyházban, mely szemkápráztató díszben pompázott. A főbejárónál üdvözlő beszédekot mondtak Bonapartéhoz, aki császári köpenyben a templom szentélyében fölállított trónra ült. A főalamiznamester, egy bíboros és egy püspök ment érte s az oltár lábához vezette, ahol a pápa fölkenete s a következő imádságot mondta:

— Mindenható Isten, aki Házáéit Szíria urává s Jehut Izrael királyává tette, amennyiben akaratomat Éliás próféta által tudattad velük, Te, aki a királyok szent olaját Sámuel prófétával öntetted Saul és Dávid fejére, öntöd kezeim által kegyelmed kincseit szolgálra, Napóleontra, akit mi ma személyes méltatlanságunk daczára Nevedben császárrá avatunk.

Erre Napoleon önmaga tette fejére a pápától felszentelt koronát, megkoronázta nejét, kezébe vette a jogart, mire a pápa ünnepélyesen visszavezette trónjához s mikor Napoleon az alkotmány által előírt esküt letette az evangéliumra, az első czimerherold csengő hangon kiáltotta:

— A francziák legdicőségesebb s legmagasztosabb császára meg van koronázva! Éljen a császár!

Az egész templom mennydörögve visszhangozta e kiáltást, a pápa pedig megkezdté a Tedeumot. Több napon át ünnep ünnepet követett. A konzulátus a köztársaság utolsó időszaka volt. A nemzet sorsa most egy ember kezében feküdt. Tőle

Napoleon császár.
A koronázási mise alatt róla készült rajz után.

függött: meghagyja-e a szabadságát vagy szolgaságba hajtja. A császárság kikiáltása óta a kormányzás önkényesebb lett s a társadalom ismét arisztokratikussá fejlődött vissza. Napoleon a Franciaországgal határos államokat a császárság mintájára akarta berendezni. Olaszországgal kezdte. A cizalpini köztársaság elhatározta, hogy Napoleon javára ismét visszaállítja a monarchiát. A köztársaság alelnöke, M e l z i 1805 márczius 17-én ért Párisba s ünnepélyes fogadtatása alkalmával ajánlotta föl Napóleonnak a koronát.

Beszédét így végezte:

— A köztársaság népe örömmel fogja fogadni a hirt, hogy felséged hódolata elfogadásával a kötelékeket, melyeket az olasz nemzet föntartására, védelmére s jólétére teremtett meg, szorosabbra fűzi. Igen, felség, ön azt akarta, hogy Olaszország köztársaság legyen: s az lett belőle; akarja, hogy az ország mint monarchia boldog legyen: és az lesz.

Napoleon személyesen vette birtokába ezt a királyságot s 1805 május 26-án vette át Milánóban a lombard koronát. Nevelt fiát, B o h a r n é J e n ő t nevezte ki alkirálynak s aztán Genuába ment, mely szintén lemondott önállóságáról. Junius 4-én bekebelezték a francia császárságba. A kis Lukka szintén követte. Napoleon erre az Alpokon át visszatért Párisba s nem sokkal ezután tovább ment Bulonyba, ahol az Anglia elleni tengeri háborút előkészítették.

Az Angliába való átkelés tervét, mely már a direktórium alatt a kam-poformioi, majd az első konzul idejében a lünévilli béke után fölmerült, most, hogy a szigetországgal ismét szakítás állt be, újra fölvették s a legkomolyabban keresztül is akarták vinni. 1805 elején 200 kis hajóból álló hajóhad, 16.000 tengerész és 160.000 katona, valamint 9000 ló volt készenlétben a bulonyi, etapli, vimerói, ambltói és kaiéi kikötőben. A császár Bulonyban éppen az utolsó előkészületek iránt intézkedett, mikor megtudta, hogy Anglia, a szigetországba való átkelés elhárítására, rábírtá

Ausztriát, hogy ismét szakítson Franciaországgal. Azt is megtudta, hogy már Ausztria összes hadereje úton van; Károly főherceg és Makk tábornok vezérlete alatt 90,000 ember átkelt az Inn folyón, bevonult Múnkenbe s elűzte a bajor választót, aki szövetségese volt Franciaországnak; 30.000 ember pedig János főherceg alatt megszállta Tirolt, míg Károly főherceg 100.000 emberrel az Ets folyó felé nyomult. Ugyanakkor két hatalmas orosz sereg is útban volt már, hogy egyesüljön az osztrák hadsereggel.

Pill angol miniszterelnök minden erejét megfeszítette, hogy ezt a harmadik szövetséget Franciaország ellen létrehozza.

Az olasz királyság föllállítása, Genuának és Piemontnak Franciaországgal való egyesítése, a császár nyílt befolyása Hollandiára és Svájcra háborúba vitte ismét egész Európát, mely most épp annyira rettegett Napoleon becsvágyától, mint annakelőtte a forradalom szellemétől. Az angol minisztérium és az orosz kormány 1805 április 11-én kötötte meg a szövetségi szerződést, melyhez augusztus 9-én Ausztria is csatlakozott.

Napoleon gyorsan elhagyta Bulonyt, visszasietett Párisba, ahol 80.000 embernek a besorozását rendelte el s már másnap ismét útban volt, hogy

átvegye a hadsereg fővezérletét. Október 1-én átkelt a Rajnán és 6-án 160.000 emberből álló hadseregével bevonult Bajorországba. Masszén Károly főherceget tartóztatta föl Itáliában, a császár pedig valóságos rohamlépésben vezette a háborút Németország ellen. Néhány nap alatt átkelt a Dunán, bevonult Múnkenbe — s miután időközben Múra megverte az Aufferberg vezérlete alatt álló osztrák hadsereget Vertingen mellett — Napoleon Makk tábornok ellen indult, aki megerősítette Ulmot, hogy onnan a Duna két partját megvédelmezhesse az előnyomuló francziák ellen. Mire Makk észrevette, hogy Napoleon be akarja keríteni, már ideje sem volt a csata elöl való menekülésre. Elkingen mellett át akart kelni a Duna túlsó partjára, de Ney tábornagy megakadályozta ezt s visszaszorította Ulm felé, ahová minden oldalról özönlöttek Napoleon csapatai. Ulm alatt Napoleon megverte Makkot, aki a várba vonult vissza, de már 18-án kénytelen volt magát megadni 60.000 emberével együtt. Ez a vereség végleg lesújtotta az osztrák hadsereget. Napoleon pedig folytatta páratlan diadalútját; úgyszólván ellenállás nélkül elfoglalta Bécsset, majd tovább sietett Morvaországba az oroszok elé, akikkel a megvert osztrák hadsereg egyesült.

Talleyrand-Périgord Károly
Móricz herceg Ben event hercege
(Ch. M. Prince de Talleyrand-Périgord).

1805. december 2-án, Napoleon császárrá koronázása évfordulóján, találkozott a két hadsereg az *auszterliczi* síkon, melyhez Napoleon egyik legnagyobb és legvéresebb diadalának emléke fűződik. Az egyesült orosz-osztrák hadsereg 95.000 emberből állt, míg Napóleonnak 80.000 katonája volt. Napfölkeltkor kezdődött meg az ütközet. Megmozdultak a rengeteg hadoszlopok, mindenfelől ágyúdörej s puskaropogás hallatszott. Az orosz gyalogság, mely a práczei magaslatokat tartotta megszállva, nem tudott ellentállni a francziák rohamának. A balszárny elszakadt a főseregtől. Az orosz császári testőrség valóságos halálmegvetéssel támadott, hogy az összeköttetést a balszárnyal ismét helyreállítsa, de teljesen megsemmisült; Napoleon hadoszlopai keresztültörték az orosz-osztrák hadsereg közepét, *D a v u* hadserege pedig oldalt és hátba támadta a kettészakadt hadsereget, mely a sötétség beálltával vad futással menekült. 30.000 embert veszített az orosz-osztrák hadsereg. Oly lesújtó volt a győzelem, hogy *F e r e n c z* császár még akkor éjjel találkozót kért Napóleontól, aki ennél a találkozásnál a kért fegyverszünet megadását mindenekelőtt ahhoz a föltételhez kötötte, hogy az orosz hadsereg nyomban induljon haza Oroszországba, ami még akkor éjjel megtörtént.

Másnap Napoleon a csatatéren szerencsét kívánt a hadseregnek.

— Katonák — így szólt hozzájuk — meg vagyok veletek elégedve: halhatatlan dicsőséggel díszítették föl a sasotokat. Az orosz czár és az osztrák császár parancsnoksága alatt álló 100.000 katona szétfutott előletek. Ami kardotok éle elől elmenekült, a tavakba fulladt. Negyven lobogó, az orosz császári testőrség zászlai, 120 ágyú, húsz tábornok s több mint 30.000 más fogoly az eredménye ennek a dicsőséges napnak. Ez az annyira dicsért és számra nagyobb ellenség nem tudott a ti rohamotoknak ellentállni s mától kezdve nem kell semmiféle vetélytárstól félnetek. íme, így győztük le s szórtuk szét két hónap alatt ezt a harmadik szövetséget!“

Poroszország, mely rettegett attól, hogy kétszínű viselkedése miatt most rákerül a sor, Sönbrunnban sietet védő- és dacszövetséget kötni Franciaországgal, melynek Nősatelt és Kiévét engedte át, míg kárpótlásul Hannover kapta. «

Az ulmi és auszterliczi diadalokra a pozsonyi béke következett deczenTBtr 26-án. Az osztrák ház már elvesztette volt Milánót és Belgiumot; most Németországban levő birtokait nyirbálta meg Napoleon. Dalmáciát, Velenczét át kellett engednie Olaszországnak; Tirolt, Augszburgot, Eihstedt hercegséget, Passzau egy részét s valamennyi sváb birtokát, Breizgaut és Ortenaut a bajor s vürttembergi fejedelemségnek, amelyeket Napoleon királyságokká emelt. A bádeni nagyhercegség is részt kapott a zsákmányból. A pozsonyi békekötés betetőzte Ausztria megaláztatását, mely a kampiformiói békével kezdődött s a lünevillivel folytatódott.

1805 december 2-án, Napoleon császárrá koronázása évfordulóján, találkozott a két hadsereg az *auszterliczi* síkon, melyhez Napoleon egyik legnagyobb és legvéresebb diadalának emléke fűződik. Az egyesült orosz-osztrák hadsereg 95.000 emberből állt, míg Napóleonnak 80.000 katonája volt. Napfölkeltkor kezdődött meg az ütközet. Megmozdultak a rengeteg hadoszlopok, mindenfelől ágyúdörej s puskaropogás hallatszott. Az orosz gyalogság, mely a práczei magaslatokat tartotta megszállva, nem tudott ellentállni a francziák rohamának. A balszárny elszakadt a főszeregtől. Az orosz császári testőrség valóságos halálmegvetéssel támadott, hogy az összeköttetést a balszárnyal ismét helyreállítsa, de teljesen megsemmisült; Napoleon hadoszlopai keresztültörték az orosz-osztrák hadsereg közepét, *D a v u* hadserege pedig oldalt és hátba támadta a kettészakadt hadsereget, mely a sötétség beálltával vad futással menekült. 30.000 embert veszített az orosz-osztrák hadsereg. Oly lesújtó volt a győzelem, hogy *F e r e n c z* császár még akkor éjjel találkozót kért Napóleontól, aki ennél a találkozásnál a kért fegyverszünet megadását mindenekelőtt ahhoz a föltételhez kötötte, hogy az orosz hadsereg nyomban induljon haza Oroszországba, ami még akkor éjjel megtörtént.

Másnap Napoleon a csatatéren szerencsét kívánt a hadseregnek.

— Katonák — így szólt hozzájuk — meg vagyok veletek elégedve: halhatatlan dicsőséggel díszítették föl a sasotokat. Az orosz czár és az osztrák császár parancsnoksága alatt álló 100.000 katona szétfutott előletek. Ami kardotok éle elől elmenekült, a tavakba fulladt. Negyven lobogó, az orosz császári testőrség zászlai, 120 ágyú, húsz tábornok s több mint 30.000 más fogoly az eredménye ennek a dicsőséges napnak. Ez az annyira dicsért és számra nagyobb ellenség nem tudott a ti rohamotoknak ellentállni s mától kezdve nem kell semmiféle vetélytárstól félnetek. íme, így győztük le s szórtuk szét két hónap alatt ezt a harmadik szövetséget!“

Poroszország, mely rettegett attól, hogy kétszínű viselkedése miatt most rákerül a sor, Sönbrunnban sietet védő- és dacszövetséget kötni Franciaországgal, melynek Nósatelt és Kiévét engedte át, míg kárpótlásul Hannover kapta. *

Az ulmi és auszterliczi diadalokra a pozsonyi béke következett december 26-án. Az osztrák ház már elvesztette volt Milánót és Belgiumot; most Németországban levő birtokait nyirbálta meg Napoleon. Dalmáciát, Velenczét át kellett engednie Olaszországnak; Tirolt, Augszburgot, Eihstedt hercegséget, Passzau egy részét s valamennyi sváb birtokát, Breizgaut és Ortenaut a bajor s vürttembergi fejedelemségnek, amelyeket Napoleon királyságokká emelt. A bádeni nagyhercegség is részt kapott a zsákmányból. A pozsonyi békekötés betetőzte Ausztria megaláztatását, mely a kainpoformiói békével kezdődött s a lünévillivel folytatódott.

Mikor a császár visszatért Párisba, leírhatatlan lelkesedéssel fogadták. Szinte maga is megittasodott tőle. Az állam hatóságai versenyeztek engedelmességben és hízkelésben. A „Nagy“ névvel díszítették föl s a szenátus győzelmi emléksobrot szánt dicsőségének.

Napoleon rendszerét még jobban megszilárdította. A marengói győzelem és a lünévilli béke avatta föl a konzulátust, az auszterliczi diadal és a pozsonyi béke a császárságot szentelte föl. A forradalom utolsó nyomai is eltűntek. 1806 január elsején végleg eltörölték a forradalmi naptárt és a Gergely-naptárral helyettesítették. A Panteont visszaadták az egyháznak s nemsokkal azután a tribunátus is megszűnt.

Napoleon egyik főczélja volt uralmát az európai szárazföldön minél messzibbre kiterjeszteni. Ferdinand nápolyi király országait, aki az utolsó háború alatt megszegte a Franciaországgal kötött békét, megszállotta és Bonaparte Józsefet megtette mindkét Szicília királyának. 1806 június 5-én Hollandiát királysággá változtatta át és Bonaparte Lajost nevezte ki királyává. Svájczen kívül, melyet azért szintén kikezdett, nem volt több számottevő köztársaság Európában. Dalmáciából, Isztriából, Friaulból, Bellúnó, Konelyiánó, Trevizó, Feltre, Basszanó, Vicsenza, Pádua, Rovigó területeiből hercegségeket és birodalmi hűbér-tartományokat alakított. Bertyé marsall Nösatel hercege, Tallérand miniszter Beneventé, Borgéz herceg és felesége Gvasztalláé, Múra Berg és Kíeve nagyhercege lett. Napóleon nem merte ugyan megsemmisíteni a svájci köztársaságot, de védőjének jelentette ki magát s katonai birodalma kiépítését befejezte azzal, hogy a hajdani német birodalmat függésbe juttatta Franciaországgal szemben. 1806 július 12-én déli és nyugati Németország tizennégy fejedelme megalkotta a rajnai szövetséget és Napóleonot védnökének ismerte el. Már augusztus 1-én bejelentették ezek a regenszburgi országgyűlésen a német birodalomból való kilépésüket. A német birodalom nem létezett többé: Ferencz császárt Napóleon arra kény szeritette, hogy lemondjon német császári címéről.

Egész Nyugat Napóleoné volt. Korlátlan ura Francia- és Olaszországnak, úgyszintén a spanyol udvar alázasos engedelmissége folytán Spanyolországnak, továbbá Nápolynak és Hollandiának két testvére révén, Svájcznak mint ennek védnöke, Németországban tetszése szerint rendelkezett a vürttembergi és a bajor királylyal, valamint a rajnai szövetséggel.

Ez az eljárása a negyedik európai szövetség megalakulásához vezetett. Poroszország, mely a bázeli békekötés óta tulajdonképpen semleges volt, a legutóbbi háború alatt már azon a ponton állt, hogy csatlakozzék az orosz-osztrák-angol szövetséghez. Csak Napoleon hihetetlen gyorsasággal aratott véres diadalai tartották ettől vissza. Ezúttal azonban megijedt a francia császárság rohamos terjeszkedésétől, szövetkezett Oroszországgal annál is inkább, mert csapatai a legkitűnőbb állapotban

voltak. Biztosra vette, hogy egyesült erővel sikerülni fog a francziákat Németországból kiűzni. A berlini kormány hadüzenettel való fenyegetés mellett követelte Napóleontól, hogy csapatait a Rajnán túlra vonja vissza. Ugyanekkor Északnémetországban szövetséget akart létre hozni a déliek ellen.

Napoleon felelet helyett megindult csapataival Poroszország ellen. Október első napjaiban kezdődött a háború. A császár szokásához híven most is bámulatos gyors előnyomulásával és rendkívül erővel vezetett támadásaival győzte le a meglepett szövetségeseket. Már október 14-én megsemmisítette a jénai csatában a porosz katonai államot, 16-án pedig 14,000 porosz katonát fogott el Erfurt mellett. Október 25-én a francia hadsereg bevonult Berlinbe s mire az esztendő végére ért, valamennyi porosz vár a francziák birtokában volt. Napoleon pedig szédületes gyorsasággal nyomult be Lengyelországba az orosz hadsereg elé. Harmadszor mérkőzött Oroszország Napóleonnal. Előzetesen már kikapott Züriknél, Auszterlicznél, most pedig Eilaunál és Fridland mellett verte tönkre Napoleon. A fridlandi óriási győzelem után Tilsitben megkötötték a fegyverszünetet, melyet július 7-én a végleges béke követett.

Ez a tilsiti béke még jobban kiterjesztette Napoleon uralmát a szárazföldön. Poroszország területének csaknem felét vesztette el. Napoleon Poroszország rovására megteremtette a szász és vesztfáliai királyságot. A szász királyság a szász választófeledelemségből és Varsó nagyhercegségből, Porosz-Lengyelországból állt, a vesztfáliai pedig Heszzen-Kasszeb Braunsveig, Fulda, Paderborn államokból, valamint Hannover legnagyobb részéből állt s Bonaparte Jeromosé lett. I. Sándor császár beleegyezett minden föltételbe, azonkívül kiűritette Moldvát és Oláhországot. Am azért Oroszország nem volt legyőzött hatalomnak tekinthető. Napoleon mind messzibbre követte Nagy Károly nyomdokait. Császárrá avatása napján a frank király koronáját, kardját és jogarát vitette maga előtt. Aljga a pápa jött keresztül az Alpokon, hogy az ő uralmát fölavassa. Napoleon a meghódított királyságokat is hódító elődje példája szerint gyúrta át Alatta belül is nagy lett Franciaország kitűnő közigazgatási rendszerével, mely a nemzetgyűlések kormánya helyére lépett.

Ez időtájt Napoleon minden figyelmét Angliára fordította, mely egyedül vonhatta ki magát fekvésénél fogva befolyása alól. P i 11 meghalt ugyan, de utódai folytatták politikáját. Még a harmadik s a negyedik szövetség szétugrasztása után sem tette le Anglia a fegyvert. Élet-halál harcz volt ez. Anglia a tenger felől körülzárta Franciaországot, mire Napoleon a s z á r a z f ö l d i z á r l a t t a l felelt 1807-ben, mely Angliát teljesen elvágtá a szárazfölddel való érintkezéstől. Ám azzal, hogy Európái az Angliával való érintkezéstől eltiltotta, elkeserítette s maga ellen ingerelte a kereskedelmi érdekekben sértett államokat. Ezzel azonban nem

Endrei Zalán: A Világ Történelme. V.

Hofer András elbucsuzik inveltől kivégeztetése előtt.

„Globus” műintézet, Budapest.

Napoleon és Ferencz császár találkozása az auszterliczi csata után 1805 deczember 4 én.

törődött. Anglia az általános békekötésig viselte a zárlat súlyos következményeit. Ekkor állt Napoleon hatalma tetőpontján. Mindent elkövetett, hogy Franciaország tengeri haderejét az angollal egyenlővé tegye: kikötőket építtetett, megerősítette a parti várakat, hajókat építtetett s el volt határozva — hogy ha kell — tengeren is leszámol Angliával. Előbb azonban a spanyol félszigetet akarta magának biztosítani. Portugál akkor tényleg angol gyarmat volt. A spanyol Burbonokkal egyetértőleg Napoleon az 1807. okt. 27-én Fonténblóban kelt szerződésben kimondta, hogy a braganzai ház megszűnt uralkodni. Z s ü n ó alatt francia sereg nyomult Portugáliába s rövidesen elfoglalta Liszabont. Aztán Spanyolországra került a sor. Ott nagy egyenetlenség uralkodott a királyi családban. G o d ó i, a király kegyencze mindenható volt, F e r d i n á n d aszturiai herceg pedig összeesküvéseket szőtt apja kegyencze ellen. Mikor Napoleon Poroszország ellen indult, ez a Godói mozgósította a spanyol hadse-

reget. Napoleon ellen ugyan nem mert hadjáratot indítani, de ez a mozgósítást sem bocsátotta meg neki. Azzal az ürügyei, hogy a szárazföldi zárlatot akarja végrehajtani, csapatai benyomultak a félszigetre, elfoglalták legfontosabb várait, majd fölszólították a királyi családot, hogy távozzék az országból. Az nem ellenkezett ugyan, de a nép nem egyezett bele az elutazásukba és az aszturiai herceget VII. Ferdinánd

Boharné Jenő.

neve alatt kikiáltotta királynak. Erre a francia csapatok bevonultak Madridba, Napoleon pedig Bajonnba rendelte a spanyol királyt és hercegeket. Ott Ferdinánd a koronát visszaadta apjának, az pedig lemondott róla Napoleon javára, aki a spanyol „hunta“-val (junta, országgyűlés) bátyját, Bonaparte Józsefet kiáltotta ki spanyol királynak. Ennek helyét a nápolyi trónon Múra, Napoleon sógora kapta.

Ez időben már ismét mozgolódtak az európai hatalmak. A római udvar el volt keseredve, a spanyol félsziget nemzeti büszkeségében halálosan megsebezve, Hollandia sokat szenvedett a szárazföldi

zárlattól, Ausztria már alig tudta elviselni azt az alárendelt szerepét, melyet veszteségei mellett Napoleon neki juttatott, Anglia pedig valamennyit ingerelte. A pápa haragudott. Azt remélte, hogy — annak fejében, hogy Párisba ment Napoleon koronázására — visszakapja világi birtokait: de csalódott, mire ismét Napoleon ellenségei felé fordult. A császár erre megszállatta Rómát, s Ankonát, Urbinót és Kamerinót is elvette a pápától.

Kitört tehát a háború a Szentszék és Franciaország között. Még komolyabb volt a helyzet Spanyolországban. A spanyolok 1808 május 27-én a szevilyai huntában VII. Ferdinándot kiáltották ki királylyá s mindenütt fölláztak a francziák ellen. A* portugálok ugyanazt cselekedték.

Zsűnő, akinek nem volt elég katonája, végre is kiürítette az országot, melyet aztán Wellington angol tábornok foglalt el 25,000 emberrel. Ezalatt Ausztria is készülődött az új küzdelemre. Sándor czár azonban, akire Napoleon lángelméje s személyének varázsa a tilziti találkozásnál roppant befolyást gyakorolt, hű maradt a tilziti szerződéshez. A két császár 1808

Ifj. Pitt Vilmos.

szeptember 27-én újra találkozott Erfurtban, ahol Sándor magára vállalta, hogy északi Európában rendet tart. Napoleon tehát nyugodtan indulhatott Spanyolország ellen 80,000 emberrel. Néhány nagyobb győzelem után csaknem az egész ország ismét birtokában volt. Bevonult Madridba, ahol igyekezett megértetni a spanyolokkal, hogy voltaképpen fölszabadítja az országot a Burbonok igája alól. Ebben igaza is volt. Eltörölte az inkvizíciót, a hűbérjogokat, igyekezett föllendíteni az ipart, kereskedelmet. Hasztalan; a papok a leghihetlenebb módon fölizgatták ellene a szellemileg nagyon is visszamaradt népet.

Lefévr Ferencz József °
tábornagy (Lefebvre). Danczig hercege, 1755-ben

kel együtt 550,000 embert sorozott be s 1809 tavaszán megkezdte a háborút. Tirol föllázadt, Jeromos királyt elkergették Vesztfáliából, Itália is megtántorodott Napoleon iránti hűségében, Poroszország alig várta, hogy fegyvert ragadhasson.

Napoleon gyorsan otthagyta Madridot, s Párisba sietett. Onnan fölszólította a rajnai szövetség tagjait, hogy katonáikat készen tartás. Ekkor azonban Károly főherceg 120,000 emberével már betört Bajorországba s folyton előnyomult, míg Napoleon hadereje mindössze 100,000 emberből állt s az annyira szét volt szórva, hogy Károly határozott, erélyes támadással tönkre tehetné volna. Ám, mint rendesen, Károly most is habozott. Ez alatt megérkezett a harctérre Napoleon, aki átlátta a helyzet veszélyes voltát, gyorsan egyesítette a szertefekvő hadoszlopokat s teljes erővel az osztrákokra vetette magát, akiket egymásután megvert Abensbergnél, Landsbutnál, Eggmülnél s Eszling alatt. Nyomon követte a futó ellenséget s már május 13-án másodszer is bevonult Bécsbe. Majd gyors elhatározás-

Ilyenfajta volt a papok oktatása:

- Mondd meg fiam, ki vagy te?
- Spanyol, isten kegyelméből.
- Ki a boldogságunk ellensége?
- A francziák császára.
- Hány természete van?
- Kettő: emberi s ördögi.
- Mik a francziák?
- Hajdan keresztények, most eretnekek.
- Bűn-e francziát megölni?

— Nem, lelkiatyám: a mennyországot érdemli meg, aki ily eretnek kutyát megöl.

Napoleon elhatározta, hogy megfékezi ezt az országot, mikor Németországból az Ö t ö d i k S z ö v e t s é g híre érkezett. Ausztria alaposan fölhasználta Napoleon távollétét. A honvédek-

Bonaparte Károly.
Napoleon atyja. Szül. Ajacsóban
1746-ban márcz. 29-én. Meghalt 1785
febr. 14-én Montpelyében. Nvoicz gyer-
meke volt: 1. József; 2. 1 Napoleon;
3. Lüszién; 4. Mária; 5. Lajos; 6. Paula;
7. Anunziáta; 8. Jeromos.

Győr mellett a magyar nemesi fölkelő hadat. Ez alatt elkeseredett harcz folyt Tirolért, melyet 4000 bajor és francia katona tartott megszállva. A tiroli nép fegyvert ragadott **H o f e r** András vendéglős vezetése alatt, hogy lerázza magáról az idegen uralmat; tényleg több súlyos vereséget okozott az ellenségnek, elfoglalta véres harcz után Innszbrukot s megadásra kényszerítette a város ellen siető Brisszon tábornok és Vrédn alezredes közel 3000 emberét;

Lefévr tábornagy hadseregét a hegy-szorosok közé csalta rettenetes veszteségeket okozott nekik s a Brenneren határozott diadalt aratott a francziák fölött. Ekkor Napoleon **J e n ő** herczeg alatt erős hadsereget küldött Tirol megfékezésére. Jenő szétverte a tiroliakat, akiket az okt. 14-iki bécsi béke után Hofer hiába szólított fel a fegyver letételére Hofer így szólt a tiroliakhoz:

„Napoleon legyőzhetetlen hatalma ellen nem folytathatunk háborút, Ausz-

sál Magyarországra akarta áttenni a háború színhelyét, hogy ezt az országot is elvegye a Habsburgoktól. Még Bécsből kiáltványt intézett a magyarokhoz, hogy éljenek újra királyválasztó jogukkal s foszszak meg trónjuktól a Habsburgokat, akik eladdig csak szenvedést hoztak rájuk. Csakhogy Napoleon fölhívása meghiúsult a magyarok királyhűségén, akik mintegy válaszképpen nyomban szervezték a nemesi fölkelést a francziák császára ellen. Ekkor Napoleon átkelt a Dunán Aszpern mellett, ahol majnem végpusztulás érte hadseregét. Mialatt a sereg egyik része már a hevenyszett hídon átkelt, az osztrákok nagy erővel támadtak rá a még innen levő hadoszlopokra és súlyos veszteségeket okoztak neki. Csakhogy ez a balsiker nem változtatott a hadjárat sorsán, mert Napóleon pár nappal később döntő csatában csaknem megsemmisítette Vagram mellett az osztrák hadsereget s szétszórta

Nanszuti István gróf.
Francia lovas-tábornok Szül 1768. Meghalt
'815. Leghíresebb haditette: Vácramnál a
francia vértessztyálj éien eldöntötte a csata
sorsát és megszerezte Napóleonnak a diadalt

Hofer András
Szül. 1767-ben A francziák főbelőtték 18L0-ben Mantuában. Tirol hőse.

hajtották végre az ítéletet. Hofer hősiességéhez méltón állott a golyóhalál elé, szemét bekötni nem engedte, s maga vezényelte a halálát hozó „tüzelj”-t.

A b é c s i b é k e , melyet 1809 október 14-én kötöttek meg, Ausztriától még néhány tartományt elvett: Szalzburgot és az Adria melletti birtokait (ezekből alkotta meg Napoleon Illiria királyságát, melynek azonban nem adott külön fejedelmet: Franciaország tartománya lett) s kényszerítette a szárazföldi zárathoz való csatlakozásra Hollandiát (mely a vágrami győzelem után az angol áruk gyűlhelye lett) elvette Lajos öcscsétől s bekebelezte 1810 július 1-én a császárságba. Egész Európa remegett az elfojtott tehetetlen dühtől s alig várta az alkalmat, hogy Na-

tria teljesen elhagyott, csak enyhíthetetlen nyomornak lennének áldozatai. Napoleon lépteit felsőbb hatalom vezérli, nem szabad azzal tovább is szembeszállanunk!”

Ezzel a tulajdonképeni háború véget ért, de az ország sajátos alkotása a hegyes vidék, lakóinak gondolkozása és érzelme alkalmas volt arra, hogy a harci kedv elfojtva is tovább forrjon és minduntalanul ki-kitörjön. Néhány apróbb siker, amit a felkelők elértek, Hofert is arra bírta, hogy újra a fölkelők élére álljon; majd mikor látta, hogy minden elveszett, elbujdosott hazája bércei közé. Csakhogy árulás folytán a francziák kezébe esett.

A francziák haditörvényszék elé állították és golyó általi halálra ítélték. Mantuában 1810 február 20-án

Károly főherceg
idősebb korában.

oleon ellen, aki a maga véleménye mellett más véleményt sem királyoktól, sem a pápától, sem a népektől el nem tűrt, újból fellázadjon.

Egyelőre Napoleon hatalma azonban még jobban terjedt. Svédország rövid forradalom után IV. Gusztáv Adolfot lemondásra kényszerítette s csatlakozott a szárazföldi zárlathoz. Bern adott tábornokot kikiáltotta trónörökösnek, kit XIII. Károly örökbe fogadott. Napoleon ropant birodalma ekkor északon Hamburgtól s Danczigtól dél felé Triesztig s Korfuig terjedt.

Bonaparte Jeromos, mint tengerész kapitány.

Ekkor Napoleon, aki mindeddig vakmerő, de hajthatatlan politikát követett, második házasságával elhagyta eddigi útját. Elvált J o z e f i n-től, akitől nem volt gyermeke s hogy örökös adjon a birodalmának, 1810 április 1-én nőül vette M á r i a L u j z a osztrák főhercegnőt, F e r e n c z császár leányát. Nagy hiba volt ez. Föladta vele addigi álláspontját, melyre magát a forradalomból fölküzdötte, amelyből kifolyólag eddig Európában a régi udvarok ellen lépett föl, mint akár a köztársaság a régi kormányok ellen. Ez az új házasság megváltoztatta uralkodása jellegét is s még inkább eltávolította a néptől. Udvarát a régi családokkal díszítette s összekeverte a régi és az új nemességet. Auszterlicz avatta föl a polgári császárságot, Vágram után a nemesi császárság fog-

lalta el helyét. 1811 márczius 20-án fia született, akit római királynak nevezett. Ez az esemény még inkább megerősíteni látszott Napóleon hatalmát. Hisz örökös adott a trónnak.

Időközben a spanyol háború sok gondot okozott Napóleonnak. Minden talpalatnyi földet hőiesen védelmeztek a spanyolok, minden várost rohammal kellett bevenni. Mégis 1811-ben úgyszólván már az egész ország a francziáké volt. A spanyol hunta Szevilyából Kádiszba menekült, melyet most francia hadsereg készült ostrom alá venni. Portugálban kevesebb szerencsével harcoltak a francziák. M a s s z é n a ugyan kétszer is megverte V e l l i n g t o n t és elfoglalta Oportót és Olivenzát; mikor azonban az angol tábornok Torresz Vedrasz mellett elsáncolta magát, Masszéna nem tudott hozzáférni s kivonult az országból.

Mialatt a félszigeten ez a háború folyt, északon új hadjárat volt készülöben. Oroszország aggodalommal látta, hogy Napoleon birodalma mindjobban közeledik feléje. A maga halárai közt volt szorítva, ami által be-

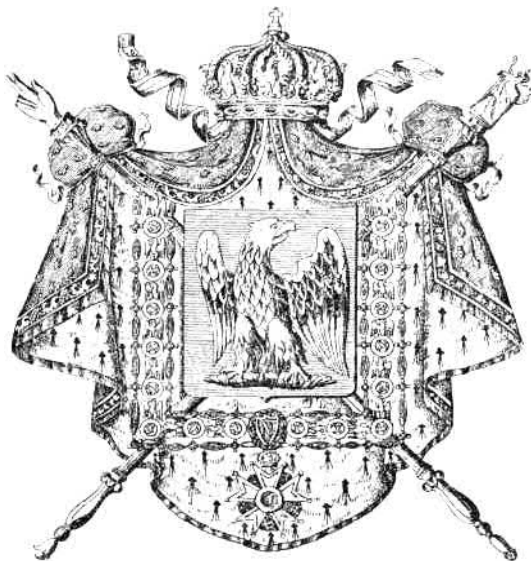
folyása nagyon csökkent, de meg sokat szenvedett a szárazföldi zárlattól is, anélkül, hogy a háborúból előnye lett volna. Így hát Oroszország már 1810 óta folyton gyarapította hadseregét, újra kereskedelmi összeköttetésbe lépett Angliával s nem idegenkedett attól, hogy Napóleonnal szakítson. Az egész 1811 ik év tárgyalásokkal telt el, melyek nem vezettek eredményre. Mindkét részen háborúra készülődtek. A császár, kinek hadserege akkor Kádisznál állt, lázas sietséggel készült az új hadi vállalkozásra, hogy megfékezze az egyetlen hatalmat, melyhez addig nem tudott hozzáférni. Győzelmes lobogóit Moszkvában akarta kitűzni. megszerelte Poroszország és Ausztria támogatását, melyek kötelezték magukat, hogy összesen 50.000 embert állítanak rendelkezésére.

Franciaország összes hadereje talpra állt. Május 9-én utazott el Napoleon Párisból. Több hónapon át Drezdában székelt, ahol az osztrák császár, a porosz király s valamennyi német fejedelem hódolt előtte. Junius 22-én pedig megüzente Oroszországnak a háborút.

Napoleon most is ugyanazokat az elveket követte, melyeknek eddigi diadalait köszönhette. Eddig minden háborúját azzal nyerte meg Napoleon, hogy hirtelen tört az ellenségre, azt villámgyors támadással legyőzte, fővárosát elfoglalta és a békét területe megnyirbálásával kötötte meg. Az volt a szándéka, hogy Oroszországot a lengyel királyság visszaállításával ártalmatlanná teszi, ahogy az osztrák császárral cselekedte az auszterliczi csata után a bajor és vürtembergi királyságok, Poroszországgal a jénai csata után a szász és vesztfáliai királyságok föllállításával. Erre a célra az Ausztriával márczius 14-én kötött szerződésben kikötötte, hogy ez Galiciát átengedi az illiri tartományok ellenében. A lengyel királyság visszaállítását a varsói országgyűlésen kimondatta.

Napoleon elhatározta, hogy benyomul Oroszország szívébe, ahelyett, hogy előbb teljesen szervezte volna a lengyel védőfalat. Hadserege körülbelül félmillió katonából állt. Junius 24-én átkelt a Nyemen folyón, elfoglalta Vilnát, Mohilovot és Szmolenszket, valamint Vitepszket, s az oroszokat egymásután Osztrovo, Poloczka, Mohilov és Szmolenszkek mellett véres csatákban megverte. Már szeptember 14-én bevonult Moszkvába.

Az orosz kormány védelmi harczában nemcsak hadseregére, hanem területe roppant kiterjedésére és zord éghajlatára is számított. Amint a levert orosz seregek a francia haderő elől visszavonultak: felégették a városokat, elpusztították a vidéket s így Napóleonnak vereség vagy visszavonulás esetére nagy nehézségeket gördítettek az útjába. Ennek a védelmi rendszernek megfelelően R o s z t o p s i n kormányzó fölgyjította

A francia császárság czimere.
A császári sas alatt a becsületrendnek ötágu keresztje látható.

Moszkvát is, épp úgy, mint korábban Szmolenszket s egész sereg más várost és falut. A császár beláthatta volna, hogy ez a háború nem úgy fog végződni, mint a többiek; minthogy azonban minden ponton győzött s a fővárosnak is ura volt, abban reménykedett, hogy most békére kényszerítheti az oroszokat, akik ebben a reményében ügyesen megerősítették. Az oroszokkal folyó tárgyalások elhúzódása folytán lassabban mozgott hadseregével, mint ahogy rendszeren szokta és csak október 19-én határozta el, hogy visszavonul.

Napóleonnak ez a visszavonulása végzetes volt: ezzel kezdődött a császárság megrendülése. Emberi kéz nem dönthette meg Napóleont, mert mint hadvezetőnek nem volt párja, hadserege pedig jobb lett az ő vaskeze alatt, mint bármelyik másik a föld kerekéségén. Csakhogy a szerencsétlenségek Európa legszélsőbb pontjain leselkedtek rá, azokon a jeges határokon, ahol a hóditó uralmának meg kellett törnie a természet zord hatalmán. Ezt a hadjáratát nem vereség miatt, hanem a hideg, az éhség, a sivatagban való bolyongás fáradalmi útján veszítette el s vele letűnt győzhetlen szerencséjének varázsa is.

A Berezinaig rendben történt a visszavonulás, ott azonban vad futássá változott. Azután, hogy a hadsereg ezen a folyón átkelt, Napoleon — aki addig megosztotta hadserege fáradalmait — szánkón elutazott s teljes gyorsasággal Párisba sietett, ahol távolléte alatt összeesküvés tört ki.

Maié tábornok néhány emberrel azt tervezte, hogy megdönti az óriás hatalmát. Vakmerő volt ez a vállalkozás, s mert tévedésen — Napoleon halála hírére — alapult, nagyon sok embert kellett volna megtevesztenie, hogy sikerülhessen. Azonkívül pedig a birodalom még szilárd alapokon nyugodott s így összeesküvés nem, csak általános fölkelés dönthette volna össze. Maié összeesküvése nem sikerült s az összeesküvés vezetőit kivégezték. Mikor a császár visszaérkezett, a nép nem tudott hova lenni bámulatában, hogy Napóleont ily szerencsétlenség érthette. Az állam hatóságai azonban határtalan odaadással és engedelmességgel fogadták.

Napoleon december 18-án érkezett meg Párisba, elrendelte 300.000 ember besorozását, fölkelésitette ismét a nemzetet, bámulatos tevékenységével rövid idő alatt új hadsereget teremtett s 1818-ban újra megindította a háborút.

Csakhogy a Moszkvából való visszavonulás óta egész sereg, Napoleonra teljesen új dolog történt. 1812-ben mutatkoztak birodalma összeomlásának első jelei. Mindenfelé megunták igáját. Amióta a pápával szakított, a papok titkos aknamunkát folytattak ellene. A nép tömegei is teljesen kimerültek a folytonos hóditó hadjáratokban. Napóleontól a magánérdekek megkimélését, a kereskedelem föllendítését várták, e helyett pedig folyton újabb adók s a szárazföldi zárlat alatt nyögtek. Most már nemcsak az a néhány ember volt ellensége, akik a forradalom politikai céljához hűk maradtak s akiket ő kleálisoknak gúnyolt, hanem mindazok, akik az akkorinál jobb társadalmi állapot anyagi előnyeit élvezni akarták. A külföldön a katonai nyomás *erhe alatt nyögtek a népek s a megalázott uralkodócsaládok azon igyekeztek, hogy ismét föl-emelkedhessenek. Az egész világ kényelmetlenül érezte magát s az első balesetnek általános fölkelést kellett maga után vonnia.

— Győztem — mondta maga Napoleon, amikor a korábbi hadjáratokról beszélt — holott mindig új meg új veszedelem tornyosult elém. Folyton épp akkora ügyes-ségre, mint erőre volt szükségem ... Ha nem győztem volna Auszterlicznél: egész Poroszország rám rohant volna, ha Jenánál nem semmisítem meg az ellenséget, akkor Ausztria és Spanyolország hátba támadt volna. Ha Vágramnál nem diadalmaskodom, — ami pedig nem volt döntő győzelem — attól kellett félnem, hogy Oroszország cserben hagy, Poroszország föllázad ellenem s az angolok megint megjelennek Ant-verpen előtt.

Napoleon a mérgeívégcsével.

Tényleg ez volt Napoleon helyzete. Minél messzebbre haladt a maga külön útján, annál fényesebben kellett győznie. Amint az első csatát elveszté, egyik a másik után hagyja el: a királyok, akiket legyőzött, a királyok, akik trónjaikat neki köszönhették, a szövetségesek, akiket nagygyá tett, az államok, melyeket birodalmába olvasztott, a szenátorok, akik annyira hízelegtek neki, sőt maguk fegyvertársai is. A háboiu, melyet 1812-ben Moszkvába tett át, most 1813-ban Drezda mellé húzódott vissza, 1814-ben pedig Páris falai alá: oly rohamos volt a sors változása.

A berlini kormány kezdte meg az általános elszakadást. Már 1813 márczius 1-én csatlakozott Oroszországhoz és Angliához, melyekkel a h a t o d i k szövetséget alkotta, amelybe csakhamar Svédország is belépett. Időközben a császár, akiről a szövetségesek azt hitték, hogy teljesen össze van törve, új diadalokkal kezdte meg az új háborút. A lüczeni csata, melyet május 2-án ujonczokkal nyert meg, Drezda elfoglalása, a bauczeni diadal s a csata színhelyének az Elba mellé való áttétele bámulatba ejtette az egész világot.

Ausztria, mely 1810 óta hadilábon állott, harcra készen várta az eseményeket, de azért ezúttal még közbenjárónak ajánlkozott a császár és az ellene szövetekezett hatalmak között. Közbenjárását mind a két fél el is fogadta.

Junius 4-én Plazvicz mellett fegyverszünetet kötöttek s Prágában kongresszus ült össze, hogy a békéről tárgyaljon. Csakhogy úgyszólván lehetetlen volt a megegyezés: Napoleon nem akart szédületes magaslatáról alább ereszkedni, Európa viszont épp oly kevésbé akarta továbbra is az ő igáját viselni. A szövetségesek Ausztriával egyetértve azt kívánták, hogy a császár birodalmának a Rajna, az Alpok és a Mász folyó szabjanak határt. A kongresszus szétment, anélkül, hogy eredményt ért volna el. Ausztria csatlakozott a szövetséghez s a háború, mely egyedül dönthette el ezt a kérdést, újra kezdődött.

Napoleon csak 280,000 emberrel rendelkezett, míg a szövetségesek hadereje a félmilliót is meghaladta. Napoleon az ellenséget az Elbán túlrá visszaszorítani s az új szövetséget szokásához híven gyors mozdulataival s rajtütésének szétzúzó erejével akarta szétrobbantani. Eleinte az ő oldalán volt a hadi szerencse. Drezda mellett fényes diadalt aratott az egyesült szövetséges hadak fölött, csakhogy alvezéreinek vereségei megzavarták terveit. M a k d o n a l d o t megverték Sziléziában, N e y Berlin mellett vesztett csatát, V a n d a m m pedig Kulm mellett. Mínthogy Napoleon az ellen-

Makdonald István
Tarantói herceg, francia tábornagy. Irlandi származású. Szül. 1765. Híres volt igazságszerezetéről és szabadelvűségéről. Megh. 1840.

séget, — mely minden oldalról körülzárással fenyegette, — nem tudta tovább föltartóztatni, visszavonulásra gondolt. A rajnai szövetség fejedelmei ezt a pillanatot használták föl arra, hogy cserben hagyják. Lipcse mellett összetalálkozott ismét a két óriási hadsereg: félmillió szövetséges és félannyi francia. Valósággal „népek csatája“ volt ez. Véres harcz folyt a város körül s a szászok meg a vürtembergiek még a csata alatt átpártoltak a szövetségesekhez. Ez az árulás arra kényszerítette Napóleont, hogy három napi hősies harcz után, mely egyik fél győzelmével sem végződött, visszavonuljon. A hadsereg a Rajna felé vonult, ahol a bajorok, akik szintén cserben hagyták, meg akarták akadályozni a folyón való átkelését. De Napoleon Hanau mellett valósággal megsemmisítette őket s 1813 október 30-án francia területre lépett. Bár ebben a hadjáratban sem győzték le, annak vége épp oly végzetes volt Napoleonra, mint az orosz háború. Franciaországot a saját területén fenyegette az ellenség, mint 1799-ben. De a francia nép már nem rajongott annyira a függetlenségéért, mint akkor: s így Napoleon képtelennek találta arra, hogy őt a válság e nehéz pillanataiban támogassa.

Napoleon november 9-én tért vissza Párisba. A szenátusnál 300,000 ember besorozását eszközölte ki s a nála megszokott erélyvel látott hozzá az új háború előkészületeihez. Fölhívta a törvényhozó testületet, hogy az ország védelmében támogassa, tudomására hozta a prágai tárgyalások lefolyását és eredményét s új, utolsó erőfeszítésre szólította föl, hogy a békét, Franciaország egész népének eme forró óhajtását dicsőségesen biztosíthassa. Ám ez eddig néma és engedelmes törvényhozó testület éppen ezt a pillanatot választotta ki arra, hogy Napoleonnak ellenálljon.

Az általános elernyedés elcsüggesztette Franciaországot, mely amellet — tudtán kívül is — a királypárt befolyása alatt állt, amely titokban ismét mozgolódni kezdett, amióta a császári birodalom hanyatlása reményeit újra fölélesztette. Lené, Rénnard, Galloa, Flözserzs és Biron-ból álló bizottság nagyon élehangú jelentést tett arról az eljárásról, melyet a kormány követett, egyúttal a hódításokról való lemondást s a szabadság visszaállítását követelte. Ez a más időben jogos kívánság ebben a pillanatban csak a szövetségesek benyomulását könnyítette meg. Ámbár a szövetségesek állítólag csupán Európa fölszabadítását szabták a béke árúul, mégis hajlandók voltak esetleges győzelmüket a végsőkig kihasználni.

A törvényhozó testületnek e váratlan s nyugtalanító ellenállása Napóleont felbőszítette: hirtelen föloszlatta a törvényhozó testületet. Az ellenállásnak ez a kezdete volt az elszakadás első jele az ország belsejében. Oroszországról áthúzódott Németországra, most úgy látszott már Itáliára és Franciaországra is kiterjeszkedik. Mint azelőtt, most is a hadi szeren csétől függött minden. Napoleon abba helyezte minden reményiségét. Január 25-én indult el Párisból, hogy ezt a halhatatlan küzdelmet végigharcolja.

Minden oldalról megtámadták a francia császárságot. Az osztrákok Itálián át nyomultak előre, az angolok — akik az utóbbi két év alatt hatalmukba kerítették a spanyol félszigetet — Vellington tábornok vezérlete alatt átmentek a Bidaszoán s a Pireneusok alján jelentek meg. Keletről és északról három hadsereg szorongatta Franciaországot. A nagy szövetséges hadsereg, 150.000 ember, Svarczenberg alatt Svájc felől hatolt előre, a sziléziai sereg Blüher alatt — mintegy 130,000 ember —

Frankfurt felől vonult a francia határok felé, a 100,000 emberből álló északi hadsereg pedig Bernadotte alatt, elárasszotta Hollandiát s Belgiumba tört be. Az ellenség kikerülte a várakat s egyenesen a francia főváros felé vonult.

Abban a pillanatban, mikor Napoleon elhagyta Páriszt, a Svarczenberg és Blüher vezetése alatt álló hadseregek azon a ponton voltak, hogy a Sampányban egyesülnek. A francia nép, mely várakozó álláspontra helyezkedett, szintén nem támogatta a császárt s így Napoleon egyedül állt az egész világ ellen maroknyi katonával s lángelméjével, mely vakmerőségéből és erejéből semmit sem vesztett. Újra

bámulatba ejtette az egész világot, még legádázabb ellenségeit is.

Napoleon Sampányba ment s a két hatalmas ellenséges hadsereg elé indult. Mészón tábornoknak az volt a parancsa, hogy Bernadottot föltartóztassa Belgiumban, Oszrónak, hogy az osztrákokat Lionnál megállítsa, Szullinak ugyanaz a föladata a spanyol határon álló angolokkal szemben. Bohárné Jenő herczegnek Olaszországot kellett védelmeznie. Napoleon nem adta föl a reményt, hogy ezeket a roppant ellenséges hadakat sikerül Franciaországból kivetnie s lobogóit ismét idegen területen bonthatja ki. Ügyesen Blüher és Svarczenberg hadseregei közre ékelte magát s előbb az egyiket, majd a másikat verte meg, Blüher fölött Sampóber, Monmirely (Montmirail), Sató-Tierri és Bósam mellett győzött s amikor seregét csaknem teljesen megsemmisítette, visszasietett a Szajnához, véres győzelmet aratott Svarczenbergen s folyton maga előtt űzte őket. Számításai oly pontosak s kitűnőek voltak, gyorsasága, munkabírása oly rengeteg nagy s csapásai oly súlyosak, hogy úgy látszott: ismét azon a ponton áll, hogy a két rettenetes hadsereget teljesen szétrobbantja s velük a szövetséget is.

Ám, ha mindenütt győzött is, az ellenség mégis talajt nyert ott, ahol ő nem lehetett maga jelen. Az angolok bevonultak Bordóba, ahol egyik

Bernadott János
Pontekorvó herczege, francia tábornagy.

párt a Bourbonokért szállt síkra; az osztrákok Liont tartották megszállva; a belga hadsereg egyesült Blüher seregének romjaival, aki most ismét megjelent Napoleon háta mögött. Már a saját családja is kezdte cserben hagyni s Múra Itáliában ugyanúgy cselekedett, mint Bernadott: csatlakozott a szövetséghez. A birodalom magasrangú tisztjei közül sokan hanyagul szolgáltak neki s csak régi alvezérei és katonái csüggték rajta a régi

III. Frigyes Vilmos porosz király.

hűséggel és lelkesedéssel. Napoleon újból Blüher ellen vonult, aki háromszor kisiklott előle: a Marn balpartján a hirtelen beállott fagy következtében, mely a mocsaras vidéket, ahol a poroszoknak el kellett volna pusztulniok, megszilárdította, továbbá az Én (Aisne) folyó mellett Szoszson eleste folytán, mely abban a pillanatban nyitott előttük kaput, mikor már nem volt útjuk a menekülésre, végre Karonn mellett a raguzai herceg hibája folytán, aki a döntő ütközetet az által akadályozta meg, hogy éjszaka meglepette magát az ellenségtől. Ennyi balszerencse után, mely legbiztosabb terveit meghiúsította, amikor tábornokai ily gyengén támogatták, a szövetséges hadak pedig túlszárnyalták: arra a vakmerő lépésre határozta magát, hogy Szen-Dizé felé fordul,

hogy az ellenség elől a Franciaországból kivezető utat elzárja. Ez a vakmerő s lángeszű menetelés, mely a szövetséges tábornokok visszavonulási útját el kellett, hogy zárja, egy pillanatra megdöbbentette őket, de titkos biztatásokra egyenesen Páris ellen vonultak.

A roppant város körül elterülő síkot előzőnlőtték az ellenséges hadak s Páris, mely addig évszázadokon át az európai fővárosok között egyedül nem látott ellenséges katonát falai között, most azon a ponton állt, hogy amazok megaláztatásának részese legyen. A császárné, akit néhány hónappal azelőtt régensnőnek neveztek ki, éppen Bloába utazott. Napoleon távol volt. A magára hagyott főváros, melynek lakossága amúgy is a végsőkig kimerült s nyugalom után vágyott, nem sokáig állhatott ellent. Nem volt ott, aki a népet lelkesítse; amellet a királpártiak, akiknek élén a b e n e v e n t i herceg állt, az ellenséget fölszólították: támadja meg Párist, ők

A szövetkezett fejedelmek bevonulása Lipszébe, a „népek csatájának" nevezett ütközet után.

belülről támogatják. Mégis ütközetre került a sor márczius 30-án Páris falai alatt, de 31-én megnyíltak a város kapui s a parancsnokkal kötött megadási szerződés alapján a szövetségesek bevonultak.

Maga a szenátus is elszakadt Napóleontól: T a l l é r a n d herceg tanácsára, aki nem sokkal azelőtt kegyvesztett lett a császárnál. Ez az ember, akinek az államhatalom minden válságában része volt, most Napóleon ellen foglalt állást. Nem tartozott semmiféle párthoz, politikailag teljesen egykedvű, mégis minden kormány bukását jóval előbb megsejtette, alkalmas időben visszavonult; s ha a kormány megbuktatására elérkezett az alkalmas pillanat, segített megbuktatni nagy tehetségével, befolyásával, nevével és a hatalom segítségével, melyet ravaszul sohasem engedett teljesen kisiklani a kezei közül. Az alkotmányos nemzetgyűlés idejében a forradalom mellett volt, majd a direktórium pártján, november 9-én a konzulátus megteremtésében segített, 1804-ben a császárság fölállítására mellett kardoskodott, 1814-ben pedig a királyi család visszahelyezéséért szállt síkra. A szenátus az ő befolyására ideiglenes kormányt nevezett ki, Napóleont trónvesztettnek jelentette ki, családja örökösödési jogát megsemmisítette, a francia népet és a hadsereget pedig a neki tett hűség-

eskü alól föloldotta. Zsarnoknak jelentette ki azt, akinek önkényuralmát oly sok éven át hízelegve támogatta.

Eközben Napoleon környezetének sürgős kérésére, hogy a főváros segítségére siessen, visszafordult Szen-Dizié felől s 50.000 emberrel sietett Páris falai alá abban a reményben, hogy az ellenség bevonulását megakadályozhatja. Mikor azonban április 1-én odaért, értesült az egy nappal

A romai király hagyta.

azelőtt aláírt átadási szerződésről. Erre csapatait Fonténbló mellett vonta össze, ahol csakhamar azt is megtudta, hogy a szenátus cserben hagyta és megfosztotta a tróntól. Most, mikor látta, hogy az egész világ elpártolt tőle, elhatározta, hogy fia javára lemond. Tábornagyait: a vicenzai herceget, a moszkvai herceget és a tarentói herceget küldte el alkudozni a szövetségesekkel. Útközben kellett hozzájuk csatlakoznia a raguzai hercegnek, aki egy hadtesttel Fonténblót fődözte. 50.000 emberével, erős hadiállásával még mindig kényszeríthette a szövetségeseket, hogy fiának megadják a királyi méltóságot. Csakhogy a raguzai herceg föladta helyét, alkudozott az ellenséggel s Fonténblót védtelenül

Napoleon kénytelen volt elfogadni a szövetségesek föltételeit. Amikor ezek Franciaországba benyomultak, még Sztilyonban a régi francia királyság területét ajánlották föl neki; később már csak a fia érdekében akartak vele tárgyalni; most azonban elhatározták, hogy a forradalom minden nyomát, Napoleon hódításait és dinasztiáját kitörlik a történelemből, és föltétien lemondásra kényszerítették.

Napoleon 1814 április 11-én Fonténblóban aláírta azt az okmányt, melylyel a maga és családja nevében lemond a trónról. További sorsáról különösen határoztak. Két millió frank évi járadékot adtak neki s lakhelyéül a kis Elba szigetét jelölték. A császári czimet megtarthatta és 400 testőrt is vihetett magával. Április 20-án búcsúzott el csapataitól s nyomban elutazott új fejedelemségébe.

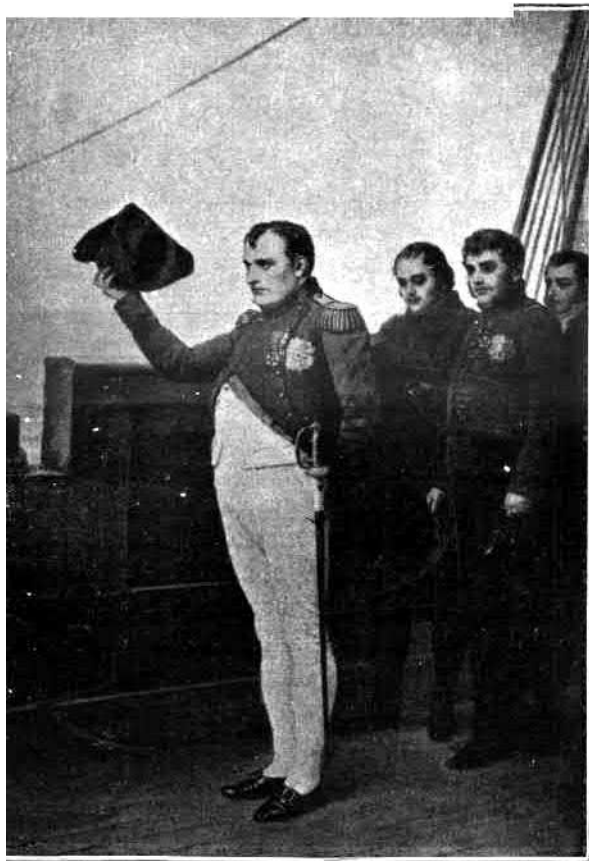
*) Napoleon fia, a kinek a javára le akart mondani. Neve Ferencz József Károly Napóleon, A császárnak Mária Lujzától született fia, akit atyja születésekor kinevezett római királylyá. Szül. 1821-ben márczius 20-án Párisban. Meghalt mint Reihstadt hercege 1832 jul. 22-én Sönbrunnban, tüdővészben.

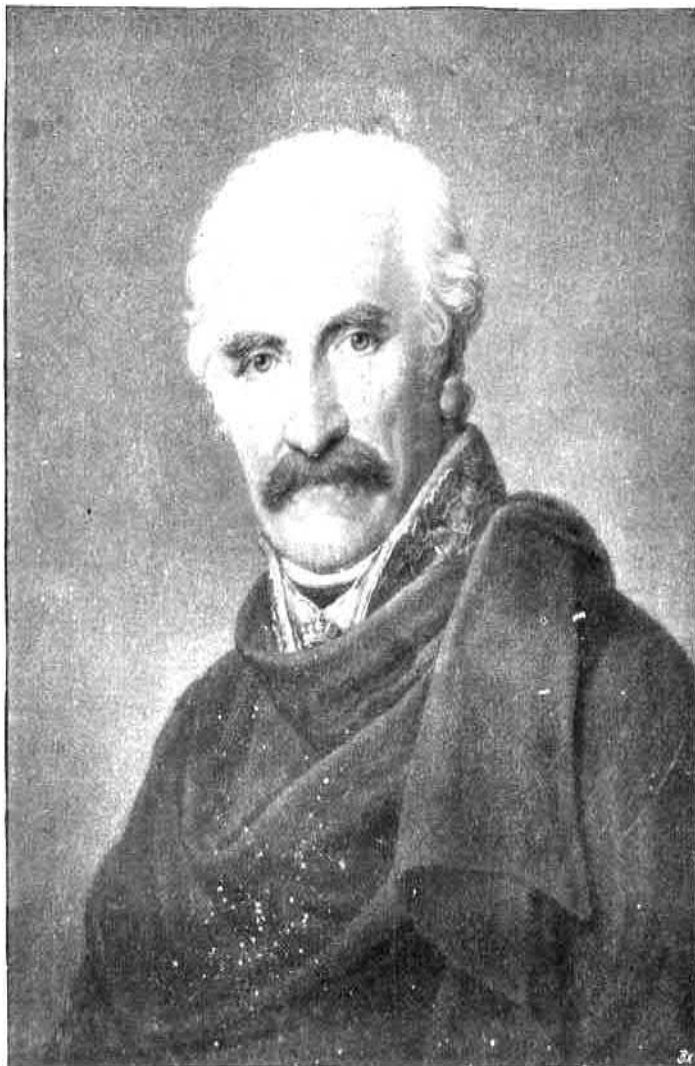
XVI. Lajos legfiatalabb öccse, Artoa gróf már április 12-én Párisba ment és mint XVIII. Lajos helytartója mutatta be magát. Tallérand gyorsan összehívta a szenátusnak vagy harmincz tagját; hamarosan néhány alkotmányhatározatot, olyan alkotmányfélét tákoltak össze, melyet a törvényhozó testület Párisban lévő tagjai elfogadtak. Ennek értelmében — amint Tallérand nagyon ügyesen kifejezte — Kszavér Szaniszló Lajos herceg ismét visszaadott a hazának. Nos, maga a király, ugyanaz a Kszavér Szaniszló Lajos nem ismerte el annak igazságát. Nem az alkotmány alapján, hanem elvitathatatlan jogára hivatkozva vonult be XVIII. Lajos „isten kegyelméből Franciaország és Navarra királya“ május 4-én jó Páris városába. Május 14-én VII. Ferdinánd bevonult Madridba, 20-án pedig Viktor E m á n u e l Torinóba.

A végleges békét, amelyet párisi béke alatt ismer a történelem, 1814 május 30-án kötötték meg. Franciaország megtartotta 1792-ben volt határait, sőt 150 négyszögmértőföldet kapott is hozzá. A békekötés értelmében az európai viszonyok rendezésére a hatalmak Bécsben kongresszusra jönnek össze.

November 3-án nyitották meg a bécsi kongresszust, melyben uralkodók és meghatalmazottak vegyesen vettek részt. A kongresszusi urak vidám mulatozással töltötték az időt, hogy minél később kerüljön a sor bizonyos kérdések elintézésére, melyek könnyen összeveszithették a szövetségeseket. Legveszedelmesebb volt a szász és a lengyel kérdés. Ezen a két országon Oroszország és Poroszország szeretett volna osztozkodni, amit azonban Anglia, Franciaország

Napoleon búcsút int Franciaországnak a hajóról, melyen Elbái szigetére vitorlázott.

Blüher Gebhard
Leberekt herceg.
Szül. 1742. decz 16-án,
Rostokban. A fiatal Blü-
her Rügen szigetén látott
először katonákat: svéd
huszárokat. Közéjük állt.
Majd porosz huszárok
fogságába esett. 1760-ban
porosz kadét. Mint szá-
zados nyugdíjba ment,
mert II. Frigyes az elő-
léptetéseknel i mellőzte,
li. Frigyes Vilmos alatt
(1787) újra belépett a
tényleges katonai szol-
gálatba. 1791-ben már
huszárezredes. A fran-
cziák elleni háborúban
ismételten kitünteti ma-
gát. 1803-ban altáborna-
gy és Vesztfália kormá-
nyzója. Időközben
francia hadifogságba
esett, de kiszabadul. A
tilziti béke után ő ösz-
tönzi leginkább királyát
a francziák elleni hábo-
rúra. Sarnhorsztal és
Gneizenaual szervezi a
porosz hadsereget. 1813-
ban lovassági tábornok
és Szilézia főparancs-
noka. Aug. 26-án meg-
verí Makdonaldot Kacz-
bak mellett, október 16-
án Marmontot Mőakern
mellett, 18-án ő hatol be
elsőnek Lipschébe. Ekkor
lett tábornagy. A Páris
ellen vonulás az ő esz-
méje volt. III. Frigyes
Vilmos Napoleon feletti
győzelméért tette meg-
valstadti hercegnek.

és Ausztria elleneztek. Oly éles volt a véleménykülönbség, hogy Anglia, Ausztria és Franciaország 1815 január 3-án titkos védőszövetséget kötött újabb támadások ellen.

E közben Franciaországban mind kedvezőtlenebbül alakultak a dolgok. A visszahelyezett királyi család már ily rövid idő alatt is elárulta, hogy az ország kormányzására képtelen. A két Burbon és kíséretük még mindig úgy gondolkozott, mint elődeik 1789 előtt, pedig a kíséretben volt nem egy olyan eníber, akit a húsz évi száműzetés nyomora megtaníthatott volna józanul gondolkozni. E helyett azonban mint megannyi kísértet tértek vissza a hajdani világ romjain alakult új életbe. Nem csoda, ha a nép

érkezett Metternik herceg osztrák miniszterhez, melynek tartalma úgy hatott a mulatozó hatalmasságokra, mint a fölrobbant bomba. A levélben az állt, hogy Napoleon elűnt Elba szigetéről.

A hihetetlen hír igaz volt. Napoleon, aki kitűnően volt értesülve a Franciaországban és egyebütt történő dolgokról, február 26-án 900 emberével elvitorlázott Elba szigetéről, márczius 1-én Kann közelében partra szállt és valóságos diadalmenetben sietett Páris felé. Az új kormány egész hadtesteket küldött ellene, ám azok a lángeszű császár megpillantásakor átpártoltak hozzá. Február 28-án az volt olvasható az újságokban, hogy Napoleon elhagyta Elba szigetét; márczius 7-én, hogy Bonaparte partra szállt; 11-én, hogy Bonaparte tábornok bevonult Grenóblba; 17-én, hogy a császári felség fogadására a Tülyeriák készen állnak. A Burbon-udvar Napoleon közeledtének hírére elfutott Párisból s a császár ismét a tömegek üdvrivalgása

Napoleon legjobb acrképe.

közepett, vonult be Párisba. Napoleon figyelte a dolgok folyását. Tudta, mennyire képtelenek a Burbonok a kormányzásra; számított arra, hogy szabadelvű újításokkal megnyeri a francia népet s számított a bécsi kongresszus résztvevőinek viszálykodására. Amint Párisba bevonult, biztosította békés szándékairól a bécsi kongresszust. Oly nagy volt azonban Napóleon nevének varázsa, oly nagy a rettegés lángesze s ereje elől, hogy a hatalmak rögtön abba hagyták a veszekedést s szoros szövetséggé egyesültek a „békerontó“ ellen.

Így hát ezt a kérdést: Napóleonnak s a világnak sorsát ismét a kardnak kellett eldöntenie. Ezúttal valamivel jobban álltak Napoleon ügyei. A várak helyőrségével s a hadifogságból hazatért harcosokkal együtt 100.000

Érdekes részlet Napoleón történetéből. Valami alkalommal fárasztó hadi nap után egyik őrszeme elaludva találta. Elvette fegyverét és maga állott őrt, amíg a katona felébredt és rémülten látta, hogy maga a császár áll helyette őrt.

embere volt. A várakozás és a védelem nem felelt meg természetének. Gyorsan elhatározta, hogy nem várja be a szövetségesekek roppant hadainak egyesülését, hanem nyomban a jobb szárnyukra veti magát, mely 95.000 angolból állt *V e i l i n g t o n* és 130.000 németből *B l ü h e r* alatt.

Napoleon június 12-én hagyta el Parist s 14-én hadereje készen állt Sarleroa mellett. Külön-külön akarta megverni ezt a két hadsereget. Míg 16-án *N e y* tábornagy a hadsereg egyik részével a brüsszeli úton nyomult előre és a híres *Katriba*-vendéglő mellett megütközött *Veilington* élcsapataival, addig Napoleon keletnek tartott a főhadssereggel s *Linyi* mellett csatára kényszerítette *Blühert*. Ismét teljes fényében ragyogott Napoleon lángelméje. Délután 2 órakor kezdődött meg a harc; s mire az éjszaka leszállt, a poroszok futottak az egész vonalon. 12.000 embert s 21 ágyút vesztek, maga *Blüher* is megsebesült. Ám Napoleon akkor már nagyon beteg volt. Magában hordta a halálos kór csiráit, fáradt volt. Nem üldöztette az ellenséget, mint hajdan szokta, a végső szétkergetésig. Így történt, hogy *Blüher* a vereség után északnyugat felé vonulhatott vissza, amerre *Veilington* hadserege állt.

Június 17-én *Blüher* szétszórt csapatai már ismét együtt voltak, sőt *B ü l o v* újabb csapatokkal sietett segítségére. *Veilington* kérdésére *Blüher* azt üzenté, hogy 18-án egyesülhet vele. *Veilington* tehát elhatározta, hogy elfogadja a csatát, bevárja Napoleon támadását. Hadseregét, mely német (hannoveri, nasszauai, braunsveigi) és angol katonákból állott, *Brüsszeltől* délre *Mon-Szen-Zsan* magaslatain állította föl; a főhadiszállása *Vaterlóban*

volt. Az angol hadsereg közepe előtt mély, roppant széles árok szelte ketté a sítot.

Napoleon örült az alkalomnak, hogy ezt az ellenfelet is egyedül verheti meg. Blüher föltartóztatására G r ú s i marsallt küldte ki egy hadtesttel. Maga az esőtől túlságosan fölázott talaj miatt csak délben kezdhetette meg a támadást s ez a késedelem végzetessé vált reá. Négy órai ütközet után, melyben az angoloknak roppant veszteségei voltak, úgy látszott, eldőlt a csata sorsa. Az angolok a két szárnyon futva vonultak vissza, csak a közép tartotta magát.

Napoleon teljesen el akarta dönteni a csatát, mielőtt Blüher megérkezik s rohamra küldte Ney tábornagygyal a híres gárdát, hogy az angol hadsereg közepét törje át. Úgy látszott, hogy ez az ötezernyi emberből álló, szédületes gyorsasággal előre robogó ércfal szétzúzza az ellenséget, mikor hirtelen beállt a pusztulás. A teljes gyorsaságban előre törő lovasoszlopok a szakadékszerű mély árok elé értek. Vissza nem fordulhattak, meg sem állhatták. Százával zuhantak bele az árokba, melyet a]szó szoros értelmében kitöltöttek. A testőrség fele ott hevert véres, kusza összevisszaságban az árokban, melyet egyenlővé tettek a földdel. Ney a gárda másik felét átvezette az eleven talajon s rohama még így is oly erős volt, hogy az angol sereg középhada megingott.

Ney tábornagy a vaterlói csatában, a váratlanul árok elé került lovascsapatoknak „előret” vezényel és kitölti a belerohanókkal az árkot, hogy az utánuk jövők tovább vágathassanak.

Vellington már elrendelte a visszavonulást, mikor este öt óra felé a francziák jobb szárnya felé hatalmas porfellegek közeledtek. Napoleon nyugodt volt. Hisz ott Grúsinak kellett lennie egy egész friss hadtesttel. Ez a tévedés is végzetes lett. Grúsi egész másfelé járt, nem tudni: áruló szándékkal-e, vagy ügyetlenségből. Blüher hadserege volt az, mely jobbról közeledett. Csakhamar megszólaltak a jobbról eső fisermoni dombok felől

Ney tábornagy.

Elhingen és Moszkva hercege.

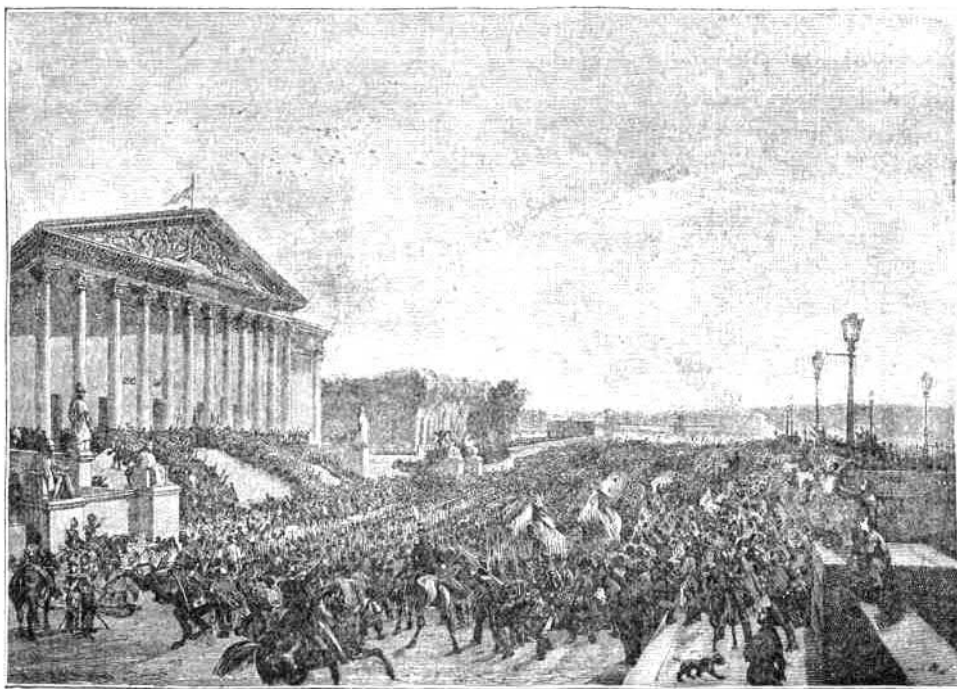
a porosz ágyúk s az egész hadsereg támadásba ment át. Erre Vellington is visszafordult megvert csapataival s Napoleon fáradt csapatainak a friss, de számra is sokkal nagyobb porosz hadakkal s Vellington harcászlopai ellen újra meg kellett kezdeniük a harcot. Ennek a sorsa most már nem lehetett kétséges. Napóleon katonái valóságos halálmegvetéssel harcoltak, de hasztalan: késő éjszakára teljes volt a vereségük.

Napoleon sorsa betelt. A megmaradt testőrök vitték ki az öldöklő harcz kellő közepéből. Két napig bolyongott, majd Párisba ment s június 22-én másodszer is lemondott. Július 7-én a szövetségesek másodszer is bevonultak Párisba, 8-án már a Burbonok

ismét elfoglalták a Tülyeriákat. Napoleon Rosfórba sietett. Levelet irt az angol régensherczegnek, melyben kijelenti, hogy az angol nép vendégszeretetének védelme alá helyezi magát, azután a Bellerofon angol hadihajóra szállt, melynek kapitánya azonban hadifogolynak jelentette ki. Az angol kormány pedig minden népjog letiprásával az Atlanti-Óceán egyik legelhagyottabb szigetére, Szt.-Ilonára szállította a halálosan beteg oroszánt s irgalmatlan börtönőre volt addig a pillanatig, míg öt évvel később örök-álomra hajtotta fáradt fejét s lelke bevonult a halhatatlanok közzé, hogy elfoglalja köztük az első helyet.

Napoleon pecsétje.

Kép a februári forradalom kitöréséről Párisban.

A RESTAURÁCIÓ ÉS A JÚLIUSI KIRÁLYSÁG IDEJE. 1815—1848.

BÉCSI KONGRESSZUS. — SZENT SZÖVETSÉG. — NÉMETORSZÁG. SKANDINÁVIA. ANGLIA.

Napoleon szédületes pályafutásának vége volt. Az európai uralkodók és udvarok a maguk elmaradt, ósdi, korlátolt gondolkozásukkal siettek ismét a régi, a középkorias időket helyreállítani; ha ideig-óráig sikerült is az új idők hatalmas ereje diadalmaskodott felettük.

A bécsi kongresszus -még 1815 június 9-én befejezte tanácskozásait. Ennek határozatait kiegészítették a második párisi béke megállapodásaival, melyeket november 20-án kötött meg az újra visszahelyezett francia király a négy másik nagyhatalommal. Ez a békekötés 700 millió frank hadisarcot rótt Franciaországra, melynek azonkívül el kellett tennie, hogy 150.000 szövetséges katona öt éven át megszállva tartsa.

Legtöbbet a bécsi kongresszuson Oroszország nyert. Finnlandot még a

napóleoni háborúk alatt bekebelezte, most pedig a varsói hercegsége kapta, melyből megalkotta a lengyel királyságot. Anglia megtartotta a Fokföldet, németalföldi Gujana egy részét, Tabagó, Szanta Lucia, II de Fransz szigeteket, a jóni szigeteket. Franciaországnak meghagyták 1792 előtti hódításait. Ausztria is jól járt. Németalföld és nyugatnémetországi birtokainak elvesztéséért az Innvidéket, Tirolt, Szalzburgot s a két gyönyörű olasz tartományt: Lombardiát és Velenczét kapta. Poroszország helyzete nehéz volt. Területe keleti és nyugati részre oszlott, melyek egyesülését lehetetlenné tették a közbül fekvő apró királyságok. Az egészet pedig három hatalmas birodalom ölelte körül: Oroszország, Franciaország és Ausztria. Spanyolországot és Portugáliát visszahelyezték régi határai közé, Svédország kárpótlásul Finnlandért Norvégiát kapta, melyet Dániától vettek el, amiért oly híven kitartott Napoleon mellett. Franciaország északi határán a hajdani Burgundiából, Hollandiából és Belgiumból föllállították az egyesült németalföldi királyságot. Olaszország járt legszerencsétlenebbül, idegen uralom alatt nyögő államokból állt továbbra is. Volt ott osztrák Itália, szárd királyság, a két Szicília királysága, a toszkánai nagyhercegség, a pármai és a modenai hercegség s végül az egyházi állam. Németországban nagyon nehéz volt a területrendezés. Az 1815 június 8-án megkötött szövetségi szerződés szerint az új Németország, vagyis a német szövetség 38 független államból állt. Tagjai közül Ausztria, Poroszország, Dánia és Németalföld csak birtokuk egyik részével tartoztak oda. Részei voltak teljességükben a bajor, hannoveri, szász és vürtembergi királyság, Hesszen választófejedelemség, 6 nagyhercegség, egy örgrófság, 19 hercegség és fejedelemség és a négy birodalmi város: majnai Frankfurt, Bréma, Hamburg és Lübek.

A kongresszus a dolgok külső rendezését intézte el; ami a népek szabadságát illeti, az utolsó háború után támadt reményeit nem teljesítette. Az orosz cár, az osztrák császár és a porosz király megkötötték 1815 szeptember 26-án a szent szövetség-et, mely főképpen arra irányult, hogy a francia forradalom után a népekben támadt szabadságvágy kitörését meggátolja,

Az 1815-ől napjainkig terjedő időt a múlt század közepén bekövetkezett válság (1848—52) két részre osztja. Mindenekelőtt a népeknek ez időszak első felében való történetével foglalkozunk. A germán népek közül a svédek, norvégek, dánok aránylag csekély jelentőségűek. A norvégek beleegyeztek a svédekkel való egyesülésbe XIII. Károly alatt, azonban csak egész sereg szabadelvű biztosíték ellenében, melyek mindenekelőtt lehetetlenné tették, hogy szabadságukban kár essék. Így norvég tanácsot adtak a király mellé Stokholmba s kimondták, hogy a királynak a törvényhozó testület határozataival szemben csak felfüggesztő vétőjoga lehet. Már a svédek alkotmánya nem ily demokratikus. Az országgyűlés a nemesség,

III. György angol király.

munka s a kereset hirtelen megszűnt. A kereset nélküli munkások számát csak szaporították a háborúból hazatérő katonák s matrózok. 1816-ban az aratás is silány volt, a kormány pedig a külföldi gabonára a földbirtokosok érdekében roppant vámot rótt ki. Az ínség nyílt lázadásra vezetett, melyet a kormány kivételes törvényekkel küzdött le. Így többek között megtiltotta, hogy a polgárok rendőri engedély nélkül nyilvános üléseket tartsanak s istentelen, lázadó írásokra súlyos büntetéseket szabott.

1820 január 29-én meghalt az elmebeteg III. György és helyét az eddigi régens foglalta el IV. György neve alatt. Uralkodását botrányos válopörrel kezdte felesége ellen, de elvesztette. Mikor 1822-ben a tori-kormány legjelentékenyebb tagja: lord Készíti öngyilkos lett, a nagytehetségű és tiszta kezű Kenning György vette át az ügyek vezetését. Mindenáron békét akart s alatta a nép kezdte is érezni a nyugalmas élet áldásait. Kenning mellett kiváló kereskedelmi szakemberek ültek a kormányban, mint Robinson, (Höcsinzn) és a nagyjövőjű Pál Róbert. Ezek a védvámrendszerről csakhamar áttértek a szabad kereskedelemre. Az angol államélet régi betegsége: az ir-kérdés, megoldatlan maradt. Az angol király és a kormány vallásos korlátoltsága a választójogot az anglikán valláshoz kö-

papság, polgárság és parasztság külön gyülekeze- teiből állt, melyek külön, tehát roppant nehézkesen tanácskoztak. Dániának 1839-ig egyáltalán nem volt írott alkotmánya.

Angliába is átcsap- tak a forradalom eszméi- nek hullámai s első sor- ban az alsóház újjáalakítá- sát követelték hívei. Hiszen abban csak néhány ezer kiváltságos volt képviselve. Annak a mozgalomnak, mely a parlamenti újítást követelte, különös erőt adott a hosszú háború után bekövetkezett Ínség. Roppant sok árut készítet- tek a szárazföld számára, csakhogy a háború okozta szegénység következtében senki sem vásárolt s így a

tötte s így a gytilölség írek s angolok közt elkeseredettebb volt, mint valaha. Az ír nép jogainak hatalmas védőügyvédet talált O'Konnell Dániel ír ügyvédben, aki roppant tehetséggel, páratlan ékes-szólást egyestített. Élére állt az 1823-ban alapított katolikus szövetségnek, melynek programja az Angliával való kötelék fölbontása volt Kenning fölismerete ennek a szövetségnek a hatalmában rejlő veszedelmet s elhatározta a

I. Ferencz, magyar király S német, majd osztrák császár.

katolikusok egyenjogúsítását, de meg nem valósíthatta, mert 1827-ben meghalt. Utána Vellington herceg és Píleróbert vette át a kormányt, mely most keresztülvitte a katolikusok egyenjogúsítását. Nem sokkal azután, 1830 június 26-án meghalt a király 10 évi uralkodás után. A béke ideje alatt Anglia úgy a törvényhozás terén, mint műveltség, ipar s kereskedelem terén nagyot haladt. Alatta használták a gőz erejét először gyakorlati célokra.

Németországban előlről kellett kezdeni mindent. Tehetséges emberek vezetése alatt ez az ország a folytonos háborúk és megszállás szomorú korszaka után nagyot haladt.

Volt nemzeti irodalma, mely a felekezeti villongásokat egészen a háttérbe szorította. Politikai egységességet persze nem tudott ez a szellemi mozgalom sem teremteni. Németország a bécsi kongresszusból, mint egész sereg apró állam laza szövetsége került ki. Ennek a szövetségnek a képvisellete majnai Frankfurtban ülésezett. Béke s háború ügyében, valamint új törvények dolgában csak az ülés összessége határozhatott. Az elnökség Ausztriáé volt. Sokat vártak ennek a testületnek a működésétől: így a sajtószabadságot, a kereskedelem s ipar emelését. Csakhogy a meglevő laza alkotmány mellett az ország egységes fejlődésére gondolni sem lehetett. A szövetségi szerződés szerint az egyes államokban rendi alkotmánynak kellett életbe lépnie. Közlebbi meghatározás a kormányformára nem volt, de azt mindenki tudta, hogy az addigi kényuralmat folytatni nem lehet. Az alkotmány kifejlődése nem volt egyforma. Így pl. Württembergben hosszú s elkeseredett harcra vezetett a király és az országgyűlés között. Frigyes — ez a rosszlelkű, de okos király — megsemmisítette a régi alkotmányt s hirtelenében újat dolgoztatott ki, mely lényegében alkotmányos uralkodást biztosított az országnak. Csakhogy az országgyűlés, melyet székvárosába, Ludvigsburgba hívott egybe, a régi alkotmány helyreállítását követelte. Frigyes utóda, I. Vilmos alatt a viszályt elsimították. Különben valamennyi

államban bizonyos új szellemű alkotmányt léptettek életbe: törvény előtti egyenlőséget, állampolgárságot vallásra való tekintet nélkül, a népek a törvényhozásban való részvételét. De a nemesek továbbra is megtartották kiváltságaikat.

Az alkotmányos élet azonban nem igen fejlődhetett egységesen, mert a két német nagyhatalom közül az egyik ellenségesen, a másik barátság-talanul viselkedett a szabadabb áramlat iránt. F e r e n c z császár önző, szívtelen ember volt, kancellárja M e t t e r n i k L o t á r K e l e m e n herczeg szintén. Irtózott minden újítástól s minden eszközzel azon volt, hogy minden a régiben maradjon.

P o r o s z o r s z á g b a n némiképp másként állt a dolog. Ott az 1815 május 22-én kelt királyi rendelet országgyűlést és népképviselést ígért. De az ígéret beváltása ott is sokáig késett. Fősulyt a közigazgatás egységére helyezett, kimondta 1818-ban a kereskedelmi szabadságot, ugyanakkor megalapította a bonni egyetemet s kimondta az általános védkötelezettséget. Egyébként azonban III. F r i g y e s V i l m o s is nagy befolyást engedett Metterniknek, aki nem egy szabadelvű tervét hiúsította meg. A szabad szellem főtanyája a főiskolai ifjúság sorai és a tanárok között volt. 1815-ben „bursensait“ név alatt diákszövetség alakult, mely a szabad gondolatokat az egész országban terjesztette s ápolta. 1817 okt. 18-án vagy 500 diák és tanár jött össze a reformáció 300-ik évfordulójára Eizenakban, a Vartburg aljában s az ünnep után egész sereg a szabadság ellen irányuló írást, egy osztrák káplári pálczát, egy hesszeni czopfot, egy poros testőr kabátot és egyéb jeleit az elnyomatásnak elégették. A diplomacia és a nyárspolgárság megriadt s megkezdődött a népszabadság híveinek üldözése; Ausztria pedig indokolatlan erőszakosságra ragadta meg az alkalmat. Több német kormány meghatalmazottját Metternik 1819 augusztusában Karlsbadba gyűlésre hívta egybe s az ott megállapított határozatokat aztán szeptember 20-án a birodalmi szövetség ülésén a szavazás eredményének meghamisításával elfogadtatta. Ezek pedig megsemmisítették a sajtó s gyülekezési szabadságot, a gyanús tanárokat és diákokat az összes egyetemekről kizárták, minden nyomdaterméket a legszigorúbb cenzura alá vetették, az alattvalót egyáltalában teljesen kiszolgáltatták a fejedelem akaratának, amelyet — a mint azt a bécsi határozat egyik pontja kimondta, — semmiféle egyéb akarat nem befolyásolhat.

A kisebb államok kormányai szabadelvűbbek lettek volna, ám kénytelenek voltak Ausztria, Porosz- és Oroszország együttes nyomásának engedni. Poroszországban a szabadelvű férfiakat, mint B ő j é n , G r o l m a n , H u m b o l d t , eltávolították hivatalukból s helyüket a maradiak foglalták el. Az ígért országgyűlés helyett csupán a tartományok képviselőit, melyek azonban az ország összdelgaiba nem szólhattak bele, amellől a nemesség, városok és parasztek ott sem mint egyenrangú fél

voltak képviselve. Alkotmányos életről tehát szó sem lehetett. Az ország azonban veleszületett haladási vágya következtében mégis fejlődött. Mindenekelőtt a háború ütötte sebek gyógyításával törődött, a szellemi élet pedig gyönyörű virágzásnak indult. A forradalom alatt a katolikus egyház Németországban roppant veszteségeket szenvedett. Németországban a pápaság ügye különben sem volt nagyon rokonszenves. Most azonban közeledés mutatkozott itt is, amiben nagy érdeme volt Spiegel Antal grófnak, a bonni egyetem teológia-tanárának, Hermész Györgynek, Hegel Vilmosnak, Sleiermaher Dánielnek. Az evangélikus egyházban pedig a király kezdeményezésére a luteránusok és reformátusok egyesültek.

A karlsruhadi határozatok erőszakos keresztülvitelével a német birodalomban némi egység támadt — rendőri egységesség — melyet azonban a nép egyformán gyűlölt s legalább annyira megvetett, mint a birodalmi-gyűlést. Lassanként azonban belátták minden német körben, hogy a haladás csak az egyes államokkal való szabad megegyezés útján képzelhető s ennek a belátásnak első gyümölcse a német vámegegyezés volt. Ennek a megteremtését Poroszország kezdeményezte. A Poroszország és hatalmi körébe eső kisebb államok közt főnnálló vámszövetséget előbb Hessian-Darmstadtra is kiterjesztették s lassan mind több állam csatlakozott hozzá. 1829-ben már 18 millió német volt a kereskedelmi szövetségbe egyesítve.

Ebben az üdvös fejlődésben Ausztriának nem volt része, de nem is lehetett Ferencz császár és Metternik szánalmas kormánya alatt. Irtóztak minden újítástól, minden szabadabb szellőtől. Nem is haladt az ország, sem a törvénykezés, sem a közigazgatás, hadsereg, pénzügy vagy iskolaügy terén. Ez a szellemtelen, maradi rendszer nem állhatott föl soká: összeroppant az első erőteljesebb szélrohamra.

FORRADALMAK PORTUGÁLIÁBAN, SPANYOL- ÉS OLASZORSZÁGBAN.

A spanyol korszak, mely a francia háború alatt Kadiszba menekült, ott szabadelvű alkotmányt dolgozott ki. Mikor azonban Napoleon bukása után VII. Ferdinánd visszatért az országba, a papok s nemesek hamar meg tudták győzni arról, hogy ez az alkotmány ördögi eredetű. Ferdinánd tehát 1814 május 1-én eltörülte s a szabadelvűek vezetőit börtönbe vetette. Maga a nép is ellenük volt, míg Ferdinándnak, ennek a megvetésre méltó zsarnoknak az esztelen s gonosz kormányzása a szemét kinyitotta. Korlátolt eszű, kéjvágyó, jellemtelen volt s teljesen a papok befolyása alatt állt. Börtönök, zárdák megteltek, az ország pedig mindenképpen a tönk szélére jutott. Különösen a hadsereg elégedetlenkedett, egyik összeküvés a másikat érte, a gyarmatok elszakadni s függetleníteni akarták

magukat s mikor Ferdinánd hadsereget küldött ellenük, R i e g o ezredes 1820 január 20-án Kádizban zászlóaljával nyílt lázadásban tört ki. A lázadást itt leverték, de Galicziában annál hevesebben tört ki, rohamosan terjedt s Ferdinánd már márczius 8-án kénytelen volt a szabadelvű alkotmányra megesküdni, a foglyokat szabadon bocsátani s tanácsosait az előbb üldözöttek közül választani. 1820 július 9-én az új kortez megnyitotta üléseit Madridban. P o r t u g á - l i a is fölébredt. Az udvar 1807 óta Braziliában volt; helyette régensség vezette Lisszabonban az ügyeket, tényleg azonban a hadsereg főparancsnoka, az angol lord B e r e s z f ö r d volt az ur. Zsarnoksága meggyűlöltette az egész országban. 1820 augusztus 23-án S z e p u l v e d a ezredes vezetésével lázadás tört ki, mely elsöpörte az angol uralmat. A király fiát, Dóm P e d r ó t, Braziliában hagyta régensnek, maga pedig visszatért Portugáliába, előbb azonban kénytelen volt a spanyol mintára megteremtett új alkotmányt, melyet a rendkívüli kortez elébe terjesztett, elfogadni.

A szabadság hullámai átcsaptak O l a s z o r s z á g r a is s befolyásuk ott még sokkal nagyobb volt, mint a spanyol félszigeten.

Olaszországban úgy a franciaia köztársaság alatt, mint Napoleon alatt mégis csak bizonyos szabadság uralkodott, s megvolt az olasz királyság, míg a bécsi kongresszus után visszaesés következett be mindenképpen. Egész sereg apró államra darabolták, melyekben a legsötétebb reakció uralkodott. Előljárt ebben az egyházi állam, ahol most a papok korlátlan urak lettek, míg a népnek még a szabad lélegzést is eltiltották. M o d e n a hercege: IV. F e r e n c z kegyetlen zsarnoka volt alattvalóinak, L u k k a, P á r m a (Mária Lujza hercegsége) teljesen osztrák mintára volt berendezve. Legjobban meggyűlöltette, azonban magát IV. F e r d i n á n d , Nápoly királya, aki valósággal letiporta a nép legnemesebb érzéseit.

Ez a természetellenes állapot forrongást okozott mindenfelé. Az egyseges olasz királyság iránt való rajongás egész sereg titkos szövetséget teremtett meg, köztük a „karbonarik“-ét, mely minden szabadgondolkodó,

Lafalett Marki

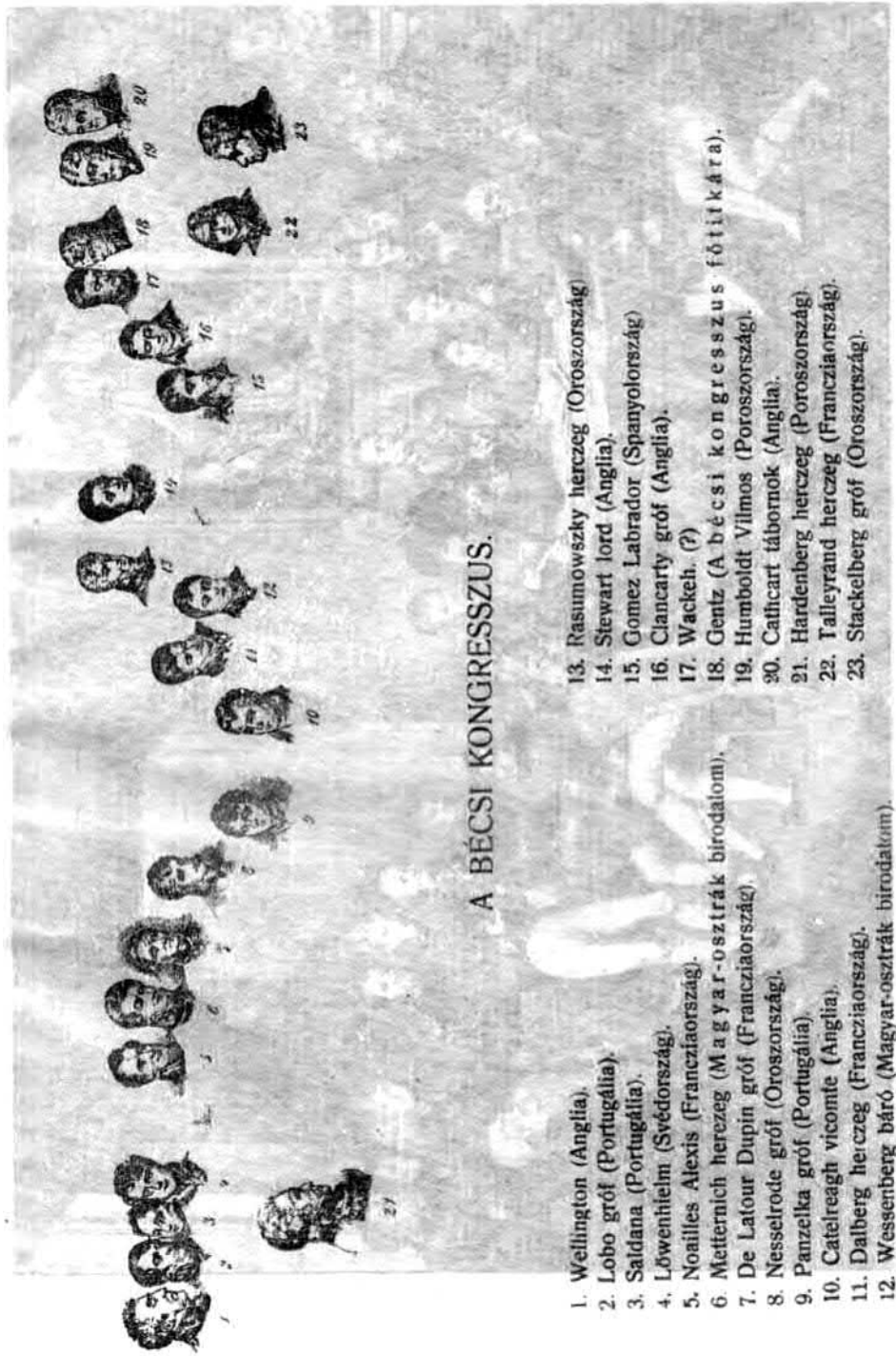
francia tábornok. Szül. Savanyak kastélyban 1757 szept 6-án. Megh. Paris 1834 máj. 20. Napoleon bukása után hosszú ideig képviselő volt, szabadelvű köztársasági érületű férfiú volt.

fölvilágosodott olaszt egyesített az elnyomók ellen. Csaknem 60.000 tagja volt, programja pedig az 1812-iki spanyol alkotmány. Mikor Spanyolországban a forradalom kiütött és az egész vonalon diadalt aratott, 1820 július 2-án a karbonárik is forradalmat szerveztek, Pépe tábornok állt a mozgalom élére s már néhány nappal később bevonult Nápolyba, ahol a király minden ellenállás nélkül elfogadta az 1812-iki alkotmányt. Szicília ekkor függetleníteni akarta magát s az új szabadelvű kormány csak nagynehezen tudta a fölkelését leverni. Meiternik azonban veszedelmet látott az új állapotban Ausztria hatalmára. Indítványára az orosz császár, az osztrák császár s a porosz király, Franciaország és Anglia kiküldöttéi Ákenben kongresszusra jöttek össze s a régi rend föntartására szövetkeztek. Ezt októberben újabb kongresszus követte Troppauban, mely Ausztriát fölhatalmazta „a nápolyi lázadók elnyomására.“ 1821 februárjában Frimont tábornok 60.000 osztrák katonával megindult a karbonárik ellen, Rieti mellett megverte a nápolyi hadsereg egyik részét, mire márczius 24-én az osztrákok bevonultak Nápolyba. Tizennégy nappal előbb tört ki a forradalom P i e m o n t b a n s már másnap kikiáltották Torinóban a spanyol alkotmányt, a királyt lemondásra kényszerítették s K á r o l y A l b e r t herceget tették meg királynak. Az osztrák hadsereg azonban N o v a r a mellett véget vetett ezeknek a szép napoknak is, mire a legszörnyűbb reakció kezdődött. Napirenden voltak a kivégzések, birtokelkobzások, száműzetések, a felvilágosodottság ellen valóságos irtóháború folyt. Az osztrák birtokokon a legutálatosabb kémrendszer folyt: akit szabadgondolkodással gyanúsítottak, a velencei ólomkamrákba vándorolt. Külsőleg így csakhamar helyre állt a rend s a nyugalom az olasz félszigeten.

Ezután a fontos és veszedelmes spanyol kérdés adott dolgot a szent szövetségnek. Spanyolországban a diadalmaskodó szabadelvű párt csakhamar meghasonlott, ami az ellenpártot, melyhez titokban a király is tartozott, mind vakmerőbbé tette.

S akkor történt ez, mikor a hatalmas szomszéd F r a n c z i a o r s z á g b a n minden a fejlődés útján tört előre. XVIII. L a j o s elég szabadelvű alkotmányt adott országának. Biztosította a törvény előtti egyenlőséget, a vallásszabadságot, a személy- és a sajtószabadságot, fölállította az esküdtiséket, összehívta a nemzet képviselőt, mely a képviselő kamarából és a pérek kamarájából állt. Az előbbi tagjait a nép választotta, utóbbit a király nevezte ki.

Egyelőre a régi királpárt volt túlsúlyban, melynek feje, a király fivére: Artoa gróf, épp oly korlátolt és bosszúálló volt, mint hívei. A Tülyeriáknak az a része, amelyben ő lakott, a Marzan-pavilyon, volt a túlzó királpártiak főhadiszállása. A kamarában többségben voltak s még a királyt is kényszerítették akaratauk elfogadására. A kormány élére azonban mégis becsületes, jó akaratú ember került, Riselió herceg s az ügyes államférfi, Dekáz

A BÉCSI KONGRESSZUS.

1. Wellington (Anglia). 2. Lobo gróf (Portugália). 3. Saidana (Portugália). 4. Löwenheim (Svédország). 5. Noailles Alexis (Franciaország). 6. Metternich herceg (Magyar-ország birodalom). 7. De Latour Dupin gróf (Franciaország). 8. Nesselrode gróf (Oroszország). 9. Panzelka gróf (Portugália). 10. Catelreagh vicomte (Anglia). 11. Dalberg herceg (Franciaország). 12. Wessenberg báró (Magyar-ország birodalom).	13. Rasumowszky herceg (Oroszország). 14. Stewart lord (Anglia). 15. Gomez Labrador (Spanyolország). 16. Clancarty gróf (Anglia). 17. Wäckerh. (?) 18. Gentz (A bécsi kongresszus főtitkára). 19. Humboldt Vilmos (Poroszország). 20. Cathcart tábornok (Anglia). 21. Hardenberg herceg (Poroszország). 22. Talleyrand herceg (Franciaország). 23. Stackelberg gróf (Oroszország).

gróf. Egyelőre kénytelenek voltak túrni a túlzó királpártiak féktelenkedéseit. Az úgynevezett lázadási törvény kérdéssé tette a személyes szabadságot, amennyiben mindenkit, akit a trón és az állam ellen való cselekedettel vádoltak, elfogathattak. Félig katonai, külön törvények Ítétek politikai bűnök fölött. Deczember 7-én agyonlőtték Ney m a r s a l l t, amiért a királyi csapatok élén Napóleonhoz pártolt a „száz nap“ alatt. A gyűlés csakhamar átcsapott felekezeti térre is. Délen valóságos protestánsüldözés tört ki. Végre a király is megsokalta a párt garázdálkodását és 1816 szept. 15-én fölözlatta a kamarát. Az új választási törvény egészségesebb alapokra fektette a népképviselést, a napóleoni tiszteknek s hivatalnokoknak lehetővé tették az érvényesülést s csakhamar a szövetséges megszálló hadsereg is kitarodott az országból. Az új kamarában a mérsékelt és szabadelvű elem (L a f a j e l l márci pártja) jutott többségre; s mikor a király D e k á z t nevezte ki miniszterelnöknek, minden téren szabadelvűbb irány jutott érvényre. Csakhogy ez a párt is túlzásba esett. Mikor 1820 február 13-án L u v e l nyerges meggyilkolta a trónörökös — A r t o a g r ó f — második fiát: B e r r i herceget, a túlzó királpártiak kieszközölték Dekáz elbocsátását. Ismét R i s e l i ő került kormányra, kivételes rendszabályokat léptettek életbe s olyan választási törvényt csináltak, mely szerint a legtöbb adót fizetők kettős választási jogot nyertek. Berri herceg özvegye 1820 szeptember 29-én fiút szült, akire az ország trónja várakozott.

1821 május 5-én halt meg Napoleon Szt. Ilona szigetén. Alakját minden francia valósággal dicsfénnyel övezte körül. Halála hírére összeesküvések törték ki Franciaországban, ahol bonapartista párt alakult a Burbonok ellen. Egyelőre azonban a túlzó királpártiak maradtak kormányon s alaposan kihasználták hatalmukat a forradalmi gondolkodásuk ellen.

S p a n y o l o r s z á g b a n a radikálisok jutottak kormányra. A szent szövetségnek ez szálka volt a szemében s az 1822 októberében tartott veronai kongresszuson kimondták, hogy a szabadság megteremtését Spanyolországban sem tűrik. Franciaország, melyet a határozat végrehajtásával mint legközelebbi szomszédot megbíztak, az angulémi herceg vezérlete alatt százezer embert küldött 1823 április 23-án Spanyolországba. A radikális kormány erre hirtelenében sereget gyűjtött, a királyt elfogta s a folyton előrenyomuló francia hadsereg elől a kadizi várban vonult. Rövid, de heves ostrom után a spanyolok belátták, hogy nem tarthatják tovább a várat s a francziák követelésére kiadták VII. Ferdinánd királyt, aki a francia táborba ment. A spanyolok letették a fegyvert s Ferdinánd csakhamar a francia csapatok oltalma alatt ismét bevonult Madridba. Az országban Ferdinánd s a papok uralma alatt most a legszörnyűbb rémuralom kezdődött.

Kevésbé volt sikerük a reakziósoknak P o r t u g á l i á b a n . O t t i s

szabadelvű párt volt az uralmon, de a király neje — nővére VII. Ferdinándnak — és fia, az alig 20 éves Mighel, kik a hatalmak támogatásában bíztak, 1823 február havában fölkelést szerveztek a kormány megbuktatására és a reakció visszaállítására. Maga a király ellene volt a szándéknak. A kísérlet balul ütött ki. Mighelt tapasztalatlanságára való tekintettel utazásra küldték, a királynét, ezt a gonosz asszonyt azonban kolostorba csukták.

A szent szövetség tehát Európa déli részén általában letiporta a szabadságot, sőt a spanyol háború után Franciaországban is a túlzó királyi párt csaknem korlátlanul uralkodott. Közben azonban keleten olyan események játszódtak le, melyek végül is megbuktatták Metternik elnyomó politikáját.

Napoleon ajacssoi mellszobra
Kanova munkája.

Konstantinápoly mai szultáni palotája.

A KELETI KÉRDÉS. GÖRÖGORSZÁG FÖLKELESE (1821 — 1830). OROSZ-TÖRÖK HÁBORÚ 1828. DRINÁPOLYI BÉKE 1829.

Az orosz uralom ellen már régóta zúgolódott az európai Törökországban lakó keresztény nép; mikor pedig a francia forradalom szele keletre is eljutott, az öntudatra ébredt kereszténység a török elnyomatást egyenesen elviselhetetlennek érezte. Különösen Görögország forrongott, mely a hasonlóvallású Oroszország támogatásával akart fölszabadulni az iga alól. Magában Oroszországban is titkos társulatok alakultak erre a célra, melyekbe magából a csár környezetéből is sokan beléptek.

1820-ban a csár egyik hadsegédje, az előkelő görög családból származó Ipszilanti János herceg kis csapattal átlépte a Prút folyót és kiáltványban fölszólította a görögöket, hogy rázzák le magukról a török igit. Ez a vállalkozás azonban nem sikerült. Oroszország nem mozdult, a törökök Dragasán* oláh falu mellett szétverték a fölkelő sereget s ezzel a mozgalomnak egyelőre vége szakadt. Magát Ipszilantit, aki Magyarországra menekült, az osztrák hatóságok letartóztatták s becsukták.

Csakhogy a példa hatott. Most magában Görögországban tört ki a lázadás. Egyszerre több ponton gyűltek össze a harcosok, csakhamar pedig az egész szigettenger csatlakozott a fölkelőkhöz. A törökök kegyetlenül feleltek. Húsvét napján a pátriárkát, mikor Konstantinápolyban a templomból kijött, föllakasztották a főkapura. Ezzel valóságos irtó háború

kezdődött. Kivégzések, templomfosztogatások, falvak fölgyújtása napirenden volt. A fölkelés egyelőre magára volt hagyatva, mert a szent szövetség semmiben sem támogatta. Ám már előre látszott, hogy Oroszország fajrokonainak segítségére fog sietni. Változó szerencsével folyt a háború görögök és törökök között, mikor 1821 nyarán a görög táborba megérkezett az első nyugateurópai segítség. A görögök elfoglalták Tripolidzát s a tengeren is szerencsések voltak. A piádai nemzetgyűlés 1822 januárjában kikiáltotta Görögország függetlenségét. Nyugateurópából folyton érkeztek önkéntesek, köztük Normann vürttembergi tábornok. Kara Ali a török kapudan-pasa 7000 embert szállított Kiosz szigetére, melyet azok teljesen elpusztítottak s lakosait csaknem teljesen kiirtották. A göitögök viszont légerőpitették Kara Ali hajóját 3000 harcosával együtt. Nyáron ugylátszott a görög ügy elveszett. Maurokordató Sándor herczeg 4000 emberét a törökök Péta mellett teljesen megsemmisítették s Mahmud pasa most roppant sereggel Görögországba nyomult. A hiányos élelmezés azonban visszavonulásra kényszerítette. Másrészt Maurokordató a pétai csata után serege romjaival Miszolungi várába vetette magát s ott a hatalmas török hadsereg ostromának hőiesen ellenállt.

A szultán kénytelen volt M e h e m e d A l i egiptomi alkirály segítségét igénybe venni. Mehemed Ali elfoglalta Krétát, míg nevelt fia: Ibrahim benyomult Görögországba s tüzzel-vassal pusztította, a lázadást Peloponézoszban leverte s Miszolungi alá sietett, hogy ostrommal bevegye. Éppen akkor, 1825 decz. 1-én halt meg I. Sándor czár, aki a görög ügy támogatásától nagyon húzódozott. Oroszországban nagy volt akkoriban a zűrzavar: a szabadságot áhítózó nihilisták s egyéb titkos társaságok minden követ megmozgattak, hogy az orosz népet a rettenetes járom alól fölszabadítsák. Vérrrel s vassal fojtották el törekvéseiket. Mikor Sándor czár meghalt, a trón Sándor legidősebb öccsére, K o n s t a n t i n r a szállt volna, aki azonban lemondott, de lemondását nem tette közzé: öccse M i k l ó s tehát Moszkvában őt kiáltatta ki császárnak, míg Konstantin, ki erről nem tudott, Varsóban meg Miklóst kiáltatta ki czárnak. Ezt a zűrzavart a nihilisták terveik megvalósítására akarták felhasználni. Mikor Miklós czár decz. 26-án a testőrség üdvözlését fogadta, a csapatok közt zendülés ütött ki, melyet csak késő éjszaka sikerült leverni. Miklós nem akarta, mint bátyja, tétlenül nézni Görögország elvérzését. Nyugateurópa lelkesedését a görög ügyért úgy is ismét lángalobbantották az események. Lord B e j r ö n (Byron) a hires angol költő, aki szintén a görögök soraiban harczolt, 1824 áprilisában meghalt Miszolungiban, s egy évvel később a vár hősi ellenállás után a törökök kezébe esett.

A n g l i a és O r o s z o r s z á g ekkor megegyeztek, hogy Görögország a szultánnak adófizető országa maradjon, de a saját népéből választott kormánya alatt.

Az erélyes II. M a h m u d szultán hallani sem akart a görögöknek adandó bármiféle kedvezményről; s hogy Törökországot életképessé tegye s ellenállását fokozza, mindenekelőtt a hadseregét szervezte újjá. Elhatározta, hogy minden janicsár-zászlóalj 150 embert adjon az új gyalogsághoz. A janicsárok erre föllázadtak. Mahmud véres harcban leverte a fölkelést és a janicsár hadsereget, mely annyi szultánt fosztott meg trónjától, teljesen kiirtatta.

Éppen akkor történt azonban, hogy Angol-, Orosz- és Franciaország szerződést kötött arra, hogy Görög- és Törökország között a békét közvetíti, s ha szükséges: kényszeríteni fogja mindkét félt, hogy a tárgyalások idejére fegyverszünetet kössön. Ennek a tervnek véres összeütközés lett nemsokára a vége. Mahmud hallani sem akart a közvetítésről, mire egyesült orosz-angol-francia hajóhadat küldtek ki, hogy a hatalmak szerződésének súlyt szerezzen. Az egyesült hajóhad Navarinó kikötője elé ért. Ibrahim éppen akkor új katonaságot és élelmiszert akart a háború folytatására a navarinói kikötőben partra tenni. Az angol tengernagy hivatkozott a fegyverszünetre, ezért nem akarta azt megengedni, mire I b r a h i m újra hozzáfogott Görögország pusztításához. Hajóhada befutott a navarinói kikötőbe, az európai hatalmak egyesült hajóhada is: és a két hajóhad legénysége izzó gyűlöléssel nézett farkasszemet egymással a szűk kikötőben. Még az nap, 1827 okt. 20-án hadüzenet nélkül, azt se tudni hogyan, egymásra rohant a két hajóhad s az elkeseredett csata a török hajóhad teljes megsemmisítésével végződött.

Egész Európa fölháborodott a szövetséges hajóhad eljárásán, a helyzet pedig hirtelen sokkal súlyosabb lett. Mahmud fölmondta az európai hatalmakkal kötött szerződéseket s a sértések egész áradatával halmozta el Oroszországot, mely hadüzenettel felelt. Ázsiában s Európában egyszerre tört ki a háború. Ázsiában az oroszok bevették Karszt várát, Európában azonban kénytelenek voltak visszavonulni a Duna balpartjára. A második háború 1829-ben döntő volt. D i é b i c s tábornok június 11-én Külevda mellett megverte a török hadsereget s Konstantinápoly ellen indult, mire 1829 szept. 14-én Drinápolyban megkötötték a békét, mely az oroszoknak a Fekete-tenger keleti partját s Poti és Anapa ázsiai várakat szerezte meg. Most már a görög kérdés is gyorsan elintézését nyert. Még az orosz háború alatt 14,000 francia szállt partra Mézon tábornok vezérlete alatt a Peloponnészosban s a töröktől átvette a megszállott várakat. A drinápolyi békeszerződésben pedig a Porta elismerte Görögország belső függetlenségét, úgy hogy adófizetője marad a Portának. A görög állam élén egyelőre K a p o d i s z t r i a s z J á n o s állt. Az 1830 február 3-án kötött londoni szerződésben a hatalmak kimondták, hogy Görögország a Portának nem tartozik adót fizetni: így az ország teljesen független lett. Uralkodót az új királyságnak egyelőre nem találtak.

Kép a júliusi forradalomból. Utcái harcz Parisban.

A JÚLIUSI FORRADALOM.

A szent szövetség hasztalan erőlködött. Az alatt az öt év alatt, ami az abszolutizmusnak Spanyolországban való visszaállítását követte, a forradalom diadalt diadalra aratott s 15 évvel a szent szövetség megkötése után oly győzelmet aratott Franciaországban, hogy a szent szövetség által megállapított európai rend összeroppant.

Spanyolországban maga a király enyhített az önkényuralmon, mert a maga pártjában sem bízott, és pedig joggal. Ferdinánd gyermektelen volt s a reakziós párt már kiszemelte a jövő uralkodót a király fivére, Don Karlosz személyében. A király, aki már harmadszor lett özvegy, ekkor váratlanul negyedszer is megnősült. Mária Krisztina nápolyi hercegnőt vette el; s mikor már kilátás volt trónörököse, a szabadelvűek biztatására, a korszak segítségével megváltoztatta az örökösödési törvényt úgy, hogy a trónöröklés a leányokra is kiterjedjen. Persze a reakziós pártnak ez nem tetszett. 1830 október 10-én a királynénak csakugyan leánya született, Izabella, aki körül a szabadelvűek csoportosultak.

Portugáliában János király 1826 márcziusában meghalt;

utóda, Dom Pedro, lemondott s Brazília császára maradt; míg a portugál trónra 7 éves leányát, Mária da Glóriát ültette, akit egyúttal eljegyzett nagybátyjával, Dóm Mighellel. Addig is Izabella, a császár nővére volt a régens. A reakziós párt spanyol biztatásra csakhamar föllázadt, de a régensnő angol segítséggel hamarosan leverte. Nemsokára azonban Dóm Mighel megjelent Lisszabonban, hogy leendő neje nagykorúságáig a kormányt vezesse; de hatalmát arra használta föl, hogy egyszerűen ellopta a koronát, majd a csőcselékre és papságra támaszkodott, megdöntötte az alkotmányt s a legsötétebb reakziós uralmat állította helyre. A spanyol beavatkozás csak növelte Franciaországban a királypártiak hatalmát. Viliéi kormányelnök most törvényjavaslatot dolgozott ki a kivándoroltak kártalanítására, valamint új választási törvényt is. A kártalanítási javaslatot a pérek kamarája visszavetette. A király-párt nem volt tétlen. Behozta a cenzurát s a papok minden módon növelték befolyásukat. 1824 szeptember 16-án meghalt XVIII. Lajos s most a túlzó király-párt vezére, Artoa gróf jutott X. Károly név alatt a trónra.

IV. Károly spanyol király és családja.

X. Károly a száműzetés hosszú ideje alatt semmit sem tanult. Korlátolt, teljesen a papok befolyása alatt álló ember volt, a polgárságot semmibe sem vette. Amint uralomra lépett, keresztülvitte a kártalanítási törvényt, ami az országnak milliárdjaiba került, a papok s a katolikus egyház elleni vétségekre a legszörnyűbb büntetéseket eszelte ki s törvénybe is foglaltatta. Ám a szabadelvű párt nem adta olcsón a diadalt s a papi uralom túlzásai ellen sikerrel küzdött. A pérek kamarájának az ellenállása arra indította Viliéit, hogy a királylyal 78 új reakziós pért neveztesen ki, a képviselőkamarát pedig föloszlassa. Csakhogy az új választásra most már minden szabadelvű egyesült s a kormány oly csúfosan megbukott, hogy Viliéinek 1828 januárjában le kellett mondania. Az új mérsékelt minisztérium, melynek élén Martinyak gróf állt, inkább szabadelvű szellemben vezette az ügyeket, a nép jóléte ezáltal természetesen javult. Ám X. Károlynak ez a kormányzás nem igen volt Ínyére: 1829 augusztus 8-án Polinyak Gyula herceget nevezte ki miniszterelnöknek s újra korlátlan kormányzást kezdett. A reakziós kormány kinevezése ismét talpra állította a liberalizmust. A király, mikor 1830 márczius 4-én a képviselőház üléseit megnyitotta, bejelentette: hogy a francia követ megsértése miatt háborút üzen Algírnak; egyúttal megfenyegette a képviselőket, hogy ha akadályokat gördítenek a reakziós kormány útjába, módjában lesz megfékezni őket. A kamara azonban azzal felelt, hogy bizalmatlanságot szavazott a kormánynak, mire a kamarát föloszlatták.

A király államcsínyt tervezett, s hogy az ország figyelmét a belső rohadástól elterelje, csakugyan háborút üzent Algírnak. A vállalkozás sikerült. Burmon tábornok 38.000 emberrel június 13-án partra szállott Algírban s egy hónap alatt meghódította. Ez a diadal azonban nem segített a királyon. A választásoknál ismét szabadelvű többség került a képviselőházba. A kormány erre parlament nélkül akart kormányozni s a király egész sereg rendeletet irt alá, melyek már a teljes önkényuralmat jelentették. Az egyik fölfüggesztette a sajtószabadságot, a másik föloszlatta a kamarát, a harmadik eltörülte a választási törvényt s kimondta, hogy a jövőben csak 230 képviselőt választanak. Az új választási törvény kimondta, hogy a választógyűlekezetek elnökeit minden kerületben a prefektus nevezi ki: bizonyos volt tehát, hogy túlzó reakziós többség kerül a parlamentbe. Azonban úgy a király, mint a kormány tévedett. A szabadelvű képviselők és a pérek összetartottak, az újságírók lázító cikkeket Írtak s Páris lakosságát roppant izgalom fogta el. Mindenféle csoportosulások támadtak s több városrészben a nép fegyverkezett. Már július 27-én vér folyt a polgárság és Marmon marsall vezérlete álló 12.000 ember helyőrség között. A katonaság hátrálni volt kénytelen. Mikor éjszaka ennek a hírért a királynak megvitték, nyomban új miniszterelnököt nevezett ki, Mortmar herceget, akit megbízott, tudassa a néppel, hogy a törvényellenes rende-

Közép-Európa 1811-ben és a Rajnai szövetség.

leteket visszavonta. Csakhogy már késő volt. A város minden pontján véres csata folyt a csapatok és a fölkelők között; s mikor 30-án a csapatokat Párisból kiverték, ideiglenes kormány alakult, melynek tagjai voltak K a z i m i r-P e r r i é, L a f f i l l, L a f a j e l l. Ez a kormány nyomban meghívta a meggyilkolt orleani herceg fiát, a polgári életbe visszavonult L a j o s F ü l ö p herceget, mint a királyság kormányzóját Párisba. X. Károly megijedt a mindenfelől Szerklú felé hömpölygő vad tömegtől s Rambulyéba menekült, majd augusztus 2-án unokája, a tíz éves V. Henrik javára lemondott a trónról. Mialatt ez történt, Párisban összeültek a kamarák s már 9-én Lajos Fülöpöt kikiáltották királynak. A trónjavesztett X. Károly 16-án Angliába menekült. Miniszterei, tanácsosai nem voltak oly szerencsések. Polinyak, Péronné, Santeloz és Ranoil a fölkelők kezébe esett.

A júliusi forradalom csaknem rögtön magával rántotta a szent szövetségnek másik alkotását is, az egyesült németalföldi királyságot. Hollandia és Belgium egyesítésének a belgák kezdettől fogva ellentmondottak. Ez utóbbiak nem érezhették együtt a tőlük nyelvben, vallásban, gondolkodásban annyira különböző hollandusokkal; hozzájárult ehhez az a körülmény is, hogy Vilmos király kormánya roppant adókkal terhelte meg az országot és a holland nyelvet akarta az egyesült királyságra, mint az állam hivatalos nyelvét rátukmálni. A viszony a két fél között a lehető legfeszültebb volt, mikor a párisi forradalom híre megérkezett. Augusztus 24. én Brüsszelben is kitört a forradalom. A királyi csapatokat három napi véres csata után kiverték a városból. November 10-én összeült a belga nemzeti kongresszus és kimondta az ország függetlenségét, királyllyá pedig Lipót kóburgi herceget választotta meg. Hollandia erre elismerte Belgium függetlenségét. Lipót királyllyal a szerencse és nyugalom napjai virradtak Belgiumra. Szabadelvű ember volt, teljesen alkotmányosan uralkodott és sokat tett népe jólétéért.

Németországban a francia forradalomról érkező hírek több helyütt zavarásokat idéztek elő. Forradalom azonban tényleg csak Braunsveigben ütött ki, ahol Károly herceg haszontalanságaival a végsőkig felbőszítette a népet, mely elkergette s helyette fivérét, Vilmos herceget választotta uralkodójául. Hannoverben és Szászországban is alkotmányt kapott az ország, úgyszintén Heszzenben is, ahol azonban a polgárságnak fegyverrel a kezében kellett azt kieroszakolnia. De a többi államokra is kihatottak a párisi események. A szabadelvűek mindenütt mozgolódni kezdtek; itt-ott politikai tüntetések, sőt forradalmi erőfeszítések is történtek, de sikertelenül. Ezek a kísérletek azonban mégis megijesztették az uralkodókat. Miniszterei Teplitzben jöttek

Lujza potosz kiárlyně.
A poroszok nagyasszonya. Szül. 1776 mint meklenburgi hercegnő, III. Frigyes Vilmos porosz király neje lett, férjének és népének hü osztálytársa és védőangyala volt a Napoleon korszak szorongattatásai idején. Megh. 1810.

össze 1834-ben; Miklós császár, az osztrák császár és a porosz király pedig Műnkengréczen a legszigorúbb elnyomó rendszabályok életbeléptetését határozta el. Néhány évre sikerült is visszaszorítani a liberális törekvéseket, ám azért a szabadelvűek pillanatig sem szűntek meg alkotmányos uralkodást követelni.

Ausztriára egyelőre nem nagyon hatottak ki a párisi események. Ott a régi, rothadt rendszer folyt tovább: mindenfelé a megalkuvás. A kényelemszerető Metternik korlátlanul uralkodott; s mikor 1835 márczius 2-án Ferencz császár meghalt s az uralkodásra teljesen képtelen fia, I. Ferdinand követte a trónon, Metternik hatalma továbbra is megmaradt.

Ettől az országtól nem várhatott a német birodalom semmit, Poroszország pedig függő helyzetben volt Auszriától s Oroszországtól, melynek császára: Miklós 1817-ben Frigyes Vilmos leányát, Saroltát vette feleségül. III. Frigyes Vilmos semmit sem tett az ígért népképviselési alkotmány megvalósítására s általában a reakcióval tartott. Az ország azért tovább haladt fejlődése útján s nagy lépésekkel sietett jövendő hatalmas céljai felé. 1831-ben Heszten is csatlakozott a vámszövetséghez s 1833-ban az összes német államok beleolvadtak a szövetségbe, ami nagyban erősítette a birodalmat kifelé.

Erre az erősítésre nagy szükség is volt, mert éppen a 30-as években vad erővel tört ki a német egység régi ellensége; a protestánsok és katolikusok közötti viszály. A bölcs kölni érsek, gróf Spigel 1835-ben meghalt, s helyébe korlátolt veszfáliai nemest: Droszte Agost Kelement nevezte ki a király. Ez a Droszte ellensége volt minden fölvilágosodottságnak, különösen akkor, ha protestáns részen volt tapasztható: így természetesen napirenden volt a súrlódás a két felekezet között. Különös okot szolgáltatott a viszályra az, hogy a király törvényben kimondatta, hogy a vegyes házasságok származó gyermekek apjuk vallását követik. A püspökök erre megtiltották papjaiknak a vegyes házasságok megáldását s a túlsúlyra jutott papi párt minden módon üldözni kezdte a protestánsokat. A vegyes házasságok okozta harcz még nem szűnt meg, mikor III. Frigyes Vilmos 70 éves korában 1840 június 7-én meghalt.

Oroszországra roppant kihatásuk volt a francia eseményeknek. Lengyelország, melynek az orosz iga alatt borzasztó sorsa volt, 1830 november 29-én föllázadt s a varsói kormányzó, Konstantin nagyherczeg, alig tudott a nép dühe elől menekülni, A lengyel forradalom élére Klopiczki tábornok állt, aki azonban nem volt elég erélyes, miért is csakhamar le kellett mondania. 1831 jan.-ban a lengyel országgyűlés megfosztotta a Romanov-házat a lengyel tróntól. Erre Diébins orosz tábornok 100,000 emberrel elindult a lengyelek ellen, akik vagy 60.000 emberrel rendelkeztek. Osztoleka mellett a lengyelek vereséget szenvedtek. Közvetlenül ezután Diébins meghalt kolerában s az orosz sereg fővezérletét Paskievics vette át. A lengyelek viszont a ragyogó tehetségű Dembinszkit választották vezérül. A lengyelek Varsó közelében, Vola mellett újabb csatát vesztek, mire a hadsereg egyik része osztrák, a másik része porosz területre vonult,* ahol lefegyverezték.

Lengyelországra szomorú napok következtek. Alkotmányát eltörölték, hadseregét fölsozlatták, a fölkelő vezérek birtokait elkobozták. Miklós csárral a lengyel fölkelés még jobban meggyűlöltette a forradalmat: innen van az, hogy mikor Lajos Fülöp trónraléptekor erről levélben értesítette, Miklós gögös hangon válaszolt s szövetségeseivel való egyetértését erősen hangsúlyozta. Ennek természetes következménye volt, hogy a két szabadelvű állam, Anglia és Franciaország közeledett egymáshoz és köztük és a szentszövetség államai között feszültség állt be, mely Európa későbbi történetére nagy befolyással volt.

Kép a februári forradalomból. Lajos Fülöp menekülése február 24-én.

**ANGLIA. — NÉMETORSZÁG ÉS IV. FRIGYES VILMOS — SVÁJ CZ ÉS
OLASZORSZÁG. — IX. PIUSZ. — OROSZORSZÁG. — FRANCZIA-
ORSZÁG. - KELETINDIA. — A PÁRISI FEBBUÁRI FORRADALOM
ÉS HATÁSA. — A MAGYAR SZABADSÁGHARCZ. — III. NAPOLEON.**

IV. Vilmosnak, mihelyt Anglia trónjára lépett, első dolga volt az alsó házat újjászervezni. A tori párt ennek persze ellenszegült s a Veilington-Píli (Peel) minisztérium lemondott. Helyére Gré Károly gróf vezetése alatt álló kormány került, mely az újjászervezést keresztül is vitte. E szerint az alsó ház tagjainak számát 658-ról 596-ra szállították le s az új törvény szerint a nagy városoknak s a népnek általában legalább is annyi képviselőjének kellett lennie, mint a nagybirtokosságnak és az arisztokracziának. Heves harcz kezdődött, melynek kimenetele azonban az ország hangulata mellett nem lehetett kétséges. A törvény keresztülment.

Az új törvény alapján választott képviselőház hatalmas szabadelvű többséget hozott össze, mely most szorgalmas munkához látott. Törvény-

nyel gondoskodott a szegényekről, Nyugatindiában megszüntette a rab-szolgaságot, leszállította a levélbélyeg díját. Gré 1834-ben lemondott. Utána Vellington-Pil minisztérium következett, de csakhamar le kellett mon-dania, mert az ir egyházkérdésben leszavazták. 1837 július 20-án IV. Vilmos meghalt s utána III. György unokája: Viktória Alekszandrina hercegnő lépett 18 éves korában a trónra. Alatta 1841-ig a szabadelvű kormány maradt az ügyek élén, mely javította és szaporította az iskolákat, szervezte a mértékletességi egyleteket. Viktória kormányának azonban mindjárt uralkodása első éveiben nagy nehézségei támadtak. Az uralkodó középosztály ellen hatalmas radikális áramlat keletkezett, amit főképp a gyárkerületekben uralkodó munkásnyomor s a munkásokkal szemben el-követett sok jogtalanság és embertelenség okozott.

A mozgalom 1838 novemberében nyílt lázadássá fejlődött, melyet fegyveres hatalommal kellett elnyomni.

Anglia ebben az évtizedben ennek daczára nagyot haladt, ami nem mondható ugyanolyan mértékben Franciaországról, ahol a pártokat sok-kal nagyobb ellentét választotta el, mint Angliában. Lajos Fülöp-öt a külföldi hatalmak minden nagyobb nehézség nélkül elismerték s okos elve miatt, hogy idegen államok ügyeibe nem avatkozott bele, nemsokára meg is kedvelték.

Olaszországban a francia átalakulás ismét talpra állította a nemzeti eszme híveit. Fölkelésre azonban az apró Parmán és Modenán kívül csak egy helyen, a legrosszabbul kormányzott államban: az egy-házi államban került a sor. XVI. Gergely pápa esküdt ellensége volt minden haladásnak. Mikor 1831 február 2-án pápának választották, éppen zavargás ütött ki Bolonyában, ahol a pápai lobogó helyére a zöld-fehér-vörös olasz nemzeti színűt tűzték ki. A mozgalom gyor-san terjedt s a forradalmi kormány a fölkelő tartományok egyesü-lését mondta ki. Ekkor azonban az osztrákok beavatkoztak, Már-czius 21-én elfoglalták Bolonyát s a francia állam tiltakozása daczára Ankonáig nyomultak. A fölkelés le volt tehát verve, de annak ideje alatt az egyházi állam kormányzásának visszaélései annyira kitűntek, hogy ma-guk a hatalmak reformokat követeltek a pápától.

Az osztrák, csapatok elhagyták az egyházi államot, de csakhamar visz-szatértek s 1832 január 28-án ismét bevonultak Bolonyába, ahol a lakos-ság, melyet a csöcselékből álló pápai csapatok fosztogattak, valósággal szabadítókként üdvözölte őket. Az osztrákok újabb bevonulása cselekvésre indította Franciaországot is. Február 23-án francia csapatok szálltak partra Ankonában s kitűzték a háromszinű lobogót. Tovább azonban saj-nos nem ment a francia kormány. A reformok tehát ismét abban ma-radtak.

Spanyolországban VII. Ferdinánd 1833-ban halt meg s öz-

vegye, Krisztina királyné kormányzott leánya, a kis Izabella helyett, akit azonban a reakciós párt nem ismert el, hanem a király fivérét, Don Karloszt akarta a trónon látni. A polgárháború a karlisták és Izabella hívei között csakhamar kitört. Lajos Fülöp természetesen ez utóbbinak pártján volt.

Portugáliában, mint mondtuk, Dorn Mihel elrabolta a trónt Mária da Gloria királynőtől. Mária apja, I. Dóm Pedró braziliai császár erre fia, II. Dóm Pedró javára lemondott a braziliai trónról s teljes erejével azon volt, hogy Portugáliában leánya elrabolta jogait visszaszerezze. Megverte Dóm Mihelt s Oportóban leánya nevében átvette a kormányzást. A szabadelvűek úgy Spanyolországban, mint Portugáliában a két kiskorú királynő pártján voltak, amint hogy a reakciósok Dóm Mihel és Don Karlosz oldalán. Anglia és Franciaország erre a két királynő kormányával megegyezett s így angol-francia-spanyol-portugál szövetség jött létre. A két trónkövetelő seregét megverték. Mihel erre eltűnt a színtérről, Pedró helyreállította a régi alkotmányt s a tízéves királynőt nagykorúnak nyilvánították. A fiatal királynő azután férjhez ment Leuchtenberg herceghez, s mikor az 1836-ban meghalt, Koburg-Koháry Ferdinánd herceghez. Spanyolországban Don Karlosz tovább folytatta a háborút, sőt nagy szerencsével, amíg Eszpartero tábornok 1837 októberében Huerta el Rei mellett tönkre nem verte. Karlosz 1839-ben elhagyta az országot, mely Izabellát elismerte.

Lajos Fülöpnek Franciaországban csakhamar ellenségei támadtak: a volt király hívei, a köztársaságiak és a bonapartisták. A reihstadi herceg halála után 1832-ben a volt holland király fiát, Napoleon Lajost ismerték el a bonapartisták törvényes trónkövetelőnek. Napoleon Lajos 1808-ban született, kitűnő nevelésben részesült s 1830-ban élén állt az egyházi államban kiűtött forradalomnak, aztán anyja Hortenzia királyné kastélyában élt Turgauban s 1836-ban föl akarta lázítani a straszburgi helyőrséget, ami azonban nem sikerült. A kormány erre Napóleont Amerikába szállította. Csakhamar azonban visszatért s ekkor Angliába ment. Egyelőre tehát nem volt veszedelmes. A volt király pártjával, mely javarészt nagyurakból állt, még könnyebben végzett Lajos Fülöp. X. Károly 1836-ban meghalt Grácban.

Veszedelmesebb volt a köztársasági párt, mert annak a népben volt a gyökere. 1831-ben Kazimir-Perié lépett a kormány élére, erélyes, rendszerető ember; s amikor ez 1832-ben kolerában meghalt, az ő rendszere, mely a Lajos Fülöpével egyezett, továbbra is megmaradt.

Az alkotmány most már szabadelvűbb volt, a kormány felelőssége nagyobb 1831-ben a pérek örökös voltát óriási többséggel eltörölték, a nép szellemi fejlődése érdekében behozták az új, fölvilágosodott oktatási törvényt: a köztársaságiak azonban ezzel nem elégedtek meg s a

rendszer fogyatékosságai ellen mindenféle eszközzel harczoltak. Évenként legalább egyszer izgalomba hozta az országot az a hír, hogy a király ellen merényletet követtek el. A korzikai Fieszki pokolgépe 1835-ben, mikor a király csapatszemlét tartott, kíséretében roppant pusztítást végzett. Ezek a merényletek, melyek céljaikat egyszer sem érték el, csak megerősítették Lajos Fülöp trónját, a képviselőház bátorságát pedig — mert ez

IV. Frigyes Vilmos.

a forradalomtól épp úgy félt, mint a király — elvették. B r o l y i miniszterelnök egész sereg megtorlási intézkedést léptetett életbe. Lajos Fülöp kormánya azért az első tiz esztendőben sokat tett az ország jólétéért s egyébként nagyban hozzájárult az európai béke föntartásához; az ország belsejében rendes kormányzatot léptetett életbe s — úgy a hogy — nyugalmat teremtett, a tehetségeknek minden téren való érvényesülését előmozdította. A király azonkívül igyekezett népszerűséget is szerezni. Közeledett a polgárság szokásaihoz, modorához. Az új uralkodócsalád fönnállása biztosítottnak látszott. A királyt erőteljes, komoly fiai vették körül s kivált a legidősebbet: O r l e a n F ü l ö p herceget, mindenféle értelmes, erkölcsileg kifogástalan embernek ismerték.

1840 június 7-én a „szent szövetség“ utolsó tagja: IV. F r i g y e s V i l m o s, ez a tehetséges, erkölcsileg kifogástalan királyfi került P o r o s z o r s z á g trónjára. Uralkodása mégis a legérdekesebbeknek, de egyúttal a legszerencsétlenebbeknek egyike volt. Tőle várták a népképviseleti alkotmány behozatalát. IV. Frigyes Vilmos uralkodása egyébként a lehető legszebben kezdődött. Bámulatos gyorsasággal segített az előző rendszer néhány hibáján, ami a legrózsásabb reményeket keltette. Ám az alkotmány iránti vágy mind hevesebben nyilvánult az országban. A porosz tartománygyűlés Königsbergben ilyen értelmű emlékiratot nyújtott át a királynak, aki azonban általános meglepetésre kitérő, sőt elutasító választ adott.

1847 február 3-án mégis megjelent az a királyi kézirat, mely az egyesült országgyűlést Berlinbe összehívta. Különös alkotmányt kapott ott az ország. Valahányszor a királynak adóra volt szüksége, a tartományi rendek, mint egyesült országgyűlés, Berlinben összeülnek, az országgyűlés maga az urak kúriájára és a rendek kúriájára oszlik. Joga azonban sem a tartományi rendeknek, sem az országgyűlésnek, sem az urak kúriájának, sem a rendekének nem igen volt. Csakhogy viszont a gyülekezetnek semmi kedve sem volt azt a szerepet játszani, melyet neki az uralkodó

szánt. Nyomban ellenzéki párt alakult, fölratot határoztak el a királyhoz, melyet a két kúria együttes ülésben hozott, s amelyben jogait védelmezi. A kormány azonban amellet maradt, hogy a kúriáknak csupán tanácskozási joguk van; s mikor a gyülekezet mind több alkotmányos követeléssel állott elő, egyszerűen június 26-án bezárták, ami az országban rossz vért szült.

A politikai mozgalom mellett ebben az évben vallási mozgalom is támadt. A nép már rohamos lépésekkel haladt a fölvilágosodás útján s így természetes, hogy a szigorúan teológus felfogás és az élesen bíráló észszel között elkerülhetetlen volt a harc. A fölvilágosodottabb elemek élesen bírálták az írást és annak a mozgalomnak, melyet Ú l i h szász vidéki plébános és V i s z l i c z é n u s plébános indított meg, az lett a vége, hogy számos szabad egyházközség alakult. Úli h egyházközsége Magdeburgban 5000-nél több hívőbői állott. Heves volt a harc a körül, hogy vajjon az írás betűjéhez kell-e ragaszkodni, vagy szelleméhez? Az 1847 márczius 30-iki türelmi rendelet kimondta elvnek, hogy a polgári jogok semmiféle egyházközséghez való tartozáságtól nem függenek. A katolikus vallást sem kímélték meg bíráló elmék ettől a támadástól. A mikor A r η o l d i püspök a trieri székesegyház híres ereklyéjét, Krisztus varratlan kabátját 1844-ben kiállította, tömeges búcsú járás vonult oda a katolikus országokból. Csudát annyit állítottak, hogy a hívek azt sem tudták: melyikben higgyenek. Persze csak addig hittek bennük az emberek, amíg a modern föl fogás a babonát teljesen ki nem szorította. R o n g e János sziléziai pap Arnoldi püspökhöz intézett nyílt levélben tiltakozott a „bálványünnep“ ellen s ezzel megindult az úgynevezett „német-katolikus“ mozgalom, mely hatalmas hullámokat vert az országban.

N é m e t o r s z á g egyéb részeiben a birodalmi gyűlés terméketlensége daczára eleven politikai élet fejlődött ki, amellet pedig a gazdasági téren is minden megtörtént, ami az ország jólétének emeléséhez hozzájárulhatott. A forgalom, mióta 1835-ben az első német vasút: a nürnberg-furti megindult, roppantul emelkedett. Nagy befolyással volt a nép gondolkodására az amerikai kivándorlás, illetőleg az Amerikába kivándoroltak levelei, melyek más, szabad s gazdagabb életről beszéltek. A fölszin alatt mindenféle bizonyos forradalmi hullámozás volt észtelhető. Félelemmel vegyes reménnyel követték a franciaországi eseményeket, ahonnan új forradalmat vártak. 1845 augusztusában Lipcsében veszedelmes lázadás tört ki, melyet alig tudtak leverni, Münkhenben pedig napirenden voltak a forradalmi jelenetek.

A szabadság iránti vágy az egyes német államokban a közösség érzését is fejlesztette: így gazdasági téren főleg a vámegegyület volt annak előharczosa. aztán a vándorgyűlések, melyek közül az elsőt, az orvosokét

és természettudósokét, már 1828-ban tartották meg. A politika terén is megnyilvánult a közösségre való törekvés, melynek próbaköve az 1846-ban először fölmerülő slezvig-holsteini kérdés volt.

Dániában tagja volt a német szövetségnek a holsteini és lauenburgi hercegségek révén, melyek a dán korona birtokai voltak. Slezvig hercegség azonban sohasem tartozott a német birodalomhoz, csak hogy ott viszont túlsúlyban volt a német elem. A két hercegség pedig történelmileg, de sőt földrajzilag is együvé tartozott s már ebben a században elég erősek voltak, hogy a többi dán részeket ellensúlyozzák. Dániában is érezték az alkotmány behozatalának szükségét. Az 1839-ben trónra lépett VIII. Keresztély már öreg volt s mindössze egy fia volt; az is azonban gyermektelen: így fölmerült az örökösödési kérdés. Holsteinban egyszerűbb volt a kérdés. Az akkor uralkodó úgynevezett idősebb oldenburgi ház kihaltával Dániában ennek az idősebb háznak női ága következett, Holsteinban a fiatalabb ház férfi ága, első sorban az augusztenburgi ház. Már Slezvigben bajosabb volt a dolog. 1844-ben a dán rendek kérvényt intéztek a királyhoz: jelentené ki, hogy a dán királyság oszthatatlan. A király nyílt levélben kijelentette, hogy a királyság oszthatatlan. Ezzel el volt vetve a jövőbeni harcok magva a dán és német pártok között s földidézte a nagy német kérdést.

Svájcban hamar fejlődött ki a szövetségi rendszer, habár nem minden vérontás nélkül. Ott a szabadelvű és a jezsuita párt állt egymással szemben. Mikor a svájci szabadelvű kantonok a szövetséget megalkották, a katolikus vagyis jezsuita vezetésű kantonok Luczern vezetésével külön szövetséggé alakultak s a reakciós hatalmak támogatására számítottak 1847-ben azonban a nagy szövetségi tanács kimondta Bernben ennek a külön szövetségnek a fölöszlatását s mikor ez az engedelmességet megtagadta, 30,000 emberből álló hadsereget küldött ellene a genfi Dűfür vezetése alatt, aki a külön szövetség hadseregét Luczern mellett megverte s a szövetséget fölöszlatta.

Az egyházi államban a nyugalom látszólag helyreállt. Annál hevesebb volt azonban a forradalmi hullámmás a fölület alatt. Élén a génuai Mázin József állt. Kitűnő s erőteljes szövetségese volt ennek a mozgalomnak a szabadságszerető Károly Albert piemonti király. Még a papok is a szabadelvűség felé hajlottak; s mikor 1846-ban a maradi XVI. Gergely meghalt, a konkláve (a bíborosok pápaválasztó gyűlése) fölvilágosodott és szabadelvű pápát választott IX. Pius személyében.

Piusz egész sereg üdvös újítást hozott be, miáltal roppant népszerűséget szerzett az országban, ahol mindinkább a szabadság hangulata kerekedett fölül. Emellett erősen fejlődött az egység iránt való érzék. Az osztrákok kiszorítására először is megalkották az olasz vámegegyesületet. Az apróbb államok egymással védő és dacszövetséget kötöttek. Az oszt-

A M. Tud. Akadémia alapítása.
Széchenyi felajánlja az akadémia megalapításához az ő egy évi jövedelmét.

Füredi Zoltán: A Világ. Fortenélme, V.

„Globus” műintézet, Budanest.

trákok erre a lombard-velencei királyságban kimondták az ostromállapotot. Ezalatt T o s z k á n a nagyhercege kijelentette, hogy alkotmányt kész adni népének s példáját mások is követték.

O r o s z o r s z á g b a n ez időszakban sem lehetett szó fejlődésről. Újításokról hallani sem akart az a gögös és korlátolt kényur, aki a ropant birodalmat 1825 óta kormányozta. Belül elnyomni igyekezett minden szabadabb mozgást, kifelé azonban a szabadítót szerette játszani, ami amellett hódító telhetetlenségét is szolgálta egyúttal. Sikerült szőnyegre hoznia a keleti kérdést. Ennek egyik része, a g ö r ö g kérdés szerencsés elintézést nyert.

1833-ban a védő hatalmak támogatása mellett I. Lajos bajor király fia, I. O t t ó elfoglalta a görög trónt.

Magát T ö r ö k o r s z á g o t a hosszú háború nagyon meggyöngítette, amit különösen M e h e m e d A l i, a hatalmas és becsvágyó egyptomi alkirály igyekezett kihasználni. Már 1831-ben összeveszett a szíriai pasával s fiát Ibrahimot 20,000 emberrel s hatalmas hajóhadal küldte oda. A szultán erre háborúra készült ellene, Mehemed Alit pedig, mint a próféta árulóját átok alá vetette. Csakhogy a birodalmi hadsereg Húszéin pasa alatt 1832 márczius hónapjában Honisz mellett véres csatát veszített s Mehemed Ali serege most benyomult Czilicziába. Kis-Ázsiában szintén szabadítóképp üdvözölték a népek.

A szultán új hadsereget küldött az „áruló“ ellen, de Ibrahim azt is teljesen megsemmisítette Kutahia mellett s most a Porta kénytelen volt halálos ellenségének, Oroszországnak segítségét kérni, aminek ez roppantul megörült.

Mehemed Ali terve az volt, hogy az ozmánok hanyatló, fonnyadt családjába beleoltja a maga életerősebb hajtását s ujáteremti Törökországot, hogy a jövő európai viharok ellenállhasson. Ez nem lehetett Oroszország Ínyére, mely sietett a szultánnak önzetlenül följánlani segítségét. Orosz hajóhad futott be a Boszporusba s 18,000 orosz tett partra.

¹ Írre azonban Anglia és Franciaország nyomban beleavatkozott. Erre a kutahiai béke Szíria, Cziliczia kormányzását Mehemed Alinak adta át. Az oroszok is hazavonultak, de fontos Írást vittek magukkal, az iskeleszi szerződést, melyben Orosz- és Törökország védő és dacszövetséget köt és a török titokban kötelezi magát, hogy a Dardanellákat minden más hatalom elől elzárja.

Mehemed Ali telhetetlen becsvágya csakhamar új háborúra vezetett.

T i e r s z L a j o s .
 Szül. Marszelyben 1797. ápr.
 Ügyvédnek a fia. Történetró
 és államférfi Lajos Filöp hive. III.
 Napoleon alatt ellenzék. A császár-
 bukása után 1871 aug. 31-én a
 ság francia köztársaság elnöke. Megh.
 1877.

Ismét az egiptomi lett a győztes, aki most Szíria és Cziliczia örökös birtokát követelte. Lajos Fülöp 1840-ben kénytelen volt új minisztériumot kinevezni s annak élére T i e r t állítani, aki Mehemed Ali kívánságát pártolta a londoni kongresszuson. A többi négy nagyhatalom azonban arra a megállapodásra jutott, hogy Törökország területi épségét fenn kell tartani. Kárpótlásul Egiptom kormányzását örökösen Mehemed Ali családjára bízták. Azonkívül kötelezték magukat az összes nagyhatalmak, hogy a Dardanellákon a szultán és a többi nagyhatalom engedélye nélkül semmi-féle idegen hadihajónak nem szabad átmennie.

A n g l i a ebben az évtizedben a nyugodt fejlődés idejét élte. Az ifjú királynő 1840-ben férjhez ment S z á s z - K ó b u r g A l b e r t herceghez, aki kitűnő embernek bizonyult. A vig-miniszterium 1841-ben a választásoknál megbukott s most 1846-ig tori-kormány vezette az ügyeket, melynek élén P í l R ó b e r t állt. Ez a kormány sok üdvös reformot valósított meg. 1847-ben meghalt P i l s a miniszterelnöki tisztet R ö s z e l János lord vette át.

Anglia kifelé is mindenképpen gyarapodott: 1840-ben megkapta Újzelandot, az ópium háborúban bevette Kantont, a nankingi békekötésben Honkongot szerezte meg. Anglia külpolitikája ez időben különös óvatosságot igényelt Franciaországgal szemben, mely akkor a nagy N a p o l e o n holttestének kiszolgáltatását követelte. Ezt a kérést Anglia nyomban teljesítette.

F r a n c z i a o r s z á g b a n Tier helyét ekkor S z ü l t marsall foglalta el 1840-ben, a minisztérium lelke azonban a protestáns G i z ó volt, aki minden kiválósága mellett is szorosabb viszonyba lépett M e t t e r n i k k e l s ezt a politikát 1848-ig folytatta.

Bizalmatlanná tette az angolokat a francziákkal szemben a marokkói ügy is, mely az algíriből származott. Algír volt ura, A b d e l K á d e r ugyanis a marokkóiakat hívta segítségül a francziák ellen, akik örömmel tettek eleget ennek a fölhívásnak. B ü z s ó marsall most benyomult Marokkóba és az Izli folyó mellett súlyosan megverte a marokkói hadsereget. A béke hamar létrejött. A b d e l K á d e r a francziák kezébe került, akik Franciaországba vitték. Gizó külpolitikája ismét helyreállította az ellenzékot, amely azonban tényleg a kormány belső politikája ellen küzdött. N a p o l e o n L a j o s újabb lázítási kísérlete nem járt sikerrel. Elfogták s Hamba csukták. Az új rendszer tulajdonképpeni veszedelme a köztársasági mozgalom volt, melynek úgy a parlamentben, mint künn az országban nagy volt a pártja. Amellett súlyos csapás is érte 1842-ben a trónt és az egész rendszert. Lajos Fülöp legidősebb fia: F ü l ö p F é r d i n á n d orleáni herceg, a trónörökös, sétakocsizás alkalmával kiesett a hintójából és súlyos sebeibe belehalt. Most a nemúri herceg, — négyéves fiú — lett a trónörökös.

Az ellenzék csoportja a választási reformot követelte, azt akarta, hogy a választójogot minél szélesebb rétegekre kiterjesszék. A kormány elle- nezte ezt, mire az ellenzék az egész országban hatalmas mozgalmat indí- tott. Mikor 1847 decz. 28-án Lajos Fülöp az új parlamentet megnyitotta és a képviselőház többsége a trónbeszédet helyeslő föliratot elfogadta, az ellenzék hatalmas tüntetéseket rendezett Páris utcáin. Február 22-ére az elizéi kertekbe hatalmas népgyűlést hívott egybe, de amikor a kormány fegyveres készüléteit látta, nem tartotta meg, Ez a nap a folytonos lázítás mellett is aránylag nyugodtan telt el, de már 23-án látszott, hogy az izga- lom terjed, s hogy a nemzetörség az újítókkal rokonszenvez. Gizó erre rögtön lemondott s helyét M ó l é gróf foglalta el, ami a reform diadalát jelentette. Estére kivilágították a várost s a nép diadalmasan vonult végig a bulvardokon. A külügyminisztérium előtt 50 katonából álló őrség volt. Mikor a tömeg odaért, tüntetett. A katonák azt hitték, hogy meg akarják őket támadni, s minthogy vaiaki lőtt, válaszképpen a tömeg közé tüzel- tek. Ez egyszerre megváltoztatta a képet. A nép árulást kiáltott, sorako- zott, barrikádokat épített, fegyverrel látta el magát s másnap, február 24-én a forradalom teljes félelmességében kitört. Estére már a nép a királyi palota előtt hömpölygött, mire Lajos Fülöp nejével együtt elhagyta a palotát. Ideiglenes kormány alakult s kikiáltotta a köztársaságot. Ennek a kormánynak tagjai voltak L a m a r t i n a költő, Aragó, Mari, Pazsé, Le drü-Rollen, K r e m i ő, a lakatoslegény, A l b e r t Marton és a szocialista újságíró B l a n k Lajos.

A februári forradalom roppant hatást tett egész Európában. Mindenütt megmozdultak a népek, legnagyobb volt a forrongás azonban Közép- Európában.

N é m e t o r s z á g b a n az ellenzék népképviseletet, sajtószabadságot, esküdtszékét követelt; s hogy annak nagyobb nyomatókat adjon, minden- felé fegyverkezett. Erre az összes államokban elbocsátották az eddigi kor- mányokat s az új minisztériumok mindent megadtak, amit a nép követelt. A frankfurti birodalmi gyűlés pedig márczius 9-én a „bursensaft“-ok színét, a fekete-vörös-aranyat fogadta el a birodalmi szövetség színül.

A u s z t r i á b a n úgyszólván egyetlen nap alatt elsöpörte a forradalom M e t t e r n i k e t mindenestül. Márczius 15-én a császár kiáltványban tudatta a néppel, hogy Ausztria alkotmányt kap.

Nagyobbak voltak a nehézségek Berlinben. IV. Frigyes Vilmos király márczius 18-án kiáltványt tett közzé, hogy az államok szövetségét (Stäten- Bund) szövetségi állammá (Bundesz-Stát) kell átváltoztatni. Ám a véletlen épp úgy mint Párisban, ott is nagyon szerencsétlen fordulatot adott a dolgoknak. A néptömeg a királyi palota elé vonult, hogy az új alkotmányt megköszönje a királynak. A katonaság részéről hirtelen véletlenül két lövés dördült el, mire a nép dühbe jön, barrikádokat épít s véres harcz kez-

dődik. Másnap szabadelvű kormányt nevezett ki a király, amnesztiát adott s kijelentette, hogy ezentúl Poroszország s Németország egy.

Ugyanaz nap a birodalmi gyűlés elrendelte az alkotmányos német parlament megválasztását. Apróbb csapatok megkísérelték párisi módra a köztársaság kikiáltását, ami azonban nem sikerült. Közben összeült az alkotmányadó parlament, mely nagy többséggel a népszerű osztrák János főherceget választotta meg a birodalom kormányzójának (Reiksz-Fervézer), aki birodalmi minisztériumot alakított. A viszály magva Ausztria

Vindisgrécz Ernő Altréd herceg.
Szül. 1787, Brüsszel; megh. 1862.

és Poroszország között már akkor el volt vetve, s nemsokára kenyértörésre kellett kerülnie a dolognak. Az új Németország a márczius előtítől nehéz kérdést vett át: a s l e z v i g - h o l s t e i n i t.

Keresztély utóda, VII. Frigyes dán király az úgynevezett „eiderdánok“ vezetőjét hívta meg a kormány élére, aki Slezvig-Holsteint dán tartományná akarta változtatni. Erre megkezdődött a harc. Slezvig-Holstein föllázadt, de azért minden a régiben maradt.

Ausztria ebben az időben súlyos válságon ment keresztül. A francia események hírére Bécsben is kitört a forradalom. Ferdinánd

császár Olmüczbe menekült. A horvát bán csapatai és Vindisgrécz herceg hadserege azonban csakhamar Bécs alatt termett s heves harcok után bevette a várost, ahol most a legvéresebb rémuralom kezdődött. Az új kormány élére Svarczenberg Féliksz herceget nevezte ki a császár. A birodalmi gyűlést Kremzirbe hívta össze, hogy az alkotmány fölött tanácskozzék. Az első közlés, melylyel Svarczenberg herceg a birodalmi gyűlést meglepte, az volt, hogy Ferdinánd császár deczember 2-án lemondott s öcscsének, Ferencz Károlynak, 19 éves fia: Ferencz József lépett a trónra.

Ennek az időnek a történetében dicsőséges, de egyúttal szomorú részlet: a magyar szabadság harc. Mielőtt tovább megyünk az általános történet elmondásában, elbeszéljük röviden ezt a lélekemelő harcot.

„Magyarország független, szabad állam, mely semmi más országnak alávetve nincsen s melyet nem önkényes rendeletekkel, hanem egyedül saját törvényei és szokásai szerint kell kormányozni

Így szól az 1791. X. törvénycikk s ennek az alapján békült ki annyi visszavonás után a nemzet királyával. A nemzeti ébredés nem fogott tüzet a körülötte fölcsapott forradalmi lángoktól, hanem puskalövés nélkül lépett rá a reformok terére. De az udvari politika gáncsot vetett a becsületes törekvéseknek és forradalomba kergette Magyarországot.

Előbb természetesen fölbújtatta a nemzetiségeket s a maroknyi magyar népnek egyszerre nemcsak az osztrák politikával, de saját honfitársaival szemben is föl kellett vennie az élet-halál harcot. Azok, akik az őszinte kibékülésen annyit fáradoztak, mint

gróf Széchenyi István, gróf Batthyány Lajos, Deák Ferencz, báró Eötvös József és a többi vezető hazafi, akik minden összeütközést kerülni akarták, inkább az engedékenységi terén maradtak — de látták az udvari politika ármánykodásait, meg már a fölébredt nemzeti öntudat elaltatására sem éreztek magukban elég erőt — ezért egymás után vonultak vissza az alkotmányosság visszaszerzésének küzdőteréről.

A zászlót ekkor Kossuth Lajos ragadta kezébe. Tagadhatatlan, hogy ő is a békés kiegyenlítésre törekedett — ha lehet, de viszont nem riadt vissza attól sem, hogy ha kell, a nemzet vérel is visszaszerzi elkobzott jogait, melyeket a körülmények kényszerítő hatása alatt ugyan már visszaadtak, de azzal a hátsó gondolattal: hogy amit a jobb kéz ád a bal visszaveheti.

V. Ferdinándot, a kamarilla — élén Lajos főherczeggel — úgy irányította, ahogy céljainak leginkább megfelelt. A szelidielkü fejedelem folyton a békét prédikálta, amelynek árnyékában úgy a nemzet, mint a dinasztia megférhessen, ezalatt pedig háza politikusai tűzcsóvát dobtak Szent István birodalmába s ezt az alattomos eljárást úgy állították az uralkodó elé, mintha a lojális magyarok egyik demagóg töredéke idézte volna elő.

Mindezek daczára Kossuth úgy a fellázított nemzetiségekkel, mint az udvarral szemben a kölcsönös megértés álláspontjára helyezkedett, de egyben előkészítette a nemzetet az ellenállásra is. Ragogó szónoki tehetsége, szervező képessége csodákat művelt: az elfáult nemzetet önérzetre ébresztette s úgy szervezte, hogy — ha kell — fölvehesse a harcot szemben. De mialatt Kossuth Lajos szónoklatának lángoló erejével talpra állította a nemzetet, az udvari ármánykodók sem pihentek összedugott kézzel. Volt gondjuk a szabadságáért harczra kész magyar nemzet letörésére. Az alvidéken a horvátok élére Jellics állott, hogy a dinasztia tekintélyét a „lázdó magyarokkal“ szemben megvédje, Bacs-Bánátban Rajacsics pátriárka tűzte ki Uj-Szerbia zászlaját, míg Erdélyben Akszentye és Janku vállalkoztak rá, hogy mőczaikkal a kamarilla segítségére siessenek s a császár nevében valóságos vérfürdőt rendeztek a védtelen magyarlakta vidékeken

A szent korona két pontjának keresztelésénél levő zománc-rész. Krisztust, a megváltót ábrázolja a kép, amint majd, a biblia szavai szerint az utolsó ítélet napján elevenek és holtak lelett ítélni fog. A kép közepén fekete lük látszik, ott van oda erősítve a korona ferde keresztje.

úgy a külső, mint belső ellenséggel

A szent korona alsó részének közepén levő nyers (termés) keleti zafir.

Mikor a kamarilla eljöttnek látta a pillanatot, hogy a magyar nemzeti ellenállás letörésére már elég eszközzel rendelkezik, lemondásra kényszerítette az amúgy is tehetetlen Ferdinándot, ki utódjául öcscsét, Ferencz Károly főherczeget jelölte, aki viszont fia, I. Ferencz József javára lemondott a trónöröklési jogáról.

1848 december másodikán foglalta el trónját az ifjú uralkodó, kinek nevében kiáltványt jelent meg, mely tudtára adja mindazoknak, akiket illet, hogy „Magyarország megszünt önálló állam lenni s egyszerűen bekebeleztetik az osztrák birodalomba.“

A koronának a görög császár által ajándékozott részéhez tartozó zománc-kép, mely magát 11. Dukász császárt ábrázolja.

után következett:

mind a honvédsereg dicsőségét hirdetik. A magyar fegyverek e diadala érlelte meg Kossuthban az eszmét, hogy a decemberi császári kiáltványra a Habsburg-dinasztia trónjától való megfosztásával feleljen, egyúttal pedig Magyarországot Ausztriától függetlennek nyilvánítsa a nemzetgyűlés egyhangú határozatával.

Részlet az alsó koronán. Géza magyar király képe.

tromnál való lekötése időt adott a császári seregeknek, hogy az ország fedezetlenül hagyott nyugati részén ossz. pontosuljanak, másrészt pedig, hogy az orosz betörést ne részesíthessék a kellő fogadtatásban. Így történt, hogy az alig 170.000 főre rugó nemzeti hadsereg — a belső ellenséget nem számítva — egyszerre az egyesült orosz-osztrák hadsereg jól fegyelmezett, harci készségben több mint 300.000 emberével állott szemben.

A felső korona egyik zománc-képe; Szent Jakab.

seregestül tódult a szabadság zászlaja alá, ahol ott találta a főnemesség jobbrait, még olyanokat is, akik ősi nevüknek megfelelő anyagi áldozattal segítették elő a szabadság szent ügyét.

Ezzel a kiáltvánnyal azt éri el a bécsi udvar, hogy a békére hajló elemek is elveszítették bizodalmukat a kölcsönös megértés iránt és most már nem egy párt, de az egész ország harcra szállt megtámadott szabadsága védelmére. A magyar fegyverek dicsőségét Bem apó vezette be 1848 december 25-én K o l o z s v á r visszavételével és folytatta mindjárt a következő év elején a p i s k i - h i d i fényes győzelemmel és S z e b e n bevételével (márcz. 12), mikor Erdélyt teljesen megtisztította az osztrák és a b r a s s ó i s z á s z o k által segítségre hívott orosz seregektől.

De az anyaországban is győzelmesen indult meg a tavaszi hadjárat. D a m j a n i c h kezdte a s z o l n o k i fényes győzelemmel márcz. 5-én és a diadalmas csaták sorozata egymás

Erre aztán a bécsi udvar is elérkezettnek látta a pillanatot, hogy beavatkozásra bírja M i k l ó s czárt, akinek szintén meg voltak a maga okai, hogy a magyarokat győzelmes útjaikban megállítsa. Félt, hogy Magyarország felszabadulását Lengyelorszáé fogja követni, ami éppen nem volt túlzott képzelődés, ha meggondoljuk, hogy a győztes honvédek soraiban pár ezer lengyel testvér is segített a magyar szabadság kivívásában.

B u d a v á r hősiessége azonban fordulópontra idézett elő a magyar fegyverek harci dicsőségében. A nemzeti hadsereg egyik javarészenek a husznapi osztrák

Gábel arkangyal (alsó korona)

Ezzel a mondhatni háromszoros erővel is fölvetette a harcot s a hiányzó erőt a lelkesültség pótolta volna, de a legnagyobb veszedelemben felütötte lejtét a magyar nemzet régi átka: a v i s z á l y k o d á s. A nép bálványa K o s s u t h volt, a hadsereg nagyrészeé G ö r g e i. Kossuth törekvése volt a magyar nemzetet fölzsabadítani a bécsi politika járma alól, még áldozatok árán is; G ö r g e i viszont nem akarta szíve érzelmét alárendelni a hadvezéri n i m b u s z c s a l ó k a d i c s ő s é g é n e k . . .

Ez a versengés vezetett Világoshoz. Pedig mindenki megtette kötelességét. A nép odahagyta tűzhelyét,

„Kénytelen volíam — mondja Kossuth a többi közt — minden polgári és katonai hatalmat Görgei kezébe tenni és félrevonulni, nehogy a világ s a nemzet előtt azzal vádol-tassam, hogy személyem volt akadály a egy esetleges bé-kés kibontakozásnak, amelyet n e k i talán sikerül elérnie.“

Görgei azonban nem alkudozott, hanem feltétle-n ü l lerakta a fegyvert a muszkának s ezzel a szabadság-harcz ügye szomorú befejezést nyert. Aztán következett a rémkorszak, melyben a magyar nemzet történelmének minden lapja vérrel van megírva. Akik menekülhettek, azok osztály-részüül a bujdosás keserű kenyere jutott; az itthon mara-dottaknak pedig: golyó, b i t ó f a, penészes börtön s általá-ban a nemzetnek — vé g t e l e n ny o m o r és szenvedés.

Szent Kozma.
(Alsó korona..)

Az egész ország nagy temetőhöz hasonlított; mindenkinek volt gyászolni és siratni valója. Amíg azonban idebent a bosszú ülte orgiáit, a bujdosók sem pihentek összedugott kézzel. Kossuth bejárta Angliát, Amerikát és az ő hatalmas szónoki tehetségével mindenütt dicsőséget szerzett árván hagyott hazája népének. Gróf Teleki László, Klapka és a többi Európa különböző államai-ban igyekezett híveket szerezni a magyar ügynek és résen lenni hogy minden alkalmat fölhasználjanak, amely a szabadság visszaszerzésére kínálkozik.

Az 1353-ban kitört keleti bonyodalom mintha meghozta volna ezt a nehezen várt pillanatot.

I. Miklós czár és a Porta közt végre nyíltan is kifejezésre jutott a már régen előkészített összeütközés. A Porta hadat üzent az elbi-zakodott északi hatalmasságnak. Ennek hire érhető izgatottságot szült a magyar emigránsok sorában, de egyszersmind azt a reményt is, hogy a keleti bonyodalom kedvező fordulatot hozhat a ma-gyar ügyre is.

Az emigráltak közül ekkor már igen sokan álltak török szolgál-atban. Így a főbb lisztek közül Guyon, Kmetty, Stein tábornok és F r i t s ezredes. Bem apó, aki szintén a vendég-szerető Portának ajánlotta fel kardját, ekkor már az a l e p p ó i temetőben pihente, küzdelmes életének fáradalmait.

Klapka az emigráció vezetőinek beleegyezésével Konstantinápolyba sietett cs szintén fölajánlotta vezéri tudását a Portának: egyrészt, hogy lerója a magyarok háláját Abdul Medzsíd szul-tán iránt, aki később volt háborúba keveredni az osztrák-kal és oroszszal, mintsem hogy kiszolgáltassa a menekültek vezéreit; másrészt pedig abban a reményben, hogy a török-orosz háború, mely esetleg az utóbbi vereségével végződnek, maga után vonná az osztrákkal való leszá-molást is.

Mindezek a föltevések azonban hiú reményeknek bi-zonyultak. A krími hadjárat egy lépéssel sem mozdi-totta elő a magyar ügyet, ellenben kifejezésre juttatta az egységes Ausztria rég óhajtott eszméjét. Ez azonban egy-előre még nem érvényesülhetett, miután Bécsben jól tud-ták, hogy Kossuth neve az országban varázserővel bír, képe.

A pontok keresztesénél
levő Mégváltó képek párja.

Készlet az alsó ko-
ronán. Dukasz csá-
szárral együtt ural-
kodó Konstantin
trónörökös.

Szent Demeter egyik zománc-
képe

másrészt pedig most már az egyes európai államok is más szempontból bírálják ei Magyarországnak Ausztriához való viszonyát, mint még néhány évvel előbb. Első sorban tehát be kellett bizonyítani a külföld előtt, hogy Magyarország teljesen jól érzi magát Bécs bölcs kormányzása alatt, eszébe sem jut forradalmi eszméket táplálni s csak mesterséges híresztelés egyes demagógok részéről, hogy Magyarország népe még mindig Kossuthtól várja a Habsburgok uralma alól való felszabadítását.

A felső korona egyik zománc-képe: Szent Péter.

Ezért kellett rendezni az 1857-iki császárrást Magyarországon, amelyről Bak Sándor miniszter a külföldnek szánt „R ü c k b l i k k” című könyvében az ifjú császári pár lelkes fogadtatását áradozó szavakkal festi. De gróf Széchenyi István hatalmasan ráczáfolt „E i n B l i k k” című könyvében a mindenható miniszter hamis tintába mártott tollára, amelylye! úgy kiszínezte a megrendelt P o t e m k i n-féle lelkesedést s minden kerülgetés nélkül hiábavalónak minősíti a Bak-féle politikát és a nemzet és uralkodóház közt fennálló ellentét egyedül helyes kiegyenlítő módjának az alkotmány visszaállítását ajánlotta, amiről Bécsben persze halam sem akartak.

Ezalatt az emigráció is lázasan végezte a dolgát. Kossuth összeköttetésbe lépett K a v u r r a l, Piemont lángeszű államférfiével, ki mindjárt a krími hadjárat befejezése után felszólította Ausztriát, hogy vonja vissza seregeit Lombardia-Velenczéből, amire Bécs természetesen nem volt hajlandó. Ezzel el volt vetve az 1859-iki osztrák-olasz

háború magva. A háború, mint tudjuk, az olasz-francia fegyverek győzelmével végződött, azonban Kossuth törekvéseit — sajnos — egy lépéssel sem hozta közelebb céljához. A magyar ügy megint háttérbe szorult: az olaszok megkapták L o m b a r d i á t, a francziák Szavoját, a magyarok semmit, pedig az olasz csatátért magyar vér is áztatta ... Az olaszok azonban még nem érték el céljukat, következésképp a magyar ügy sem került le a napirendről. Garibaldi zászlója alá egyre tömegesebben sereglettek a magyar önkéntesek, abban a reményben, hogy az olasz egység megteremtése után a magyar szabadság visszavívására kerül a sor s ezt Garibaldi segítségével érik el Kossuúhék. Mindezek a dolgok a bécsi kormányt sem hagyták érintetlenül. 1860 októberében megjelent a híres páten s, melylyel birodalmi gyűlésbe hívták a magyar rendeket. Csakhogy a szerb V o j v o d i n a s a horvátok képviselőin kívül nem jelent meg azon még Erdélyből sem senki.

Az idő tehát egy cseppet sem volt alkalmas háborúba keveredni az olaszokkal. Sajnos azonban, hogy K a v u r, az olasz mozgalom éltető lelke, 1866 junius 6-án meghalt s ennek, következtében a magyar ügy sorsa is megfeneklett egy időre. E közben az uralkodóház is belátta, hogy hiábavaló minden összpontosító törekvése az ezredéves alkotmányukhoz szívósan ragaszkodó magyarokkal szemben: visszavonta az októberi pátenst és összehívta a magyar országgyűlést.

Két párt állott itt egymással szemben: a h a t á r o z a t i párt, gróf Teleki László vezérletével és a felirati párt, melynek élén Deák Ferencz állott. De bár a nemzet nagy többsége hajlott a békés kiegyenlítésre, az országgyűlés minden eredmény nélkül oszlott szét. Hiába! A bécsi udvar sehogysem tudott megbarátkozni a magyar alkotmány-biztosította jogokkal!

Igy a nemzet ismét várakozásra volt kárhóztatva. Várt is türelemmel, de közben hatalmas ellenállást fejtett ki minden puhító kísérlettel szemben. A 63-iki lengyel fölkeés valamint a s l e z v i g h o l s t e i n i háború sem hozott kedvezőbb fordulatot,

az ország sorsára, noha az emigráció itt is nagy tevékenységet fejtett ki. De a „birodalom“ ügye sem haladt előre. Ezért az udvar ismét a kísérletezés terére lépett. 1865-ben újra összehívták az országgyűlést, melyet az uralkodó trónbeszéddel nyitott meg. A nemzet vezetését idebent Deák Ferencz vette át, de megvolt az ellenzéke is Tisza Kálmán vezérletével, aki a 61-ben öngyilkossá lett gróf Teleki László örökébe lépett.

A tárgyalások azonban most sem hozták közelebb az udvart a nemzethez s így az országgyűlés, mely hol ülésezett, hol pihent, eredményes munkát nem végezhetett.

Ezenközben kiütött a porosz-osztrák háború s egyidejűleg Olaszországban is minderősebben nyilvánult meg az Ausztriától való végleges elszakadás. A magyar menekültek ismét a tett terére léptek; Kossuth erősen hitte, hogy végre ütött az óra, amelyben nemzetét kiszabadíthatja Ausztria járma alól. De a bécsi udvar is belátta végre, hogy le kell tennie az ös s z m o n a r k i a kedvezésméjéről, ha szerepét az európai államok sorában mint nagyhatalom akarja betölteni, amit pedig csak az alkotmányosan kormányzott Magyarországra támaszkodva érhet el.

És erre' csattanó bizonyítékot szolgáltatott Kö n i g r á t z . A további kísérletezés tehát hiabavalónak ígérkezett. Maga az uralkodó is belátta ezt és arra az útra tért, mely a magyar nemzettel való kibéküléshez vezetett. Deák Ferencz vállalta a nagy feladat teljesítését s hogy törekvését siker koronázza, most már ő is engedett 61-ben felállított követeléseiből.

A külön magyar hadügyi, pénzügyi és külügyi kormány kérdését elejtette.

Kossuth aggodalommal nézte turini magányából Deák egyezkedését, amelyben a nemzet függetlenségének feladását látta. Ime, amiért ő egész életét áldozta, most egyszerre semmivé lesz! A tizenkettedik órában még egyszer fölemelte tiltakozó szavát, hogy a nemzetet felrázza kábultságából. De a nemzet többsége Deák véleményét tette magáévá és a ki egyezés mellett döntött.

A történelem lesz hivatva majdan eldönteni, hogy a nemzet „a t y j á n a k“, vagy a „h a z a bölcsének“ volt-e igaza!

I. Ferencz Józsefet 1867 június 8-án megkoronázták magyar királyivá.

Ferencz József megesküdött a magyar alkotmányra és a koronázási ajándékot a király is és Erzsébet királyné is a szabadságharcz honvédeknek segélyezésére ajánlotta fel s a koronázást követő napon az új király általános bocsánatot hirdetett: a király kereste a kibékülést az egész nemzettel.

Ismertetjük röviden egykori leírás nyomán a koronázás lefolyását. Reggel 7 órakor indult meg Budáról a koronázó

Görgei Artúr.
A magyar hadsereg fővezére, aki Világosnál feltételek nélkül letette az orosz hadvezér előtt a fegyvert.

Bem apó.
Az erdélyi hadsereg dicsőséges vezére, aki Erdélyből teljesen az osztrákok segélyezésére érkezett orosz hadtestet.

menet, mely mindenütt a katonaság sorfala között haladt. I. Ferencz József magyar tábornagi egyenruhát viselt és feltett kalppaggal lovagolt, a királyné magyar nemzeti díszöltönyben és magyar fejdíszszel, nyolcz-lovas díszfogaton. A király mellett, kissé hátrább, a testőrök kapitányai lovagoltak, mögötte a főkamrás és az első hadsegéd. Két oldalt Budapest város tanácsa haladt hajadon fővel. A királyné mögött haladt főudvarmestere, a királyasszony apródjai. Következett egy hatlovas és még négy hatfogatu udvari kocsi, a királyné főudvarmesternőjével s a palotahölgyekkel. A menetet testőrök, palotaőrök és katonaság rekesztette be.

Első Ferencz József
Magyarország királya a koronázási köntösben. Szül. Sөн-
brunban 1830 aug. 18-án. 1867-ben június 8-án koronázták
meg magyar királylyá.

A templomon belül a hercegprimás fogadta az uralkodópárt fényes segédlettel. A király és királyné ekkor rövid ideig pihent a jobboldali kápolnában. Az uralkodó pár külön elkészített trónon foglalt helyet, majd mikor kezdetét vette a koronázó szertartás; a királynak az oltár aljához széket tettek, a melyről csak akkor kelt fel, midőn az evangéliumra megesküdt, hogy a békét, az igazságot s az alkotmányt fenntartja, a mi térden állva történt és a „Paksz“ nak nevezett kereszt megcsókolásával végződött. Ezután a királyt a hercegprimás jobbján és vállai között, a szent kenettel ellátta mely szertartás után felékesítették a koronázó paláttal, melylyel azután meghallgatta a nagymisést egészen a graduále végéig. Ekkor a primás az evangéliumoldalra állott és először átadta a királynak a kardot, aki azzal a szokásos vágást eszközölte, mire odakünn az első sortűz dördült el; majd ismét felővezte a királynak Szent István kardját, mire a király letérdelt és

a primás meg Andrassy gróf mint a nádor helyettese fejére tette a magyar koronát. Ezután megáldották a főpapok, és a világi méltóságokkal egyetemben a trónhoz vezették és ezzel mintegy beiktatták. Ekközben a katonaság másodsor, majd harmadszor sortűzet adott, végül pedig megdördültek az ágyúk és meghúzták a harangokat.

Csekély eltéréssel ugyan így koronázták meg a királynét is, csakhogy a koronát nem fejére tették, hanem jobb vállához érintették és hasonlókép elmaradt a karddal és a paláttal való felékesítés. Ezután a királyi pár részt vett az ünnepélyes istentiszteletben, utána a király az időközben kitért templomajtón át gyalog ment az Országház-utczán végig a helyőrségi templomba. A menettel egyidejűleg, melynek fénypontja a teljes királyi díszben haladó uralkodó volt, köröskörül arany és ezüst emlékérmeket szórtak a nép közé.

Míg a menet a királylyal a helyőrségi templomba tért, a királyné elhagyta a Mátyás-templomot és fényes kísérettel a királyi várba távozott.

Ezalatt már egész Németországban helyreállt a nyugalom s a német parlament október 8-án megkezdhette a birodalom alkotmánytervezetének tárgyalását. A gyűlés kimondta, hogy a német birtok más országokkal csak személyi kapcsolat (perszonál-unió) által lehet összekötve, ami Ausztriának a német államszövetségből való kirekesztését jelentette. Ausztria részvétele a német államszövetségben lehetetlen is volt. Hiszen ő 1849 márciusában összbirodalmi alkotmányt kényszerített a birodalomra, anélkül, hogy a német szövetséget megkérdezte volna. A válasz erre az volt, hogy 1849 március 28-án a német államok IV. Frigyes Vilmost megválasztották német császárrá. Csakhogy ez nem értette meg az idők jelét s olyan kitérő beszéddel fogadta a küldöttséget, mely őt a birodalmi gyűlés elhatározásáról értesítette, hogy a forradalom több helyütt újra kitört.

A birodalmi új alkotmányt némely államfő természetesen nem fogadta szívesen. Legtöbb bajt Vilmos vürttembergi király ellenállása okozott: csakhogy maga az ő népe kényszerítette annak elfogadására. Maga Frigyes Vilmos határozottan visszautasította a császári méltóságot s a képviselőházat, mely az új birodalmi alkotmányt elfogadta, föloszlatta. A radikálisok erre több helyütt ismét kibontották a forradalom zászlaját. Drezdában a király menekülni volt kénytelen a nép dühe elől, magában Poroszországban is több helyütt zavargás tört ki. Különösen veszedelmes volt ez Délnémetországban, Pfalczban és Báden nagyhercegségben, ahol azonban Vilmos porosz herceg rövid harcok után leverte a lázadásokat. Véres megtorlást alkalmaztak a legyőzött forradalmárok ellen.

Ausztriának nagy szerencséje volt Magyarországot visszanyerte orosz segítséggel, amely nélkül talán végkép megsemmisült volt; így azonban erővel fordulhatott Itália felé és azt a fegyver szerencséjével, hatalmi állását pedig főleg IV. Frigyes Vilmos gyöngesége révén tartotta meg.

Megállapodott Poroszországgal, hogy közös bizottságot küldenek ki, mely egyelőre Németország ügyeit vezesse. 1849 decemberében János főherceg lemondott a kormányzói tisztről. Frigyes Vilmos esküt tett a parlamenttől kidolgozott alkotmányra s így Poroszország alkotmányos állam lett, nyolcz nappal később pedig birodalmi gyűlésre jöttek össze a szövetséges államok Erfurtban. Csakhogy Szászország és Hannover már néhány nappal később ismét elszakadt az uniótól. 1850 áprilisában már ismét Frankfurtban ülésezik a birodalmi gyűlés, dacára annak, hogy Poroszország tiltakozott ellene. Úgy látszott tehát: minden a régiben marad ismét.

Poroszországnak határoznia kellett, vajjon tovább folytatja-e a szövetségi politikát, vagy meghódol Ausztria előtt. A vürttembergi és bajor király Bregenczben találkozott az osztrák császárral: ott elhatározták, hogy segítséget küldenek a zsarnok hesseni fejedelemnek alattvalói ellen. A hangulat harcziás volt, annál is inkább, mert Miklós czár is Porosz-

ország ellen foglalt állást. A porosz kormány tanácskozásra gyűlt össze s ott Radovicz külügyminisztert, aki az erőszakra erőszakkal akart felelni, letartóztatták. Poroszország tehát megalázta magát.

Poroszország teljesen behódolt. Ausztria követelésére lemondott a német szövetségről, csapatai kivonultak Bádénból és Hesszenből, ahová a nép védelmére küldték őket, lefegyverezte az észak-porosz tartományokat. A vége a dolognak az lett, hogy az osztrák csapatok bevonultak Holsteinba; s mikor a birodalmi gyűlés Frankfurtban újra összeült, Ausztria követelésére kimondta a német hajóhad fölösztatását; a slezvig-holsteini kérdést pedig a hatalmak londoni kongresszusa úgy oldotta meg, hogy elismerte a dán királyi család öröklési jogát, s kimondta, hogy Dánia területe érinthetlen. Ausztria tehát győzött, csak azt nem tudta keresztülvinni, hogy beléphessen a német szövetségbe.

Franciaországban is új fordulatot vettek az események. Az új köztársaságot csakhamar mindenfelé elismerték. Hogy a népet megnyugtassa, az új kormány nemzeti mintaműhelyeket rendezett be, amelyekben csakhamar 80—i 00,000 ember talált munkát. Az ország jövővé kormányformáját kellett most megállapítani. Április 27-én megválasztották a nemzetgyűlést, melynek az új alkotmányt ki kellett dolgoznia.

A nemzetgyűlés május 4-én ült össze s nyomban új öttagú bizottságból álló kormányt választott. Az új rend hamar kiállta tűzpróbáját. Május 15-én a szocialisták azzal az ürügygyei, hogy a lengyel kérdés mellett tüntetni akarnak, óriási tömegekben özönlöttek a parlamenthez, betörték az ülésterembe s rövid ideig teljesen magukhoz ragadták a hatalmat, de már néhány óra múlva szétszórta őket a nemzetőrség. A veszedelem nemsokára nagyobb mértékben ujult ki. A nemzeti műhelyekben körülbelül 117,000 jól szervezett s veszedelmesen mozgolódó munkás talált foglalkozást. Ezt az intézményt, mely milliókat nyelt el, föl akarta oszlatni a kormány. A munkások azonban meg akarták előzni. Három napos véres csatában (június 24, *25, 26), az úgynevezett júniusi csatában mérte össze erejét Páris utcáin a két párt. A harmadik napon, miután már 7 tábornok és mindkét részen 5000 ember esett el, a lázadást leverték. Párisra bizonytalan időre kimondták az ostromállapotot. Az új választás a köztársaság hátrányára dőlt el. Az újonnan megválasztott képviselők közt volt azonban Napoleon Lajos herczeg (most polgár) is, aki szeptember 26-án már megjelent a nemzetgyűlésben. Nem volt jó szónok, nem is beszélt sokat s így a nagy ügyvédek s kormányférfiak nem tartották számottevő embernek. A nemzetgyűlés arra szavazott, hogy a köztársaság maradjon meg kormányformának, melynek élén az elnök áll, akít minden négy évben újra választ a nép; egyúttal kimondta, hogy az elnök hatalma önként megszűnik, ha a parlamentet törvény ellenére el akarná napolni, vagy fölösztatni. 1848 december 10-én volt az elnökválasztás, melynél

Napoleon Lajosra 5/2 millió, Kavanyakra pedig 1½ millió szavazat esett. Napoleon tehát elnök lett s ezt több Ízben tanúsított bátorságának, de óvatosságának is köszönhette. Avjüniusi csatában pl. nem vett részt. Tíz nappal később Napóleon Lajos elfoglalta hivatalát s bevonult az Elizébe. Kormányát különböző pártállású emberekből válogatta össze s a külpolitikában nyomban megmutatta, hogy önállóan gondolkodik. Napoleon Lajos és a nemzetgyűlés között már is éles ellentétek merültek föl, de a gyűlés nem tehetett semmit, mert új választásokat rendelt el az elnök s az új többség már köztársaságellenes volt, bár még nem tisztára bonapartista.

Az új nemzetgyűlésnek is csakhamar számolnia kellett az elnök öntudatosságával, aki kijelentette, hogy a pápa világi hatalmát csak teljes amnesztia és világi emberekből álló szabadelvű kormány mellett tudja elképzelni. Még határozottabb hangú volt az az üzenet, melyben bejelentette, hogy Barró Odilót bírta meg az új kormány megalakításával. Hivatkozott arra, hogy a Napóleon név maga már egész program s nagy ügyességgel nyerte meg magának a hivatalnokokat és a katonaságot. A júniusi csata legyőzöttjeinek azzal kedvezett, hogy sűrűn alkalmazta kegyelmi jogát, míg a polgárság ragaszkodott hozzá, mert tőle várta a rend föntartását. Most már szabadon folyt a bonapartista mozgalom. 1851 november 4-én a nemzetgyűlés ismét összeült és az elnök, aki közben csupa elszánt bonapartistából alakított kormányt, az általános választójog visszaállítását követelte. A gyűlés a követelést elvetette, mert már érezte a közeledő vihart. Sőt, hogy védekezhessék: a háznagyok azt indítványozták, hogy a csapatok fölött a nemzetgyűlésnek legyen joga rendelkeznie. Ezt az indítványt azonban nem fogadták el.

Így érkezett el decz. 1-eje. Este nagy fogadtatás volt az elnöknél. Ezalatt minden előkészület megtörtént. Éjszaka és hajnalban a legnevesebb ellenzékiet és a megbízhatlan tábornokokat Napoleon elfogatta, a város legfontosabb pontjait megszállták a csapatok s a nép reggel már csak a kiragasztott kiáltványból értesült az államcsínyről. A nemzetgyűlés föl volt oszlatva, az általános választójog helyreállítva, a nép akarata nyilvánítására összehíva. A nép fölségéhez fordult az elnök, miközben egyidejűleg a jövőndő alkotmány alapjait körvonalazta: hogy a végrehajtó hatalom csak minden tíz évben nyilatkozzék meg, legyen szenátus és törvényhozó testület, a miniszterek kinevezése pedig kizárólag az államfőtől függjön. Deczember 31-én szavazott a nép és egy millió szótöbbséggel elfogadta Napóleon Lajos alkotmányát. Az új képviselőválasztások teljesen — a bonapartisták javára ütöttek ki; s mikor Napoleon Lajos az országban tett körutazása alkalmával látta, mennyire szeretik, a következő november 4-ére népszavazást rendelt el: vájjon az ország akarja-e őt császárnak. 7,800.000 szavazat volt mellette s ellene csak 25,000, mire 1852

december 2-án az eddigi elnök, Napoleon Lajos: III. N a p o l e o n néven a francziák császárljának kiáltatta ki magát.

R a d e c z k i J ó z s e f gróf
tábornagy.

H. N a p o l e o n nem feledkezett meg híveiről. Két kézzel osztogatta kegyeit, a pénzt a javakat, hivatalokat. Önmagának 25 millió czivillistát (évidíjat) szavaztatott meg. Egészen másfajta volt a forradalom Olaszországban. Amint a bécsi forradalom híre megérkezett, föllázadt előbb Lombardia. Az osztrákok heves harcok után kénytelenek voltak kivonulni Milánóból, majd Velenczéből is. A modenai és pármai herceget már két kónappal előbb elkergették. Nápolyban a király kénytelen volt szabadelvű alkotmányt adni s csatlakozni a nemzeti mozgalomhoz, melynek élén Piemont és annak királya, K á r o l y A l b e r t állt. Márcz. 26-án a piemonti csapatok bevonultak Milánóba.

Olaszország e harcában teljesen magára volt hagyatva. Az ország nem csatlakozott egyértelműen a piemontiak hősiességéhez; nem csoda hát, ha kisebb sikerek után az osztrák túlerő fölülkerekedett. Bécs hajlandó lett volna Lombardiáról és Velenczéről lemondani; de mikor R a d e c z k i július 25-én döntő csatában megverte Kusztozza mellett Károly Albertét, hallani sem akart arról többé. Augusztus 6-án R a d e c z k i már ismét bevonult Milánóba s vele mindenüvé újra visszatértek az osztrákok.

IX. P i u s z pápa a kusztozzai győzelem után sietett az egyházi államnak szabadelvű alkotmányt adni s a nagytehetségű R o s s z i t nevezte ki miniszterelnöknek. De ez nem sokáig volt kormányon. Az osztrák bevonult Romanyába s valóságos vérfürdőt rendezett, ami megingatta Rosszi helyzetét. Mikor aztán az osztrákok elvonultak és Rosszi reformjavaslatokat készült a parlament elé terjeszteni: nov. 15-én valami fanatikus meggyilkolta. A nép dühe most a pápa ellen fordult, akinek titokban el kellett menekülnie Rómából. A következő év februárjában aztán alkotmánygyülekezet ült össze, mely kijelentette, hogy a pápa megszűnt a római állam uralkodója lenni és kikiáltotta a római köztársaságot.

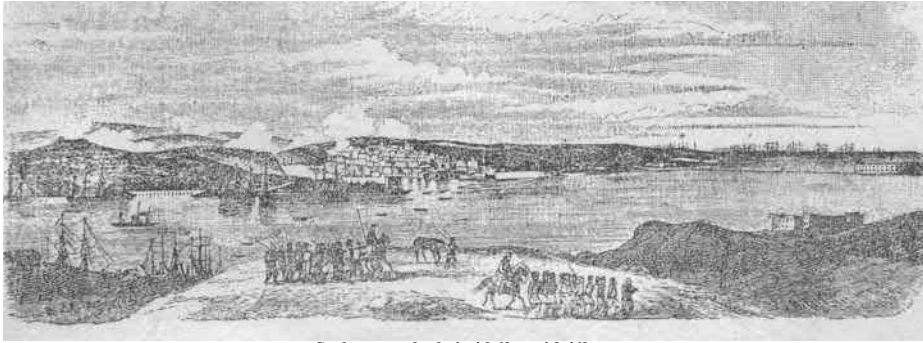
A háború Ausztria és Piemont között nemsokára újra kitört, de ismét a piemonti hadsereg teljes vereségével végződött. A király még aznap lemondott fia, V i k t o r E m á n u e l javára, aki másnap találkozott R a d e c z k i vel. A milánói békében Piemont 75 millió hadisarcz fizetésére kötelezte magát.

Közben francia segítséggel Garibaldi és Mazzini hősiességével küzdelmé daczára a pápa is visszatérhetett Rómába, mire megint minden a régiiben maradt. A reakció győzött, de csak látszólag, mert a fölület alatt egész Olaszország forrongott, hogy alkalom adtán függetlenné tegye magát.

KOSSUTH LAJOS.

Szebasztopol a krími háborújében.

EURÓPA AZ ÖTVENES ÉVEKBEN. A KRÍMI HÁBORÚ.

AZ OLASZ HÁBORÚ. A VILLAFRANKAI BÉKE 1859. — OLASZ- KIRÁLYSÁG. EURÓPAI ÁLLAMOK. 1859—1863.

Miklós csár már 1853 januárjában és februárjában megpendítette Szímőr angol követtel folytatott beszélgetéseiben Törökország fölöstását. Ha Anglia és Oroszország akarja — mondta a csár — Franciaország is csatlakozni fog hozzájuk; Poroszország nem számít; ami pedig Ausztriát illeti, csak azt mondhatom:

— Mikor Oroszozságról beszélek, egyúttal Ausztriáról is beszélek.

Anglia hallani sem akart a tervről, de egyébként is nagyon csalódott a csár. Junius 26-án kiáltványt tett közzé, melyben kijelentette, hogy Oroszozságnak kötelessége megvédeni az ortodoksz hitet a török elnyomás ellen, július 2-án pedig már 40,000 orosz nyomult be a dunai tartományokba. A négy nyugati nagyhatalom közös, Bécsből keltezett jegyzékben följánlotta közvetítését, de hasztalanul. Az oroszok előnyomultak a Duna partján, mire az egyesült francia-angol hajóhad átkelt a Dardanellákon s október 4-én Törökország háborút üzent a csárnak. Mikor az orosz hajóhad Szinópe mellett november 30-án rátámadt a török hajóhadra és megsemmisítette, Francia- és Angolország közbelépésre határozta el magát. 1854 márczius 12-én fegyverszövetséget kötöttek Törökországgal. Erre nem számított a csár. Egyébként is rosszra fordultak az orosz ügyek. Törökország sokkal erősebbnek mutatkozott, semmint általában hitték. Csapatái több ízben sikerrel mérköztek az oroszokkal, s magát a híres Paskievicset is véresen visszaverték Szilisztria ostrománál. Ausztria pedig, melyet Oroszozság csak az imént mentett meg a végromlástól, hálátlanul szintén csatlakozott a hatalmakhoz; sőt Poroszozsággal együtt fölszólította Oroszozságot, hogy a dunai tartományokat ürítse ki. Junius 14-én Ausztria megegyezett Törökországgal azok közös megszállására. Miklós csár csakugyan kénytelen volt csapatait a dunai tartományokból visszavonni, ahová aztán a törökök és osztrákok vonultak be Omer pasa és Koronini tábornok vezérlete alatt.

Ezalatt a nyugati hatalmak feltartóztatlanul előrenyomultak. Egyik angol-francia hajóhad a Keleti-tengeren tartózkodott, júliusban pedig 50.000 emberből (30.000 francia 20.000 angol) álló egyesült francia-angol hadsereg szállt partra Krím félszigetén, hogy együtt megtámadják a legerősebb orosz várat, a bevehetetlennek hitt Szebasztopolt a Fekete-tenger partján.

Krím nyugati partján szálltak partra a szövetséges csapatok és szeptember 20-án véres győzelmet arattak Menszikoff herczeg hadserege fölött. Ezt a diadalt okt. 25 én és nov. 5-én a nem kevésbé véres balaklavai és inkjermani győzelem követte, Szebasztopol ellen intézhető rohamról azonban még sokáig nem lehetett szó. A szövetséges hadsereg ellátása rossz volt — különösen az angoloknál volt a hadsereg közigazgatása nagyon elhanyagolva — a csapatok száma elégtelen volt a ropant földatra s a betegségek még jobban ritkították. A tél és Totleben tábornok kitűnő védelme megbénította a támadás erejét.

Miklós ezár. ^
I. Pál fia Szül. 1796. júl. 25. Gacsma kastélyban, megh. 1855. feb. 18. Gyűlött, minden szabadságra törekvés ellensége: ő nyújtott segítséget az osztrákoknak, hogy a magyar szabadságharcot elnyomják. Paskievics vezérlete alatt 181 000 katonát küldött a magyar honvédség ellen.

Ausztria formális szövetséget kötött 1852 április 3-án a nyugati hatalmakkal. De a háborúban tényleg nem vett részt. Ellenben szövetségesre találtak a nyugati hatalmak a szárd királyságban (1855 január 26-án) mely még az év májusában 15.000 embert szállított Krímbe, ahol a kis segédcapatot nagyon szívesen fogadták. A szövetséges csapatok hazulról tetemes erősítéseket kaptak. 1855 február 17-én Omer pasa, akinek hadseregére már nem volt szükség a dunai tartományokban, Krímbe véresen megverte az oroszokat. 1855 március 2-án meghalt Miklós ezár. II. Sándor ezár, aki közvetlenül Miklós után következett, nem hagyhatta abba a háborút azonnal. Pedig ott most vereség vereség után érte. Az angol-francia hadsereg márciusban bevette Kereset és Janikaiét, s Szebasztopolnál is előre jutott. Szent-Andor már az Alma melletti csata után meghalt kolerában, az angol fővezér, Regien is meghalt, kinek helyébe Szimpson tábornok lépett. Az egyesült seregek fővezérletét, miután Kanrobert tábornok nem fogadta el, az elszánt és nagytehetségű Peliszié tábornokra ruházták. Szeptember 8-án általános rohamot vezényelt Peliszié. Az angoloké Redanra nem sikerült, de a francziák irtózatoss harc után elfoglalták a Malakot, ami eldöntötte a vár sorsát is, 340 napi ostrom után Szebasztopol a szövetségesek kezében volt.

1856 januárjában megkötötték a fegyverszünetet és március 30-án a párisi békét mely szerint a szultán javít keresztény alattvalóinak helyzetén, a Fekete-tenger semleges, az összes európai hatalmak védnökségük alá veszik a dunai fejedelemségeket, Oroszország pedig Besszarábiában 20.000 mértföldnyi területet tartozik átengedni Törökországnak. Ennek a háborúnak és a szövetségnek roppant jelentősége volt. A „szent szövetség“ szétrobbant, Oroszország sokára elgyöngült, Ausztria és Oroszország halálos ellenségekké lettek.

Menszikov Szergejevics Sándor.
Orosz tábornagy Szül. 1787 szept. 11 Megh. 1869 Szt. Pétervárott.

A krími háború nagyon megerősítette Napoleón trónját. Az európai hatalmak egymásután elismerték. Napoleon Montijó Euzeániát, kora e legszébb hölgyét vette feleségül, aki egyelőre csak a divatban, az etikettben és a frivol lukszus terén érvényesítette befolyását. Éppen a párisi békekongresszus alatt Euzenia trónörökössel ajándékozta meg az országot.

Az ország belsejében helyreállt a nyugalom, mert a szorgalmas, munkás francia nép vágyott reá s éppen ez járult hozzá a trón megszilárdításához. A csakhamar bekövetkező merényletek és a külföldre menekült forradalmárok (mint Viktor Hugó) láziói kiáltványai a törvényhozást a zsarnokság felé hajtották.

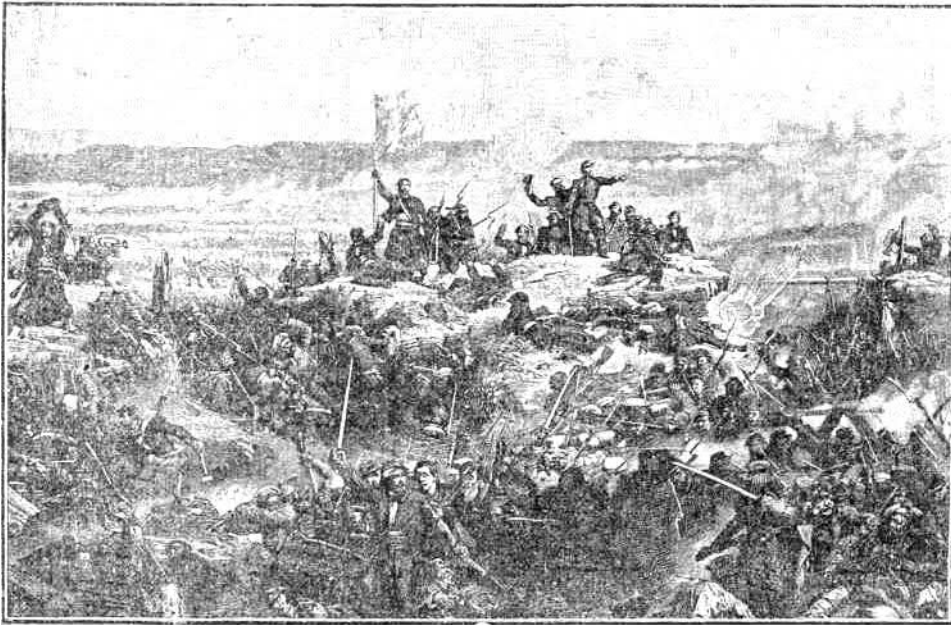
Korlátozták a sajtószabadságot, a gyűlekezési jogot, eltávolították a tribunokat a törvényhozó testületből s erőszakosan befolyásolták a választásokat. Hausmann alprefektus Páriszt egészen újjáépítette. Az 1855-ben még a háború alatt megnyílt párisi világkiállítás a néppel szintén megkedveltette Napóleont, úgyszintén a krími háború kimenetele is. Napoleon ezt a dicsőséget úgyesen tudta a maga hasznára fordítani, amellet titokban lekötölte Porosz- és Olaszországot, Angliával bizalmas volt a viszony, Oroszországgal is kedvező s mondhatni, hogy ebben az időben II. Napoleon Európa leghatalmasabb embere volt. 1858. január 14-én, mikor Napoleon az operába hajtattott a Lepellety-utcában bombát hajtottak ellene, de sikertelenül. A tettet, Orzint lefejezték, de egyúttal a merényletet arra használták föl, hogy a legyőzött pártokat teljesen agyonnyomják. A kamarában elfogadtatták az úgynevezett biztonsági törvényt, mely minden gyanús embert — tehát, akit csak a kormány akart — a rendőrség kezére juttatott.

Angliában ily belső rázkódásokról régóta nem lehetett szó, ellenben hatalmas rázkódtatást okozott éppen ekkor az indiai fölkelés. A ben-szülött 300,000 szipaj (sepoj) katonaság föllázadt s csak hosszú véres háború után tudták leverni 1858-ban. Ennek a háborúnak egyik következménye az volt, hogy a keletindiai társaságot megszüntették s Indiát egyenesen bekebelezték Angliába.

Olaszországban az alkotmányos szárd királyság merev ellentétet képezett az abszolutisztikus Ausztriával. Egyébként rosszul állt a nép ügye mindenütt. Rómában reformokról szó sem volt, Nápolyban sem; Toszkánában valamivel jobb volt a helyzet, Parmában 1854-ben ismeretlen tettes meggyilkolta a herceget. Az osztrákok emberségesebb rendszert vezettek

Tolben Ferencz Eduard
Ivanovics gróf.
Orosz ttábornok. Szül. Mitauban 1878
máj. 20. Megh. 1884. jul. 1. Szebasztol-
pól védelmezője.

A francziák elfoglalják Malakafot.

be, ám a magasabb olasz társaság mégis gyűlölettel viseltetett irántuk. Az olasz nemzeti gondolat hazája ekkor is Piemont volt, amelyet a gondviselés oly nagy emberrel ajándékozott meg, mint K a v ú r gróf, aki országát mindenképpen erősíteni, a nemzeti egység gondolatát ápolni igyekezett. 1852-ben a kormány élére lépett, s mikor Ausztria a lombard menekültek birtokait elkobozta, elég vakmerő volt visszahívni a bécsi szárd követet. Nagyon ügyes lépés volt, hogy Piemont az Oroszország elleni szövetséghez csatlakozott. Ezzel egyrészt elérte azt, hogy lekötelezte a nyugati hatalmakat, másrészt ' azonban jogot szerzett arra, hogy részt vegyen a párisi békekongresszuson, ahol Ausztria nagy bosszúságára már mint egész Olaszország érdekeinek képviselője beszélt. A hangulat mind emelkedettebb lett Itáliában: nemzeti egyesületeket alapítottak s maga Garibaldi és Manin is belátta, hogy az ország egysége csak úgy teremthető meg, ha a szavojai ház körül tömörül minden olasz. Kavúrnak sikerült megnyernie Napoleon császárt is, aki elhatározta, hogy az olasz egységet elősegíti. 1858-ban Napoleon tárgyalt Kavúrral; megállapodtak, hogy Napoleon unokabátyja: Jeromos elveszi az egyik szárd királyleányt: K!otildot, Napoleon pedig segít megteremteni az olasz egységet. Ausztria és Franciaország között tehát háború volt küszöbön.

A u s z t r i á b a n a márcziusi alkotmány nem soká tartott. Az összmonarkia eszméje volt a kormány lelkesítője. Ausztria a német birodalmi gyűlésen még mindig az első szerepet játszotta, ámbar Poroszország követe most a rendkívüli tehetségű, ravasz B i z m a r k S ő n h a u z e n Ottó gróf volt.

P o r o s z o r s z á g tekintélye a német szövetségben mindinkább növekedett. Most már hatalmas pártja volt annak a gondolatnak, hogy csak a porosz királynak német császárrá választása vezetheti ki a birodalmat a folytonos zűrzavarokból.

A s l e z v i g - h o l s t e i n i kérdésben azóta, hogy Ausztria oly mélyen megalázta Poroszországot, nem történt semmi. A d á n kormány teljesen dán mintára rendezte be Slezvig-Holsteint, melyben a németiséget tökéletesen elnyomták. Poroszországra nézve csakhamar elérkezett a cselekvés ideje. Ausztriát ugyan megrendítette a keleti kérdés megoldása, de nem gyöngítette meg eléggé; csakhogy most Napoleon állásfoglalása dűlőre vitte az olasz kérdést, amelyben IV. Frigyes Vilmos már nem követhette addigi szolgálai politikáját. Már 1857 óta nagy bajban szenvedett s helyette fivére, V i l m o s herceg kormányzott, akinek erős kezét minden téren a legelőnyösebben érezte csakhamar az ország.

I I . V i k t o r E m á n u e l szárd király, mikor 1859 január 10-én megnyitotta a szárd parlamentet, azt mondta, hogy ő és népe nem érzéketlenek az olasz nép segélykiálásai iránt. Még ugyanabban a hónapban feleségül adták Szavojai Kloiidot III. Napoleon császár unokabátyjához. Napoleon már azt táviratozta Viktor Emánuelnek, hogy le kell szerelni az általános béke érdekében, mikor Ausztria oktanul ultimátumot intézett a szárd kormányhoz, melyben nyomban való lefegyverzését követeli. K a v ú r azt felelte, hogy erre nincs mit válaszolnia, s egyszerre itt volt a háború. Apró csatározások után végre június 4-én M a d s e n t a mellett hatalmas ütközet fejlődött Gyulai gróf 115,000 emberből álló hadserege és a francziák között. Egész napon át tartó heves ütközet után Mák Mahon visszavonulásra kényszerítette Gyulait, aki másnap kénytelen volt kiüríteni Piacenzát, Pármát, Modenát, Ankonát, Bolonyát, Ferrarát. Lombardia elveszett. Június 8-án Napoleon és Viktor Emánuel bevonult Milanóba, ahol Napoleon egyesülésre szólított föl minden olaszt. Gyulai gróf közben letette a főparancsnokságot, melyet F e r e n c z J ó z s e f maga vett át az Olaszországban álló 200,000 ember fölött. Június 24-én újra megütköztek az ellenfelek Szolferinonál. Ahol 380,000 ember állt egymással szemben. Irtózatos ütközet után, melyben az osztrákok 22,000 és a szövetségeseik 17,000 embert vesztek, az osztrákoknak vissza kellett vonulniok. Ausztria most segítségre szólította a német szövetséget, tehát Poroszországot is, mely azonban azt felelte, hogy a porosz és a német szövetség katonái csak n é m e t ügyek érdekében mozgósíthatók.

Július 11-én Ferencz József találkozott Napóleonnal Villafrankában, ahol fegyverszünetet, majd békét kötöttek. Ausztria lemondott Franciaország javára Lombardiáról, melyet Napoleon tovább adott a szárd királynak. Napoleon tehát elérte a célját. Az egész világ előtt harciaszias hire kerekedett, viszont Olaszországnak tényleg szolgálatot tett, míg az

ország mégis rá volt utalva a francia segítségre s így tőle függött. Napoleon most visszatért Párisba.

Olaszország egyesülése gyorsan megtörtént most. Úgyszólván vértelenül. Az apró hercegségek urai maguk hagyták oda fejedelemségeiket.

Először a középolaszországi szövetség alakult meg, mire az egyházi állam egyik része: Romanya is csatlakozott a Piemont vezetése alatt álló szövetséghez. Maga Napoleon azt ajánlotta a pápának: elégedjek meg, ha Rómát és környékét meghagyják neki. Más sem akart a pápának segíteni. Mikor 1860-ban Kavúr ismét a kormány élére lépett, szárd helyett olasz nemzeti minisztériumot alakított, mely egész Olaszországot képviselte. Viktor Emánuel ugyanakkor átengedte Szavoját és Nizzát a francziáknak, hálából megbecsülhetlen segítségükért.

Mák M a k ó n . (Mac Mahon)
gróf madsentai herceg.
Francia tábornagy, majd köztársasági elnök. Szül. 1808 decz. 13
Megh 1893 okt. 17.

Nápolyban 1859-ben meghalt II. Ferdinánd s utóda, II. Ferencz, aki még tapasztalatlan fiatalember volt, folytatta előde zsarnoki kormányzását, holott már akkor egész Olaszországban dúlt a szabadságharcz. A fiatal

király nem tudott addig alkotmányos kormányformát életbe léptetni, amíg még ideje volt hozzá. A forradalmárok élén Garibaldi József állt, akinek mérhetetlen volt a népszerűsége. Garibaldi az olasz nemzeti kormány tudta nélkül önkénteseket toborzott, majd Génúában hirtelen elfoglalt két hajót, melyek aztán 1860 májusában 1000 önkéntest tettek partra Sziciliában. Garibaldi csakhamar úrrá lett a szigeten s az olasz király nevében magához ragadta a diktatúrát, benyomult Palermóba. Nápolyban erre hirtelen alkotmányosra vált az udvar hangulata: szabadelvű kormányt neveztek ki.

Viktor Emánuel, aki Európának békés szándékait ki akarta mutatni, fölszólította Garibaldit, hogy az európai szárazföldet ne támadja meg, amire Garibaldi így felelt:

— Engedje meg fölséged, hogy ezúttal ne engedelmeskedjem.

Már aug 19-én 5000 garibaldista volt a szárazföldön s diadalmasan nyomult előre, mire II. Ferencz már szeptember 6-án kénytelen volt fővárosát elhagyni, ahova Garibaldi bevonult. Ám Garibaldi kijelentette, hogy a „gavallér király“ (ré galantuomo: így nevezték Viktor Emánuel) birodalmát a római Kvirinál magaslatáról kell kikiáltani.

A római kérdést ilyformán intézte el Garibaldi. Szeptember 11-én a szárd csapatok bevonultak az egyházi államba. A körülfekvő apró államok nyomban csatlakoztak az olasz királysághoz s 18-án a pápai csapatok

Lamorizieri tábornok alatt súlyos vereséget szenvedtek Kasztelfidardo mellett. A királyi csapatok most tovább vonultak dél felé s együtt harcoltak Garibaldi csapataival. Messzina elfoglalásával a nagy mű újszólván be volt fejezve s 1861 márczius 14-én Viktor Emánuel fölvette az olasz király címét. Garibaldi, aki 1860 nov. 7-én Viktor Emánuel oldalán vonult be Nápolyba, visszavonult Kaprera szigetére.

Legnehezebb volt a római kérdés elintézése. Kavúr jelszava volt: „szabad egyház szabad államban“ csakhogy ez az egyháznak nem kellett. Kavúr halála után utódai ugyanezt hangoztatták, de semmit sem tudtak elérni, mert a pápa minden békülési kísérletet visszautasított.

1862-ben Garibaldi megkísérlette a kérdés erőszakos elintézését. Elhagyta szigetét s Palermó közelében összegyűjtötte önkénteseit, csakhogy a forradalom be volt fejezve, a királyi csapatok most ő ellene indultak s alig ért a félszigetre, megsebesült s elfogták. Az egyházi kérdésnek végleges megoldását az olasz állam, melynek amúgy is elég dolga volt egyelőre elhalasztotta.

Viktor Emánuel,
Az egységes Olaszország első királya.
Szül.

1820 márcz. 14. Torinóban. Megh. Rómában,
1878. jan. 9.

Napoleon most már szabadelvűbb politikát folytatott országában. Beleegyezett, hogy a törvényhozó testület és a szenátus a trónbeszédre a jövőben felirattal felelhessen s a pénzügyi ellenőrzést is visszaadta a képviselőháznak, végül pedig a sajtónak is adott némi szabadságot. Az ország jóléte általában emelkedőben volt.

A lengyel kérdés fölújítása volt az olasz események legfontosabb következménye a keleti államokban. A görög események kevésbé izgatták Európa közvéleményét, de azért mégis elég dolgot adtak a hatalmaknak. 1862 tavaszán forradalom ütött ki, melynek az lett a vége, hogy a nép letette Ottó királyt. A hatalmaknak ugyancsak sokáig kellett utódot keresniök, míg végre Vilmos dán herczegben megtalálták az új királyt, aki I. György néven foglalta el a trónt.

Tier, a kiváló francia államférfi, már régebben kijelentette, hogy az olasz egység szükségképpen maga után fogja vonni a német egységet. Ez meg is történt. Az első lépés ennek megvalósítására a „nemzeti egyesület“ megalakítása volt, amelybe a német egység valamennyi híve sietett belépni, bár Ausztria nagy bizalmatlansággal nézte az új alkotást.

Poroszország, amióta Vilmos régens herczeg vezette a kormányt, teljes erővel törtetett a német egység felé, s minden eszközzel

azon igyekezett, hogy Ausztria tekintélyét a német szövetségi gyűlésen megtörje.

Ez alatt Ausztria azon igyekezett, hogy a német kérdést a maga előnyére oldja meg.

1863-ban a német egységet végre komolyan nyélbe akarták ütni. Ferencz József császár a német fejedelmeket meghívta Frankfurtba, hogy a szövetségi reformtervezetet megvitassák. Az új rendszer roppantul bonyolult volt: Ausztria, Porosz-, Bajorország egy-egy képviselőjéből és még két német fejedelemből álló igazgatóság, birodalmi tanács, 300 szövetségi küldöttből álló birodalmi gyűlés, melynek tagjait az egyes államok kamarái választanák, fejedelmek gyülekezete, birodalmi törvényszék stb. A fejedelmek frankfurti gyűlése lényegében elfogadta a tervezetet, de a legfontosabb személy nem volt ott. A porosz király B i z m a r k befolyása alatt nem fogadta el a meghívást s így az ügyes terv megghiúsult. Bismark azonban ugyanakkor kijelentette, hogy a német nemzet szükségleteit csak szabad választásból kikerült parlament elégítheti ki.

K a v ú r (Cavour) Kamil gróf.
A legkiválóbb olasz államférfiú.
Szül. Turinban 1810. aug. 10-én.
Megh. 1861-ben

I. Vilmos néó c. császár.

III. Napoleon a szolferinói csatában.

1863—1871.

Nyilvánvaló volt, hogy a német ügyek s velük az egész szárazföld ügyei vagy a megoldás, vagy roppant végpusztulás felé vezetnek. Az első lökést elintézésükhöz VII. Frigyes dán király halála adta meg, mely 1863 november 15-én következett be.

Ezzel a halálesettel a s l e z v i g-h o l s t e i n i kérdés ismét előtérbe jutott s belőle fejlődött ki a német kérdés megoldása. Az 1852 május 8-án létre jött londoni szerződés alapján, mely a dán monarkia területének sérthetlenségét, valamint az idősebb glükszburgi ház női ágának örökösödési jogát a dán trónra kimondta: IX. Keresztély glükszburgi herceg lett a dán király; míg a német közvélemény, mely Slezvig-Holsteint minden áron föl szerette volna szabadítani a dán iga alól, az ifjabb oldenburgi házhoz tartozó Frigyes augusztenburgi hercegen látta a dán trón egyetlen jogos örökösét. A Dániában uralmon levő „eiderdánok“ pártja fölhasználta Németország gyöngeségét: Slezviget egyszerűen elválasztotta Holsteintől s bekebelezte a dán királyságba. Ez a tény Dánia és a német szövetség között folytonos viszály oka volt. Végül is 1½ hónappal Frigyes halála előtt a német szövetségi gyűlés kimondta, hogy Holsteinban a szövetség akaratát végrehajtja, ha Dánia tervétől el nem áll. A dán kormány ennek daczára egyenesen célja felé tört. Országgyűlése elé Dánia és Slezvig számára közös alkotmányt terjesztett, melyet az 1863 november 13-án elfogadott. Az új királynak tehát már trónralépése első napjaiban döntenie kellett e fontos ügyben. A kopenhágai lakosság fenyegető magatartása nem engedett neki választást: szentesítette

tehát a közös alkotmányt. A német közvélemény elkeseredése erre elemi erővel tört ki.

12.000 szász és hannoveri katona bevonult Holsteinba, melynek lakossága a glükszburgi herceget, VIII. Frigyes néven, kiáltotta ki fejedelmének. Csakhogy a kérdést, melynek magva nem Holstein, hanem Slezvig volt, a londoni szerződést aláírt két német hatalom: Ausztria és Poroszország nem oldhatta meg oly könnyen. Ebben az ügyben Bismarck államférfiúi lángesze teljes fényében ragyogott. A tömegek hazafias izgatottsága nem ragadta magával s egyelőre megegyezett Ausztriával.

Bismarck a porosz képviselőházban kijelentette, hogy a kormány előtt IX. Keresztély király a londoni szerződés alapján elődei jogainak, valamint igazságtalan tetteinek örököse. A két német hatalom erre félretolta utjából a szövetségi gyűlést és a dolog elrendezését a maga kezébe vette. Főlszólította Dániát, hogy a novemberi alkotmányt Slezvigre vonatkozólag helyezze hatályon kívül. A dán kormány ezt a követelést visszautasította, mire 20.000 osztrák és 25.000 porosz katona nyomult be Vrangelt tábornagy vezetése alatt Dániába. A dánoknak a túlerő elől vissza kellett vonulniuk. A düppeli sánczok mögé vonultak. Ezeket hosszú ostrom után április 18-án rohammal vették be a poroszok, míg az osztrák csapatok s porosz testőrcsapatok tovább vonultak észak felé s behatoltak Jütlandba.

A külföld segítségére hiába számítottak a dánok. Angol közvetítésre 1864-ben Londonban kongresszusra jöttek össze az érdekelt hatalmak képviselői s fegyverszünet jött létre. A kongresszuson a német szövetség is részt vett egy taggal. A béke azonban nem jött létre. Junius 20-án újra kezdődtek az ellenségeskedések. A poroszok elfoglalták Alzen szigetét s csakhamar egész Jütland a Szkagerrakig a szövetségesek kezébe jutott. Erre a dánok feladták a kilátás nélkül való harczot, a kormány lemondott s 1864 október 30-án megkötötték Bécsben a békét, melyben a dán király, Slezvig-Holstein és Lauenburg iránt való minden jogáról lemondott az osztrák császár és a porosz király javára.

Igen, csakhogy most Ausztria az új birtokokat át akarta volna adni az augusztenburgi hercegnek, míg Bismarck ennek ellene volt, mert nem akarta, hogy Poroszország ellenségei új apró állammal gyarapodjanak. Úgy tervezte, hogy elfoglalja a hercegséget s aztán mintegy hűbérbe adja VIII. Frigyesnek. Ez ellen azonban maga a herceg tiltakozott, de az egész többi Németország is Ausztriával együtt, melyben Rehberg helyébe gróf Mensdorf lépett, ami a külpolitikában jelentékeny változást jelentett. Ausztria, mely eleinte ellenezte az augusztenburgi herceg jelöltségét, most már a többi német közép- és kis államhoz csatlakozott és támogatta a jelöltséget. De magában Poroszországban is számos nehézség támadt. Az alkotmányvizsoly még nem volt elintézve, a képviselőház többsége Bismarck ellen volt. A nép hangulata is nyomott volt a fenyegető háború

láltára, s maga a porosz király is húzódozott attól, hogy háborúba keverdjék Ausztriával és a német szövetségekkel. A gaszteini szerződésben, 1865 augusztusában tehát még egyszer kiegyeztek: e szerint Slezvig porosz, Holstein osztrák közigazgatást kap, Kíl birodalmi hadi kikötő, Rendszбург birodalmi erősség porosz őrséggel, Lauenburg pedig néhány millió ellenében porosz birtok lesz. Csakhogy ez a megállapodás alig javított a helyzeten: csak elodázta a háborút, mely csakhamar ki is tört.

1866 április 8 án titkos szövetség jött létre Porosz- és Olaszország között, mire már másnap megtette Poroszország a szövetségnek reformjavaslatát — általános titkos választójog alapján megválasztott nemzetgyűlés egybehívását. 1866 június 1-én Ausztria az egész slezvig-holsteini kérdés rendezését a német szövetség elé terjesztette és a frankfurti szövetségi gyűlésnek az egész szövetségi hadsereg Poroszország elleni mozgósítását indítványozta. Az indítványt június 19-én 12 szavazattal 9 ellen elfogadták, mire Poroszország követe az addigi szövetségi szerződést megszűntnek jelentette ki s előterjesztette Poroszországnak új szövetség alakítására vonatkozó javaslatát: a szövetség az eddig is szövetkezett német államokból állna, az osztrák és a németalföldi birodalmi részek kivételével.

Franciaország részben közvetlenül, részben közvetve volt érdekelve abban a történelmi drámában, mely most kibontakozása felé közeledett. Napoleon, a császárné és pártja ellenére, nagyban elősegítette az olasz egység létrejövetelét, sőt támogatást is Ígért Olaszországnak az Ausztriával bekövetkezendő nagy leszámolásnál. A porosz tervet is hajlandó volt támogatni, mert azt remélte, hogy a bekövetkezendő háborúból északon is területi haszna lesz. Mikor eziránt Vilmos királytól nem kapott határozott Ígéretet, a másik oldalra fordult s megállapodott Ausztriával, hogy ez a döntő pillanatban átengedi neki Velenczét Olaszország számára, amiért győzelem esetén Poroszországot kapja.

A június 14-iki szövetségi határozat a háborút jelentette. Ferencz József császár és a porosz király kiáltványban fordultak népükhöz. Ám egyik félnek sem volt többé ideje a bírálatra, csak azt érezte mindenki, hogy az élet-halálharcz megindult a régi és az új német birodalom között s ennek a küzdelemnek előidézésében Bizmark volt a főtényező.

Három harcztéren játszódtak le az események. A délin (olasz), a nyugatin (német) és a keletin (cseh).

A déli harcztéren rosszul álltak az ügyek. A porosz hadvezetőség terve az volt, hogy az olasz hadsereg egyenesen Bécs ellen nyomuljon s ott egyesüljön a porosz haderővel. Ez a terv azonban Viktor Emánuel király és miniszterem, Lamarora határozatlanságán megghiúsult. Az olaszok nem használták ki számbeli túlsúlyukat; s míg a tehetséges Csaldini herczeg tábornokot csapataival a Pó mellett tétlenül hagyták állni, Lamarora az Ets és a Mincsó közt fekvő várak négyszögében Kusztozda mel-

I. Vilmos porosz király, később német császár, találkozik fiával, Frigyes Vilmosmal a königrécei csata után.

lett június 24-én csatát fogadott el A l b r e k t főherceg ellen, mely az olasz hadsereg teljes vereségével végződött s az olasz haderőt hetekre megbénította. Julius 20-án pedig T e g e t t h o f f osztrák tengernagy Lissza mellett teljesen megsemmisítette az olasz hajóhadat.

A német és a cseh harctéren azonban egész más fordulatot vett a háború. Ausztria német szövetségeseivel hamar végzett a porosz hadsereg. Június 17-én bevette Hannovert, 18-án Drezdát, 19-én Kasszelt. Poroszország ennek a három fejedelemnek, birtokaik biztosítása, mellett semlegeséget ajánlott azzal a föltétellel, hogy a porosz reformtervet elfogadják; s amikor ezt az ajánlatát visszautasították, megüzente a háborút. Ez a három fejedelem idejében tovább vonult hadseregével; a hesszeni választó fejedelem azonban az összes felek nagy örömeére porosz kézbe került, akik fogolyként Stettinbe küldték. A szász csapatok királyukkal együtt Csehországba vonultak. Ellenben a vak hannoveri király, G y ö r g y, akit mindenfelől rá akartak venni a semlegességre, 20,000 emberével délre vonult, hogy a bajorokkal, akik délről közelegtek, egyesüljön. Csakhogy június 27-én F l í s z porosz tábornok megállította őket Langenszalca mellett. Flisz kis seregét a hannoveriak megverték, de már másnap nagyszámú porosz csapat érkezett F ó g e l - F a l k e n s t e i n tábornok vezetése alatt a harcz színhelyére: úgy hogy a hannoveri hadsereg kénytelen volt a

fegyvert letenni, királya pedig messze idegenben letelepedni. A délnémet haderők csak lassan gyülekeztek. A porosz majnai hadsereg (46,000 ember) Falkenstein tábornok alatt teljesen elegendő volt, hogy itt rendet csináljon; jellemző az itteni hadviselésre, hogy a döntés már megtörtént, mielőtt ezen a harctéren egyáltalán összeütközésre került a sor.

A döntés Csehországban játszódott le az egyesült porosz hadserege és az osztrák északi hadsereg között.

Ez (összesen 240.000 ember, melyhez a szász erősítések járultak) az olasz harctéren nagy hírre jutott **Benedek** tábornoszernagy alatt állt.

Porosz részről, ahol már általános védkötelezettség uralkodott maga **Vilmos** porosz király állt a hadsereg élére. A vezérkar főnöke **Moltke** Helmut volt, akit addig csak szakkörökben becsültek nagyra, s aki most néhány hét alatt világhírré tett szert. A porosz haderő három hadseregből állt: a balszárnyon **Neitze** mellett (Sziléziában) a 2-ik hadsereg (150,000 ember)

Frigyes Vilmos trónörökös alatt; a jobb szárnyon a 3-ik vagyis Elbahadsereg **Torgau** mellett (71,000 ember)

Billenfeld-Hervert tábornok alatt; a középben az első hadsereg

(96,000 ember) **Görlicz** mellett (Lauziczbán) **Károly Frigyes** herceg alatt. Velük szemben **Benedek** állt **Olmücz** mellett.

A három porosz hadsereg benyomult Csehországba. A döntés Csehország északkeleti részén játszódott le, ahová **Benedek** hadseregét vezette. 27-én az egyik porosz hadtestet, melynek parancsnoka **Bonin** tábornok volt, **Gablenz** osztrák tábornok **Trautenau** mellett megverte. Ez súlyos vereség volt ugyan, a többi ütközetek azonban **Szór**, **Nahod**, **Skalicz** és **Sveinsedel** mellett a poroszok javára döltek el; s mindezen csatározásokban oly kétségtelen fölényben volt nemcsak a porosz gyalogsági fegyver, hanem a porosz hadvezetőség is, oly aránytalan nagyok voltak osztrák részen a veszteségek, hogy az eredmény nem lehetett kétséges.

Benedek 220,000 emberével a **königgréczi** vár közelében várta be a poroszokat. **Julius** 3-án zajlott le a nagy csata, mely Ausztria és Poroszország régi pörét eldöntötte Poroszország javára. A csata az osztrák hadsereg teljes vereségével végződött. **Ferencz József** császár most meg akarta valószínűsíteni, amit **Napoleon** korábban ajánlott. **Julius** 5-én éjszaka **Velenczét** átengedte **Napoleon**nak, hogy adja tovább **Olaszországnak**. Azt remélte,

Frigyes Vilmos
német trónörökös

hogy Olaszország ennek fejében visszalép a porosz szövetségtől s a gyors békekötés után a déli hadsereget is haza lehet szólitani Ausztriába, ahol egyesülne az északi hadsereggel, s így túlerővel léphetne föl a poroszok ellen. Csakhogy Olaszország nem ment bele az ajánlatba, mely tőle becselenséget kívánt.

Lipkole Abraham
Az egyesült Államok 16-ik elnöke Szül 1807 febr. 12 Mint mesterinas kezdte pályáját, később munkás, majd földmivelő lett, azután boltos, kiváló képességei egyre emelték, végül az Egyesült Államok elnöke lett. Eltörölte a rabszolgaságot. 1965 apr. 14-én orozva megölte valami színész

Velence Olaszországé.

Franciaország kedvéért a békeszerződésbe bevették, hogy északi Slezvig dánul beszélő kerületei Dániának adatnak, ha a nép szavazás utján ezt kíváná; ugyancsak Franciaország kívánságára mondták ki azt is, hogy a délnémet államokat nem veszik föl az északnémet szövetségbe; tényleg azonban ezek már benne voltak a német egységi mozgalomban, hiszen tagjai voltak a vámegyesületnek, azonkívül pedig Bajorország, Báden és Württemberg titkos védő- és dacszövetséget kötöttek Poroszországgal,

Az 1866-iki eseményeket az államok nem egyformán ítélték meg. Hollandia és Belgium féltek, hogy Poroszország most tovább fog terjeszkedni az ő rovásukra. Anglia az új alakulást kedvezően fogadta s különben is egész figyelmét Amerikára kellett fordítania, ahol Angliára éppen nem kellemes események mentek végbe. Az északi és a déli rabszolgatartó államok közt lefolyt négyéves harcban L i n k o l n elnök 1863 január 1-ről* kelt kiáltványában a harcoló államokban élő rabszolgákat szabadoknak nyilvánította s 1865-ben ezt a döntést a déli államok is elfogadták. Az Egyesült Államok győztek s most számon kér-

folytatták. Benedek helyét A l b r e k t főherceg foglalta el, aki a déli hadsereg legnagyobb részével Bécs alá érkezett, míg az olaszok most bevonultak Velenczébe. Már-már újra megindult a csatározás a poroszok és osztrákok között, mikor hire érkezett, hogy megkötötték a fegyverszünetet. Augustus 28-án Prágában létrejött a béke, melyet aztán a Berlinben az egyes német államokkal és októberben Bécsben az olaszok és osztrákok között megkötött béke követett. Ezek szerint:

Ausztria csekély hadikárpótlást fizet, kilép a német szövetségből, jogait Slezvig-Holsteint illetőleg átruházza Poroszországra.

Slezvig - Holstein, Nasszau, Hannover, Hesszen, Homburg, Frankfurt Poroszországé lesz. Megalakul az é s z a k n é m e t s z ö v e t s é g , melybe ezeken kívül a többi, a Majnától északra fekvő államok, köztük Hesszen-Darmstadt is belép.

ték Angliától a háború alatti magatartását, mely a déli kalózhajóknak angol kikötőkben menedéket adott. Választott bíróság elé került az ügy, mely Angliát 15 millió dollár kártérítés fizetésére ítélte. Anglia ugyanekkor szélesebb alapokra fektette a választójogot s megszüntette a katolikus Irlandban az addig főnnálló anglikán állami vallást.

Görögország 1868-ban mindenáron ki akart kezdeni a Portával, de a hatalmak alaposan rendreutasították;

Románia és Szerbia tovább haladtak a Törökországtól való elszakadás útján;

Egiptomban a lángezü franczia Leszepsz Ferdinánd befejezte a Suez-csatornát, melyet 1867-ben megnyitottak.

Lássuk már most az 1866-iki eseményekben leginkább érdekelt négy hatalom: Ausztria, Olaszország, Német- és Franciaország további sorsát.

Ausztriában Bajszt miniszter csak látólag nyugodott bele a békekötésbe, tényleg azonban tovább fondorkodott. Olaszország és Franciaország segítségével akarta szétrombolni Bismarck hatalmas munkáját: a német egységet. A három hatalom (az osztrák, francia, olasz) titkos szerződést

kötött, mely azonban egyelőre Napoleon fiókjában maradt, mint tervezet. Bajszt meg akarta szerezni Olaszországnak Rómát, ami azonban a szigorúan vallásos Euzsénia császárnénak nem tetszett. 1867 augusztusában Napoleon és Ferencz József találkozott Szalzburgban. Hogy ott mit terveztek, megítélhető abból, hogy Bismarck nyomában utána közzétette a délnémet államokkal kötött védő és dacszövetséget.

IX. Piusz 1870 július 13-án kimondatta a zsinattal, hogy a római pápa csalhatatlan. Ez a határozat roppant izgatottságot keltett az egész katolikus világban, csak hogy háttérbe szorította az a világot rendítő esemény, mely éppen ezekben a napokban egészen váratlanul meglepte a világot. Franciaország hadat üzent Poroszországnak.

Az 1866-iki háború az utolsó lépcső volt a német egység útjához. A porosz győzelmek első hatása az volt, hogy az alkotmány-viszály magától megszűnt. A király és Bismarck hirtelen népszerű emberek lettek s a kcnigréczi csata napján megtartott képviselőválasztások nagy többséget hoztak a konzervatív pártnak. Vilmos király mégis békét akart az országban s az 1866 augusztus 5-én tartott trónbeszédben modern alkotmányt adott az országnak. A porosz alkotmány nyomán alakult ki az északnémet szövetség is. E szerint van szövetségi elnökség, mely a porosz koronát

Bajszt Frigyes Ferdinánd gróf
(Beust)

Osztrák kancellár, majd magyar-osztrák külügyminiszter. Szül. 1809 jan. 15-én Drezdában. Megh. 1886 okt. 24.

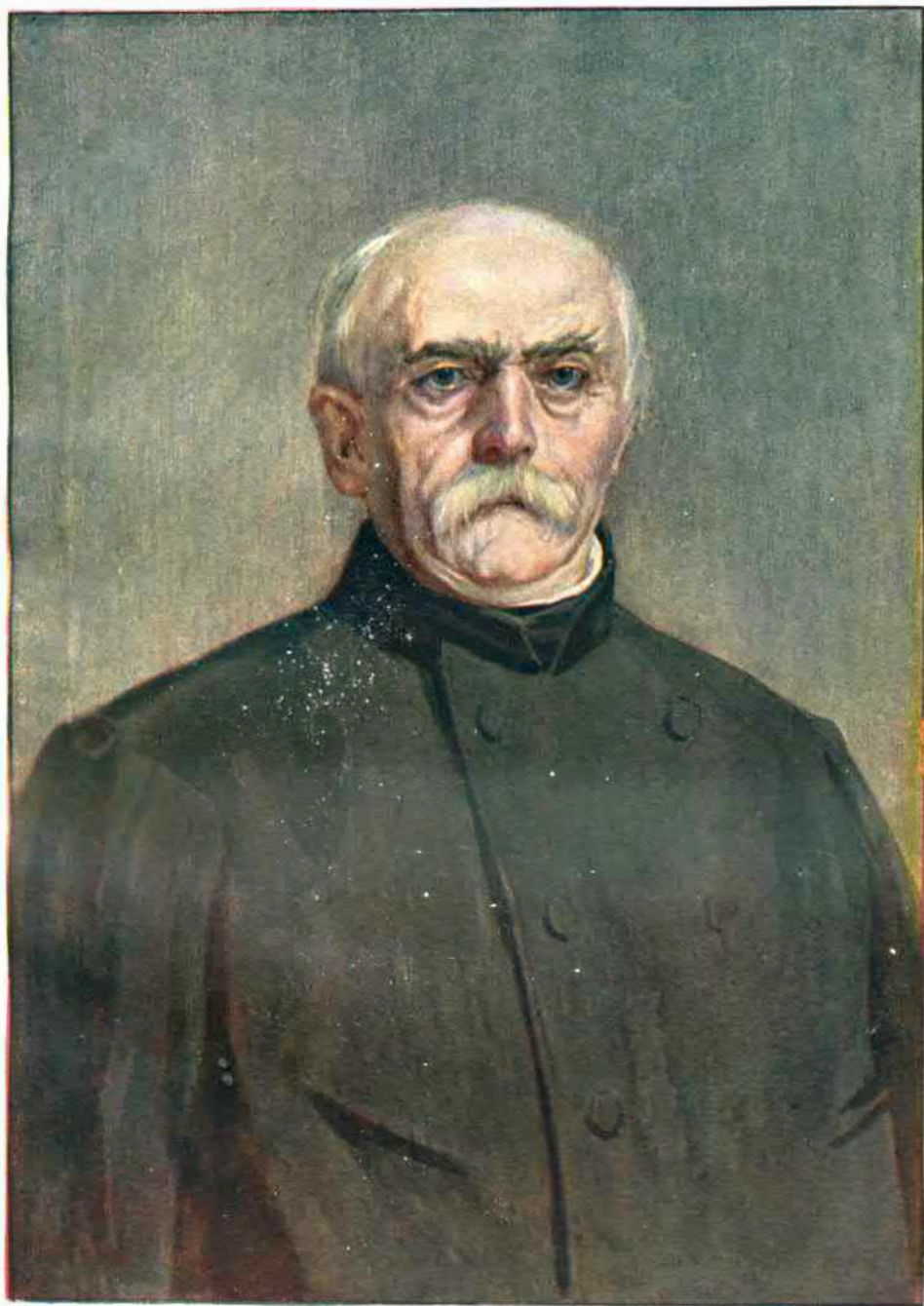
illeti, és a hadsereg, valamint a tengerészet fölött való főparancsnoksággal van összekötve, azonkívül a békekötés és a hadüzenet jogával; van szövetségi tanács, mely a szövetségi államok 43 meghatalmazottjából áll (köztük 17 porosz).

Továbbá szerepel ez alkotmányban a birodalmi gyűlés, melyet az egykori frankfurti birodalmi választótörvény alapján közvetlenül a nép választott, még pedig minden 100,000 ember egy-egy képviselőt. A szövetségi törvények a három tényező együttes működésével alkothatók. A birodalmi kancellár, akit a szövetségi elnökség nevez ki, ellenjegyzésével az elnökség minden ténycéért átveszi a felelősséget; ő és a szövetségi tanács tagjai képviselik a törvényjavaslatot a birodalmi gyűlésben. Egységesen szervezett szövetségi intézmények voltak: a hadsereg, a hadi tengerészet, vám- és postaügy.

Németországot tehát már csak egy lépés választotta el a tökéletes egységtől. Csak egy felhő zavarta a német égboltozatot: Franciaország magatartása. A túlzó francziák azt hitték, hogy amiért Franciaország megengedte Németország egyesülését, bizonyos területi kárpótlásra van joga. Maga Napoleon józanabban gondolkodott, de már súlyosan beteg volt s így rá lehetett bírni, hogy a berlini francia nagykövetnek, B e n e d e l l i n e k azt az utasítást adja, hogy követelje a Rajna balpartjának átengedését, ellenkező esetben háborúval fenyegetőzzék. Bismarck azonban azt felelte, hogy ebben az esetben az egész német nemzet mögötte állana. A hangulat mind a két részen izgatott volt.

Rövid időre elterelte a figyelmet a párisi világkiállítás, melyet Vilmos király, Bismarck és Moltke is meglátogatott. Az ez évi novemberi trónbeszédében Napoleon békésen s nagy higgadtsággal beszélt. Bejelentette, hogy szaporítani fogja az ország védelmi eszközeit s egyúttal szabadelvű intézményeket ígért. A szabadelvű intézmények alatt alkotmányos, parlamentáris uralmat értett Napoleon. Erre nagy szükség is volt. A nép megunta az önkényuralmat, a hangulat mind izgatottabb lett, a törvényhozó testület vitái mind élénkebbek; s mikor az 1868 ban lefolyt választások az eddig uralmon levő pártnak nagyon kis többséget hoztak, a császár első tanácsosát, R u h é t elbocsátotta s a középpárt vezérét, O l l i v i é Emilt bízta meg új kormány alakításával. A kamarához intézett üzenetében a császár megjelölte a reformokat, melyek aztán tényleg a képviselőkamara elé kerültek, s amelyek lényege az volt, hogy császár, szenátus és képviselőkamara a jövőben teljesen alkotmányosan működjenek együtt. Ezt az új alkotmányt népszavazással döntötték el. Azontúl Napoleon is rózsás színben látott mindent. Nem látta meg az ország belsejében mutatkozó aggasztó jeleket, de azt sem igen tudta: mi készül kifelé.

Nem sokkal azután kitört a háború, melytől a beteg császár inkább félt, de amelyet a császármé és pártja régóta óhajtott. Ürügyet a spanyol események adtak hozzá.

Endrei Zalán: A Világ Törtérelme. V.

BISZMARK.

„Globus” műintézet, Budapest.

Spanyolországban, ahol Izabella királynő botrányos életmódja általános forrongást okozott, elhatározták a Burbonok elkergetését. Izabella királynő kénytelen volt elhagyni az országot, a kortez pedig abban állapodott meg, hogy Hohenczollern Lipót herceget választja királynak. Mikor nyilvánosságra került a dolog, Euzsénia császárné és pártja megragadta az alkalmat, hogy ezzel az ürügygel előidézzék a rég óhajtott háborút. Julius 6-án Grammon külügyminiszter arról beszélt, hogy a poroszok itt V. Károly birodalmát akarják helyreállítani s a kormány elhitette, hogy ha a herceg a jelöltségről lemondana, az egész viszály elsimulna. A herceg július 12 én tényleg lemondott. Ugyanaznap Grammon és Ollivié azt köv ítélték a párisi porosz követtől, hogy a porosz király is nyilatkozzék a lemondás ügyében. Mikor július 13-án az Emszben időző Vilmos király Benedetti francia nagykövetnek, akivel a sétatéren találkozott, elmondta, hogy a herceg lemondott s így a dolog el van intézve, a követség nevében azt kívánta, hogy a király csatlakozzék a lemondáshoz s tegyen ígéretet, hogy erre a jelöltségre nem térnek vissza. Vilmos király ezt visszautasította és kijelentette, hogy ebben az ügyben nem fogadja többé a követséget. Az egész német nép föl volt háborodva a királyát ért megbántáson. Vilmos király nyomban visszatért Berlinbe s kiadta 16-án a mozgósítási parancsot, melyet 19-én a francziák hadüzenete követett. Egész Németország mint egy ember fogott fejevet.

Párisban július 15-én heves jelenetek játszódtak le a képviselőkamrában. A hitelt, melyet a kormány kért, megszavazták. A császár megpróbálta a békét föntartani, de gyöngé volt hozzá. Így hát a császárné régensnek nevezte ki s 14 éves fiával Meczbe ment a hadsereghez (július 28-án), mely a Belfort-Tionvill-i vonalon állt s egyelőre vagy 210.000 emberből állott. Meczből kiáltványt intézett az országhoz, melyben abból indul ki, hogy a háború német földön fog lejátszódni, amint hogy a tisztek nem is voltak csak német térképekkel ellátva. Csakhamar kitűnt, mily tervnélküliséggel, mily fejtelenséggel rohantak a francziák ebbe a világrengető háborúba. Német részről tervszerűen tíz nap alatt fölvonult az egész hadsereg, mely három hadosztalból állt. A balszárnyon Koblenz mellett állt az első hadsereg, melyet Steinmecz tábornok

Bazén Ferenc Akhilleusz. (Bazaine) francia tábornagy. Szül. 1811 Verszelyben. Katonatisztnek a fia. 1831 óta maga is katona volt. 1855-ben a krími háborúban kiténik Szebasztopol ostrománál, 1859-ben pedig az olaszországi háborúban. 1863 óta Mekszikóban volt, míg 1867-ben Napoleon visszahitta 1870-ben a francia rajnai hadsereg parancsnoka. Meczbe szorult, október 27-én 170.000 emberével megadja magát. Arulással vádolják, halálra ítélik, kegyelmet kap. Kann melletti Szent-Margit szigetére zárják, onnan elmenekül Madridba, a hol meghalt.

vezetett, a középén Mainz mellett állt a 2-ik hadsereg. Frigyes Károly vezetése alatt, míg a harmadik hadsereg vezére, mely Mannheim mellett állt, a porosz trónörökös volt. Az egész hadsereg fővezére pedig Vilmos király volt.

Az első összeütközés augusztus 2-án történt Szárbrükkennél, ahol a francziák jelentéktelen győzelmet arattak. Augusztus 4-én Veiszenburgnál a német trónörökös hadserege megverte az egyik francia dandárt, melynek parancsnoka Düé Ábel maga is elesett. 6-án már nagyhorderejű csatát vívtak az ellenfelek Vötrnél, ahol Mák Mahon és a porosz trónörökös álltak egymással szemben. Véres ütközet után a francziák kénytelenek voltak visszavonulni. Német részről 10.000 ember maradt a csatatéren, francia részről alig valamivel kevesebb. Néhány órával később újabb hatalmas csata fejlődött Spichernnél, ahol az egyesült első és második német hadsereg támadta meg Friszár tábornok hadtestét. A németek bevették ugyan a francia hadállásokat, de irtózatosszerű veszteségeik voltak.

Manteuffel Edvin báró.
Porosz tábornagy. Szül. Drezdában 1809-ben. A porosz hadsereg egyik újjászervezője. 1866-ban Fogel-Frankenstein oldalán megadásra kényszeríti az osztrákoknak német szövetségeseit, majd mint a majnai hadsereg főparancsnoka sikerrel befejezi a Majnamenti háborút. 1870-ben mint az első porosz hadsereg parancsnoka ismételtén megveri a francia északi hadsereget. A háború befejezte után a franciaországi német megszálló sereg főparancsnoka. 1879-ben Elzász-Lotaringia helytartója. Megh. 1885.

Párisban a vereségek hírére az Ollivié-kormány megbukott s helyét Pálík aó gróf foglalta el. Mák Mahon hadserege Salon felé vonult vissza, nyomában a Frigyes Vilmos porosz trónörökössel, aki közben egyik hadtestét Straszbura ostromára küldötte.

Ezalatt francia rajnai hadsereg hadtestei augusztus 11-én Mecz körül egyesültek s a beteg császár itt átadta a főparancsnokságot Bazén tábornagnak. Már 14 nappal az ellenségeskedés megkezdése után úgy álltak a dolgok, hogy Bazén roppant veszteségek nélkül nem vihette volna vissza a hadsereget Párisba. Bazén habozott, de augusztus 14-én mégis megkezdte Verdön felé a visszavonulást. Szinte lehetetlen volt ez a föladat. Az 1-ső és a 2-ik német hadsereg megakadályozta egy napig Bazénnek a Mózelen való átkelését s ez az elvesztett nap végveszélye lett a francia hadseregnek. Meczből Verdönbe három út vezet. Mialatt Bazén 15-én ismét megkezdte ez előnyomulást, a 2-ik német hadsereg egyes hadtestei átkeltek a Mózelen s a három útvonalon egyszerre állták útját a francia hadseregnek.

Augusztus 16-án volt a Marsz-la-Túr melletti ütközet, ahol mindkét

részről 15.000 embernél több maradt a csatatéren. Bazén bebizonyította, hogy tényleg nem kiváló hadvezér, mert nem távozott el Mecz közeléből. Augusztus 17-én új állást foglalt el Meczről nyugatra s így a német túlerőnek ideje volt az összes visszavonulási utakat elzárni s Bazén hadseregét Meczbe vetni. Ez a harmadik csatának volt a főadata, mely augusztus 18-án folyt le Gravelott mellett. 200.000 német állt 140 000 francziával szemben. Egész nap elkeseredetten folyt a harc, míg késő éjszaka a német túlerő javára dőlt el. Ám a németek 19.000 halottat vesztek ebben a véres küzdelemben. Az eredmény azonban az volt, hogy Bazén kénytelen volt Meczbe menni. Ezt a hadsereget most 240.000 emberből álló német hadsereg zárta körül.

A halálos beteg Napoleon még idejében elhagyta a hadsereget s fiával Salonba sietett, ahol körülbelül 120.000 francia állt Augusztus 17-én haditanács volt, melyen elhatározták, hogy a császár a népszerű Trosü tábornokot nevezze ki Páris kormányzójának és térjen vissza Párisba, hogy ismét kezébe vegye a kormányt. Csakhogy a császárné és kormánya nem akarta ezt, mert attól tartott, hogy forradalom üt ki. Így hát a hadseregnél maradt.

Párisban teljes fejtelenség uralkodott. Mák Mahon ahelyett, hogy a főváros védelmére visszavonult volna, a párisi kormány parancsára kénytelen volt Bazén segítségére sietni, ami pedig roppant veszedelmes dolog volt. Mák Mahon augusztus 21-én kiürítette a saloni tábornokot, előbb észak felé vonult, majd keletre fordult a Mász felé, a biztos pusztulás elé. Kelet felől a német Mász-hadsereg zárta el az útját s így a Mász mellett fekvő Szedán erősség felé indult a belga határ közelébe. A német trónörökös üresen találta a saloni tábornokot s így nagy kanyarodást végzett jobbra, ami által a francia hadsereget a német 3-ik hadsereg és a Mász-hadsereg közé szorította. Augusztus 31-én megtörtént az összes német haderők föl vonulása, másnap pedig, szeptember elsején a döntés. Reggeli 6 óraker kezdődött a harc. Mák Mahon nyugatra való gyors visszavonulással elkerülhette volna a körülzáratást, de ezt elmulasztotta. A tábornagy mindjárt a csata elején megsebesült valami gránátzilánktól s a főparancsnokságot V i m p f e n tábornoknak adta át. Délután 3 óraker, mikor a kelet felől előnyomuló porosz testőrség elérte a Mász-hadsereg szélső szárnyát, valószínűs gyűrű vette körül a francia hadsereget, mely a minden oldalról

Gambetta Leon.

Francia államférfit! és nagy hírű szónok. Szül. Kahorban 1838 1859-ben ügyvéd, híres védő. 1*68 óta képviselő. 1870 szept. 4-én ő hirdette ki Hl. Napóleont trónjavesztettnek. A körülzárt Páriából léghajón menekült. Újjá szervezi a francia hadsereget. Franciaország diktátora lesz. A párisi ideiglenes kormány azonban nem ismeri el minden rendeletét, a miért visszavonult. Később a francia képviselőház elnöke, majd miniszterelnök. 1882 december 81-én Vili D'Avré-ban Paris mellett halt meg.

pusztító tűz elől Szedánba volt kénytelen behúzódni. 5 órakor a német hadvezetőség megadásra szólította föl a francziákat. Legnagyobb meglepetésükre magát a császárt is ott látták, aki nagybetegen feküdt. A császár csakhamar fölhúzatta a fehér lobogót s levelet küldött Vilmos királynak, akinek egyúttal a kardját is elküldte. Még akkor éjjel tárgyaltak Donseriben a megadás fölött. A helyzet rettenetes volt. Moltke ezt világosan megmagyarázta Vimppfennek. A francia hadsereget 600 ágyú és 7 német hadtest vette körül. Másnap délben tényleg megtörtént a megadás. 83.000 ember tette le a fegyvert. Napoleon császár, aki legkevésbé volt vétkes a dologban, mint hadi fogoly Vilhelmszhöhe kastélyba ment.

A hatalmas küzdelemnek most a második fejezete következett: a Páris körül való küzdelem. A törvényhozó testület szeptember 3-iki éjjeli ülésében a kormány néhány szépitő szóval bejelentette, hogy rossz hírek érkeztek, amire F á v r Gyula a császár letételét és védelmi bizottság alkotását javasolta. Másnap reggel megjelent a kormány kiáltványa, mely bevallotta, hogy 40.000 francia hősi küzdelem után megadta magát 300.000 németnek. Délben a kamara újra összeült s tárgyalni kezdte a letételről szóló s egyéb javaslatokat. De nem kellett határoznia. Délután 3 és 4 óra között a párisi nép mind nagyobb tömegekben özönlött a parlament felé s végül benyomult az ülésterembe. A tömeg s az ellenzéki képviselők erre a városházára vonultak s ott ideiglenes „nemzetvédő“ kormányt alakítottak Páris képviselőiből: F á v r, G a m b e t t a, A r a g ó, K r é m i ő stb. lettek a tagjai. Ez a kormány T r o s ü tábornokot állította a maga élére. A szenátus magától elszéledt, a császárnénak sikerült Angliába menekülnie.

A szedáni győzelemnek roppant hatása volt O l a s z o r s z á g r a is. Most már szabad volt az út Róma felé. Viktor Emánuel levelet irt a pápának, melyben jó katolikus voltát erősíti, mialatt csapatai a pápai állam határát átlépték s szeptember 20-án bevonultak Rómába.

Szeptember 19-én P á r i s körülzárása be volt fejezve. A férfilakosság mind fegyvert fogott. 20-án az ideiglenes kormány külügyminisztere Fávrr, aki Ferriérben találkozott Bismarkkal, megkísérlette, hogy békét kössön, de föltételeit nem fogadták el. 27-én elesett Straszburg is.

A párisi kormány terve a következő volt: fölkelteni az egész országot Páris fölszabadítására. Ezt a roppant mozgalmat nagyszerűen indította meg G a m b e t t a Leó, aki október 7-én léghajón távozott Párisból és mint a kormány képviselője már 9-én megkezdte Túrban a nemzetvédelem szervezését. Lángszavú fölhívására hatalmas tömegek gyűltek össze s most már a német hadvezetőségnek e vezetés nélkül való, de óriási tömeggel is számolnia kellett. Az új francia seregek közül legmesszibbre a Loár-hadsereg nyomult előre. S a n s z i tábornok véres ütközetben megverte a német T a η n tábornok hadtestét; mielőtt azonban a többi haderővel egyesülhetett volna, túlnyomó német haderővel kellett megütköznie

s Orlean mellett csatát vesztett. A francziáknak most már nem volt idejük a Gambetta diktátor fölszólítására mindenfelől özönlő j tömegeket igazi hadsereggé alakítani. Amellett a németek szerencséjére Bazén, akinek hadseregét az éhség megtizedelte, kénytelen volt magát 173.000 emberével megadni. Ez által újabb német hedsereg lett szabad. Legfőbb ideje is volt. S a n s z i vezérlete alatt a Loár-hadsereg ismét előrenyomult s Kulmié mellett teljesen szétverte a bajorokat. A végleges döntés november 29-ike és december 4-ike között játszódot le. Délen a Loár mellett a német jobbszárny túnyomó erejével véres csata után Bón-La-Róland mellett visszaszorította a francziákat. Páris előtt folyton erősödött a német gyűrü azokkal a csapatokkal, melyek az ostromolt várak elestével fölszabadultak. Október 30-án T i e r s z t megkísérlett fegyverszünetet kötni, de lehetetlen föltételeket szabott. Másnap azonban megmozdult a veszedelmes belső ellenség. A radikálisok megpróbálták megbuktatni a kormányt. A lakosság kirohanásai nem sok eredménnyel jártak.

E közben a verszelyi német főhadiszállás és Németország között fontos tárgyalások folytak; a győzelmes háború gyümölcseit kellett leszedni. Október eleje óta azon tárgyaltak az északnémet szövetségnek és a déli német államoknak képviselői, hogy az egész német földnek egy birodalomba kell egyesülnie. II. Lajos bajor király azt indítványozta: állítsák helyre a császárságot. December 11-én megjelent a német országgyűlés követsége S z i m s z o n ehlök vezetése alatt s följajánlotta Vilmos királynak a császári méltóságot.

December 27-én megkezdődött Páris bombázása, bár eleinte siker nélkül. Ezalatt Károly Frigyes herceg délen megtámadta a nagytehetségű Sanszi tábornokot s túnyomó erejével Le Mansz mellett 1871 január 11-én visszavonulásra kényszerítette. December 23-ika óta az északi francia fölmentősereg Fédherb és a német hadsereg Manteufel tábornok alatt folytonos harcban állt. Először a Hallü folyó mellett ütköztek meg. Január 3-án a francziák megverték Göben tábornokot Bapóm mellett, de daczára annak visszavonultak Arrasz felé.

A keleti harcztéren a „franktirörök“ és Garibaldi önkéntesei okoztak kellemetlenségeket a németeknek, akik ostrom alá vették a kitünően védett Belför várát. De Gambetta éppen ott akarta a mestervágást alkalmazni. Búr baki tábornoknak, aki a Loár-hadsereg maradványait és az önkénteseket számottevő hadsereggé tömörítette, föl kellett szabadítania Belfortot, a németek összeköttetéseit hátban elvágnia, betörnie Elzászba s így visszavonulásra kényszerítenie a németeket. A terv eleinte jól indult. Burbaki megverte az egyik német fővezért, Verdert tábornokot, aki a Lizenbak mögé vonult vissza. Itt azután január 15, 16 és 17-én véres csata folyt le, mely eldöntetlenül végződött.

Időközben január 18-án Verszelyben Vilmos királyt kikiáltot-

ták német császárnak. Mialatt ez történt, a párisi csapatok hatalmas kirohásra készültek. Másnap a Mont-Valerien körül véres csata fejlődött, de nem hozott sikert az ostromlottaknak. A város fölmentésére semmi kilátás sem volt többé. Január 23-án Fávrr Verszelybe ment, ahol a következő megállapodás történt: a francia kormány nemzetgyűlést hív egybe, mely a béke kérdésében dönt, Párist átadja, a város 200 millió hadisarcot fizet, január 31-én pedig fegyverszünet kezdődik.

Gambetta még ellenkezett. Ismét fegyverre szólította a polgárságot. Csakhogy hasztalanul. Az egyesült német hadseregek Pontarliénál csatára kényszerítették Burbaki sokkal kisebb seregét, mely kénytelen volt svájci területre átlépni.

Február 12-én összeült Bordóban a nemzetgyűlés s mindenekelőtt Tiérszt választotta a végrehajtó hatalom főnökévé. A fegyverszünetet meghosszabbították s február 26-án Tier megkötötte Verszelyben az előzetes békét, amelyet aztán 1871 május 10-én majnai Frankfurtban véglegesítettek. E szerint Franciaország öt milliárd hadisarcot fizet, Elzászt és Lotaringiának egyik részét Meczczel együtt átengedi. Márczius 1-én a német csapatok egyik része bevonult Párisba, ugyanazon a napon, amelyen a bordói nemzetgyűlés a békét elfogadta és a Bonaparte család trónfosztását kimondta.

Nelson Horác (Nelson).

Anglia leghíresebb tengernagya, az abukiri és trafalgarói hős. Napóleonnak Anglia ellen intézett tengeri hadjáratát Nelson tette tönkre. Szül. 1758-ban. Élesett a traialgarói tengeri csatában, ahol a francia-spanyol hajóhad megsemmisült.

Kép a német-francia háborúból. Német véres-ezred támadása aug. 16-án.

1871—1888.

Ez a háború belátható időre megtörte a francia túlsúlyt Európában, míg N é m e t - o r s z á g és O l a s z o r s z á g befejezte az egyesülés munkáját.

1871 márczius 21-én nyitotta meg I. V i l m o s c s á s z á r az első német birodalmi gyűlést egyszerű trónbeszédrel, mely azt a reményét fejezte ki, hogy a győzelmes háborút hosszú béke fogja köpetni. A birodalmi alkotmányt, melynek váza — az északnémet szövetség alkotmánya — már megvolt, hamarosan nyélbe ütötték. Az újra visszanyert Elzász- és Lotaringiából Bizmark birodalmi területet alkotott, mely a szövetségi tanács és a császár közvetlen felügyelete alatt áll. Ott is behozták az általános véderő-kötelezettséget. Egyúttal ismét fölállították a hajdani strassburgi német egyetemet. Ám nehézség azért elég maradt. A legnagyobb nehézséget a v a l l á s i k é r d é s e k okozták.

A híres teológus, D ö l l i n g e r Ignác hatalmas mozgalmat indított a pápai csalhatatlanság ellen, mely mozgalomból termett az ó-katolikus párt, A pápa csalhatatlanságának hívei politikai párttá egyesültek s így az egyes államok kormányai kénytelenek voltak e mozgalommal foglalkozni annál is inkább, mert a pápához hű katolikusok az új birodalmi gyűlés elé azzal a követeléssel léptek, hogy segítsen helyreállítani Olaszországban a pápa világi hatalmát. A katolikus államokban oly heves volt az izgatás, hogy Bajorország indítványára a birodalmi gyűlés törvényt hozott a szószékről való izgatás ellen (kancelparagraf), 1871-ben a jezsuitarendet kitiltották a birodalomból s 1873-ban meghozták az iskolatörvényeket, melyek az állam legmesszebbmenő felügyeletét biztosították az összes iskolák fölött. Három évvel később létrejött a béke egyház és állam között.

A másik nagy nehézséget az állam elé a szociáldemokrata párt óriási megerő-

sődése gördítette. Ennek a pártnak B é b e l , L i b k n e h t és L a s z á l l alatt álló különféle árnyalatai 1875-ben a gótai kongresszuson egy párttá egyesültek s az 1877-ben Gandban megtartott nemzetközi szocialdemokrata kongresszuson a szocialdemokrata tanok nemzetközi jellegét megerősítették. N

A birodalom ennek daczára hatalmas lépésekkel haladt a fejlődés útján. Keresztülvitték az iskolatörvényeket, behozták Poroszországban a polgári házasságot s egyéb, a birodalom jóvendőjére nagy horderejű újításokat léptettek életbe.

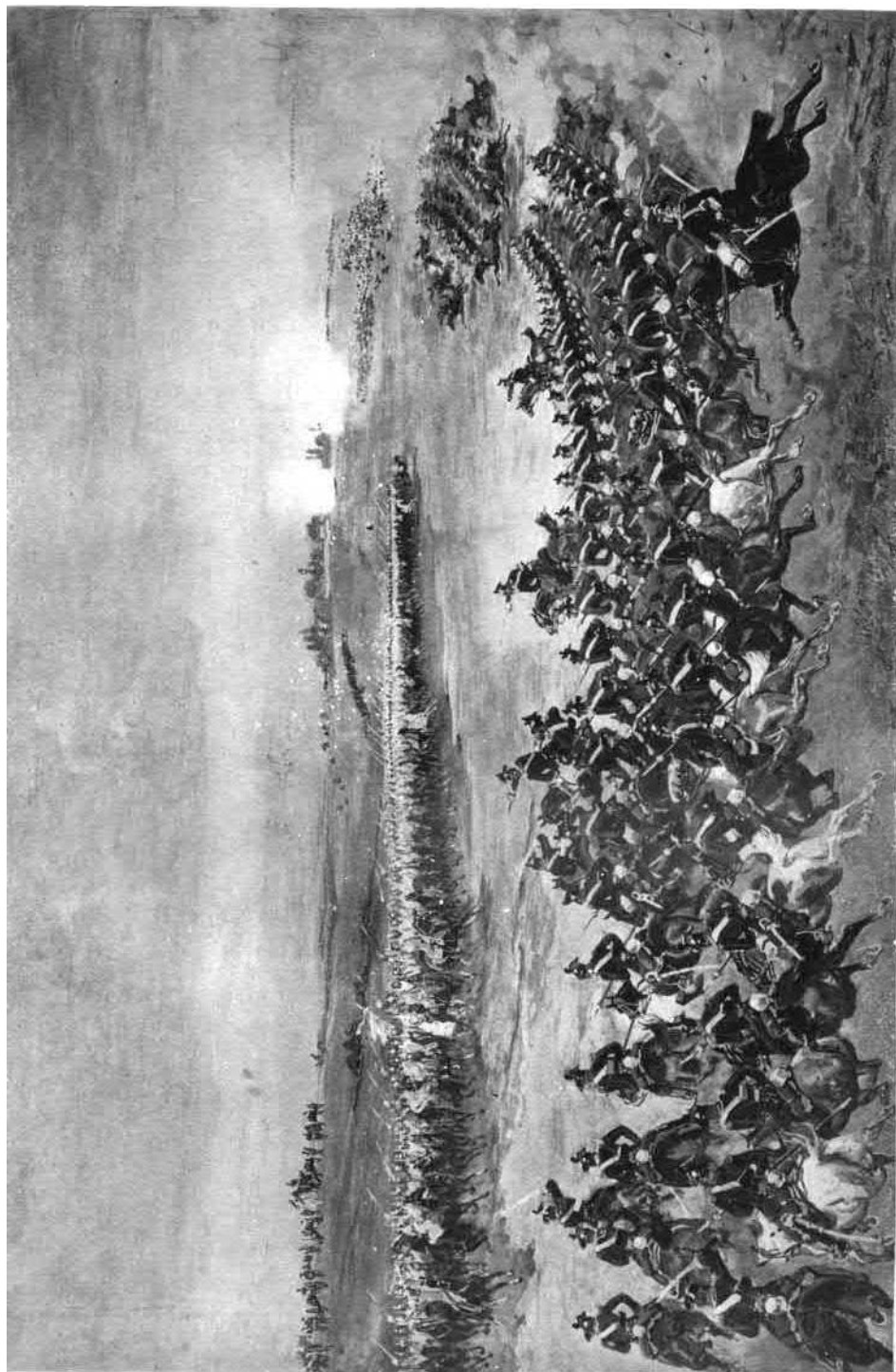
F r a n c z i a o r s z á g b a n a mélyen megalázott nemzet rettenetes utójátékát élte meg a szerencsétlen háborúnak: a k o m m ü n fölkelését, mely még a Páris körül táborozó német csapatok szemei előtt játszódott le. A csöcselék az utóbbi hónapok alatt tudatára ébredt a saját hatalmának és a kormány tehetetlenségének, hiszen hónapokon át napi zsold mellett úgyszólván semmi dolga sem volt, ellenben annyi pálinkát ihatott, amennyit csak akart. Most pedig újra dolgoznia kellett volna, újra házbért, adót fizetnie Titkos kezek vezetése alatt márczius első napjaiban egész sereg ágyút vittek a Montmart-r-ra s mialatt a csöcseléktől gyűlölt bordói nemzetgyűlés átköltözött Verszelybe, márczius 17-én kitört a legsötétebb elemek forradalma a főnálló rend ellen. A nagy községi forradalom, mely nem ismeri el sem államot, sem egyházat, egy ezred átpártolásával és két tábornok agyonlövésével megkezdődött, akik elég szerencsétlenek voltak a fölkelők kezeibe jutni. Tier kénytelen volt a várost a dühöngőknek átengedni, míg a hadi fogságból hazatért csapatok elég erősek voltak, hogy Mák-Mahon alatt véres küzdelem után visszavegyék tőlük Párisi s véget vessenek annak a szörnyű uralomnak, mely a maga borzalmasságában még 1793 legsötétebb napjain is túltett. Azzal végezték, amit „a kommün halotti ünnepének neveztek: agyonlőtték a kezeik között levő túsokat s leégettek egész sereg nyilvános épületet a 23—28-iki rémnapok alatt. A rend végre is helyreállt s a bosszú sem szünetelt.

Az első föladat, a rengeteg hadisarcz előteremtése, a rendkívül gazdag országban könnyű volt. Alig néhány hét alatt együtt voltak a milliárdok s így már 1873 szeptember 16-án az utolsó német katona is elhagyta a francia területet. Nehezebb volt az ország újjászervezése a Bonaparték letétele után. A verszelyi gyülekezet a szükségből erényt csinált: egyelőre kikiáltotta a köztársaságot, melynek elnökévé T i e r t választották meg. Csakhogy Tier és a nemzetgyűlés között nem volt meg a szükséges egyetértés, ha akaratát a legsürgősebb dolgokban, a pénzügyi, a hadügyi kérdésekben keresztül is tudta vinni. A többség már 1873-ban megbuktatta s május 24-én M á k - M a h o n t választotta helyébe.

1875-ben végképpen rendezték az új alkotmányt. 1875 december 31-én a nemzetgyűlés befejezte működését. Az új választások a köztársaság javára ütöttek ki.

Mak-Mahon még egy ideig kormányzott az új köztársasági többséggel, aztán 1879 januárjában lemondott, mire helyét a kipróbált köztársasági G r é v i Gyula foglalta el, míg Gambetta a képviselő-kamara elnöke lett.

A m a g y a r - o s z t r á k monarchia ugyanabban az évben, melyben Németország megtalálta egységét, különös válságon ment keresztül. A központosító törekvés pillanatnyira ismét erősödőben volt. P o t o c z k i gróf helyét Ausztriában 1871-ben gróf H o h e n v a r t minisztériuma foglalta el, mely ügyefogyottságával csaknem odafejlesztette a dolgokat, hogy Ausztria már-már egész sereg apró, önálló államra szétbomlott volna. Október 30-án F e r e n c z j ó z s e f Hohenvartot elbocsátotta és helyébe A u e r s z p e r g Adolf herceget nevezte ki osztrák miniszterelnökké. Néhány év azután békés, hasznos munkában telt el, mely alatt megszüntették az osztrák konkordátumot és 1874-ben megalkották az osztrák májusi törvényeket. Ezek a törvények a túlhatalmas klerikalizmust, mint Poroszországban, itt is visszaszorították. Itt is ellenkeztek a püspökök s a pápa ezeket a törvényeket érvényteleneknek jelentette ki, ami

Pu'z hadosztályának támadása Königrácznál. — Festette Kossak A.

azonban ebben a túlnyomóan katolikus országban sem sokat jelentett. A külpolitikai viszonyok s különösen a német birodalomhoz való viszony már B e u s z t külügy-minisztersége alatt is javult, de még inkább attól fogva, hogy a császár és király 1871 november 6-án Beusztot hirtelen elbocsátotta s helyébe a lángeszű A n d r á s s y Gyulát nevezte ki külügyminiszterré.

A német-francia háborút követő öt-hat év alatt a többi államok erejét is az ügy-nevezett egyházpolitikai kérdések kötötték le, míg a keleti kérdés újra fölmerülése a népek gondolatait más irányba terelte. Angliát az egyházpolitikai kérdés csak közvetve, Irland miatt, érdekelte, ahol is ezzel kapcsolatban újabb hatalmas mozgalom indult meg a nemzeti kormány kivívása érdekében. Belső reformokról csak kevés szó esett, de 1872-ben javították a választási törvényen, amennyiben bevezették a titkos szavazást s 1874-ben a G l e d s z t o n vezetése alatt álló vig-miniszterium a D i z r a e l i vezetése alatt álló kormánynak csinált helyet. Dizraeli ügyesen megragadta az alkalmat és Egiptom alkirályától megvásárolta a Szuezi-csatorna részvényeit, ami által Angliának Egiptomban döntő befolyást biztosított. Az Egyesült Államokkal fölmerült Alabama-kérdést ekkor már elintézték.

S p a n y o l o r s z á g b a n végre megtalálták az alkalmas királyt.

S z e r r á n ó marsall rövid kormányzása után M a r t i n e z K a m p o s z tábornok Izabella fiát, X I I. A l f o n z ó t kiáltotta ki királynak, aki aztán mindenektől szívesen fogadva, 1875-ben bevonult Madridba.

O l a s z o r s z á g b a n V i k t o r E m á n u e l király 1871 július 2-án ünnepélyesen bevonult a római Kvirinálba. Az új nagyhatalom szoros barátságot tartott Németországgal és az akkoriban klerikális-ellenes Ausztriával és Magyarországgal is jó viszonyba lépett. Az olasz király 1871 szeptemberében meglátogatta Bécset és Berlint. A pápa reménysége világi hatalmának helyreállítására teljesen meghiúsult. Az ország pénzügyei szemlátomást javultak. 1875-ben befejezték a hadsereg újjászervezését is, 1877-ben pedig behozták az általános iskolakötelezettséget.

A s k a n d i n á v államcsoportot: Svéd- és Norvégországot, valamint Dániát a nagy háború csak nagyon is közvetve érintette. A Németországban kitörő egyházpolitikai viszály pedig ezeket a teljesen protestáns államokat egyáltalán nem érintette. Még az egyharmadrészt katolikus Németalföldön is csak nagyon kevés port vert föl ez a viszály, míg B e l g i u m és S v á j c z ebben a nagy kérdésben szerepet játszott. Belgiumban a klerikális kormány a háború alatt szigorúan megőrizte semlegességét. Belgiumnak, a háta mögött felépült német nagy hatalomnak támogatásával, már nem kellett függetlenségét féltenie s ez a körülmény nagyon megkönnyítette a klerikális kormánynak az általános védőkötelezettség behozatalának meghiúsítását. Svájc legnagyobb részének rokonszenve francia részen volt. A pápa csalhatatlansága elleni harcban ugyanaz volt az érdeke, mint Németországnak és ugyancsak sikerrel verte vissza a klerikális túlkapásokat. A pápa csalhatatlansága ellen folytatott küzdelem központjai a német Svájcban Szoloturn, a francia Svájcban Genf volt. Az ó-katolikusok 1873-ban Ultenben szervezetet adtak hitüknek, zsinatuk 1876-ban eltörülte a papi nőtlenség kényszerét s ugyanakkor külön püspököt választott egyházközségének. A pápa szenvedélyes támadására és sértegetésére a szövetségi tanács azzal válaszolt, hogy hideg udvariassággal fölszólította a pápai követet: távozzék Svájcból. A szövetségi alkotmány revíziója iránt való kísérletet első ízben visszavetették, most azonban — mikor a francia megyékben a szabadelvűek győztek — 340,000 szavazattal 198,000 ellen elfogadták. Nemzetközi szempontból nagyon fontos intézmény alakult svájci területen: a v i l á g p o s t a-egyesület, melyet 1875 május 3-án alapították meg s amely a nemzetközi forgalmat nagyon megkönnyítette s ezáltal a békének is szolgálatot tett. A békének újabb záloga lett a Németország, Olaszország és Svájc által 1877-ben

elhatározott s nemsokára kiépített Szent-Gotthárd-alagut, mely közvetlen, rövid vasúti összeköttetést létesített a három ország között.

Ekkor azonban ismét fölmerült az egész Európát egyformán érdeklő keleti kérdés, amelynél voltaképpen arról volt szó, hogy a bomlásnak indult török birodalom mennyi idő alatt oszlik föl végképp, s hogy ki mennyit kapjon az örökségből. A zilált viszonyok Törökországban a pazarló s tehetségtelen Abdul Aziz szultán alatt tűrhetetlenekké és veszedelmesekké váltak. 1875-ben a boszniai vilajet délnyugati része, Hercegovina az adóbehajtás miatt föllázadt, Központi bizottsága kiáltványban tudatta, hogy elérkezett az ideje annak, hogy a keresztény lakosság a török iga alól fölszabaduljon. A Porta nem volt képes a lázadást, melyet Montenegróból és Szerbiából támogattak, leverni. Ausztria-Magyarország, Német- és Oroszország 1876-ban följajánlotta közvetítését abban a diplomacziái jegyzékben, melyet Andrássy gróf szerkesztett s melyet éppen ezért Andrássy-jegyzéknek ismer a történelem. Ehhez Olasz- és Franciaország is csatlakozott. Újításokat ajánlottak. A Porta elfogadta a javaslatokat, de nem hajtotta végre; a fölkelők pedig csak úgy voltak hajlandók letenni a fegyvert, ha a reformok keresztülvitelére biztosítékokat kapnak. A harcz tavasszal újra kitört s májusban már Bulgáriában is kitört a forradalom. A hatalmak újabb figyelmeztetése éppen akkor ért Konstantinápolyba, mikor (május 30-án) Abdul Azizt trónjától megfosztották s keleti szokás szerint meggyilkolták, helyébe pedig V. Muradot kiáltották ki szultánnak. Az elmebeteg Muradot azonban már néhány hónap múlva eltették az útból s augusztusban fivére, Abdul Hamid foglalta el a trónt. A szabadelvű Midhat-basa ekkor új alkotmányt dolgozott ki a török birodalom részére. Ez a tervezet azonban nem elégítette ki a hatalmakat, melyek — minthogy a Porta az ő reformjavaslatokat elvetette — 1877 január 20-án visszahívták nagyköveteiket. Szerbia és Montenegró időközben tényleg fegyvert fogott a Porta ellen. De balszerencsével harcoltak, s Szerbia 1877 február hónapjában kénytelen volt békét kérni. Helyét, miután a békekonferenciák eredménytelenül múltak el, Oroszország és vele szövetekezett Románia foglalta el. Törökország eleinte úgy az ázsiai, mint az európai harctéren sikerrel verte vissza Oroszország támadásait. Az európai harctéren a háború koczója csak akkor dőlt el, mikor Plevna várát, melyet Ozmán-basa hősiiesen védett, 1877 december 10-én bevették az orosz-román hadak. Ekkor Szerbia is újra háborút üzent. Az oroszok Konstantinápoly ellen való nyomulásának most már nem volt lényeges akadálya s a Porta Angliát kérte fel a béke közvetítőjének. A dolgok most — miután úgy látszott: egész Európának bele kellett keverednie a viszályba — veszedelmes fordulatot vettek. 1878 márczius elején Szan-Stefano mellett létrejött az előzetes béke, melyet azonban az 1878 június 13-tól július 13-ig tartó berlini kon-

gresszus lényegesen módosított. Oroszország Európában a Dobrudsát kapta (melyet aztán Romániára nagyon kedvezőtlen csereüzletben Besszarabia ellenében ennek engedett át) Ázsiában pedig Ardahánt, Karszt, Batumot és Bajazidot kapta. Románia, melynek hadiereje Oroszországnak ebben a háborúban megbecsülhetlen szolgálatokat tett, függetlenné lett és a nem nagyon értékes Dobrudsával gyarapodott. Szerbia is független lett és 150 négyszögmérfölddel nagyobbodott; Montenegró területét pedig 78 négyszögmérföldről 170-re nagyobbították, azonkívül tengeri kikötőt kapott Bulgária ellenben, mint fejedelemség, továbbra is bizonyos laza függő viszonyban maradt Törökországgal. Egyik része, Keletrumélia török tartomány maradt teljesen, míg maga Bulgária adófizető fejedelemség. Ausztria-Magyarország is részt vett az osztozkodásban. A berlini szerződésben fölhatalmazást kapott Bosznia és Hercegovina elfoglalására. Anglia pedig birtokba vette Cziprus szigetét és kijelentette, hogy addig, míg Batum és Karsz vissza nem csatolják Törökországhoz, meg is tartja.

A berlini szerződés és következményei uralták a helyzetet a következő évtized alatt egész Európában. Szerbiának és Romániának a török birodalomtól való elszakadása aránylag csöndben történt meg; s azzal, hogy Románia 1881-ben, Szerbia pedig egy évvel később királysággá lett, újabb megerősítést nyert. A francziák erélyes fölszólítására a Porta 1881-ben beleegyezett, hogy Görögországgal rendezze határait és ennél a határrendezésnél kénytelen volt Görögországnak Tesszáliát és Epirusz déli részét átengedni. Bulgáriában orosz befolyásra Battenberg Sándor herceget választották fejedelemnek, aki 1885-ben élére állt annak a forradalmi mozgalomnak, melynek célja Bulgária és Keletrumélia egyesítése volt. Az egyesítést sikerült is keresztülvinnie. Ennek azonban ellenszegült Szerbia, mely háborút üzent az önállóságra törekvő szomszédnak. Sándor fejedelem a szlivniczai csatában teljesen tönkretette a szerb hadsereget 1885-ben. Egy évvel később azonban orosz biztatásra összeesküvést szöttek ellene, úgy hogy kénytelen volt lemondani. A nép zömének hívására visszatért ugyan rövid időre, de nem akarta, hogy népe az ő iránta ellenséges érületű orosz czár jóindulatát elveszítse és önként végleg]odahagyta az országot. Utóda 1887-ben Kóburg Ferdinánd herceg lett.

Franciaország sem maradt ki a nagy osztozkodásból. 1831-ben kényszerítette a tuniszi bejt, hogy szerződést kössön vele, melynek értelmében Tunisz külpolitikáját és pénzügyeit Franciaország intézi, ami egyértelmű volt a francia uralommal. 1882-ben az egiptomi nemzeti párt fölkelése és a sereg lázadása Arabi ezredes alatt, valamint az európaiaknak ugyanakkor Alekszandriában történt lemészárlása alkalmat adott Angliának, hogy rátegye kezét Egiptomra. Alekszandriát rommá lövette, majd hadsereget szállított partra, mely meghódította az országot, valamint a kedive névleges főhatósága alatt álló és Egiptommal határos Szudánt is. Ez utóbbit, melyben a mádi, a mohamedánok Messiása, fölkelést szervezett Anglia ellen, csak hosszú háborúskodás után tudta meghódítani. Az angolok nem is vonultak ki többé Egiptomból, melyre egyébként az angol uralom anyagi jólét tekintetében csak áldást jelentett.

Az európai hatalmak ezidőtájt minden igyekezetükkel azon voltak, hogy befolyásukat s birtokaikat a messze keleten kiterjesszék. A francziák megalapították indiai birodalmukat Hátsó-Indiában, a mikor is véres háborúba keveredtek a szomszédos Kínával. 1885-ben végre békét kötöttek s azóta nyugodtan fejleszthetik e rengeteg nagy

s gazdag birtokukat. Ugyanebben az időben kezdte meg Németország is gyarmatalapító kísérleteit s Olaszország, mely Törökország első fölosztásánál üres kézzel maradt, szintén gyarmatbirodalmat akart szerezni. 1885-ben a Vörös-tenger partján elfoglalta Eritreát. Az addig nagyrészt ismeretlen Afrika mindinkább előtérbe lépett. Valamennyi nagy tengeri hatalomnak voltak ott érdekei. 1885-ben európai konferencia megteremtette a nem annyira politikai, mint kereskedelmi válságot, a Kongo-államot,

II. Sándor orosz császár.

(Dizraeli) kormányának bukása után uralomra jutott a vigpárti (szabadelvű) Gladstone - minisztérium, a mely 1881-ben törvényjavaslatot nyújtott be az ir kívánságok kielégítése érdekében s tárgyalásokba bocsátkozott Parnell-el, aki protestáns és angol származású létére, vezére volt az akkori ir ellenzéknek. Az irek erre az előzékenységre egész sereg politikai gyilkossággal feleltek, valamint számos dinamitmerénnyel, melyeket az irek „féni“ név alatt működő titkos szövetsége intézett 1885-ben. Gladstone a hóm-ról törvényjavaslattal programjába vette föl az ir kérdés kielégítő megoldását, de 1886-ban megbukott vele. A szabadelvűek egyik része és az angol nép nagy többsége szigorúan ragaszkodott a birodalom egységéhez és Lord Salisbury konzervatív kormányát támogatta.

Rendkívül kedvezőtlenül alakult Oroszország belső helyzete a győzelmes háború után. A nihilisták kiterjedt szövetsége egész sereg véres kimenetelű merénnyel tette magát rettegetté a csári uralom előtt, mely e merényletek tulajdonképeni célpontja volt, dacára annak, hogy az akkori császár, II. Sándor, a modern alkotmányos szabadságot illetőleg nagyobb előzékenységet mutatott népei iránt, mint elődei. A negyedik merénylet 1881 március 3-án tényleg el is érte kiszemelt áldozatát. II. Sándor császár a templomból éppen a téli palotába tért vissza, mikor a nihilisták bombája darabokra szaggatta. Ez a merénylet az alkotmányos kísérleteknek hosszú időre végét vetette. III. Sándor császár ugyanaz év májusában megjelent kiáltványa a csári önkényuralom további föntartását hirdette ki a birodalomban.

Egyik fontos közvetlen következménye volt az orosz-török háborúnak a következő: Németországnak meg volt az a nagy előnye, hogy a keleti kérdésben közvetlenül nem volt érdekelve, ám előrelátta, hogy Oroszország rohamos és erőszakos terjeszkedése csakhamar őt is, Magyarország-Ausztriát is kényszeríteni fogja arra, hogy a keleti ügyekbe beavatkozzék. Hogy egyrészt az orosz, másrészt az esetleges francia támadás ellen magát e két állam biztosítsa, 1879-ben gróf Andrássy Gyula kezdeményezésére védőszövetséget kötött, melyhez 1883-ban Olaszország is csatlakozott. Ez a hatalmas háromszövetség immár hosszú időre biztosította az európai békét. Az európai államok belső alakulása ebben az évtizedben sehol sem mutatott valami örvendős képet, még Angliában sem, ahol a Lord Bíkenszfid

Smerling Antal osztrák államférfi.

Szüil. Bécsben 1805 aug. 23. Meghalt 1893 máj. 22. A nagy-osztrák birodalmi eszme híve volt és azt hitte, hogy megtudja alakítani az öszszmonarkiót. Kéőbb maga is belátta, hogy ez lehetetlen álom, és hogy Magyarország sohasem lehet az osztrák

Franciaországban megerősödött a köztársaság. A trónkövetelők közül az ifjú Bonaparte Lajos — HI. Napoleon fia — a Zuluk lándzsái alatt vérzett el 1879-ben. Sambord gróf 1883-ban meghalt; az orleáni ház feje, a párisi gróf pedig sokkal gazdagabb és okosabb volt, semhogy kilátás nélkül való tervei megvalósítására komolyan törekedett volna. De azok a remények sem teljesedtek, melyeket az akkori Franciaország legnagyobb államférfiének szerepléséhez fűztek.* Gambetta 1882 november 31-én meghalt.

Táffy Ede gróf. Szül. Prágában 1883 febr. 24. Megh. 1895 nov. 29. I. Ferencz József egyik legkedvesebb államférfia volt. Célja volt, hogy Ausztriában kibékítse a nemzetiségeket és éppen az ellenkezőjét érte el: még elkeseredettebbé tette a gyűlölködést: sőt ő emelte a nemzetiségeket a németekkel szemben nagyobb erőre.

A német birodalomra I. Vilmos császár uralkodásának utolsó évei roppant nagy, bár éppen nem örvendetes jelentőségűek voltak. Bizmark külső politikájának sikereiről, a gyarmatmozgalomról már beszéltünk. A területi különválasztottság érzése, mely a német nemzet sorsán oly soká uralkodott, mindinkább eltűnt a hosszú küzdelmek után végre elért egység fölött érzett öröm nyomán. 1882-ben Hamburgot is bevonták a német vámegeletbe. Elzász-Lotaringia hatalmas fejlődésnek indult. Ott már 1879-ben bizonyos alkotmányt hoztak be. Bizmark nagyszerű gondolata, hogy az összes német vasutakat megszerzi az államnak, nem valósult meg teljesen; úgyszintén meghiúsult az a terve is, hogy a dohányegyedárúság behozatalával biztosítja a birodalom pénzügyi egyensúlyát. Ellenben az új vámtarifa behozatalával keresztülvitte, hogy a német birodalom a védvám-rendszerre tért át. Egyszerű, de merész gondolat vezette e terve keresztülvitelénél. A birodalmi vámbevételekből akarta az egyes államok pénzügyeit egyensúlyban tartani. Kevesebb sikerrel harcolt az ultramontanizmus (a katolikusoknak Rómától való túlzott függőviszonya)

és a szociáldemokracia ellen.

A kormányon levők higgadt jogászai bölcsesége kissé lebecsülte a katolikus egyház erejét, melynek az általános választójog leginkább használt. A katolikus püspökök ebben a harezban — mint ők mondták — kizárólag híveik lelkiüdvéért küzdöttek, talpalatnyit sem akartak engedni. Magukra vették a harc egész súlyát. Maga a császár is aggodott az iránt, vajjon a kormány egyházpolitikája helyes-e? Bizmark pedig terveit a parlamentben csak a volt hannoveri miniszter: Vindhorsztés a középpárt támogatásával tudta keresztülvinni. Így hát a császár kénytelen volt a szabadelvű minisztereit elbocsátani.

Alkudozások kezdődtek, mikor IX. Piusz után 1878-ban a jóval higgadtabb XIII. Leó foglalta el Szent Péter trónját. 1886-ban tényleg létre is jött a béke, amely azonban az 1883-iki májusi törvényeknek csak a foszlányait hagyta meg. A nemzeti állam tehát az egyetemes állammal, vagyis a katolikus egyházzal folytatott harcban súlyos vereséget szenvedett. A nemzeti állam másik hatalmas ellenfele, a szociáldemokracia épp úgy, mint a katolikus egyház, kitűnően hasznára tudta fordítani az általános választójogot. Nagyszerűen szervezte a tömegeket, olyannyira, hogy az 1884-iki választásoknál már fél milliónál több szavazatot tudott egyesíteni jeöltjeire. I. Vilmos császár ellen akkoriban két gyilkos merényletet követtek el. Ámbár sikerük nem volt s azt is meg le-

Gledszton Vilmos. (Gladstone). Szül. Liverpoolban 1809 decz. 29. A legkifogástalanabb jellemű angol államférfi, aki az Irek nagy politikai előharczósa volt.

hetett állapítani, hogy a tettesek nem a szociáldemokrata párt soraiból kerültek ki, 1878-ban mégis kivételes törvényt hoztak a szociáldemokraták ellen, mely azonban — bár 1888-ig érvényben volt — teljesen hatástalan maradt. Hatásosabb fegyvernek bizonyult a szociáldemokraczia ellen az 1888 november 17-iki császári üzenetben bejelentett szociális törvényhozás, mely Bizmark bölcs politikájának alapelvein nyugodott, hogy t. i. forradalmi törekvéseket legkönnyebben úgy lehet leküzdeni, ha vágyaikat kielégítjük és egész sereg, a nép jólétét előmozdító törvényt léptetett életbe: így forgalmi szerencsétlenségek ellen való biztosítást, az ipari betegsegélyző pénztárak szervezését, aggkori és rokkant-biztosítást. Ez volt I. Vilmos császár utolsó nagy uralkodói ténykedése. 1888 márczius 9-én a német egység megalapítója örökre lehunyta szemeit.

III. Sándor orosz czár.

1) Miksa mekszikói császár.

2) Grant Üli-szesz elnök.

BEFEJEZŐ SZAVAK

Ezzel bezárjuk ezt a munkát, melynek kezdettől hirdetett célja az volt, hogy népszerűen ismertesse a nagyközönséggel a világ folyásának a történetét és adjon elő mindent, amit a művelt embernek tudnia kell.

Amit a mi munkánkban az olvasó nem talál, az nem olyan természetű, hogy annak a nem ismeréséért megszólhatnak valakit, az már nagyon is a történész dolga. Van azonban sok olyan, amit más történelemben nem talál s nem ilyen részletesen. Az pedig olyan dolog, ami az általános műveltségnek okvetlenül szükséges, vagy lelket nevelő, nemesítő.

Hiszünk, hogy a történelemnek a hatalmas tanulságát: hogy minden túlkapás és tultengés, bármily hatalom legyen is kezdetben alapja, végül összeomlik, megbukik, bűnhődik. Munkánkból megismeri az olvasó.

Ép úgy megbukik az elbizakodott zsarnok, mint ahogy önmagát ker-

3) Manteuffel Oszkár. poros/, miniszterelnök.

4) IV. Gusztáv svéd király.

geti romlásba a féktelen, törvényt, kegyeletet sértő nép. Csak ha okos, a köz javát szem elől nem tévesztő uralkodás és törvényt tisztelni, hazáját szeretni tudó, józan, bátor nép egészítik ki egymást, lesz hatalmas valamely állam.

Amint a világ haladásától elmaradt gondolkozású uralkodónak a trónját tűzre vetik, úgy hazáját, függetlenségét, jólétét veszi a nép, mely törvényeit nem tiszteli, mely gyáva, lelkesedés nélkül való és amelyeknek nem szent a föld, melyen született, melyet hazájának nevez. Csak erős, független nemzetekből fejlődhetik az emberiséget boldogító nagy világ, melynek története azt hirdeti: csak független nép lehet gazdag és trónos, csak annak fiai közt virulhat a jólét. Csak ilyen hazában lelhet kielégítést és érvényesülhet a munka, a tudás, a szorgalom!

Manin Lajos, Velence utolsó dózséja.